Bucureşti

18637
Dublet

TAR 500566

8 R. 09
6 27

N. CARTOJAN
Profesor la Facultatea de Litere din București

1/3 XIII
7441

ISTORIA LITERATURII ROMÂNE VECHI

II

DELA MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU
PÂNĂ LA ȘERBAN CANTACUZINO ȘI D. CANTEMIR

INSTITUTUL PEDAGOGIC DE 3 ANI
– BUCUREȘTI –
BIBLIOTECA

FUNDAȚIA ~~REGALĂ~~ PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ
BUCUREȘTI, 1942

INSTITUTUL PEDAGOGIC DE 3 ANI
Șos. Pavaluri No 90
București
BIBLIOTECA

INSTIT. PEDAGOGIC DE 3 ANI
BUCUREȘTI
Nr. Inv. 39123
BIBLIOTECA

Biblioteca Centrală Universitară
18637 Dublet
Inventar 500566

B.C.U. Bucuresti
C500566

EPOCA LUI MATEI BASARAB ŞI A LUI VASILE LUPU

PRIVIRI GENERALE

După tragedia asasinării lui Mihai Viteazul în Câmpia Turdei, urmează vremuri turburi de lupte interne şi de războaie sângeroase cu Ungurii, până când zările încep să se însenineze cu urcarea pe tron a lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, ca exponenţi ai curentului naţional.

Strălucirea pe tărâmul cultural a acestor două domnii, a a fost umbrită prin rivalităţi şi lupte. In evoluţia culturii româneşti însă, găsim în această epocă, câteva trăsături comune, rezultate pe de o parte din identitatea de structură a poporului, pe de alta din ambianţa politică asemănătoare.

Primul aspect interesant al epocei lui Matei Basarab şi Vasile Lupu este rolul de protectori ai creştinătăţii ortodoxe din Balcani, pe care au continuat să-l joace, deşi acest rol începe să le fie disputat de Ţarii Rusiei.

Mergând pe drumul bătătorit dela Alexandru Basaraba de toţi Domnii Ţării-Româneşti, dar mai ales de Neagoe, «ctitorul a toată Sfeta Gora», Matei Basarab a revărsat şi el din plin darurile voevodale româneşti în toate colţurile ortodoxe ale ţărilor balcanice. Cărţile ieşite din tipografiile sale se adresează, precum o spun lămurit prefeţele, nu numai «evlaviosului neam al patriei noastre, ci şi neamurilor înrudite cu noi după credinţă şi având acelaşi vestit dialect slavonesc ca limbă, şi cu deosebire... *Bulgarilor, Sârbilor...*». Matei Basarab, ca şi înaintaşii săi, a zidit peste Dunăre biserici — ca de exemplu S-ta Petka la Vidin — şi a trimes daruri în bani, în cărţi şi în manuscrise iluminate cu miniaturi. Ştirile culese în anii din urmă de Emil Turdeanu au pus în lumină daniile Domnului muntean în Serbia (la mânăstirile Mileševo, Sopoćani, Studenica, Papratije, Trebinje ş. a.). Călătoriile lui Marcu Beza în Orient au dat peste urmele generozităţii româneşti din epoca lui Matei Basarab în mânăstirile din Grecia şi din insulele Arhipelagului. Mila creştinească şi daniile voevozilor români — izvorîte din cel mai curat sentiment religios şi nepângărit de niciun gând viclean de cutropire, cum l-au vădit, mai târziu, cei ce şi-au asumat rolul de protectori ai creştinătăţii — au atras la curţile din Târgovişte şi din Iaşi călugări şi prelaţi din tot Orientul. Cei mai numeroşi sunt cărturarii greci, ca: Dionisie Comnen, secretarul lui Matei Basarab, care a ajuns mai târziu în, 1671, Patriarh al Constantinopolului [1]; Mitrofan Kritopulos, Patriarhul Alexandriei, care-şi făcuse studiile la Oxford şi care a murit în Ţara-Românească, la 1639; Paisie, Patriarhul Ierusalimului; Atanasie Patellaros, care a stat la Galaţi doisprezece ani, în mânăstirea Sf. Nicolae; Paisie Ligaridis, care-şi făcuse studiile la Roma, întreţinut de conaţionalul Leo Allatio, bibliotecarul Vaticanului; Meletie Sirigul şi Patriarhul arab Macarie, căruia Vasile Lupu îi făgăduise să-i plătească datoriile Patriarhiei [1]. Alături de aceştia se întâlnesc numeroase feţe bisericeşti venite din ţările slave sud-dunărene, ca: Mitropolitul de Inău-Lipova, Longhin Branković, care a stat în mânăstirea Comana, de pe ţărmul Argeşului; Mitropolitul de Kratovo, Mihail, sau Mitropolitul de Peć, Gavril, care a oficiat înaintea Domnului, împreună cu Patriarhul arab Macarie, slujba în biserica domnească, în ziua de Sf. Nicolae şi de Crăciunul anului 1653 [2]); precum şi delegaţii de călugări ruteni din mânăstirile Galiţiei, sau în sfârşit călugări ruşi, ca de ex. Suhanov, trimes din Moscova în Orient, pentru a aduce manuscrise religioase — şi mulţi alţii.

Azilul acordat marilor feţe bisericeşti din Răsăritul grecesc, a deschis în ţările noastre o direcţie nouă: începe să se cunoască şi să se preţuiască limba greacă. In această epocă apar la noi primele traduceri făcute direct după izvoarele greceşti.

De altă, parte afluxul cărturarilor ortodocşi în ţările noastre, într'o vreme când credinţa pravoslovnică era ameninţată, aduce o înviorare în vieaţa literară.

Sunt sugestive — pentru înţelegerea fierberii pe care o adusese, în vieaţa de cultură teologică a Ţării-Româneşti, această întâlnire a prelaţilor ortodocşi din Răsărit — notele pe cari ni le dă în ziarul său de călătorie, călugărul Suhanov despre discuţiile dogmatice, încinse în Târgovişte, la masa Mitropolitului Ştefan, unde Grecii Paisie Ligaridis, Vlasie şi Meletie Sirigul — cu o încredere prezumţioasă în ştiinţa lor, care intimida pe bietul călugăr rus — aduceau în sprijinul părerilor lor, citate din opera Sfântului Ioan Damasceanul, apărută de curând la Veneţia. Asemenea discuţiuni pasionau nu numai cercurile conducătoare ale clerului, ci se întinseseră mai departe şi în lumea boierilor cărturari dela curtea lui Matei Basarab. Călugărul franciscan, de origine croată, Rafael Levacović, care venea din Roma, în vara anului 1638, chemat de Matei Basarab ca să ia direcţia tipografiei, stătea de vorbă cu Udrişte Năsturel despre necesitatea Unirii cu Roma şi despre superioritatea doctrinei catolice. Şi alţi boieri dela curtea lui Matei Basarab, se pasionau pentru problemele teologice, ca de exemplu Istrate, fiul lui Stroe Leurdeanu, căsătorit cu fiica lui Nicolae Pătraşcu — o nepoată deci a lui Mihai Viteazu. Istrate a pus pe Ianache Misirliu, care «ştia să citească şi să scrie limba turcească», să-i scoată o copie de pe confesiunea pe care Patriarhul Ghenadie II Scholarios a scris-o din însărcinarea lui Mohamed II, cuceritorul Constantinopolului. Domnul însuşi nu putea rămâne

[1] D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, p. 232.

[1] Iorga, *Ist. Bisericii rom. şi a vieţii religioase*, I, p. 315–316.

[2] Emil Turdeanu în *Cercetări Literare.*, III, p. 174.

strein de aceste discuții. Se poate spune cu drept cuvânt că în acele vremuri, când în Sudul Dunării viața religioasă era înăbușită sub stăpânirea păgână și în Ardeal de calvinism, Domnii noștri luaseră sub ocrotirea lor viața spirituală a popoarelor creștine ortodoxe. Țările noastre deveniseră astfel centrul ortodoxiei. De aceea pornește din țările noastre lupta împotriva calvinismului.

A doua trăsătură caracteristică a epocei este apariția în cultura românească a ideii de unitate națională. Unirea celor trei țări surori, înfăptuită prin spada lui Mihai Viteazul, deși nu fusese pregătită sufletește și deși n'a dăinuit decât câteva luni, totuși a lăsat în sufletele românești urmele ei și trebuia să ducă cu timpul la exprimarea clară a conștiinței unității naționale.

In Transilvania, Ungurii, începând cu Gavril Bethlen, își îndoiseră sforțările pentru a rupe legăturile de credință religioasă care uneau de veacuri pe Românii, supuși coroanei lor, cu Principatele vecine. Zadarnic Patriarhul Constantinopolului le atrage atenția asupra comunității de sânge a Românilor și îi previne că « o prefacere de lege la cei dintâi (adică la Ardeleni) n'ar îngădui-o niciodată Domnii vecini din Principate, ci mai mult decât sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, măcar cu ascunse intețiri », Ungurii nu dau îndărăt. După cum ne arată documentele, pe care le vom analiza mai jos, prin intimidări, prin silnicii, prin publicații, ei se sbat să atragă pe Transilvăneni la confesiunea calvină. Impotriva tendinței de calvinizare, se ridică — după cum fuseseră preveniți — Românii din Principatele supuse suveranității turcești. Un superior instinct de rasă a împărțit în chip simetric rolurile între Moldova și Muntenia, în această luptă care nu se dădea numai pentru credință.

Moldova lui Vasile Lupu, care a făcut multă opoziție Principilor ardeleni, a luat poziție față în față, participând la două sinoade, unul pus la cale de Mitropolitul Kievului, de origine moldoveană, Petru Movilă; altul de Mitropolitul Varlaam al Moldovei — și a atacat calvinismul în însăși inima lui, în principiile dogmatice.

Muntenia lui Matei Basarab, care avea legături de alianță cu Gheorghe Rákóczy I și II a stat și ea de-a-curmezișul reformei, venind în ajutorul Românilor transilvăneni pe altă cale. Un punct fundamental în programul de luptă al reformaților calvini era naționalizarea serviciului divin în biserica românească din Ardeal. O cedare însă pe acest teren ar fi putut atrage după sine, mai curând sau mai târziu, și admiterea celorlalte puncte de divergență dintre calvinism și ortodoxism. Menținerea limbii slave în oficierea cultului era deci atunci o măsură impusă nu numai de tradiția moștenită din moși-strămoși, ci și de necesitatea de a păstra intactă unitatea etnică. Dela urcarea sa pe tronul Țării-Românești, Matei Basarab s'a străduit să întărească tradiția ortodoxă în formă slavă la întreg neamul românesc, aducând tipografii cu litere chirilice în țară și publicând cărțile de ritual în limba slavă. Prefața cărților sale o spune răspicat că ele se adresează « drept credincioșilor și evlaviosului neam al patriei noastre și altor neamuri înrudite cu noi după credință și având același vestit dialect, slavonesc ca limbă... *Ungrovlahilor, Moldovlahilor* ». Este clară aci ideea solidarității naționale prin biserică, în limba slavă. De altfel, în epoca aceasta își face drum în cultura românească și ideea unității naționale. Mitropolitul Varlaam, «strângând sobor dintr'amândouă părțile și din Țeara Românească și din Țeara Moldovei », spune mai clar, că scrie Răspunsul la Catehismul calvinesc « pentru *cei cu noi de un niam Români, pretutindenea tuturor ce să află în părțile Ardealului* »; iar în Ardeal Simion Ștefan, amintind că « Rumânii nu grăesc în toate țările într'un chip », se scuză dacă n'a izbutit să se facă înțeles de toți: « nu-i de vina noastră, *ce-i de vina celui ce-au răsfirat Rumânii printr'alte țări, de s'au mestecat cuvintele cu alte limbi* ». Ideea unității neamului o găsim însă formulată cu tot relieful cuvenit la marii cronicari moldoveni, cari, în contact cu istoriografia polonă, s'au ridicat până la obârșia comună a întregului neam despărțit în trei state diferite.

Sufletul românesc, închis multă vreme în hotarele înguste ale culturii sud-slave, era și în această epocă în căutarea unor noi orizonturi. Experiențe vechi: impresiile aduse de soliile marilor Domni în Occident; contactul intim cu cultura Apusului a unor domni ca Radu Mihnea, care-și făcuse instrucția în Veneția, sau a lui Petru Cercel, pribeag la curțile italiene și franceze, alcătuitor de frumoase stihuri italiene; accesul unor studenți din Țările românești — mai ales din Ardeal — în școli și universități streine; încercările unui Despot Eraclidul de a înființa cu profesori aduși din Apus școli superioare — și atâtea alte prilejuri îi făceau pe ai noștri să nu se simtă la larg în spațiul culturii orientale, în care erau ținuți prin puterea tradiției, prin forța împrejurărilor de care s'a vorbit mai sus și prin suveranitatea turcească. Instinctul lor de rasă și de cultură îi ducea uneori peste vicisitudinile vremurilor către marele izvor de apă vie al latinității. « Când am ajuns în vârsta adolescenței — mărturisește Udriște Năsturel — am dobândit în același timp, în inima mea, prin grația lui Dumnezeu, o mare și aprinsă dragoste pentru limba romană sau latină, înrudită în chip evident cu a noastră, în așa fel că, neavând aproape alte gânduri în cugetul și inima mea, zi și noapte fără încetare, eram aprins pentru limba latină și pentru învățarea ei. A mers așa până când un profesor, care învăța înțelepciunea și știința, a binevoit să adape setea inimei mele care ardea de dragostea pentru învățarea acestei limbi... »[1].

Avem dovezi documentare că aceeași năzuință către noi zări de cultură zăcea nu numai în clasele conducătoare, dar și în masele mai adânci ale neamului. Din chiar epoca lui Matei Basarab avem știri despre doi tineri români cari își făceau studiile în Colegiul *De propaganda fide* din Roma. Unul era Mihail, fiul lui Paul, din Câmpulungul județului Mușcel. Fusese adus la Roma și instalat acolo, în colegiul Urban, de misionarul Venanzo Berardi da Mont'Ottone, din ordinul Minoriților Conventuali. Al doilea era un adolescent a cărui viață aventuroasă e un mic roman. Fusese — pretindea el — copil de casă în curtea domnească. Plecase cu Domnul Țării-Românești la Constantinopol, la vârsta de 12 ani. Învățase acolo greaca vulgară și turceasca. Plecase apoi în insula Chios, unde se apropiase de Iezuiți; îmbrățișase catolicismul și de-acolo plecase cu scrisorile de recomandare către Secretarul colegiului din Roma. Două luni a bătut străzile cetății eterne, până când a deprins puțin limba italiană. In cele din urmă, a fost admis în colegiu, unde se întâlni cu câmpulungeanul.

Ce au devenit acești doi premergători în colegiul de Propagandă din Roma, de unde, un veac și jumătate mai târziu, tineretul plecat din Ardealul suferințelor românești, a adus ideea regenerării naționale — nu știm. In volbura vremurilor au pierit fără să lase nicio urmă.

Contactul cu cultura latină a fost însă mai rodnic în Moldova. Școala întemeiată de Vasile Lupu în mânăstirea Trei-Erarhi, cu profesori trimeși dela Academia teologică din Kiev, de Mitropolitul Petru Movilă, precum și colegiile iesuite din Moldova, au deschis, după cum se va vedea mai jos, o mică pârtie către cultura latină. Dar contactul binefăcător cu cultura latină s'a produs mai intens în școlile iesuite ale Poloniei, unde vlăstarele boierimei moldovene desfundând ideea originei romanești știri privitoare la țara lor, au deschis un drum nou în cultura românească.

Din contactul cu istoriografia polonă a primit îmboldul de a alcătui cronica în limba națională Grigore Ureche, marele

[1] P. P. Panaitescu, *L'influence de l'œuvre de Pierre Mogila*, p. 83.

MATEI BASARAB

și

DOAMNA ELINA

Două miniaturi lucrate de călugărul contemporan Anton Ieromonahul din Ianina pe paginele unei Evanghelii slavone mai vechi. (După Victor Brătulescu *Miniaturi și manuscrise din Muzeul de artă religioasă*).

vornic dela curtea lui Vasile Lupu și contimporanul Mitropolitului Varlaam. Imboldul dat, la rândul lui, de Ureche, a fost așa de puternic, încât cu toate frământările timpurilor nestatornice, care au urmat după prăbușirea lui Vasile Lupu, firul istoriei naționale a fost continuat de Miron Costin, care și-a făcut și el studiile în Polonia și care a pus în plină lumină ideea originei romane. Ideea a fost apoi reluată de fiul lui Miron, Nicolae Costin, a trecut după aceea la Dimitrie Cantemir și în Muntenia la Stolnicul Constantin Cantacuzino.

Și pe tărâmul vieții religioase, activitatea literară, începută cu strălucire în epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu a fost continuată în ciuda vitregiei vremurilor care au urmat. In Moldova, contimporanul lui Miron Costin, Mitropolitul Dosofteiu dă aripă versului și începe munca grea de traducere a cărților de ritual în limba română, care avea să ducă la naționalizarea serviciului divin în Biserică. Opera de naționalizare a slujbei religioase este apoi reluată și continuată în Muntenia de Mitropolitul Antim Ivireanu.

In capitolele ce urmează, pentru a păstra un fir unitar în expunere vom înfățișa întâiu evoluția literaturii religioase dela Matei Basarab și Vasile Lupu până la Mitropolitul Dosofteiu inclusiv, după care vom înfățișa literatura istorică mai întâiu în Moldova și apoi în Muntenia și în Transilvania.

BIBLIOGRAFIE. Pentru cadrul istoric al epocii: N. Iorga, *Istoria Românilor, vol. VI – Monarhii*, București, 1938; util încă A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III îngrijită de I. Vlădescu, vol. VII, București, Cartea Românească, 1929; N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a Românilor*, ed. II vol. I, Buc. 1929; N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, P. Suru, București, 1925; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române, epoca veche*, ed. II-a revăzută și întregită, Sibiu, 1930 (foarte utilă bibliografia dela sfârșit); Dr. Giorge Pascu, *Istoria literaturii și limbii române, sec. XVII*, Iași, Viața Românească, 1922; N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, Casa Școalelor, 1928.

Pentru raporturile religioase și culturale ale țărilor românești cu Orientul ortodox pe lângă studiile lui N. Iorga, Marcu Beza, Emil Turdeanu ș. a citate în vol. I, p. 27, a se vedea acum și: Preot Dm. T. Bodogae, *Ajutoarele românești la mânăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941.

Versurile lui Petru Cercel – publicate de Stefano Guazzo, *Dialoghi piacevoli*, Veneția, 1590 și ed. II 1604 – au fost reproduse pentru întâiași dată la noi de M. Kogălniceanu, *Histoire de la Dacie...* Berlin, 1837, p. 244–246 nota; Pentru studenți români: N. Drăganu, *Cei dintâiu studenți români ardeleni la universitățile apusene*, extras din *Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, IV, București, Cartea Românească, 1929. Pentru Mihail fiul lui Paul și Ștefan Valahul în colegiul «De Propaganda fide»: Francisc Pall, *Date inedite privitoare la legăturile culturale italo-române din mijlocul veacului al XVII-lea* în A. Marcu, *Studii italiene*, VI, 1939, p. 45–69. I. Minea *Din istoria culturii românești*, I, Iași.

UN CĂRTURAR MOLDOVEAN MITROPOLIT AL KIEVULUI: PETRU MOVILĂ

Istoria culturii românești din epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu nu ar putea fi înțeleasă, dacă nu ne-am opri aci și asupra unui mare cărturar, vlăstar de domni moldoveni și munteni — căci tatăl său a domnit și în Muntenia —, care a râvnit și el să fie Domn, dar care, după ce a văzut închise drumurile intrării în țara sa, a rămas între streini și a ajuns Mitropolit al Kievului. Petru Movilă, rupt dintre ai noștri, a devenit una din figurile proeminente în istoria culturii ucrainiene din secolul al XVII-lea. Invățatul rus Venelin spunea: «Se pune întrebarea care din cei doi bărbați cu numele de Petru este reformatorul îndrăzneț al imperiului rusesc și căruia prin urmare i se cuvine titlul istoric de mare: Petru I, împăratul Rusiei, sau Petru Movilă?».

Petru Movilă a fost fiul lui Simeon Movilă, fratele lui Ieremia și rivalul lui Mihai Viteazul. Tragediile familiei sale l-au împins mai mult spre studii și meditație. În 1627, când visurile lui de a recuceri, cu ajutorul Polonilor, tronul ocupat pe rând de unchiul său, de tatăl, de verii și de frații săi, sunt spulberate, după îndemnul Mitropolitului Kievului, Iov Boreţki, în mânăstirea căruia își petrecea adesea verile, Petru Movilă renunță la purpura domnească și îmbracă rassa de monah în mânăstirea Pecerska din Kiev. Aci, ajunge repede arhimandrit, pentru ca, 6 ani mai târziu, după moartea lui Iov Boreţki, să fie Mitropolit. Pe atunci Ucraina se afla sub stăpânire polonă și pentru Biserica ortodoxă ruteană, amenințată în existența ei de Biserica catolică a Poloniei, la care se adăoga și curentul Uniaților (care primiseră unirea cu Roma recunoscând pe Papă, dar păstrau serviciul divin în limba slavă), urcarea lui P. Movilă pe scaunul mitropolitan a fost o adevărată mântuire.

Prin cultura, prin tradițiile familiare, prin legăturile lui de rudenie și prietenie cu nobilimea polonă, el izbuti să dobândească în jurul scaunului său mitropolitan un prestigiu într'adevăr princiar.

Incă de pe când era arhimandrit în lavra din Pecerska, Petru Movilă înființă acolo o tipografie, care, împreună cu cea din Lwów, a desfășurat o activitate din cele mai rodnice pentru Biserica ortodoxă a Rușilor. Din aceste tipografii au ieșit o serie de tipărituri care au fost aduse în Țara-Românească de meșterii trimeși de Petru Movilă lui Matei Basarab și care au servit mai târziu de model tipăriturilor muntene.

Paralel cu tipografia, el a întemeiat în mânăstirea Brațca — frăția — o școală vestită, o adevărată Academie teologică, din care avea să pornească în curând un curent nou de premenire în cultura rusească. In atmosfera întunecată și greoaie de

Petru Movilă, Mitropolitul Kievului

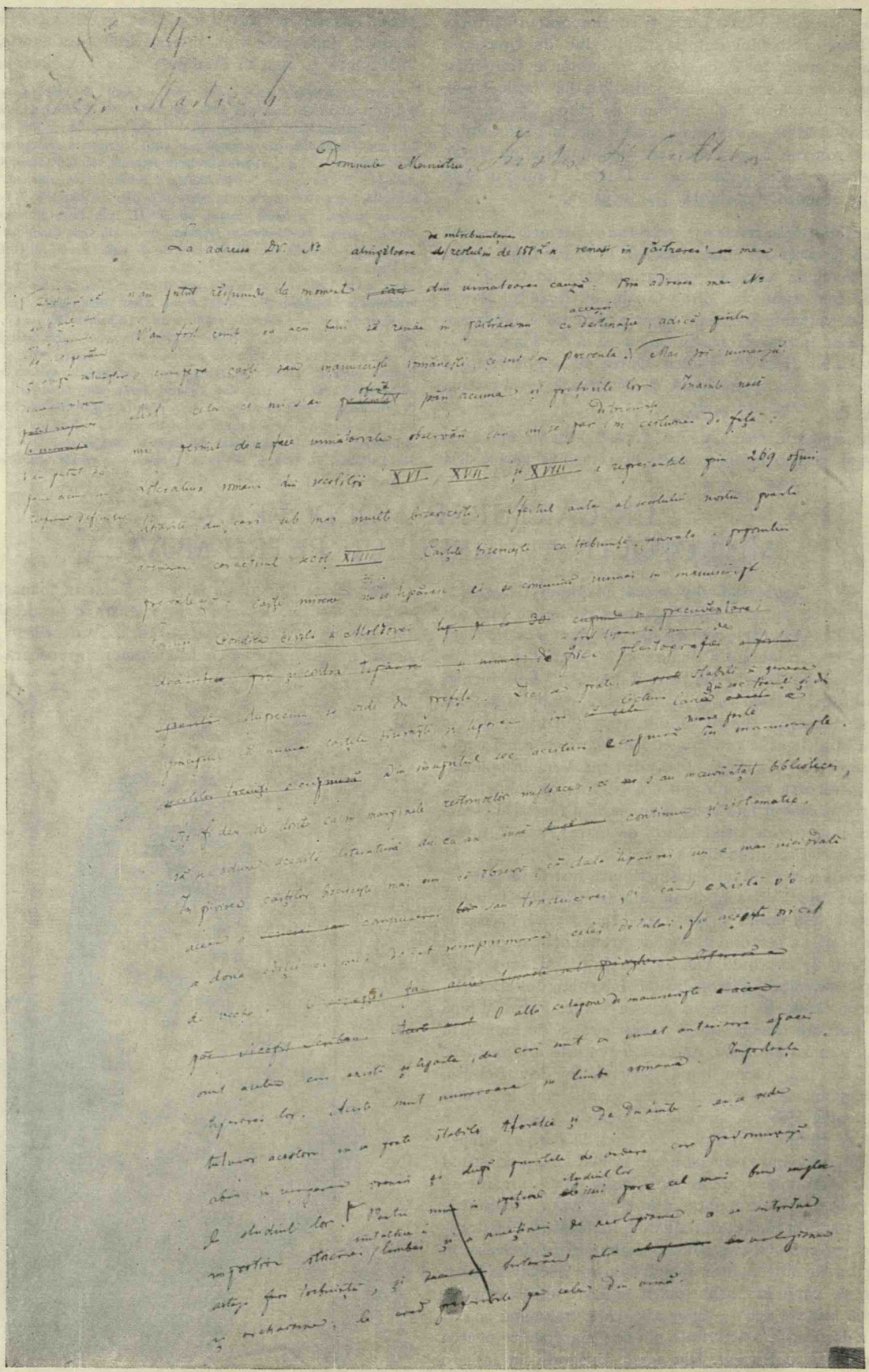

Scrisoarea lui Eminescu către Ministrul Instrucțiunii Publice din 1875, cerând dotarea Bibliotecii din Iași cu manuscrise de literatură veche. Originalul în Biblioteca Universității din Iași, Arhiva: Intrări-Ieșiri, anul 1875.

(Comunicat de d-nul Prof. Dan Simonescu)

ignoranță, în care lâncezea clerul ortodox rutean, Petru Movilă se străduește să introducă cele dintâi raze de lumină ale culturii latine occidentale. El își dădea bine seama că Biserica ortodoxă, ruteană, rămasă în urmă sub raportul culturii, nu putea rezista atacurilor îndreptate din lagărul Iesuiților și Uniaților poloni, decât premenindu-se și întărindu-se cu toată armatura culturii moderne a timpului său. Știința timpului — zicea Petru Movilă — este pentru biserica ortodoxă întocmai ca oglinzile lui Arhimede, care concentrând razele solare asupra corăbiilor dușmane, care se apropiau de țărmurile Siracuzei, le ardeau.

Cultura timpului însă nu putea fi căutată nici în cultura slavonă și nici în cea bizantină, care la începutul timpurilor moderne se stinseseră. Numai cultura latină a Occidentului, premenită prin Renaștere, putea săvârși minunea de a regenera viața intelectuală a clerului ortodox și de a-i împrumuta armele cu care să poată rezista atacurilor îndreptate din taberele vrăjmașe. De aceea, în programul de studii al Academiei teologice, P. Movilă introdusese pe primul plan: latina, cu studiul retoricei, dialecticei, poeziei și filosofiei.

Dar cu toată viața lui de muncă aprigă închinată operei de ridicare a Bisericii rutene, totuși Mitropolitul Petru Movilă n'a rupt cu totul legăturile cu patria mumă. In primele cărți ieșite din tipografia lui « Pecerska », pe când era numai arhimandrit, el semnează « fiul Domnului Moldovei » și adaogă stema celor 2 Principate românești. Dacă mai târziu renunță la aceste tradiții ale familiei și la aceste reminiscențe ale patriei sale, o face de sigur pentru a se confunda în spiritul de umilință al vieții călugărești, a acelor aprigi muncitori anonimi, disprețuitori de tot ceea ce era mărire pământească, care semnau munca lor: « păcătosul robul lui Dumnezeu ». Totuși niciodată nu și-a ascuns originea lui românească. Elevii săi din Academia teologică i-au închinat un volum de versuri omagiale, și făcând aluzie la originea lui românească, îi plăsmuesc o genealogie care-l face să se scoboare din eroul roman Mucius Scaevola. In scrisorile lui pastorale, face în multe rânduri aluzie la strămoșii lui romani: « am cheltuit — spune el într'un rând ortodocșilor din Minsk — avuțiile strămoșilor mei Domni ai Moldovei pentru nevoile Bisericii». Iar unul din adversarii săi îl acuză că era înconjurat numai de servitori moldoveni. Nostalgia după țara și neamul său se vede continuu în cursul vieții lui. In 1637, cumpăra o Evanghelie cu miniaturi, scrisă pe vremea lui Ștefan cel Mare, pe care o dăruia marei lavre « Pecerska »: să fie acolo « pe veci neclintită la hramul Prea Curatei Născătoarei de Dumnezeu mânăstirii Pecerska, unde va fi îngropat trupul meu ». In alt rând, înălțând în Ucraina poloneză, la Golosvienski o biserică, îi pune ca hram pe Sfântul Ioan cel Nou dela Suceava, patronul Moldovei sale. In 1645, a venit la Iași să celebreze căsătoria fiicei lui Vasile Lupu, Maria, cu Principele lituan, Ianusz Radziwill. Astfel stând lucrurile, cine știe dacă în afară de motive de tactică, alegerea Iașilor, ca locul cel mai nemerit pentru marele sinod al ortodocșilor în care avea să se discute ideile normative ale ortodoxiei, față de Catehismul atribuit lui Chiril Lucaris, nu va fi fost determinată și de amintirile copilăriei care-l legau de orașul în care domniseră ai lui?

Ortodoxia trăia atunci o mare dramă. In jurul scaunului patriarhal din Constantinopol se dedeau lupte aprige în care patimele pământești se amestecau cu lucrurile divine.

In Martie 1633, apăruse la Geneva, în limba latină, o confesiune de credință ortodoxă, datată din Constantinopol: Martie 1629, și în care se făceau câteva concesii punctului de vedere al confesiunii calvine. Opera a fost atribuită Patriarhului Chiril Lucaris, care se afla în legătură cu cercurile reformate din mediul cosmopolit al Constantinopolului: consulul olandez Corneliu Haga; predicatorul ambasadei olandeze, un fost profesor calvinist la Geneva, și ambasadorul Angliei. Dușmanii Patriarhului, în frunte cu Chiril Contaris din Veria și Atanasie Pattelaros, ridică lumea împotriva lui Lucaris, acuzându-l de erezie. Ambasadorul Franței susține curentul de agitație împotriva Patriarhului care se sprijinea pe cercurile reformate. Lupta deslănțuită este înverșunată. Chiril Lucaris este de cinci ori depus de Turci și tot de atâtea ori readus în scaunul patriarhal prin sprijinul prietenilor săi, până când în cele din urmă Turcii, îndârjiți, îl ucid. Moartea tragică a lui Chiril Lucaris nu poate pune capăt agitației. Succesorul lui,

Stema lui Petru Movilă, Mitropolitul Kievului, « Domn al Țării Moldovenești », pe o carte din tipografiile sale.

Chiril Contaris din Veria, are aceeași soartă. Două sinoade care au loc la Constantinopol, unul în 1638 și altul în 1642 și în care s'a anatemizat confesiunea lui Chiril Lucaris, n'au izbutit să aducă lumii ortodoxe pacea de care avea nevoie. Pace cu atât mai necesară, cu cât în centrul și Răsăritul Europei — în Ardeal, în Polonia și în Ucraina — ortodoxia pierduse continuu terenul dinaintea catolicismului, care găsise formula unirii cu Roma, dinaintea curentelor de reformă.

MĂRTURISIREA ORTODOXĂ ȘI SINODUL DELA IAȘI. La această grea răspântie din viața Bisericii ortodoxe, apare Mitropolitul Petru Movilă. Cele două sinoade constantinopolitane făcuseră o operă negativă: anatemizaseră confesiunea atribuită lui Chiril Lucaris. Lipsea pentru întreaga ortodoxie însă o operă pozitivă de construcție normativă. Această sarcină și-a luat-o Petru Movilă. După ce a lucrat mai mulți ani la Mărturisirea de credință ortodoxă, a convocat un sinod la Kiev în

1640, în care s'a discutat și admis opera. Trebuia însă ca Mărturisirea să fie întărită într'un sinod ecumenic. Dar Constantinopolul în care erau încă vii luptele dintre partizanii și adversarii lui Chiril Lucaris nu era prielnic pentru desbateri. Fu ales Iașii al cărui Domnitor plătea pe atunci datoriile Patriarhiilor. Mitropolitul Kievului nu veni însă în persoană, ci trimese o delegație de 3 teologi, în frunte cu Isaia Trofimovici, doctor în teologie și egumenul mânăstirii Nikolska. Patriarhul a fost reprezentat și el prin doi delegați: fostul Mitropolit de Nicea, Porfirie și marele predicator al Patriarhiei, Meletie Syrigos. Muntenii s'au abținut din pricina vrajbei iscate între Vasile Lupu și Matei Basarab. Moldovenii au fost reprezentați prin Mitropolitul Varlaam, prin

Chiril Lucaris, Patriarhul Constantinopolului.

episcopii de Roman, Rădăuți și Huși și prin egumenul mânăstirii Trei Sfetitele, unde s'au ținut ședințele sinodului. Sinodul a început la sfârșitul lui August 1642 și a durat trei luni. Ședințele au fost secrete și prezidate de Vasile Lupu, pe care Patriarhul Constantinopolului, Parthenie, îl numește: « promahos » — prim luptător — și « distrugătorul curagios al ereziei ». Dela început însă se ivesc neînțelegeri. Grecii voiau ca sinodul ieșan să-și însușească hotărîrile sinoadelor din Constantinopol împotriva lui Chiril Lucaris și în special să se adopte opera întocmită de Meletie Sirigul. Rușii se opuneau la condamnarea lui Chiril Lucaris [1].

Ei cereau să se discute în sinod numai Mărturisirea de credință a lui Petru Movilă, ceea ce, în cele din urmă, Grecii au trebuit să primească în urma intervenției lui Vasile Lupu și a clerului moldovean, care se străduiau să împace cele două tabere. După îndelungate desbateri, Mărturisirea lui Petru Movilă a fost primită, cu suprimări și corectări făcute de Meletie Syrigos. Opera — împărțită în 3 părți: 1) credința, tratată pe baza simbolului Niceo-Constantinopolitan; 2) speranța, lămurind rugăciunea dominicală și cele 10 fericiri și 3) mila, cuprinzând învățăturile ortodoxe despre păcat, despre decalog, despre invocarea sfinților și cultul icoanelor și al moaștelor — a fost apoi aprobată de Patriarhul din Constantinopol ca operă normativă pentru întreaga Biserică ortodoxă. Ea a fost tradu'ă în rușește la Kiev în 1645. In 1662, opera a fost tipărită în limba greacă și latină la Amsterdam, cu cheltuiala lui Panaiot Nicusi. In 1691, opera, tradusă în românește de frații Greceanu, cu ajutorul Stolnicului Constantin Cantacuzino, s'a tipărit de Episcopul Mitrofan în tipografia Episcopiei din Buzău. Opt ani mai târziu, din porunca Domnului Constantin Brâncoveanu, ieromonahul Antim Ivireanu scoate o nouă ediție a textului grecesc, în mânăstirea de pe insula acului Snagov, din preajma Bucureștilor. Cu deosebire la noi, opera lui Petru Movilă s'a bucurat de o întinsă răspândire și s'a retipărit și retradus în nenumărate ediții, până în vremurile noastre, căci avem ediții tipărite la mânăstirea Neamțu, în 1844, de Scriban, și în 1864; la Sibiu 1855; la Iași 1874; București 1745, 1827, 1853, o penultimă ediție a apărut în 1899 sub auspiciile Sfântului Sinod; ultima la Sibiu în 1914.

Marele sprijin pe care Petru Movilă l-a adus culturii românești a fost însă trimeterea de material tipografic, și de meșteri și cărturari pentru înființarea tiparnițelor și a Academiei teologice dela Iași.

BIBLIOGRAFIE. Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă*, extras din revista *Biserica ortodoxă română*, VII, 1883 și VIII, 1884; Z. Arbore, *Petru Movilă, Mitropolitul Chievului*, în *Tinerimea română*, București, a. XVI, vol. I, p. 94 și urm.; Émile Picot, *Pierre Movila (Mogilă)* în Émile Legrand, *Bibliographie hellénique*, au XVII-ème *siècle*, IV, Paris, 1896, p. 104—156; P. P. Panaitescu, *L'influence de l'œuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans les Principautés roumaines* (extras din *Mélanges de l'École Roumaine en France*, V, 1926), Paris, Gamber, 1926; S. Golubev, *Kievskij mitropolit Petr Mogila sego spodvižniki*, Kiev, 1898, 2 volume; bibliografia rusească completă la P. P. Panaitescu, opera citată mai sus, p. 93—95; P. P. Panaitescu, *Un autograf al lui Petru Movilă pe un tetravanghel al lui Ștefan cel Mare* (extras din *Revista istorică română*, IX, 1939), București, 1940. Pentru edițiile românești ale *Mărturisirii ortodoxe*: I. Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu *Bibliografia veche românească*, I, p. 321, 378; II, p. 244; III, p. 553. In Biblioteca Academiei Române se găsesc ediții moderne tipărite la: Neamț, 1844; Sibiu, 1855; Neamț, 1864; Iași, 1874; București, 1895 (ediția Sfântului Sinod cu o prefață de Mitropolitul Ghenadie privitoare la istoricul textului și edițiile lui); Antoine Malvy et Marcel Viller, *La confession orthodoxe de Pierre Moghila, Métropolite de Kiev (1633—1646), approuvée par les Patriarches grecs du XVII-e siècle. Texte latin inédit avec introduction et notes critiques*, Roma, Paris 1927 (tomul X nr. 39, din *Orientalia Christiana*; vezi și recensia lui M. Jugie în *Echos d'Orient*, XXXII (1929), p. 414—430, unde se stărue asupra izvoarelor catolice folosite de P. Movilă). Despre opera lui Petru Movilă în legătură cu celelalte confesiuni ortodoxe: Textul grecesc la Ion Mihalcesco, Θησαυρὸς τῆς ὀρθοδοξίας. *Die Bekentnisse und die wichtigsten Glaubenszeugnisse der griechischen - orientalischen Kirche im Originaltext, nebst einleitenden Bemerkungen*, Leipzig, 1904. p. 22—122; *Hurmuzaki* Doc. Supl. II, p. 2 p. IV p. I, p. 668 și urm. J Mihalcesco, *La Théologie symbolique au point de vue de l'Église orthodoxe orientale*, Bucarest, Paris, J. Gamber, 1932, p. 75—79. Un portret al lui P. Movilă la mânăstirea Sucevița: I. D. Ștefănescu în *Revista ist. română*, IV, 1934, p. 71—75

Despre Kiril Lucaris și sinoadele din Constantinopol, Kiev și Iași a se vedea și: Oreste Tafrali, *Chiesa ortodossa e riforma nei secoli XVI e XVII* (estratto da *Religio*, vol. XI, 1935). Roma. (Rezumatul a 14 lecțiuni ținute la *École des Hautes-Études* din Paris în 1934). J. Mihalcesco, în *Les idées calvinistes du Patriarche Cyrille Lukaris* în *Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuse*, 1931, p. 506. Despre Kiril Lucaris: Κυρίλλος ὁ Λούκαρις, 1572—1638, Athena, 1939.

[1] Pentru două motive. Intâiu pentrucă o condamnare a doctrinei calvine de către Ruși ar fi indispus pe principii litvani din Polonia, pe care se sprijinea Petru Movilă. Și al doilea pentrucă învinuirea adusă lui Chiril Lucaris nu părea destul de întemeiată. Patriarhul Ierusalimului Teofan, care venise la Kiev ca să sfințească pe Mitropolitul Petru Movilă, declarase de calomnii iesuite svonurile după care Chiril Lucaris ar fi trecut la calvinism, și de apocrif Catechismul apărut la Geneva. Dacă ne gândim la bărbăția cu care a apărat ortodoxia Românilor ardeleni împotriva injoncțiunilor Principelui Bethlen Gabor, chiar în anul în care era datată confesiunea din Geneva, 1629, vezi mai jos p. 103, atunci trebue să recunoaștem că Petru Movilă și delegații săi aveau dreptate.

ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΝΕΑΣ ΡΩΜΗΣ

ΚΑΙ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΣ ΠΑΤΡΙΑΡΧΗΣ.

Τῆς ἡμῶν μετριότητος συνοδικῶς προκαθημένης, συνεδριαζόντων αὐτῇ καὶ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων, τῶν ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητῶν αὐτῆς ἀδελφῶν καὶ συλλειτουργῶν, καὶ τῶν τιμιωτάτων κληρικῶν τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, προηνέχθησαν εἰς μέσον κεφάλαιά τινα, ἐπιγραφὴν ἔχοντα τοῦ πρὸ ἡμῶν πατριάρχου γέροντος κὺρ Κυρίλλου. περὶ ὧν ἐζητήθη, εἰ χρὴ ταῦτα ὡς εὐσεβῆ λογίζεσθαι καὶ κατέχειν, ἢ ὡς τῆς ἡμετέρας ἀνατολικῆς καὶ ἀποστολικῆς τοῦ χριστοῦ ἐκκλησίας ἀλλότρια ἀποκηρύττεσθαι. διὸ πᾶσα ἡ ἱερὰ σύνοδος αὕτη, ἕκαστον αὐτῶν ἐπιμελῶς ὑπεξελθόντες, καὶ τὸν νοῦν τῶν γεγραμμένων ἀνακρίναντες, εὗρον αὐτὰ πάντα (τοῦ ἑβδόμου ἐκτὸς) τῆς καλβινικῆς ἀντεχόμενα αἱρέσεως, καὶ ὡς παντάπασι τῆς χριστιανικῆς τῶν ἀνατολικῶν θρησκείας ἀπέχοντα.

α. Ἐν μὲν γὰρ τῷ πρώτῳ, τὴν ἰδίαν καὶ ὑπαρκτικὴν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐκπόρευσιν ἐκ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὑποτίθησι, παρὰ γνώμην τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας.

β. Ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τὴν ἁγίαν γραφήν, γυμνὴν ἐξηγήσεων τῶν τῆς ἐκκλησίας [illegible] πατέρων διδάσκαλος, καὶ τῶν οἰκουμενικαῖς συνόδοις θεοπνεύστως ἐκφωνηθέντων παραβάλλει, καὶ τὰς ἀρχῆθεν κατὰ διαδοχὴν κεκρατηκυίας ἀνὰ πᾶσαν τὴν [illegible] παραδόσεις, ὧν ἐκ τοῦ εἰς ψιλὸν ὄνομα περιστῆσαι τὸ κήρυγμα [illegible], ἡ φησὶ Βασίλειος.

γ. Ἐν δὲ τῷ τρίτῳ τὸν θεὸν ὑποτίθησιν ἀδικώτατον, τυραννικῇ χρώμενον ἐξουσίᾳ, μόνῃ λέγων τῇ θελήσει αὐτοῦ τοὺς μὲν, εἰς δόξαν προορίσαι. τοὺς δὲ, ἀποβάλλειν εἰς κόλασιν. μηδαμῶς τὰ ἔργα αὐτῶν σκοπούμενον. οὗ τί ἂν γένοιτο ἀσεβέστερον;

δ. Τὸ δὲ τέταρτον, τῷ περὶ αὐτοῦ ὅλως ἀντίκειται. εἰ γὰρ ὁ [illegible] αἴτιος τῶν κακῶν ὁ θεὸς πῶς τῷ οἰκείῳ θελήματι τοὺς ἀδοκίμους ἐπὶ τὸ κακοποιεῖν ἐξεπίτηδες προάγειν;

ε. Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ, τὴν θείαν παρεξηγεῖ πρόνοιαν, πειράζεται αὐτὴ κυρίως καὶ προσεχῶς τὰ κατὰ προαίρεσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν πονηρῶν ἀνθρώπων τε καὶ δαιμόνων γινόμενα, ὡς ἐξ ὧν πρόσγει μαρτυρεῖν ἐπιστῶθη. τοῦτο δὲ πᾶσαν ὑπερβαίνει βλασφημίαν.

ϛ. Τὸ δὲ ἕκτον, περικλείων πᾶσαν τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, οὐ μόνον τὴν προπατορικήν, ὡς καὶ ἡ ἐκκλησία ἡμῶν ὁμολογεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἀναβλύζουσαν προαιρετικὴν καὶ θανάσιμον, ἣν καρποὺς ἐκείνης ὀνομάζει, καὶ μηδένα ἐξαίρων ταύτης (τῆς θανασίμου δηλαδή, τῆς κατάκριτον ἐκτελούσης τὸν ταύτην ἐργαζόμενον) οὔτε τὸν ἐν γεννητοῖς γυναικῶν μείζονα, οὔτε τὴν ἐν γυναιξὶν εὐλογημένην, τὴν ἄμωμον καὶ ἀειπάρθενον μαρίαν, ἢ προπάτοράς τινας, ἢ προφήτας καὶ ἀποστόλους, ὡς ἀλλότριον καὶ αὐτὸ τῆς πίστεως ἡμῶν κέκριται:

η. Ἐν δὲ τῷ ὀγδόῳ, τὴν τῶν ἁγίων ἀναιρεῖ μεσιτείαν, τάς τε τῶν ἀγγέλων προστασίας, ναὶ μὴν καὶ τὰς τῶν ἱερέων ὑπὲρ παντὸς τοῦ κόσμου ἐντεύξεις τε καὶ μεσιτείας, ἃς τὴν ἐκκλησίαν διατηρεῖσθαι πιστεύομεν.

θ. Ἐν δὲ τῷ ἐννάτῳ τὴν πίστιν γυμνὴν τῶν ἔργων σώζειν ὑπολαμβάνει. εἶναι δὲ ταύτην οὐκ ἔργων ἡμέτερον, ἀλλὰ τοῦ χριστοῦ μόνου, ἔξωθεν δικαιοῦντος τὸν ἄνθρωπον διὰ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἵνα μὴ δόξῃ καὶ ὁ αὐτὸς πρὸς τὴν ἑαυτοῦ τί συμβάλλεσθαι σωτηρίας:

ι. Ἐν δὲ τῷ δεκάτῳ, τὴν τῆς ἐπιγείου καὶ τὴν ἐν οὐρανοῖς ἐκκλησίαν ἀρχήν, τὴν ἀρχιερατικὴν ἀναιρεῖ ἐπιστασίαν, καὶ δι' αὐτῆς ὅλον τὸ τῆς ἐκκλησίας πλήρωμα, οὗ τί ἂν εἴη ἀκοσμότερον;

ια. Ἐν δὲ τῷ ἑνδεκάτῳ, μέλη τῆς αὐταῦθα ἐκκλησίας, μόνους τοὺς ἐκλεκτοὺς εἶναι βούλεται, καὶ οὐ τοὺς ἁπλῶς κοινωνοῦντας καὶ μετέχοντας τῶν ἐκείνης μυστηρίων μετὰ πίστεως, ὡς καὶ τὸν Παῦλον, ὅτε τὴν ἐκκλησίαν ἐπόρθει, μέλος ἐκείνης εἶναι, διὰ τὸ ἐκ κοιλίας αὐτὸν ἀφωρίσθαι. τὸν δὲ ἰούδαν, ὅμοια τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις δυνάμεις ἐκτελοῦντα, μὴ μέλος αὐτῆς τηνικαῦτα χρηματίσαι.

ιβ. Ἐν δὲ τῷ δωδεκάτῳ, ἀγωνιζόμενος ὁ συγγραφεὺς τὰς τῶν πατέρων διδασκαλίας ἐκ μέσου ἆραι, τὴν ἐκκλησίαν φησὶν ὑπὸ τοῦ παναγίου πνεύματος διδάσκεσθαι, ὁ ἀληθὲς ὄν, αὐτὸς κακοήθως ἀπάγει. διδάσκεται μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἡ ἐκκλησία ἡμῶν, ἀλλ' οὐκ ἀμέσως, γλώσσαις δὲ καὶ χερσὶν ἀνθρωπίναις κεχρημένου τοῦ πνεύματος. ἄνθρωποι γὰρ ἦσαν οἵ τε προφῆται καὶ οἱ ἀπόστολοι, οἱ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ κηρύξαντες καὶ γράψαντες. καίτοι τῶν λογίων ἐκείνων λεγομένων εἶναι τοῦ πνεύματος καὶ θεῶν, ὡς ἐκεῖθεν ἐμπνευσθέντων, καὶ μηδὲν κεκτημένων ἀνθρώπινον. Καὶ ἡ ἐκκλησία γοῦν ὑπὸ τῶν θεοπνεύστων λογίων, τῶν πατέρων διδασκομένη, οὐ λέγεται ὑπ' ἀνθρώπων, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ πνεύματος διδάσκεσθαι. ἐκεῖνοι γὰρ πνεύματι θείῳ κινούμενοι, διδάσκουσιν ἡμᾶς οὐ κατ' ἄνθρωπον, ἀλλὰ καθ' ἣν ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἔλαβον ἐμπνεύσιν, ὃ δῆλον ἐξ ἧς πρὸς ἀλλήλους ἔχουσι συμφωνίας. τὸ δὲ τὴν ἐκκλησίαν διαφθαρῆναι (ἢν

ἐν τῷ αὐτῷ κεφαλαίῳ) δυνατὸν εἶναι ἁμαρτάνειν, καὶ πάντα τὸ ψεῦδος ἀντὶ τῆς ἀληθείας κεκτημένην διδάσκαλον, καὶ τὸν χριστοῦ κεφαλήν, περὶ ἧς εἴρηται, ὅτι σπῖλον ἢ ῥυτίδα οὐκ ἔχει, ἀλλ' ὅλη ἐστὶ καλὴ καὶ τελεία, ὡς δυσσεβὲς ἀποκεκήρυκται.

ιγ. Τὸ δὲ δέκατον τρίτον, ἐκβάλλει τὰ καλὰ τῶν ἔργων τῆς τῶν αὐτῶν σωτηρίας, ἀναιρῶν διὰ τούτου, τό γ' ἐφ' ἑαυτῷ, οὐ μόνον ἀρετὴν πᾶσαν καὶ βίον ἔνθεον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τὴν ἱερὰν γραφήν, ἐπὶ ταῖς ἀγαθαῖς τῶν πράξεων τοὺς πάντας παρορμῶσαν, ἐφ' ᾧ σωτηρίας τυχεῖν.

ιδ. Τὸ δὲ τέταρτον καὶ δέκατον κατὰ τοῦ αὐτεξουσίου φερόμενον, τὴν ἀνθρωπίνην περιστάλεσθαι φύσιν ἀποκηρύττει, τὸ εἶναι αὐτῆς κεκτημένην, ἐν τῷ λογικῷ τε καὶ αὐτεξουσίῳ.

ιε. Ἐν δὲ τῷ δεκάτῳ πέμπτῳ, τὰ πέντε τῆς ἐκκλησίας ἀρνεῖται μυστήρια. τὴν ἱερωσύνην, τὸ ἱερὸν μύρον, τὸ εὐχέλαιον, τὴν διὰ τῆς μετανοίας ἐξομολόγησιν, καὶ τὸν τίμιον γάμον, ἃ πάντα ὡς ἱερὰ καὶ θείας χάριτος μεταδοτικά, ἡμῖν ἡ ἀρχαία κατέλιπε παράδοσις.

ιϛ. Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ δύο καθομολογῶν μυστήρια, ἐν τοῖς δυσὶν ἐφεξῆς κεφαλαίοις, οὐχ ὑγιῶς τὴν δύναμιν αὐτῶν ἐκτίθησι. τῷ μὲν γὰρ βαπτίσματι, οὕτω δικαιοῦσθαι οἴεται τὸν βαπτιζόμενον, ὡς μὴ οἷόν τε εἶναι κατ' οὐδένα τρόπον ἀπολέσθαι, ἐπιλελησμένος τῶν μὴ τοῦτο φυλαξάντων ἀμόλυντον, μήτε τὴν πίστιν μέχρι τέλους τετηρηκότων, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲν τοῦ λυτροῦ ἀπονησαμένων, ἀλλὰ τῇ αἰωνίῳ καταχρισθέντων κολάσει.

ιζ. Τὴν θείαν δὲ εὐχαριστίαν οὕτω διαστρέφουσιν, ὡς μηδὲν αὐτῇ ὑπερ[illegible] μὴ τύπον ψιλὸν ἐγκαταλείπειν, ὡς ἂν εἰ ἔτι τῇ σκιᾷ τοῦ παλαιοῦ νόμου ἐλατρεύομεν. οὐ γάρ φησιν εἶναι σῶμα χριστοῦ ἀληθινὸν τὸν ὁρώμενον καὶ ἐσθιόμενον ἄρτον, ἤδη ἁγιασθέντα, ἀλλὰ τὸ νοούμενον πνευματικῶς, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν φανταζόμενον, ὅ ἐστι πάσης ἀσεβείας ἀνάπλεων. ὁ γὰρ ἰησοῦς οὐκ ἔφησε, τοῦτό ἐστιν ὁ τύπος τοῦ σώματός μου, ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, καὶ τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου. τοῦτο δηλαδὴ τὸ ὁρώμενον, καὶ λαμβανόμενον, καὶ ἐσθιόμενον, καὶ κλώμενον, ἁγιασθὲν ἤδη καὶ εὐλογηθέν:

ιη. Ἔσχατον δὲ πάντων, ἐπὶ προφάσει ἔδοξεν τοῦ καταβαλεῖν τὸ καθαρτήριον πῦρ, τὰς νενομισμένας ἡμῖν ἐπὶ τοῖς ἀποιχομένοις μνείας ἐκβαλεῖν κατεπείγεται, δι' ὧν ἐλπίζομεν ἄνεσιν αὐτοῖς καὶ ἀναψυχὴν παρὰ θεοῦ καταπέμπεσθαι τῶν κατεχόντων αὐτοὺς ἀνιαρῶν.

Πρὸς τούτοις ἐνεφανίσθησαν καὶ αἷς τοῖς κεφαλαίοις προσέθηκεν ἐρωτήσεις. καὶ ἐγνώσθησαν πάσῃ τῇ ἁγίᾳ ταύτῃ συνόδῳ, οὐδὲν ἄμεινον τῶν κεφαλαίων διακείμεναι. οὐ μόνον γὰρ τὰς τῆς γραφῆς ἑρμηνείας, τὰς τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐκπονηθείσας, ὡς καὶ πρότερον, παρακρούεται, ἀλλὰ καί τινα τῶν ἐκείνης ἀθετεῖ βιβλίων, ἅπερ αἱ ἅγιαι καὶ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι ὡς κανονικὰ ἐδέξαντο. καὶ ἐπὶ πᾶσι, τὴν τῶν σταυρῶν καὶ ἁγίων εἰκόνων σχετικὴν ἀποβάλλεται προσκύνησιν, ἣν ἡ ἑβδόμη ἐκύρωσεν οἰκουμενικὴ ἁγία σύνοδος.

ΔΙΑ ΤΟΥΤΟ τά τε κεφάλαια ταῦτα, καὶ τὰς ἐρωτήσεις κοινῇ ψήφῳ πλείους (φησὶν ἡ ἁγία σύνοδος αὕτη) ἀνατρέπομεν, καὶ τῆς ἡμετέρας αὐλῆς ἀπελαύνομεν, ὡς αἱρέσεων πεπληρωμένα, καὶ πάντῃ ἀλλότρια τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν θρησκείας, ὅντινα συγγράψαντα, ξένον τῆς ἡμῶν κρίνομεν πίστεως, [illegible] δηλοποιοῦντες, ὡς καταψεύδεται ἡμῶν ὁ τούτων συγγραφεύς, λέγων τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πίστιν, ἀνατολικὴν ὁμολογίαν εἶναι τῆς χριστιανικῆς πίστεως τῶν γραικῶν, καλβινικὴν οὖσαν, καὶ οὐχ ἡμετέραν. τοὺς δὲ ταῦτα τὰ κεφάλαια, ὡς ἀληθῆ καὶ εὐσεβῆ δῆθεν ἀναγινώσκοντας καὶ διακρατοῦντας, ὑπερμαχοῦντας αὐτῶν εἴτε λόγοις, εἴτε συγγράμμασιν, ὡς συμφρονοῦντας καὶ συγκοινωνοῦντας αὐτοῦ ταῖς αἱρέσεσι, καὶ λυμεῶνας τῆς τοῦ χριστοῦ ἐκκλησίας, ἀποβάλλομεν τῆς τῶν πιστῶν ὁμηγύρεως, καὶ ὡς ἐθνικοὺς καὶ τελώνας λογίζεσθαι διατατόμεθα, μηδεμίαν κοινωνίαν ἔχοντας μεθ' ἡμῶν, ὁποίας ἂν εἶεν καταστάσεως. καὶ ἔστωσαν τῷ αἰωνίῳ ἀναθέματι ὑπόδικοι. καὶ ἀφωρισμένοι παρὰ πατρός, υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, τοῦ ἑνὸς τῇ φύσει μόνου θεοῦ. ἔν τε τῷ νῦν αἰῶνι καὶ τῷ μέλλοντι, καὶ κατηραμένοι, καὶ ἀσυγχώρητοι, καὶ ἄλυτοι μετὰ θάνατον, καὶ μέτοχοι τῆς αἰωνίου κολάσεως. οὔτε γάρ ποτε ἡ ἡμετέρα ἐκκλησία τοῖς τοιούτοις κατηυθύνθη δόγμασι. μήτε μὴν εἰς τὸ ἑξῆς τοιοῦτον κατευχθείη. χάριτι τοῦ ὁδηγοῦντος αὐτὴν καὶ κυβερνῶντος πνεύματος: εἰς πίστωσιν δὲ τῆς παρούσης πράξεως καὶ ἀσφάλειαν, κατεστρώθη τὸ παρὸν ἐν τῷ ἱερῷ κώδικι τῆς καθ' ἡμᾶς τοῦ χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας, ὑπογραφὲν ἰδίαις χερσὶ τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων, καὶ λογιωτάτων κληρικῶν.:

Ἐν ἔτει σωτηρίῳ χιλιοστῷ ἑξακοσιοστῷ τεσσαρακοστῷ δευτέρῳ: ἐν μηνὶ μαΐῳ: ἰνδικτιῶνος: δεκάτης:

ΠΑΡΘΕΝΙΟΣ ΕΛΕΩ ΘΕΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ,
Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

ὁ Ἡρακλείας, Ἰωαννίκιος. ὁ Χαλκηδόνος Παχώμιος.
ὁ Λαρίσσης, Γρηγόριος. ὁ Σερρῶν, Δανιήλ.

οἱ ἐπίσκοποι τῆς συνόδου.

ὁ Κυζίκου, Ἄνθιμος. ὁ Νικαίας, Πορφύριος.
ὁ πρώην Νικαίας, πορφύριος. ὁ Προύσης, χρύσανθος.
ὁ Κορίνθου, Γρηγόριος. ὁ Βιδύνης Σωφρόνιος.
ὁ Φιλίππων Γεράσιμος. ὁ φιλιππουπόλεως γαβριήλ.
ὁ Χίου, ἱερεμίας. ὁ Λήμνου, ἰγνάτιος.
Βαρλαὰμ Μητροπολίτης Σουτζάβας καὶ πάσης Μολδοβλαχίας καὶ Ἔξαρχος Πλαγηνῶν.
Εὐλόγιος ἐπίσκοπος ῥωμάνου,
Ἀναστάσιος ἐπίσκοπος ῥαδαουτζίου.
Γεώργιος ἐπίσκοπος χουσίου.
Σωφρόνιος ἱερομόναχος καὶ καθηγούμενος τῆς ἡγεμονικῆς μονῆς τῶν τριῶν ἱεραρχῶν τῆς ἐν Γιασίῳ Μολδοβλαχίας.

ὁ κῆρυξ τοῦ εὐαγγελίου Μελέτιος συρίγος, ἱερομόναχος,
ὁ μέγας ἀρχιμανδρίτης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας φιλόθεος.
ὁ μέγας πρωτοσύγκελλος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας νικηφόρος.

Τῇ συνοδικῇ ταύτῃ ἐπιστολῇ τοῦ παναγιωτάτου πατρὸς καὶ ποιμένος ἡμῶν Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως συμφωνῶν ἐν πᾶσι καὶ συναινῶν, ἐγὼ Πέτρος Μογίλας ταπεινὸς Ἀρχιεπίσκοπος Μητροπολίτης Κιόβου καὶ Ἀλικίας καὶ πάσης Ῥωσίας, ἔξαρχος τοῦ ἁγίου ἀποστολικοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀρχιμανδρίτης τῆς λαύρας Πετζαρίου, ὑπογράφω ἰδίᾳ χειρὶ δι' ἐμοῦ τε, καὶ ἐκ προσώπου πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἐκκλησίας τοῦ ὀρθοδόξου καὶ καθολικῆς, τῆς οὔσης ἐν τῇ μικρᾷ Ῥωσίᾳ.
Ἀθανάσιος Πουζίνας ἐπίσκοπος Λουκεορίου καὶ Ὀστρογίου.
Ἀρσένιος Ζελιβόρσκιος ἐπίσκοπος Λεοπόλεως Ἀλικίας καὶ Καμινιτίου τῆς Ποδολίας.
Σίλβεστρος κλιβίτζιος ἰοιντίνσκιος ἐπίσκοπος Πρεμισλάου καὶ Σαμβορίου.
Σίλβεστρος Κόσσοφος ἐπίσκοπος Μστισλάβιας Ὀρσίας, καὶ Μογιλαβίας.

ὁ μέγας Λογοθέτης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Λάσκαρις.
ὁ μέγας οἰκόνομος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας χρυσάφιος ἱερεύς.
ὁ μέγας σακελλάριος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας θεολόγος ἱερεύς.
ὁ μέγας χαρτοφύλαξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας εὐστάθιος ἱερεύς.
ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Μιχαήλ.
ὁ νομοφύλαξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Παρασκευᾶς ἱερεύς.
ὁ σακελλίου τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Γεώργιος.
ὁ πρωτέκδικος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Θωμᾶς.
ὁ πρωτονοτάριος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Φίλιππος.
ὁ μέγας πριμμικήριος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Φίλιππος.
ὁ δικαιοφύλαξ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Μιχαήλ.
ὁ μέγας διερμηνευτὴς τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ξίλης.
ὁ λογοθέτης τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Νικόλαος.
ὁ ὑπομνηματογράφος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Κωνσταντῖνος.
ὁ πρωταποστολάριος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Κωνσταντῖνος.
ὁ λογοθέτης τοῦ γενικοῦ χρυσόσκουλος.
ὁ νοτάριος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας Δημήτριος.

ΤΩ ΕΚΛΑΜΠΡΟΤΑΤΩ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΕΣΤΑΤΩ ΔΟΥΚΙ,
θεοσεβεστάτῳ τε αὐθέντῃ, καὶ ἡγεμόνι πάσης Μολδοβλαχίας, Κυρίῳ, Κυρίῳ.

ΙΩΑΝΝΗ ΒΑΣΙΛΕΙΩ ΒΩΙΒΟΝΔΑ

ΣΩΤΗΡΙΑΝ ΠΑΡΑ ΘΕΟΥ.

Σοὶ ἦν ὡς ἀληθῶς Δοὺξ μεγαλοπρεπέστατε, τύποις ἐκδοῦναι καὶ τὰ συνοδικὰ ταυτὶ γράμματα. ἐπειδὴ γάρ σοι τὸ σύνθημα δέδωκεν ὁ Χριστός, τοῦ εἶναι τῆς ἐκκλησίας αὐτοῦ πρόμαχον, καὶ τῶν αἱρέσεων γενναῖον καταλύτην, σὲ μόνον ἐκ πάντων τῶν ἐπὶ γῆς ἡγεμόνων, ὡς εὔχρηστον αὐτῷ ἐκλεξάμενος, τίνι ἂν ἄλλῳ ἐπέκειτο τὰς κακοδοξίας στηλιτεῦσαι, εἰ μὴ ἄρα τῇ σῇ θεοσεβεστάτῃ μεγαλονοίᾳ; ὃς ἰδὼν τὰς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας ταραττομένας, ἐπὶ τοῖς νεωστὶ ἀναφανεῖσι καλβινικοῖς κεφαλαίοις, διατεινομένοις ἡμετέροις εἶναι, ὧν ἐπιγέγραπται, ἀνατολικὴ ὁμολογία τῆς χριστιανικῆς πίστεως. οὐδ᾽ ὅτι οὖν κατετάρβησας, ἀλλὰ πάντα κάλων κινήσας, οὐκ ἀπέστης, ἕως οὗ μεταπεμψάμενος τοποτηρητὰς τοῦ ἁγιωτάτου καὶ ἀποστολικοῦ θρόνου τοῦ οἰκουμενικοῦ, καὶ πάσης τῆς περὶ αὐτὸν ἱερᾶς συνόδου, καὶ ἀπὸ Ρωσίας λεγάτους τῆς ἐκεῖθεν ἐκκλησίας, σὺν αὐτοῖς πάντα τὰ νενοθευμένα κατέῤῥαξας δόγματα, δημοσίαις βίβλοις ἐγκρίνας τε καὶ κυρώσας τὰ τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας γνήσια διδάγματα. καὶ νῦν πᾶσι τοῖς χριστιανοῖς πᾶσιν ὀρθοδόξοις, ἐκκαλύπτων τὸν ἐγκεκρυμμένον ἰὸν τοῖς κεφαλαίοις ἐκείνοις, κοινῶς προσέχεσθαι ἐθέσπισας, ἣν ἔχει δόξαν περὶ αὐτοῦ ἡ καθ᾽ ἡμᾶς τοῦ Χριστοῦ μεγάλη ἐκκλησία, ἐφ᾽ ᾧ ἔχει πανταχῆ τὰ τοῦ Χριστοῦ πρόβατα διαγινώσκειν, ὁποίων βρωμάτων ἀπέχεσθαι χρή, καὶ ποίαις τισὶ νομαῖς ἀναμφιβόλως προσπελάζειν. διὸ χάριτας τῷ Θεῷ ἀποδιδόντες ἐπὶ τοῖς διὰ σοῦ πᾶσιν οὕτω οἰκονομηθεῖσιν ἡμῖν, ἐξ ὅλης ψυχῆς ἱκετεύομεν αὐτόν, πλουσίως ζωὴν μακραίωνά τε καὶ εἰρηνικὴν σοι δωρήσασθαι, τοῦ τῆς ἡγεμονίας θρόνου μέχρι τέλους [illegible] ἐν τῇ αὐτοῦ χάριτι. ἐν δὲ τῇ μελλούσῃ, ἐκ τῆς ἐπὶ γῆς εἰς τὴν οὐράνια μετατεθῆναί σε βασιλεία:.

οἱ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως Λεγάτοι καὶ Ἔξαρχοι Πατριαρχικοί,

ὁ Πρώην Νικαίας Πορφύριος
Μελέτιος Συρίγος ἱερομόναχος.
καὶ κῆρυξ τοῦ εὐαγγελίου.

καὶ οἱ ἀπὸ Ρωσίας Λεγάτοι,

Ησαΐας Τροφίμιος ἡγούμενος τοῦ ἁγίου Νικολάου.
Ιγνάτιος Οξενοβίκιος ὁ κῆρυξ τοῦ εὐαγγελίου.
Ιωσὴφ Κοννοβίκιος ἡγούμενος τῶν ἁγίων Θεοφανίων.

Ἐτυπώθη ἐν Ἰασίῳ τῆς Μολδοβλαχίας, ἐν τῇ σεβασμίᾳ καὶ αὐθεντικῇ μονῇ τῶν ἁγίων τριῶν Ἱεραρχῶν κατὰ τὸ αχμβ. ἔτος τὸ σωτήριον, ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ κ.

Gramata Patriarhului Parthenie prin care se întăresc hotărîrile Sinodului dela Iaşi din 1642 luate de « Legaţii » Bisericilor: de sub Patriarhia de Constantinopol, din Moldova şi din Rusia, pentru afurisirea capitolelor din Catehismul atribuit Patriarhului Chiril, ca făcând parte din Erezia Calvină.

Publicate de Domnul Moldovei Ioan Vasile Voevod.

LITERATURĂ RELIGIOASĂ ÎN EPOCA LUI MATEI BASARAB

CULTURA. La curtea din Târgoviște a lui Matei Basarab, necontenit cercetată de soli străini, de emisari papali și de mari Patriarhi ai Răsăritului, în răgazurile de liniște și pace pe care le lăsau războaele cu Vasile Lupu, era veșnic treaz gândul de a înzestra țara cu mânăstiri și biserici — 40 la număr — cu mori de hârtie, cu tiparnițe și cu meșteri tipografi. Domnul s'a străduit să dea o vieață nouă și cancelariei domnești, nu numai completând numărul logofeților cunoscători de limbi streine, ci și căutând caligrafi iscusiți, care au dat o formă mai estetică hrisoavelor sale. Cu toată concurența pe care o făceau cărțile tipărite, totuși arta caligrafiei și a miniaturii era încă în floare și avem din această epocă vreo câteva exemplare de manuscrise cu miniaturi, de o rară frumusețe, ca de exemplu Slujebnicul, copiat în 1653 din porunca Mitropolitului Ștefan, păstrat acum în Biblioteca Academiei Române, sub nr. 1790, sau Evangheliarul scris de ieromonahul Porfirie în 1633, păstrat în Biblioteca Patriarhiei din Constantinopol, sau Evanghelia Mitropolitului Anania din 1651, scrisă pentru Mitropolia din Târgoviște, dusă mai târziu la Belgrad ,sau Evangheliarul lui Silion Rusu, monahul dela mânăstirea Dealul. In această muncă de cultură, Matei Basarab era susținut pe lângă Mitropoliții Teotil și Ștefan și pe lângă boierii din divan, de soția lui, Doamna Elina, și de fratele ei, învățatul boier Udriște Năsturel.

Udriște Năsturel și sora lui, Doamna Elina, sunt copiii lui Radu Postelnicul Năsturel și ai jupânesei Calea Calomfirescu, « fata din casa domnească a lui Mihai Vodă Viteazul ».

DOAMNA ELINA a fost una din acele frumoase icoane feminine care se desprinde din trecutul românesc într'o lumină de aureolă, împărțindu-și vremea între grijile casei (când căutând, după cum se vede din scrisorile ei, « izvoade de peteare și mai mari și mai mici », ori « semințe de flori de tot feliul ») și între grijile domniei (când ținând locul soțului său în scaunul domnesc, când ajutând răniții, sosiți de pe câmpul de luptă și cerând Sibienilor să-i trimeată, « fără zăbavă », « un cherurgus bun », când în sfârșit punând la cale cu un gust ales ctitorii mânăstirești și locașuri de recreare sufletească). Arhidiaconul Paul de Alep, care a însoțit pe Patriarhul arab Macarie în călătoria lui la curtea lui Matei Basarab, ne descrie, în cartea sa, minunatul palat de pe moșia părintească — Fierești — unde a fost primit de Domana Elina: « un palat care nu are egal în lume, afară numai poate în Țara Francilor », « zidit pe din afară și pe din lăuntru » de meșteri aduși din Ungaria, cu « piatră poleită », marmoră, adusă din Turcia. « Chiar bolțile și pardoselile pivnițelor, galeriile, etc. sunt lucrate greu cu piatră bună, care provoacă admirația privitorului ». « Clădirea are trei caturi și e atât de frumoasă, încât împrăștie toate grijile sufletului. Ar fi zadarnic să încerc o descriere a interiorului admirabil aranjat în apartament ». Ea a patronat și suportat spesele pentru imprimarea Triodului sârbesc din 1649, cerut de călugări sârbi din Muntele Athos.

Neavând copii, Domana Elina și soțul ei au înfiat, în Martie 1635, pe Mateiaș, fiul lui Udriște Năsturel, a cărui mamă jupânița Maria, născută Corbeanu, murise la o săptămână după naștere. Copilul a crescut în casa domnească până la vârsta de 17, ani când, « pe mâna mătușei sale, a doamnei domniei mele, a Elinei, i s'a întâmplat lui să moară ». Pe patul morții, și-a iertat toate satele lui vecinicie, cu moșii cu tot ». Intărind această ultimă dorință, bătrânul Domn spune: « pentrucă însuși domnia mea am auzit cu urechile mele cuvintele lui, pe care, la ceasul morții lui, le-a mărturisit domniei mele dinaintea cinstiților diregători ai Domniei mele, mari și mici » [1].

[1] St. Nicolaescu în *Arhivele Olteniei* XX, 1941, p. 19—27 și 73—80.

UDRIȘTE NĂSTUREL. Fratele Doamnei, Udriște Năsturel, era cel mai cărturar boier al timpului său în Muntenia. Nu știm unde și-a format cultura. El ne spune că, ajuns în « vârsta adolescenții, a dobândit o mare dragoste pentru limba latină și că un profesor, care învăța înțelepciunea (filosofia), a binevoit să-i adape setea inimei ». S'ar părea dar că el, nepot de fiică al lui Radu Calomfirescu, viteazul boier al lui Mihai Viteazul, și-a făcut instrucția în casă — cel puțin pentru limba latină — cu unul din acei misionari catolici, pripășiți în țările noastre [1].

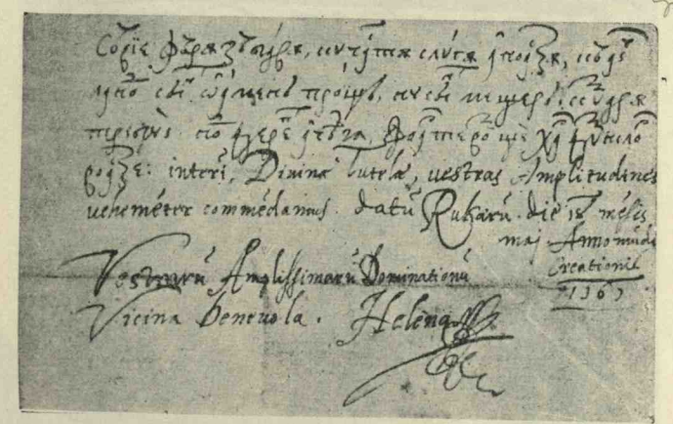

Rânduri dintr'o scrisoare a Doamnei Elina, soția lui Matei Basarab, către Sibieni, cerând un « chirurgus », (după I. Lupaș., *Documente istorice transilvane*, I).

La această părere ne îndeamnă faptul că și fratele său Șerban — care a fost și el logofăt — într'un document din 1623, sub frumoasa lui semnătură în monogramă chirilică, adaogă, după moda occidentală, data dela Hristos, în cifre arabe, și că sora lui, Doamna Elina, semnează cu litere latine și presară, în scrisorile ei chirilice, fraze latinești. Udriște Năsturel se întâlnește pentru întâiași dată în vieața publică a țării, la curtea lui Alexandru Iliaș, în 1628, când scrie un act prin care se confirmă jupânului Hrizea, marele logofăt — tatăl cronicarului Radu Popescu — un loc de casă în București: « Eu Udriște Năsturel, tânăr scriitor, am scris în orașul secular, în București ». In anul următor însă — 1629 — el semnează pe un alt act, într'o frumoasă caligrafie « Uriil Năsturel, *tainic* » adică vtori logofăt, cum se mai zicea atunci, funcțiune de mare încredere pe care o păstrează până la capătul vieții (1657). In calitate de vtori logofăt, el conducea împreună cu marele logofăt cancelaria domnească, și a îndeplinit, pe timpul cumnatului său, misiuni de cea mai mare încredere: solii către împăratul german, la Viena, către regele Poloniei (1638), către Principele Ardealului Gh. Rákóczy pentru a încheia cu el « legătura », tratatul de alianță (1648). El primea și introducea solii la Domn. Stetea de vorbă cu misionarii catolici în chestiuni de dogmă, ca de exemplu cu Levaković, căruia îi cerea o mărturisire a credinței catolice. Era la largul său în discuțiile cu Patriarhii Răsăritului.

Rafael Levaković laudă « spiritul lui bărbătesc, liber și îndrăsneț ». Mitropolitul Varlaam al Moldovei, care a venit în 1644, la Târgoviște, trimes de Vasile Lupu pentru a așeza pacea cu Matei Basarab, ne spune despre el că era un « boiarin cinstit și slovésnic și a toată destoinicia și înțelegerea harnic, drept

[1] Unul dintre aceștia, pe timpul lui Mihai Viteazul, a fost Balthasar Walther traducătorul cronicei lui Teodosie Rudeanu, de care ne-am ocupat în vol. I, p. 85—8. El a fost preceptorul lui Nicolae Pătrașcu, căruia îi închină o odă latină în Târgoviște, prezentată la ziua aniversării, în anul 1597. Vezi și M. Kogălniceanu, *Histoire de la Dacie*. p. 247. Oda a fost publicată de A. Papiu Ilarianu, *Tesauru de monumente istorice*, I, 1862, p. 50—51.

pravoslavnic creştin». Avea o bibliotecă frumoasă, pe care necontenit o îmbogăţea cu cărţi noi, aduse de peste hotare. Călugărul rus Suhanov a văzut în biblioteca învăţatului boier, multe cărţi slave, între care şi o gramatică apărută în Polonia — probabil a lui Smotrijckij, prietenul lui Petru Movilă — iar Mitropolitul Varlaam tot la Năsturel a găsit între alte cărţi nouă şi «cărţulia mică în limba noastră românească tipărită... plină de otravă sufletească» — e vorba de Catehismul calvinesc din 1642.

O pagină din Evanghelia Ieromonahului Porfirie, 1633.
După Marcu Beza, *Urme româneşti în Răsăritul Ortodox.*

A ţinut să creeze în familia sa o atmosferă de frumoasă cultură, aducând pentru al doilea fiu al său, Radu, un profesor din Kiev. Radu a eşit şi el un cărturar de seamă. Prietenul său, cronicarul sârbo-croat George Brancovici, ne încredinţează că vorbea limba slavă şi latină. Cu grija pentru ţara lui «săracă şi făr'de învăţătură, a pus la cale în Câmpulung, «o şcoală pentru învăţătura copiilor», şi lui i se datoresc primele copii ale romanului Varlaam şi Ioasaf, tradus de tatăl său.

Udrişte Năsturel a avut o parte activă în opera de cultură a epocii. El a stăruit pentru introducerea tiparului în Muntenia şi a priveghiat la imprimarea cărţilor; a alcătuit stihurile de dedicaţie la stema ţării cu care se deschide Pravila dela Govora (1640); a întocmit, «în satul său părintesc din Fierăşti», prefaţa la Antologhionul slavonesc din 1643; a ajutat la traducere şi a scris prefaţa la Evanghelia învăţătoare, tipărită la Govora în 1642: «scurmat-am cu tâmpă mintea mea şi am scos acest izvor de apă dulce, pururea curătoriu, adăpătoare de suflete omeneşti». El a introdus în literatura slavă, traducând din latineşte, «acea floare de aur» a misticismului catolic, *Imitatio Christi*, tipărită cu cheltuiala Doamnei, la mânăstirea Dealu, în 1647. Cartea a avut ecou în lumea slavă. In 1704 a fost copiată la Moscova şi împodobită cu frumoase gravuri în cupru. Şi tot el a introdus în limba noastră minunatul roman al ascetismului creştin, *Varlaam şi Ioasaf*, de care ne-am ocupat în volumul I (pp. 78—80).

TIPOGRAFIILE. Vâltoarea luptelor sângeroase, deslănţuite pe pământul Ţării-Româneşti după războaele începute de Mihai Viteazul, a fost fatală pentru cultura românească. Şcolile slavoneşti din mânăstiri intraseră în cădere[1], bisericile fuseseră jefuite; manuscrisele şi cărţile de slujbă arse sau furate.

Matei Basarab însuşi, în prefaţa celei dintâi cărţi ieşită din tiparniţa sa, vorbeşte de jefuirea bisericilor şi «de împuţinarea sfintelor cărţi», pricinuite de desele năvăliri şi împresurări ale diferitelor popoare ale necredincioşilor şi chiar *ale unor credincioşi*»[2].

Matei Basarab, «mişcat de râvna către Dumnezeu», după cum spune însuşi în graiul său bătrânesc, s'a străduit să împlinească această lipsă a cărţilor necesare cultului divin.

In vara anului 1635, Domnitorul se adresase cunoscutului călugăr croat Rafael Levaković, care conducea pe atunci o tipografie slavă la Roma, propunându-i să vină în Ţara-Românească pentru a lua asupră-şi activitatea de tipărire şi răspândire a cărţilor sfinte la popoarele care întrebuinţau limba slavă în biserică. Dar Levaković întârzia să vină. In aceste împrejurări, se înfăţişează la Curtea lui Matei Basarab, călugărul Meletie Macedoneanul, care trăise în atmosfera de vieaţă spirituală a mânăstirii Zograful din Muntele Athos şi care, trecând apoi în Rusia Mică, învăţase tiparul în mânăstirile lui Petru Movilă. Matei Basarab l-a trimes atunci în solie, împreună cu ieromonahul Nectarie din Pelagonia şi cu «feciorul său Ştefan Byrzohodeţ (cel sprinten la mers)», dându-le scrisori către Petru Movilă şi către fruntaşii cetăţii Kievului, ca să cumpere o tipografie[3]. Mitropolitul Kievului le trimete o «tiparniţă completă», cu o echipă de tipografi, în frunte cu Timotei Alexandrovici Verbicki, care fusese căpetenia imprimeriei din lavra Pecerska pe timpul lui Iov Boreţki şi care, după aceea, prin 1624, ajunsese patron independent în Kiev. Verbicki a stat în Ţara-Românească până în 1642. In locul lui, aflăm, din 1642, un alt ucrainean, Ivan Kunotović, care condusese tipografia Frăţiei ortodoxe — Bracka — din Lwów, ce se afla şi ea sub ascultarea şi controlul lui Petru Movilă.

La şcoala acestor tipografi ucrainieni, stabiliţi în mânăstirile noastre, s'a format, cu vremea, o echipă de ucenici tipografi printre sârbii stabiliţi la noi, în judeţul Vâlcea: Procopie, Preda şi Radu Stanciovici şi Teodor şi Lupin Dimitrievici.

Tipografii ucrainieni, trimeşi de Petru Movilă, au adus cu ei, pe lângă materialul tipografic, şi cărţile de cult tipărite la Lwów şi Kiev, care urmau să servească de model ciclului de

[1] A. Papiu Ilarianu, *Tesauru de monumente istorice*, I (1862), p. 370.

[2] Aluzie la Unguri. Cf. poema lui Matei al Mirelor, *Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν Οὐγκρο-Βλαχίαν τελεσθέντων*.., în Papiu Ilarian, *Tesauru*, I, p. 332, invazia lui Bethlen Gabor în Ţara Românească: «ţara era devastată de nu se afla în ea nici vite, nici pâne, nici vin, pentrucă toate le răpiseră şi duseseră în Ardeal; înseşi *vasele bisericilor şi mânăstirilor* pusese fiara neîmblânzită să le care în ţara lui ce o umpluse de argintul şi aurul Ţării-Româneşti».

[3] Dan Simonescu şi Damian P. Bogdan, *Inceputurile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, extras din *Biserica Ortodoxă Română*, Bucureşti, 1939, p. 13.

I.

II.

III.

IV.

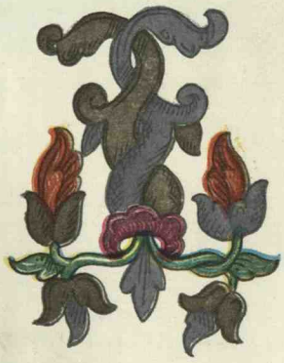

V

VI.

Ornamente din Slujbenicul slavo-român, scris pe vremea lui Matei Basarab, din porunca Mitropolitului Ştefan.

Litere iniţiale: I. ѕ; II. ѳ; III. и (i) şi IV. и (n); V. і, VI. ѡ. La mijloc: Cina cea de taină. Ms. nr. 1790 din Biblioteca Academiei Române, fost mai înainte în Biblioteca Seminarului Central din Bucureşti, unde l-a cunoscut şi Vladimir Stasov, Славянскій и восточный орнаментъ по рукописямъ древняго и новаго времени... *L'ornement slave et oriental d'après les manuscrits anciens et modernes*, Sf. Petersburg, 1887, pl. XXXIX, fig. 3—12.

tipărituri slave din Ţara-Românească, precum şi gravurile necesare pentru ilustrarea textelor. Pe timpul acela, gravura ucraineană în lemn, influenţată, prin mijlocirea mediului polon, de gravura germană, ajunsese la o înflorire deosebită şi dăduse lucruri de artă, care împodobeau cartea tipărită, precum miniaturile, frontispiciile şi vignetele împodobiseră vechile manuscrise caligrafiate. Căpeteniile tipografilor ucrainieni, trimeşi de Petru Movilă în Ţara-Românească, au adus cu ei din Kiev şi din Lwów şi tiparele gravurelor în lemn cu care ilustraseră până atunci cărţile tipărite în Ucraina. Gravurile din *Evanghelia cu învăţătură*, tipărită la Govora în 1642, sunt identice în toate detaliile cu scenele corespunzătoare din Cazania tipărită la Lwów în 1606, iar ilustraţia titlului din

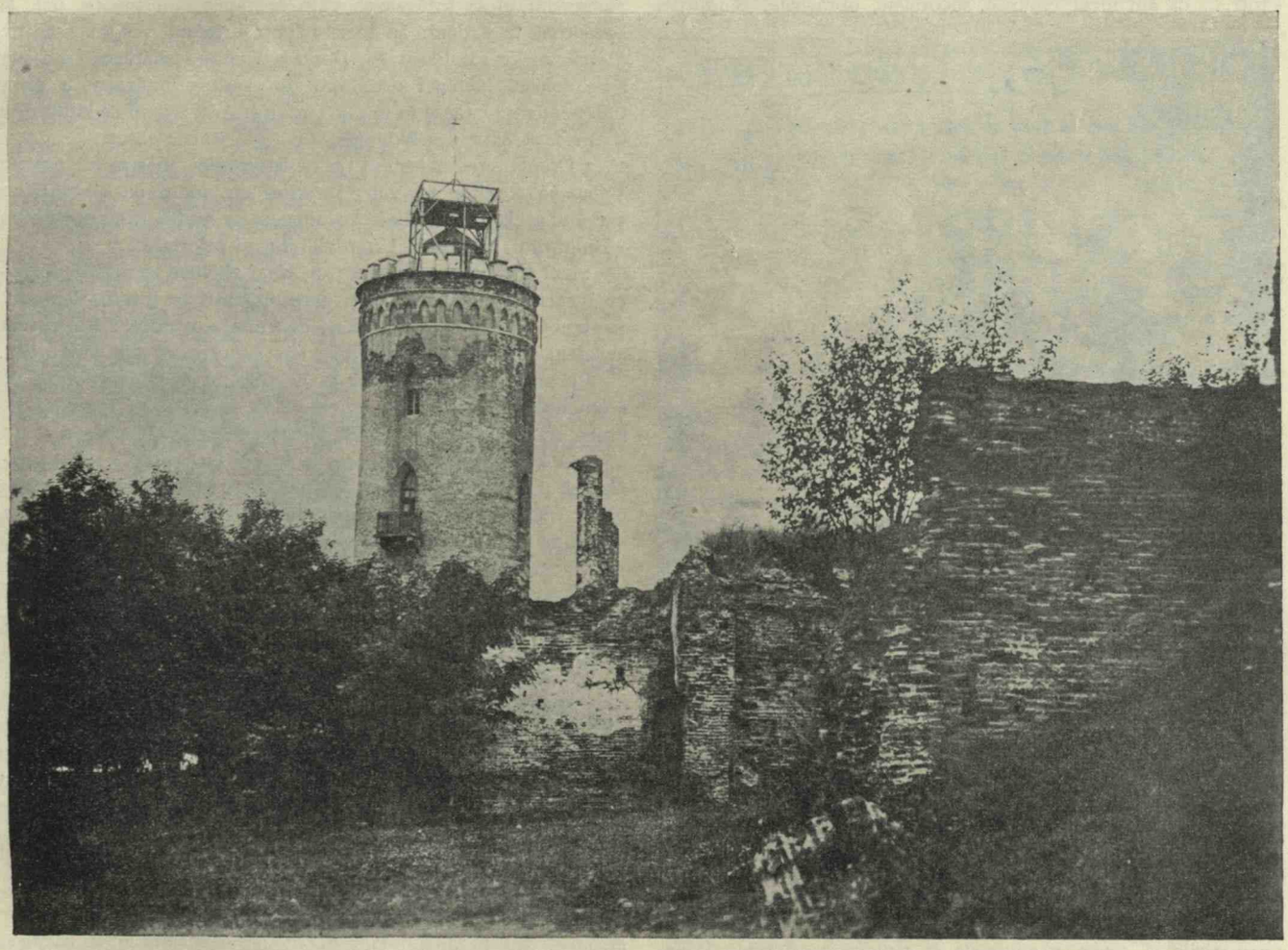

Chindia şi ruinele Palatului domnesc din Târgovişte

Pravila lui Matei Basarab, tipărită la Târgovişte în 1652, deşi are stema şi armele Munteniei, este semnată cu un nume rutean: Theodor Tišević. Dar la şcoala acestor gravori străini se formează, cu timpul, o şcoală de gravori români, cari vor ajunge mai târziu, pe vremea lui Constantin Brâncoveanu, să-şi întreacă maeştrii şi să imprime gravurelor lor un caracter propriu românesc. Chiar pe timpul lui Matei Basarab, în ilustraţiile Pravilei din 1652, apare semnat şi numele unui român, de sigur ucenic al lui Tišević: Petru Theodor.

LITERATURA RELIGIOASĂ. S'a crezut într'o vreme şi se mai susţine încă în manuale de şcoală — cu toată documentarea convingătoare a regretatului Bianu — că Matei Basarab şi Vasile Lupu ar fi săvârşit marea reformă a introducerii limbii naţionale în Biserică. Această radicală schimbare nu se putea însă îndeplini deodată, fiindcă nu erau încă traduse cărţile necesare cultului, şi apoi — adăugăm noi — nici nu era încă vremea să se înfăptuiască, atunci când curentele de reformă, care preconizau eliminarea limbilor privilegiate din biserică şi introducerea serviciului în limba naţională, ameninţau unitatea etnică în Transilvania. Pe de o parte, se pomeniseră ai noştri din moşi-strămoşi să audă slujba sfântă într'o limbă pe care, deşi nu o înţelegeau decât prea puţini, o socoteau aptă pentru serviciul divin; pe de altă parte, o schimbare, care ar fi tins la înlocuirea limbii slavone, li s'ar fi părut o alunecare în apele ereziilor. Atitudinea credincioşilor noştri de pe vremuri, în faţa încercărilor de naţionalizare a ritualului şi a textelor de cult, venite din Occident, ne-o caracterizează notiţa însemnată de Popa Constantin din Dorna pe una din foile Codicelui Voroneţean: «Această carte este scrisă pe rumânie şi nu-i bună de nimic».

In epoca lui Matei Basarab însă, cultura slavonă intrase în agonie. Focarele de cultură slavă din Sudul Dunării apusese rând pe rând, înăbuşite de valul stăpânirii turceşti. Afluxul de cărturari, care prin imigrările lor au înviorat începuturile organizării noastre bisericeşti, s'a oprit. Lipsite de suportul puternic, pe care îl aducea contactul reconfortant cu Sudul slav, şcolile noastre de slavonie au lâncezit şi ele. Era firesc deci, ca, în această stare de lucruri, cunoaşterea limbii slavone să devină tot mai anevoioasă.

In urma acestor împrejurări s'a ajuns, pe vremea lui Matei Basarab, ca nici preoţii să nu mai înţeleagă limba în care o

tradiție prea adânc înrădăcinată îi silea totuși să oficieze serviciul divin. Avem dovezi elocvente că, pe la jumătatea secolului al XVII-lea, această situație devenise atât de îngrijorătoare, încât crea prelaților noștri o grea îndoială, având să aleagă între tradiția slavonă și realitatea care impunea naționalizarea serviciului divin. Tipărind câteva cărți de ritual cu *textul în limba slavonă și lămuririle formelor exterioare ale cultului în limba română*, Mitropolitul Ștefan al Țării-Românești se credea îndatorat să preîntâmpine «înponcișarea» poporenilor săi, cu aceste explicații:

«...și văzându iară cum au creștinii țării înputare, și «Preoții mai vrătos de către hulnicii dă lege, cum pentru «grosimea și grubia nu știm sluji tainele Sfintei Beserici și strigă «toți... că am uitat cinurile, socotelele, obrășirile, chipurile,

Mystirio, 1651, Stema Mitropoliei Țării-Românești.

«nemeririle și toate rânduialele și tipicurile sfintelor taine, «pentru aceia... gândiiu să iau înputarea batjocoririlor de «asupra aceștii țărișoare... și astfel scos-am la lumină... nu «cum au fost până acum slavonește, tipicurile, carele nu le «pot ști cinstiții și cuceriții Preoți pentru nesebuiala lor...

«...De vreme ce am spart pâcla neștiinței și am dres rân-«duialele și le-am prepus rumâneassțe, pentr'acea nu se cade «vouă dreptilor mei fii ai Pravoslaviei să vă înponcișați și să «vă scârbiți împotriva Pastoriului vostru...»

Se desprind, din aceste citate, motivele care l-au determinat pe Mitropolitul Ștefan să tipărească, pe la sfârșitul domniei lui Matei Basarab, aceste cărți *bilingve:* ca să împace tradiția, a respectat textul slavon al Scripturilor sfinte, dar în același timp, ca să poată folosi nevoilor preoțimii de pe atunci, a tălmăcit tipicurile în limba română. Dacă aceasta era situația către sfârșitul domniei lui Matei Basarab, era firesc ca, la începutul ei, încercarea de naționalizare a serviciului divin, reclamată de starea preoțimii care nu mai cunoștea limba slavonă, să pară totuși o îndrăsneală și mai mare.

Ne explicăm prin urmare de ce, cele dintâi cărți, ieșite de sub teascurile tipografiei întemeiată cu ajutorul lui Petru Movilă, au fost slavone: un *Molitvelnic*, tipărit la 1635 în Câmpulung; apoi un *Antologhion* în 1643 la Câmpulung; o *Psaltire* în 1637 și 1638 la Govora; a treia ediție în 1650, la Câmpulung; *Liturghierul* în 1646 și *Imitația lui Hristos* la 1647, ambele în mănăstirea Dealul și în sfârșit *Slujbenicul* în 1646; *Triodul Penticostar* și *Triodul postului*, în 1649, toate trele la tipografia Mitropoliei din Târgoviște.

Dar aceste cărți tipărite în limba slavonă, nu erau menite numai să acopere lipsa textelor de ritual din cuprinsurile românești, ci să întărească, cum am spus mai sus (p. 92), și ortodoxia în Ardeal. In același timp, urmând vechea tradiție a strămoșilor săi Basarabi, Domnul român le hărăzea ca danie spre folosul întregei ortodoxii din sudul dunărean, a cărei independență căzuse în mâna Turcilor. Acest gând se lămurește în prefața care deschide una din tipăriturile sale:

«Drept credinciosului și evlaviosului neam al patriei «noastre și altor neamuri înrudite cu noi după credință și «având același vestit dialect slavonesc ca limbă, și cu deosebire, «Bulgarilor, Sârbilor, Ungrovlahilor și celorlalți».

Șirul tipăriturilor început cu cărți slavone se continuă însă cu o serie de cărți românești, care prezintă un interes deosebit, pentrucă vădesc aceași tendință de a apăra ortodoxia Românilor ardeleni împotriva tendințelor de calvinizare ale Ungurilor.

Prima *Cazanie*, apărută la Govora în 1642, «izvodită de eromonahul Silvestru» și «premenită de pe limba rusească pe limba românească» de însuși Udriște Năsturel — care a venit și el la al «unsprezécilea ceas la lucrul Domnului» — ne înfățișează intențiile cercurilor conducătoare la imprimarea acestei cărți: «Mila rudei meale creștinilor m'au îndemnat spre aceasta — spune Udriște Năsturel — fiindcă văzuiu în neamul nostru mulți oameni... carii pentru ne(ști)ință se depărtară cu învățături striine, și cu proastă și scurtă mintea lor răsluindu-se den credința adevărată, protivnică Bisericii lui Dumnezeu, cu ereticii împreunându-se».

Pentru a întoarce dela rătăcirea în valurile ereziei pe cei de un neam cu el, a cugetat, spune mai departe, să scoată «această sfântă carte ce se chiamă Evanghelie învățătoare tâlcuită, să fie propovedanie creștinătății noastre, a sfintei Besearecl apostolească a Răsăritului», pe care o oferă ca «o floare prea înfrămsețată și dulce mirositoare, adusă den raiul vederei ceriului». Originalul acestei Cazanii este, după cum ni se spune, tradus din rusește, dar până acum n'a fost încă identificat. Traducerea este însă vioaie și plastică. Iată de pildă un pasagiu, ilustrat adesea pe pereții din tinda bisericilor și mânăstirilor noastre, din predica citită în «Duminica lăsatei de carne». Este vorba de adunarea năroadelor la judecata lui Dumnezeu:

«Intru spaima sufletului mieu nu domnesc ca să spui «cuvânt de čas înfricoșat când direptul judecătoriu va ședea «pre scaunul slavei sale și va începe a face judecată tuturor, «cui-ș după lucrul lui. Atunce se vor aduna înaintea lui toate «limbile și năroadele, domnii și împărații pământului și mun-«citorii cestui veac, toți păcătoșii și direptii, toți, cine întru «cinul său vor sta înaintea lui: direptii den a dreapta slavei «lui, iară păcătoșii de-a stânga, că-i va aleage soț de la soț, cum «aleage păstoriul oile den capre».

A doua *Cazanie* apărută la mânăstirea Dealul, doi ani mai târziu (1644), pe timpul egumenului Varlaam Arapul, este o retipărire a Cazaniei precedente, până la pagina 404 — poate chiar că se păstrau coalele tipărite — la care s'a adăogat apoi restul după Cazania lui Varlaam, apărută cu un an mai înainte la Iași și care era mai completă, fiindcă, pe lângă predicele

care desvoltă textul pasagiilor din Evanghelii citite în Duminicile dintr'un an, mai cuprindea și omilii destinate pentru marile sărbători ale creștinismului (precum: Nașterea Sfintei Fecioare, Aflarea Sfintei cruci, Botezul Domnului, Bunavestire ș.a.) care nu cad obișnuit într'o Duminică; precum și predici la comemorarea marilor sfinți (Sf. Nicolae, Sf. Dumitru, etc.). Cazania dela Dealul reproduce aceste două secțiuni din urmă după Cazania moldovenească. Dar omite, după cum au observat, dela Gaster încoace toți istoricii literari, viața Sfântului Ioan cel Nou, patronul Moldovei, așezată în Cazania lui Varlaam la 23 Aprilie. In schimb, introduce, ceea ce nu s'a observat până acum, o omilie nouă pentru cinstirea « celor 40 de mucenici diîn Sevastie », la 9 Martie.

Tot pentru edificarea morală a maselor adânci ale poporului, egumenul Melchisedec Meletie a candidat a publicat în 1642, la mânăstirea Câmpulung: *Invățături preste toate zilele alese den multe dumnezăești cărți de folosință tuturor creștinilor prepuse de pre limbă grecească*. Este un mic tratat de morală în 4°, de 55 de foi; privitor la dragoste; la « răotate cum să le răbdăm cu mulțimire câte ne vin asupră »; la iubirea de argint; la « muzăvirie »; milostenie; pocăință; ispovedanie; « Tatăl nostru »; moartea omului; preoția; cele 10 porunci.

In cadrul acelorași preocupări de edificare ar intra și *Ceaslovul* din Muzeul Limbii Române al Universității din Cluj — azi la Sibiu — pe care d-l Pașca îl datează din această epocă.

PRAVILELE. Pe lângă aceste cărți de predici și învățături morale s'au tradus și tipărit alte două texte, a căror importanță deosebită stă în faptul că, după Pravila lui Coresi, sunt cele dintâi tipărituri cu caracter juridic la noi. Aceste tipărituri sunt: *Pravila dela Govora*, apărută în 1640 și cunoscută — din cauza formatului ei mic — și sub numele de « Pravila cea mică » și *Indreptarea legii*, apărută la Târgoviște în 1652.

Pravila dela Govora a fost tradusă de un călugăr oltean, Moxa sau Moxalie, și cuprinde elemente privitoare la dispozițiunile dreptului civil, amestecate cu dispoziții aparținând dreptului religios.

Prefața Pravilei este, precum a arătat P. P. Panaitescu, exceptând câteva adaose și omisiuni, identică cu prefața pusă de Mitropolitul Petru Movilă la începutul nomocanonului său, tipărit la Kiev, în 1629; dar textul nomocanoanelor diferă. Regretatul Peretz a arătat însă că originalul slavonesc al Pravilei dela Govora era o traducere după o compilație de nomocanoane bizantine — apropiată prin cuprins și succesiunea multor capitole, de compilația făcută de Emanuel Malaxos de la jumătatea veacului al XVI-lea — și care încorporase și nomocanonul Patriarhului Ioan Nesteutul.

Iată gândul pus la temelia acestei scrieri, lămurit în prefața alcătuită de Mitropolitul Teofil:

« Socotit-am că mai toate limbile au carte pre limba lor; « cu aceia cugetaiŭ și eu robul Domnului mieu Is. Hs. să scoțu « ceastă carte, anume Pravila, pre limba rumânească, sfinților « voastre, frați duhovnici rumânești, carii sânteți păstori oilor « celor cuvântătoare a turmei lui Hs. Carea are întru sine multe « fealiuri de vindecări sufletelor creștinești, celorŭ ce sântŭ « rănite cu păcate, însă mai vrătos și cale la împărăția ceriului ».

Se vede bine, din aceste rânduri, care era caracterul pravilei. Ea corespundea, pe deoparte, unei necesități adânc simțite a preoților, cari în împlinirea misiunii lor de duhovnici, aveau nevoie de norme precise pentru impunerea penitențelor; pe de altă parte, în vremea veche puterea judecătorească alcătuia sub multe privințe un corolar al Bisericii și preotul nu era numai păstorul credincioșilor săi, ci în sarcina lui cădea și o bună parte din jurisdicțiunea privitoare la dreptul civil. Era dar neapărată nevoie de o carte normativă, care să fixeze penitențele și sancțiunile după gravitatea greșelelor. De aceea s'a tradus această pravilă în românește, pe vremea când preoțimea ajunsese să nu mai înțeleagă limba slavonă.

Ea s'a tipărit în două ediții: una pentru Țara Românească, având prefața semnată de Mitropolitul Teofil; alta pentru Ardeal, având prefața semnată de Mitropolitul Ghenadie al Ardealului, care a ținut astfel să aibă și el această carte pentru nevoile Bisericii sale.

O bună parte din cuprinsul pravilei îl alcătuesc dispoziții religioase privitoare la pedepsirea și îndreptarea feluritelor vicii, nu numai din viața laicilor, ci și din a preoților și a călugărilor. Din acest motiv, cartea era menită să slujească numai preoților și trebuia ferită de contactul cu lumea laicilor: « Insă mă rog sfinților voastre — zice Mitropolitul Teofil — cu « mare milă, la care mână va cădea această sfântă carte, acela « să aibă a o ținea în mare cinste și să se învețe dentru ia în « taină, cum va vindeca sufletele oamenilor de păcate. Iară « întru mână de mirean să nu se dea, nice la măscărici, să nu fie « tocmealele sfinților apostoli și a sfinților părinți batjocurite... ».

Pravila conține o serie de dispoziții de drept vechiu bizantin, îmbinate cu canoanele stabilite de sinoadele Bisericii și are importanță deosebită, căci ne înlesnește să înțelegem ceva din mentalitatea românească a veacurilor trecute, care trăia sub jurisdicțiunea acestor legiuiri. Cu deosebire se vădește în cuprinsul pravilei preocuparea constantă de a ridica prin măsuri austere autoritatea morală a preotului în mijlocul societății laice:

« Popa ce va bea la crăcimă, sau va juca, sau va cânta mire- « nește, să se gonească din popie ».

Alte dispoziții au de scop să întărească asceza și să rupă complet legăturile de cele lumești ale celor cari și-au ales mânăstirea ca liman al vieții lor pământești:

« Călugărul de va muri și va avea galbeni și talere, și nu va « fi spus de aceasta duhovnicu-său sau igumenului, de vor fi în « mânăstire, ce vor fi ascunși de cătră toți, și se vor afla după « moartea lui, să-i ia igumenul sau un duhovnic bătrân și să- « arunce pre dinșii întru groapa lui și să grăiască: argintul tău, « cu tine să fie de perire; și toți câți se tem de Dumnezeu să « nu ia nemica dela dinsul, că foc netrecutu și-au lor... și « iară igumenul sau acel stareț bătrân să-i aducă pre dinșii « și așa de va fi fost în mânăstire, să facă igumenul cu toți « frații post 40 de zile și pocăanie de fratele. Și așa să roage « Dumnezeu de dinsul și să facă câte 12 metanii în zi... și « când să vor împle 40 de zile, să-i facă toată pomenirea lui », iar averea lui să o împartă la săraci.

Măsuri aspre vădesc străduința Bisericii de a opri alunecarea unei societăți în descompunere pe povârnișul decăderii, ca de pildă următoarea dispoziție:

« Muerea sau bărbatul ce va vrea să joace și să bată în « palme și se va îmbrăca bărbatul în haine muereșți sau muerea « întru haine bărbătești... unuia ca acestuia grăim să se căiască « 3 ani și metanii în zi câte 24 »;

sau de pildă următoarea anatemă a unei mode a timpului:

« Muerea de-și va tunde părul ei, că va cugeta că iaste « bine, pentru Dumnezeu alegând numai de nu va lua chip « călugăresc, și va îndrăzni a facere acesta, anatema să fie; « că n'au învățat Dumnezeu să-și tunză muiarea părul, numai « când va veni la petreacerea călugărească; iară de va fi în- « demnată așa de niscare drăcii, să-ș tunză părul ei, să fie « oprită de bisearică și de priceștanie; un an să se pocăiască ».

Iată în sfârșit și o serie de dispoziții luate împotriva vechilor rămășițe de păgânism, care au continuat să supraviețuiască sub formele vieții creștine:

« Deci sunt oarecarii întru creștini ce țin lucru ereticesc: « când apune soarele nu dau nemica dentru casa lor, nice foc, « nice vreun vas oarecarele, sau vreo trebuință oarecaria. Soco- « tesc și glasurile cocoșilor, și ale corbilor, și altor glasuri, și ale

« vulpilor. Şi întimpină de grăiesc unele rele, altele bune şi « căutaria soarelui şi a lunei şi a stealelor şi chemaria dobitoa- « celor. Direpţ aceaia iată pre amăruntul tocmim şi învăţăm: « cine are aceastia cu cercetare de acmu, să nu mai ia aminte « unele ca aceastea; pentruce? Că înfricoşat judeţ vor să ia de « aceasta.

« Cine ia mana grâului, altceva dentr'acele ori den vin, « ori den pâine, ori dentr'altceva de se va lăsa de acestea, să « aibă pocăanie patru ani, metanie câte 100 ».

Aceste dispoziţiuni au un interes deosebit, deoarece aruncă o lumină nebănuită asupra vechiului folklor bizantino-slav şi ne lămuresc multe puncte obscure din folklorul nostru actual.

Cea de a doua tipăritură juridică, *Indreptarea Legii* (Târgovişte, 1652), însemnată şi ea prin faptul că e scrisă în româneşte, prezintă, nu mai puţin interes, fiindcă prezintă o întreţesere cu Pravila tipărită de Vasile Lupu.

Textul acestei Pravile a fost pregătit « cu îndemnarea » Mitropolitului Ştefan, de către Daniil Andrian, Panonianul—era deci originar din Transilvania — care spune însuşi că « numai cât m'am ispitit a linge pre din afară puţintel Gramatica şi Sintaxisul ... cuviosului întru ieromonahi Kyr Ignatie Petriţi şi a lui Pantelimon Ligaridi, dascăli desăvârşiţi, amândoi dela Hio, vestiţi şi foarte iscusiţi întru toată dumnezeiasca scriptură ».

Indreptarea legii este alcătuită din trei părţi distincte. Prima parte cuprinde de 417 capitole, încheiate cu o notiţă în limba slavă, care spune: « sfârşitul întâei părţi a Pravilei », tradusă din limba greacă « pe limba proastă românească » « Danil Andrian Panonianul ». Ea reproduce un original grecesc care, după ce fusese cerut Patriarhului din Constantinopol, fuse se aflat la Gh. Caridi, al doilea vistier al Ţării, grec originar din Tricala, strămoşul cronicarului Radu Popescu. Textul grecesc era o prelucrare, derivând din legislaţia bizantină a lui Justinian, compulsată în secolul al XVI-lea de Emanoil Malaxos, fratele parohului dela biserica grecească San Giorgio din Veneţia. Traducerea românească este stângace: nici Românii nu cunoşteau bine limba greacă, nici Grecii limba română. Această primă parte a fost apoi întreţesută, deşi nu se spune, cu Pravila lui Vasile Lupu, apărută la Iaşi în 1646, cu titlul *Cartea românească... de la Pravilele împărăteşti şi de la alte gudeaţe*.

Daniil Panonianul, combinând aceste două izvoare diferite, a încercat o sistematizare, grupând laolaltă materia după afinitate de subiect. După un capitol sau două din Malaxos, urmează, după cum a arătat Peretz, capitole din Pravila lui Vasile Lupu. De pildă, după glava 43—46 din textul Malaxos, care tratează despre « clerici şi călugări de vor face sfat sau însoţire asupra arhiereului », urmează din Pravila lui Vasile Lupu glavele 43—46, care se ocupă de penalităţile ce « se cuvin celor ce îndeamnă sau ajută cuiva sau îl sfătuesc spre rău sau când trimet pe altul să facă o răutate... ». După glava 47 din textul Malaxos, privitor la clericul ce va « înjura » pe arhiereu, pe popă, pe diacon sau mireanul care va înjura pe preot », urmează glavele 48—50 din Pravila lui Vasile Lupu privitoare la cei ce vor sudui « pe judecători, pe oamenii cei domneşti », pe soli sau « pre mai marii lor, ce se zice pre boiari »; după glava 86, luată din Malaxos, privitoare la camătă, urmează din Pravila lui Vasile Lupu glavele 87—88 despre cei ce fac « bani răi » (falsi) sau umblă cu « bani răi ».

A doua parte a Indreptării Legii, cuprinzând canoanele Sfinţilor apostoli, ale sinoadelor ecumenice şi a celor nămestnice, precum şi ale Sfinţilor Părinţi (Vasile, Timothei, Nichita, Nicolae, Zlataust), este o traducere după nomocanonul lui Alexie Aristines diacon, econom şi nomofilax al Marei Biserici din Constantinopol, întocmit din porunca împăratului Ioan Comnenul, în sec. al XIII-lea.

Originalul grecesc, după care s'a făcut traducerea românească s'a pierdut, dar C. A. Spulber a găsit în Biblioteca Universităţi din Atena un codice (nr. 1400) care are întocmai aceaşi structură (Malaxos + Aristines) — fără partea luată din Pravila lui Vasile Lupu — pe care a avut-o versiunea lui Gh. Caridi, după care s'a tradus textul din *Indreptarea Legii*.

Aceasta a doua Pravilă a lui Mateiu Basarab a fost tradusă de Austriaci, pe timpul ocupaţiunii Olteniei, în limba latină. Ea a avut, precum arată Spulber, o largă aplicare în Ţara-Românească.

Prefaţa din *Indreptarea legii*, semnată de Mitropolitul lui Matei Basarab, Ştefan, este însă o traducere după prefaţa — προθεωρία — lui Vlastaris, firească cu amplificările şi omisiunile impuse de epocă şi ţară.

Mişcarea culturală înviorată în epoca lui Matei Basarab, s'a propagat peste cuprinsul ţării şi a contribuit la reînvierea literară din Ardeal unde, cu material tipografic trimis de Domnul Ţării Româneşti, se deschide o nouă epocă de activitate cărturărească, reprezentată cu deosebire prin personalitatea Mitropolitului Simeon Ştefan.

BIBLIOGRAFIE: Udrişte Năsturel: Generalul P. V. Năsturel, *Viaţa sfinţilor Varlaam şi Ioasaf... de Udrişte Năsturel de Fierăşti al doilea logoţăt*, Bucureşti, 1904, p. XL—LIX; la p. LX—LXVI despre Elina Doamna; acelaşi despre familia Năsturel în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, X, 1909, p. 1—25; X, partea 2-a, 1909, p. 200—232; XI, 1910, p. 37—71; XI partea 2-a, 1910, p. 282—330; XIII XII p. I-a, 1911 p. 7—43 (Doamna Elina 7—30) (1912) I-II p. 46—90. P. P. Panaitescu, *L'influence de l'œuvre de Pierre Mogila*, p. 36—48. N. Iorga, *Doamna Elina a Ţării-Româneşti ca patroană literară în cicero* Acad. Rom. mem. secţ. ist., S. III, t. XIII, 1932—1933; p. 57—67.

Despre Varlaam şi Ioasaf tradus de Udrişte Năsturel, a se vedea pe larg vol. I al lucrării de faţă, p. 78—80 şi p. 81.

Despre preocupările literare ale lui Radu Năsturel v. Dan Simonescu, *Viaţa literară şi culturală a Mânăstirii Câmpulung (Muscel) în trecut*, C. Lung, 1926, p. 34—35 şi M. Turdeanu în *Cercetări Literare*, I, 1934, p. 11—13; III p. 169—175.

Despre tipografiile lui Matei Basarab şi legăturile cu Kievul: P. P. Panaitescu, *L'influence de l'œuvre de Pierre Mogila... dans les Principautés roumaines*. Extras din *Mélanges de l'École Roumaine en France*, V, Paris, Gamber, 1926, p. 16—36. I. Bianu, *Despre introducerea limbii româneşti în Biserica Românilor*. Discurs de recepţie Academa Română, XXIV, 1904; A Lapedatu, *Damaschin Episcopu, şi Dascălul extras din Convorbiri Literare* XL Bucureşti 1906.

Despre tipăriturile din epoca lui Matei Basarab: I. Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, Bucureşti, 1903, p. 103—206; Dan Simonescu şi Damian P. Bogdan, *Inceputurile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, extras din *Biserica Ortodoxă Română*, Bucureşti, 1939; bibliografia despre raporturile lor cu originalele ucrainiene: P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 93—95; P. V. Haneş, *Vechile noastre Cazanii, Coresi, Varlaam, Mânăstirea Dealu* în *Prietenii istoriei literare*, I 1931, p. 133—161; comparaţia reluată de Gr. Scorpan, *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică...*, în I. Minea, *Cercetări istorice*, XIII—XVI, Iaşi, 1940. Despre traducerea lui Udrişte Năsturel, *Imitatio Christi* (în l. slavă) cf. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 45—47 şi 83—84 (anexa I: predoslovia în traducere franceză); Horia Oprişan în *Revista Istorică*, XXV, 1939 p. 244—245. Despre Ceaslov: Ştefan Paşca, *O tipăritură munteană necunoscută din sec. al XVII-lea: Cel mai vechiu Ceaslov românesc*, Bucureşti, 1939, Acad. Rom. Studii şi cercetări, XXXVI.

Pravilele. Ediţii: *Pravila bisericească, numită cea mică, tipărită mai întâiu la 1640 în mânăstirea Govora, publicată acum în transcripţiune cu litere latine de Academia Română*, Bucureşti, 1884; *Indreptarea Legii cu Dumnezeu, care are toată judecata arhierească şi mirenească pentru vinele preoţeşti şi mireneşti* (fără dată şi altă indicaţie în « Tipografia Curţi, Lucrătorii asociaţi »), Ioan M. Bujoreanu, *Pravila bisericească (numită cea mică), tipărită la mânăstirea dela Govora la anul 1640 şi Pravila lui Mateiu Basarab cu canoanele Sfinţilor Apostoli, intitulată: Indreptarea legii, tipărită la Târgovişte în anul 1652*, Bucureşti, Academia Română, 1884; acelaşi, *Colecţiune de legiuirile României vechi şi cele noui*, vol. III, p. 3—471 Bucureşti, 1885. Pravila dela Govora retipărită cu textul slavon al pravilei de la Bistriţa şi cu cel grecesc (Cotelerius şi Ioan Portvricul) de Ion Peretz în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, XI, 1910, p. 72—95; 392—408 XII, p. 178—193 şi 467—474.

Studii asupra Pravilelor: Const. Popovici jun., *Fântânele şi codicii dreptului bisericesc ortodox*, Cernăuţi, 1886, p. 67, 95; I. Peretz, *curs de Istoria dreptului român*, Bucureşti, 1928, vol. II, p. 314—342 (Pravila dela Govora), p. 369—440 *(Indreptarea Legii)*; despre utilizarea nomocanonului lui Ioan Nesteutul în aceste Pravile: C. A. Spulber, *Cea mai veche Pravilă românească*, Cernăuţi, 1930; acelaş, *Etudes de droit byzantin VI. Indreptarea Legei. Le code valaque de 1652*. Bucureşti, Cartea Rom. 1938. Utilizarea Pravilei lui Vasile Lupu în *Indreptarea Legii* a fost semnalată întâi de Timotei Cipariu în *Analecta*.

CULTURA ÎN TRANSILVANIA

Tansilvania, care a dat neamului românesc în veacul al XV-lea şi al XVI-lea începuturile literaturii şi temelia limbii literare, are în secolul al XVII-lea un rol mai şters, fiindcă activitatea culturală este subordonată aci străduinţei Ungurilor de a desface legăturile religioase care-i uneau de veacuri pe Românii ardeleni de Principatele dunărene. Incă din 2 Septemvrie 1629, Gabor (Gavril) Bethlen — despre care Mitropolitul grec Matei al Mirelor, ne spune că în invazia din 1629 în Ţara-Românească « chiar vasele bisericilor şi mânăstirilor pusese, fiară neînblânzită, să le care în ţara lui » — se adresa Patriarhului din Constantinopol, prin « scrisori cât se poate de secrete », aducându-i la cunoştinţă că Românii din Transilvania au decăzut aşa de mult, încât nu sunt în stare nici să citească, cu atât mai puţin să înţeleagă şi să înveţe sfintele evanghelii, şi că, din această cauză, bunele moravuri şi legea creştinească se strică din zi în zi. Pentru a remedia această stare de lucruri, el cerea Patriarhului să îngădue ca naţiunea română din Ardeal să primească unele puncte ale doctrinei calvine şi să încurajeze pe Mitropolitul Ghenadie să intre în vederile guvernului, sau măcar să « închidă ochii şi urechile ». Răspunsul Patriarhului Chiril Lucaris — cel împotriva căruia avea să se ridice în curând furtuna — este plin de demnitate şi de înţelegere a realităţilor politice. El spune răspicat că « nu poate săvârşi pe faţă sau în ascuns asemenea deserţiune, pentrucă ar săvârşi un păcat pe care nu i l-ar putea şterge toate chinurile pământului ». Atrage apoi în chip discret atenţiunea asupra nereuşitei unei asemenea încercări, pentrucă, înainte de toate, ar trebui ruptă legătura de sânge şi de simţiri care trăeşte în mod tainic, dar cu atât mai puternic între Românii din ţara Transilvaniei şi între locuitorii Ţării Munteneşti şi Moldovei » şi încheie scrisoarea cu aceste cuvinte de adevărat apostol:

« Noi nu ne vom război cu destinul, fiindcă nu aparţine slujbei noastre să ne luptăm cu arme pământeşti; ne vom ruga însă lui Dumnezeu să reverse prea milostiv asupra sărmanei naţiuni Duhul său cel sfânt în care sălăşlueşte întreg adevărul şi toată înţelepciunea » [1]. Curând după aceasta, Gabor Bethlen moare şi urmează Gheorghe Rákóczy, care împreună cu superintendentul calvin, Ştefan Geley, întăresc sforţările de a atrage pe Românii transilvăneni la reforma calvină. O serie de acte pun în lumină înverşunarea acestor străduinţe. In Aprilie 1638, Rákóczy confirmă scutirile preoţilor români, cu condiţiunea însă ca Mitropolitul lor să atârne de superintendentul calvin [2]. La 4 Septemvrie 1640, superintendentul, Ştefan Geley, anunţând Principelui Rakoczy moartea Mitropolitului român, Ghenadie, întâmplată « eri după amiază, la patru ceasuri », propune ca la şedinţa solemnă, la care vor fi chemaţi « protopopii români din toate părţile », Principele să citească condiţiile şi scrie mai departe Geley — « să le dai poruncă că, cine nu le va respecta va fi redus la starea de ţăran » [3]. Aceste condiţii, redactate de Ştefan Geley şi trimese lui Rákóczy la 22 Septemvrie, au pentru noi o importanţă deosebită, pentrucă ne lămuresc deplin întreaga atmosferă în care s'a desfăşurat activitatea literară românească în Transilvania, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, precum şi o latură din activitatea literară a reacţiunei moldoveneşti contemporane. In afară de serviciul divin în limba română, se impunea între altele: să se renunţe la cultul sfinţilor morţi şi sfinţilor îngeri; să nu se înveţe că ar fi mai mulţi solicitatori între Dumnezeu şi om, afară de unicul Hristos »; să se elimine la oficierea botezului: « lumânările, ungerea cu untdelemn şi alte adausuri papistaşe », botezând « după forma simplă rânduită de Hristos », numai cu apă curată; să se suprime la înmormântări: lumânările, tămâierea şi « alte ceremonii superstiţioase »; « să se împartă sfânta cuminecătură: « separat pâinea şi vinul, nu împreună cu lingura »; să se oprească obştea, prin preoţi, de a îngenunchia şi a se închina înaintea icoanelor şi a troiţelor; « să se interzică obştei neştiutoare arderea de lumânări în ţintirim », şi, în fine, să asculte de episcopul ortodox maghiar.

Cu alte cuvinte să părăsească ortodoxia şi să treacă la calvinism!

Dar pentru aceasta era nevoie de propagandă. Iar propaganda trebuia făcută şi prin tipărirea în limba română a cărţilor de cult normative, prin care să se strecoare, cât mai larg în straturile poporului, învăţăturile reformei. Era deci nevoie de o tipografie cu literele chirilice, cu care erau obişnuiţi Românii ardeleni. De aceea Gh. Rákóczy a pus la cale, prin Mitropolitul ortodox Ghenadie, o solie la Matei Basarab, care-şi instalase tiparniţe în Ţara Românească şi cu care de altfel era aliat, cerându-i litere chirilice şi meşteri tipografi. Astfel vine şi se stabileşte la Alba Iulia, cu buchii dăruite de Domnul muntean, Popa Dobre tipograful a cărui activitate se deschide în 1639, cu o carte de rugăciuni.

Una din condiţiile pe care Ştefan Geley o punea candidaţilor la scaunul metropolitan din Alba Iulia era ca, săvârşind serviciul divin în « limba obştei ţărăneşti », să traducă în româneşte « rugăciunea noastră de toate zilele atât cea de dimineaţă cât şi cea de seară » şi să poruncească copiilor să o înveţe. Acest punct al programului lui Geley era realizat prin cartea de rugăciuni apărută în 1639. Ea cuprindea: *Paraclisul Precistei* molitvele sau rugăciunile de dimineaţa şi seara — reproduse aproape neschimbate în mai toate ceasloavele şi acatistele, publicate ulterior în Transilvania; cele 10 porunci, luate după Palia dela Orăştie, şi câteva noţiuni de dogmă în sens ortodox, însă — Geley raporta lui Rákóczy că Ghenadie « ca un neputincios unele dintre condiţiuni le-a ţinut, dar altele nicidecum »; o *Pascalie*, foarte necesară preoţilor, fiindcă le indica ziua când cade Paştele şi, în sfârşit două cărţi populare, *Trepetnicul* şi *Gromovnicul*, care prin conţinutul lor de prevestire despre soarta omenească, ori despre felul cum vor ieşi primăvara semănăturile, care germinaseră sub stratul de zăpadă, interesau de aproape curiozitatea păturilor rurale româneşti.

A doua carte ieşită de sub teascul tipăriturilor transilvane se leagă de realizarea unui alt punct din programul de calvinizare al lui Geley, anume ca preoţii să predice obştei în limba românească. Cum însă în biserica noastră opera de predicaţiune este îndeplinită prin citirea Cazaniei, care este o colecţie de predici în legătură cu fragmentul evanghelic citat în ziua respectivă, Mitropolitul Ghenadie, sfătuindu-se cu preoţii săi, a pus sub tipar vechea Cazanie — *Evanghelie cu învăţătură* — a lui Coresi din 1581. Dar abia s'a început publicarea cărţii, şi Ghenadie a închis ochii. Sarcina de a continua imprimarea a revenit urmaşului său, Mitropolitul Iorest, candidatul recomandat lui Rákóczy de Vasile Lupu. Prefaţa cărţii este astfel scrisă în numele ambilor Mitropoliţi. Intâiu Ghenadie: « Cu mila lui Dumnezeu, eu, Arhimitropolitul Ghenadie, văzându... aceste sfinte cărţi Evanghelie rumânească cu învăţătură, ce să cheamă mărgăritar, împuţinându-se, şi foarte jăluia toţi preoţii de această carte, şi mă socotiiu cu preoţii miei... Iară când au începutu a se tipări aceste cărţi, noao ni se tâmplă petrecere ceastă lume şi amŭ lăsatŭ la moartea noastră, pre cine va lumina milostivulŭ Dumnezeu, pre scaunul Mitropoliei Belgradului, să nu părăsească acest lucru bun ». Urmează apoi rândurile Mitropolitului Iorest « Dereptu aceia, cu mila lu Dumnezeu,

[1] I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 117–179.
[2] *Ibidem*, p. 194–198.
[3] *Ibidem*, p. 204–205.
[4] *Ibidem*, p. 206–209.

eu Ioristu, archimitropolitŭ, văzând acestŭ lucru dumnezeescŭ ce s'au fostŭ începutŭ de acelŭ părinte, Kirŭ Ghenadie, foarte mi să îndulci inima şi mă bucuraiu, iară eu... am săvârşitŭ aceste sfinte cărţi, ca să se înmulţască cuvântulŭ lu Dumnezeu pre in toate beserecile, să *le fie preoţiloru de propovedanie* ». Cartea lui Coresi era tradusă, după cum am arătat în vol. I, după un izvor ortodox: omiliile Patriarhului din Constantinopol, Ion Caleca. Deci ea nu cuprindea nimic din ceea ce ar fi putut abate credinţa religioasă a Românilor dela linia tradiţiei ortodoxe. Originalul coresian, după care s'a făcut tipăritura aceasta din 1641, era însă defectuos, căci lipseau din el pagine întregi, «fără a se ţine seama de lipsa de sens a fraselor astfel trunchiate»; într'un loc lipsesc 10 pagine, într'altul 8, într'altul 6, etc.»[1].

Opera în care se resfrânge mai puternic propaganda calvină, este însă *Catechismul* din 1640. Ea a provocat o adevărată furtună de protestare la Românii de dincoace de Carpaţi. cu data 1640 se află însă reprodus de Mitropolitul Moldovei. Varlaam, în *Răspunsul* său, publicat la Iaşi în 1644. Pentru interesantele informaţii istorice pe care ni le dă, reproducem aci în întregime titlul complet.

Cartea ce se cheamă « Catehismus », care cu voia şi cu porunca Domnului creştinesc Racoţi Gheorghi, Craiul Ardialului, Domnul Ţăriei Ungureşti şi Săcuilor şpan, carea s'au intors diîn limba dieceasca şi slovenească pe limba românească, cu svatul şi cu îndemnătura şi cu chelţuiala domniei lui Ciulai Gheorghi, păstorul sufletesc al curţei Măriei Sale. Cu scrisoare s'au ustenit popa Ghiorghi de Sec. Şi s'au izvodit în cetate în Belgrad ; şi s'au tipărit în sat în Prisac. Meşterul tipariului au fost popa Dobrea diîn Ţara Muntenească. Şi s'au început în luna lui Iulie, 5 zile, şi s'au obârşit în luna Iulie, 25 de zile. Vŧ leat ot sŧzda mira 7150, ot rojdestvo Hristovo 1640.

După cum se vede din titlu, cartea s'a tipărit repede, în 20 de zile; nu în Alba Iulia, unde s'a tradus şi unde era scaunul

Bălgradul (Alba Iulia). Zidurile cetăţii (Minist. Propagandei).

CATEHISMUL CALVINESC. O altă condiţie impusă de Ştefan Geley lui Meletie Macedoneanu, care, sprijinit de Matei Basarab, candidase la scaunul de Mitropolit al Transilvaniei, în Septemvrie 1640, era şi aceasta: « Să tipărească catehismul tradus în româneşte şi să dispună să-l înveţe copiii şi fetiţele, în ore anume precizate ». Meletie Macedoneanu n'a fost însă întărit de Principele Gheorghe Rákóczy. Dar în răstimpul care s'a scurs până la ocuparea scaunului metropolitan de Ilie Iorest, candidatul moldovean susţinut de Vasile Lupu, autorităţile maghiare calvine au şi tipărit catechismul, cu ajutorul unui preot român, Gheorghe din Sec. Din nenorocire, niciun exemplar din această publicaţie nu s'a aflat în bibliotecile noastre. Data apariţiei ei chiar era nesigură. Titlul complet mitropolitan, ci, pe ascuns, în satul Prisac. Nenumirea Mitropolitului ortodox, care ar fi prezidat această tipăritură, confirmă ipoteza noastră. Afirmaţia că textul s'a tradus « din limba dicească şi slovenească » este o mistificare, menită să amăgească preoţimea românească şi pătura populară, care ştia că, pentru ei, izvoarele ortodoxiei sunt în limba slavă, pe care o apucaseră în biserică, din moşi-strămoşi.

Deşi nu cunoaştem până acum niciun exemplar din acest Catehism, totuşi ne putem face o idee de cuprinsul lui din *Răspunsul* Mitropolitului Varlaam, care, în desbaterea chestiunilor de dogmă şi cult, reproduce punct cu punct pasagiile combătute. El cuprindea, după normele obişnuite în catehismele reformate: cele 10 porunci; rugăciunea dată de Mântuitor: *Tatăl nostru* şi Simbolul credinţei — toate comentate, prin întrebări şi răspunsuri, din punctul de vedere al

[1] I. Bianu şi Nerva Hodoş, *Bibliografia*, I, pp. 115–118.

doctrinei calvine. Se ştie că reforma calvină, pornind dela principiul admis şi de ortodocşi şi de catolici, că omul a fost creat, «după chipul şi asemănarea Domnului», desăvârşit şi nemuritor, dar că, după căderea în păcatul primitiv, pierzând, împreună cu nemurirea, şi desăvârşirea spirituală, a rămas o creatură slabă. Înţelegerea lui este învăluită în ceaţă; el nu este capabil să se mântuiască singur, dacă n'a fost iluminat de Dumnezeu prin graţie. Dumnezeu, pentru care nu există nici trecut, nici viitor, şi care este prezent în toată eternitatea, a revărsat asupra unora graţia sa şi i-a creat pentru vieaţa cea veşnică, pe când pe alţii i-a predestinat spre rău, pentru osânda cea veşnică. Nu rămâne decât o singură mântuire: credinţa prin care putem dobândi în noi pe Mântuitor şi, participând la el, obţinem graţia divină. Intemeindu-se pe Evanghelie Calvin, în *Institution de la religion chrestienne*, reduce tainele la două: botezul şi cuminicătura — singurele instituite, după el, de Mântuitor. Nu admite cultul icoanelor, căci aceasta este idolatria pe care o combate Biblia: «să nu-ţi faci ţie chip cioplit», şi nici cultul sfinţilor, pentrucă, după el, nu există între om şi Dumnezeu alt intermediator decât Iisus Hristos.

Catehismul acesta, tipărit, după cum s'a spus pe ascuns, nu a avut răspândirea pe care o aşteptau Ungurii. Preoţii români nu l-au primit. Poate chiar că, în cursul vremurilor, l-au ars — aşa s'ar explica de ce nu s'a găsit niciun exemplar până acum.

Mitropolitul, urcat în scaun, după Ghenadie, Ilie Iorest, fusese călugăr la mânăstirea Neamţu, unde trăise în tradiţia de cărturărie şi vieaţă religioasă a acestei străvechi mânăstiri. Deşi se pare că promisese şi el afilierea la calvinism, s'a împotrivit — în scurta sa păstorie — răspândirii reformei şi a Catehismului, ceea ce a avut ca urmare înscenarea unui proces în care a fost târît, sub ocara de imoralitate. A fost umilit, închis în temniţă şi bătut la tălpi cu toiegele. In cele din urmă, dându-i-se drumul, cu condiţia de a plăti 1.000 de taleri, pe chezăşia a 24 de creditori, a plecat în Moldova să strângă mijloacele pentru răscumpărarea libertăţii.

SIMEON ŞTEFAN. Imprejurările erau, deci, cu totul grele, când se ridică în scaunul mitropolitan Simeon Ştefan. Nu era un om de cultură deosebită, dar avea un rar bun simţ, care l-a călăuzit cu chibzuinţă în datoria grea pe care o avea de îndeplinit. Numele lui a rămas în istoria literaturii noastre prin problemele cu privire la crearea limbii literare pe care le-a ridicat în prefaţa pusă în fruntea *Noului Testament*, tipărit la Alba-Iulia (Bălgrad), în 1648. Mai întâiu [1] este problema neologismelor pentru timpul acela — cuvinte străine, greceşti, pentru care nu existau termeni în limba română: «Aciasta încă vom să ştiţi, că vedem că unele cuvinte unii le-au izvodit într'un chip, alţii într'alt; iară noi le-am lăsat cum au fost în izvodul grecesc, văzând că alte limbi încă le ţin aşia, cumu-i: *synagoga* şi *poblicanu* şi *gangrena* şi pietri scumpe, carele nu să ştiu rumâneşte ce sânt; nume de oameni şi de leamne şi de veşmente şi altele multe, carele nu să ştiu rumâneşte ce sânt, noi încă le-am lăsat greciaşte, pentrucă alte limbi încă le-au lăsat aşia»...

Dar mai importantă decât această chestiune este afirmarea necesităţii de a tipări cărţi *pentru tot neamul românesc* — ceea ce vădeşte conştiinţa unităţii neamului — şi în legătură cu aceasta: *nevoia de a creea o singură limbă literară pentru toate ţinuturile româneşti*:

«Să luaţi aminte că Rumânii nu grăiesc în toate ţările «într'un chip, încă neci într'o ţară toţi într'un chip».

[1] Nu ştim cât preţ se poate pune pe afirmarea că preoţii şi cărturarii însărcinaţi cu traducerea au confruntat izvoarele: greceşti, sârbeşti şi latineşti, «ce mai vârtos ne-am ţinut de izvodul grecesc şi am socotit şi pre izvodul lui Eronim... şi am socotit şi izvodul slovenesc carele-i izvodit sloveneşte din greciască şi e tipărit în Ţara Moscului... însă de cea grecească nu ne-am depărtat, ştiind că... cea grecească iaste izvorul celorlalte...». Ne lipseşte un studiu precis în această privinţă. Se pare însă că traducătorii au refăcut vechea traducere coresiană.

Urmează apoi acea cunoscută comparaţie a cuvintelor cu banii, pe care avea s'o reia Hasdeu şi s'o desvolte în *Principiul circulaţiunii cuvintelor*:

«...cuvintele trebue să fie ca banii: că banii aceia sunt buni «carii îmblă în toate ţările, aşa şi cuvintele: acelea sânt bune, «carele le înţeleg toţi.

«Noi derept aceea ne-am silit, den cât am putut, să izvodim «aşa cum se înţăleagă toţi; iară, să nu vor înţeleage toţi, nu-i «de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat Rumânii «printr'alte ţări, de şi-au mestecat cuvintele, de nu grăesc «toţi într'un chip».

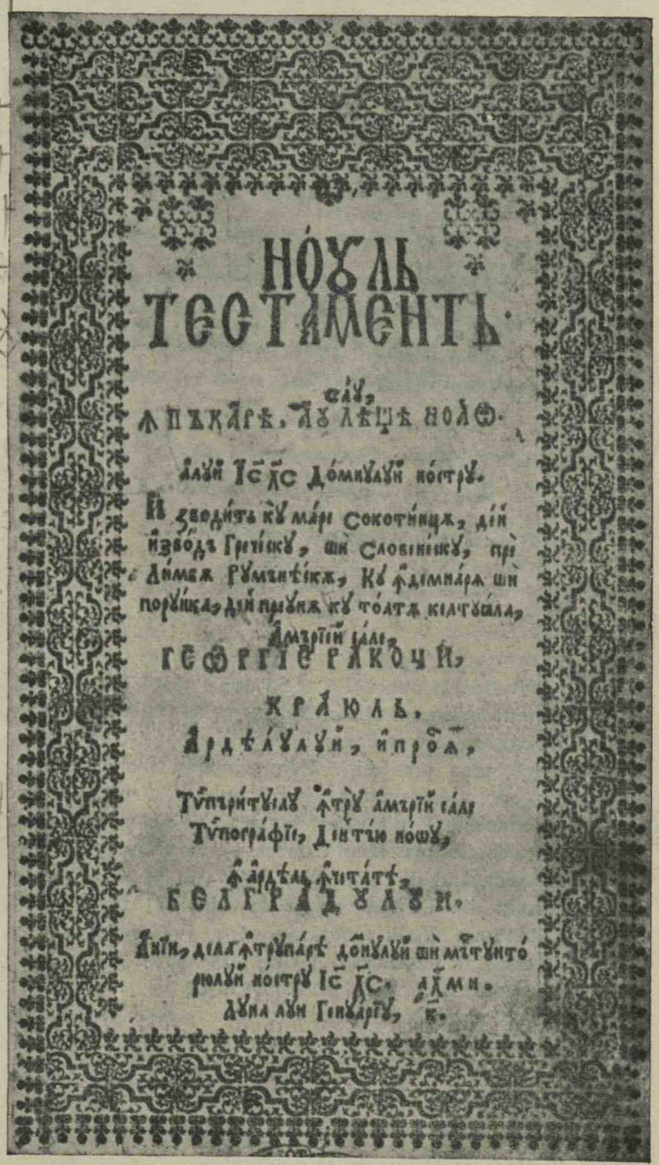
НОУЛЬ ТЕСТАМЕНТЪ

Noul Testament dela Belgrad, 1648

Firește că aceste două idei importante: 1) unitatea neamului românesc din toate ţinuturile şi 2) necesitatea alcătuirii unei singure limbi literare pentru Românii de pretutindeni — meritau să fie spuse cu mai mult relief. Dar dacă ne gândim la soarta lui Ilie Iorest, prigonit pentru îndrăsneala de a se fi împotrivit încercării de desmembrare a unităţii spirituale a Românilor, înţelegem de ce nu putea vorbi mai răspicat urmaşul său, Simeon Ştefan.

LIRICA RELIGIOASĂ DE NUANŢĂ CALVINĂ. Pe când masa cea mare a poporului ortodox din Ardeal se sbătea să scape de cursele întinse de autorităţile maghiare şi să păstreze

solidaritatea de credință cu românimea din Principate, în Făgăraș și Banat, între Românii care îmbrățișaseră reforma ia naștere, sub influența maghiară, o literatură religioasă în versuri.

Incă de pe timpul lui Coresi, apăruse — după cum s'a arătat în vol. I, p. 60 — poate la Oradea sau la Cluj, o carte de cântece tradusă în parte după o colecție de cântece ungurești, adunate de Petre Melius și Szegedi, căpeteniile mișcării calviniste, în parte după câteva cântece pioase ale lui Francisc Dávid, alt vestit reformator al timpului. In organizația Bisericii reformate, această carte era necesară. Programul de calvinizare al lui Ștefan Katona de Geley din 1640, prezentat lui Rákóczy, prevedea la punctul 6: « Să scrie, să tipărească și să facă să se cânte în fiecare zi cântările noastre, traduse în limba română, de care se servesc Caran-Sebeșenii și Lugojenii, înainte și după rugăciunea predicei ». Reimprimarea vechii cărți de cântece din epoca coresiană se impunea, dar, din motive pe care nu le cunoaștem, n'a văzut lumina. Ni s'a păstrat însă după ea, trei copii: una făcută de un secui, Gergely Sándor de Agyafalva datând din 1642 și păstrată în biblioteca colegiului reformat din Debrețin; alta de tatăl lui Mihail Halici și a treia de Ioan Viski făcută în 1697, în Boldogfalva, și păstrată în colegiul reformat din Cluj. Aceasta din urmă cuprinde, adăogată la sfârșit, o traducere integrală a Psaltirii în versuri, făcută după o versiune ungurească mai veche a lui Albert Molnar de Szencz, imitată la rândul ei după Clément Marot și Théodore de Bèze. Traducerea scrisă în caractere latine, cu ortografie ungurească, este însă greoaie. Iată bunăoară începutul din psalmul 40:

Ferikat jeszt' kuj de sziromanul
Si de nistotosul
Ej milă, ke Domnul pre jel enkĕ,
Iare el va czině,
En nevoja sza și en czara sza;
Lafe bune v'ave
Si en pofta a'allenisilor
Nu-l va da 'n mena lor.

Intenția de a atrage pe Români la reformă, prin școală și cântec, continuă. In 1657, văduva lui Gheorghe I Rákóczy, Principesa Susanna Lórántffy, solicitată, spune ea, « și de câțiva Români mai luminați », construește în Făgăraș, una lângă alta, comunicând între ele printr'o poartă comună, o școală românească și alta ungurească. Actul prin care Principesa întărește regulamentul școalei românești pune în îndatoririle profesorilor români, între altele, să învețe pe copii să cânte românește, adăogând ca versurile să fie scrise cu litere românești. « Să se ducă — spune mai departe actul — sârguincios la biserica românească, la deprinderea celor sfinte, în deosebi în Duminici și sărbători, apoi la înmormântări, dacă e poftit, *cu întreaga școală și să cânte cântările românești*, după obiceiul din Caransebeș și Lugoj, făcând el însuși pe cantorul sau ducând glasurile ».

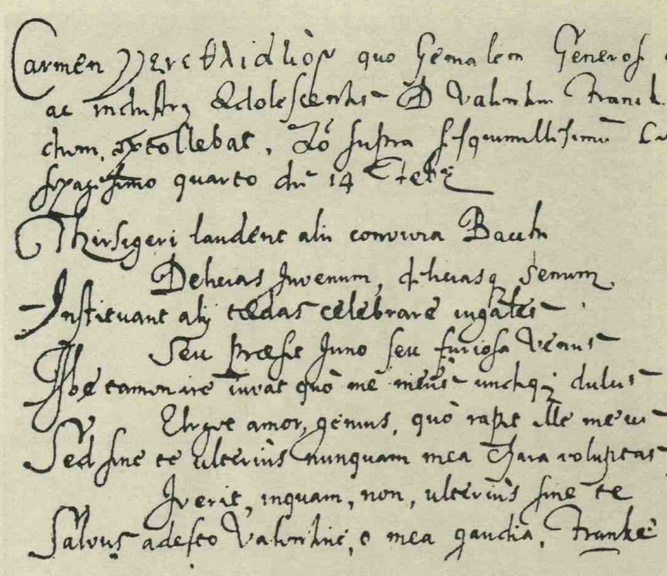

Inceputul unei ode latinești a lui Mihail Halici, închinată prietenului său, poetului sas Frank von Frankenstein.

După N. Drăganu *Dacoromania, IV.*

Sub îmboldul acestor preocupări, s'a desvoltat în Făgăraș și Banat o întreagă literatură versificată, dar care, până acum, ne este puțin cunoscută. Un manuscris din această grupă, aparținând sec. a XVII-lea, descris de regretatul N. Drăganu, cuprinde, alături de psalmi versificați, și un ciclu bogat de cântece ungurești, cu traducere românească în versuri, care se pot repartiza în următoarele grupe: « laude de Crăciun; laude pentru anul nou; laude pentru patimile lui Hristos; laude pentru Paști; laude pentru înălțarea lui Hristos și laude pentru Rusalii ». Probabil că manuscrisul acesta făcea parte din repertoriul muzical al profesorilor dela școlile reformate românești din Ardeal. Iată un fragment din textul reprodus de N. Drăganu, pe care îl dăm în ortografia curentă pentru a-l face mai accesibil:

Să ne apropiem noi de Fiul Domnului
Și de al nostru Iesus Christus, Domn ispășitor,
Puternic, milostivnic, bun mântuitor,
In nevoi trupești și sufletești.
Singur ce-i veselitor
O milostivnic, răscumpărător Doamne,
Cine pre pământ și 'n cer cu Tatăl domnește,
Ție ne milcuim noi în rugăciune,
Să ne fii într'ajutor nouă...

Literatura aceasta poate să aibe însă o importanță mai mare decât o bănuim, căci, după cum spuneam în alt loc, « nu este exclus ca, din aceste cântece de slavă pentru sărbători, să fi pătruns motive și imagini în literatura colindelor populare »[1]. Textele n'au fost însă date la lumină. Publicarea lor, pe care o făgăduește d-l Carlo Tagliavini, va aduce, de sigur, lumină și în această chestiune.

Dela literatura religioasă la literatura profană, trecerea nu e grea. Din școlile reformate, în care se preda latina și greaca și unde se punea preț pe retorică și pe poetică, au ieșit câțiva cărturari versificatori, cum a fost, de pildă, Mihail Halici.

Mihail Halici, născut în 1643, era fiul unui « jurat în senatul » din Caransebeș. Își făcuse studiile în orașul natal; le-a continuat în liceul reformat din Sibiiu, unde a fost coleg și prieten cu cunoscutul poet sas, Valentin Frank von Frankenstein, și le-a încheiat în colegiul reformat din Aiud. In 28 Iunie 1665, îl găsim, împreună cu prietenul său Franck, înscriindu-se la universitatea Altdorf, de lângă Nürnberg. O bucată de vreme a fost rector al școalei reformate din Orăștie. Dela el ne-a rămas un interesant caet de versuri, mai ales ode latinești și ungurești, alcătuite pe când se afla în liceul reformat din Sibiiu, după teme — « materia carminis » —, date de profesori. Alături de aceste teme retorice de clasă, se găsesc și câteva ode ocazionale, închinate de autor prietenilor săi, între care cunoscuții scriitori Franck von Franckenstein și Petru Melas. Era firesc ca, deprinzând în școală, cu profesorii, să mânuiască ode latinești, Mihail Halici să încerce a ciripi și în limba română. In 1674,

[1] *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II. *Epoca influenței grecești*, 1938, p. 209.

închină o odă prietenului său, Fráncisc Páriz Pápai — mai târziu doctor la curtea lui Mihail Appafi și scriitor—care tocmai își luase atunci doctoratul la Basel. Oda s'a publicat în broșura omagială cu versuri, în mai multe limbi, scrise, după datinele timpului, de prietenii și profesorii noului doctor. Oda lui Mihail Halici, care semnează « Nob. Romanus civis, de Cáránsebes », este în limba română, scrisă cu caractere latine, în ortografie, firește, unguresc; o redăm în ortografia actuală:

Cânt sănătate, scriind la voi, Rumanus Apollo,
La toți, căți svente 'n Impărăție ședeți!
De unde cunoștințe așteptăm și științe: ferice
De Amstelodam, prin cărți și'n omenie tipar.
Lege derapte au dat frumoasa cetate Geneva:
Iți vine Franciscus, ține-te Leyda, Paris!
Prindeți mâna surori cu cest nou oaspe. Nainte.
Frați, fârtați, nimfele iasă curând;
Domni buni, mari doctori, dascali și bunele Doamne,
Cu pace îi fiți, cu pâine și sare, rugăm.

Succesul prietenului său, se pare, aprinde în el dorul de a pleca în Apus. In același an, 1674, la sfârșitul lui Octomvrie, pregătindu-se să meargă « în Țările-de-Sus », și voind, scrie el, « să-mi las lucrurile de-acasă în bună rânduială, chiar și dacă mi s'ar întâmpla moartea în țară streină », el dispune prin testament, cum să i se împartă averea, lăsând o parte însemnată școlii din Orăștie. De aci înainte i se pierde urma. La 1712, după cererea legatarilor săi, i se deschide testamentul.

In atmosfera acestor preocupări, apar la Românii bănățeni și primele urme de lirică românească erotică. Prietenul sas al lui Mihail Halici, Valentin Franck von Franckenstein pe când se găsea la Turnu-Roșu, ca comandant de garnizoană, a publicat *Die Hecatombe Sententiarum Ovidianarum Germanice imitatarum*, în care pe lângă versuri nemțești, ungurești și latine publică și 80 de versuri românești.

Cam din aceeași vreme, Nicolae Petrovay din Petrova copia într'un codice — păstrat în biblioteca liceului reformat din Cluj —*ocinașele* (tatăl nostru) și o serie de versuri între care un *Kenték Ruméneszk de dragoste skrisz :*

In pară de foc arde inima mea prin tine,
Dacă-mi aduc aminte de cuvintele tale,
Cu mine di'mpreună făcute multe ori.
. . . . . .
Să-ți pot fi cu fața ta cea mândră di'mpreună,
Portul meu cel negru s'ar albi prin tine,
Dela mine trecuta vieață s'ar întoarce.

Este o « cantio de amore » tradusă după un original unguresc, alcătuit pe la 1660. Dar alături de această traducere din lirica ungurească, apar și versuri cari vădesc în chip evident influența poeziei noastre populare:

Ci unde-ți cat în față
Fată d'arbănaș,
Inima mă 'nvață
Cum să-ți fac vieața,
Sara, dimineață.

INFLUENȚA CATOLICĂ. Străduințele Scaunului Papal de a atrage pe Români la catolicism nu puteau avea șanse în Principate, unde vlădicii autohtoni și Patriarhii greci, veniți la curtea Domnilor după ajutoare, vegheau de aproape la păstrarea ortodoxiei. Dar în Ardeal, unde românimea era în luptă cu calvinismul maghiar, tărâmul era mai prielnic pentru proselitism. Din nenorocire, tineretul desrădăcinat de credința strămoșească și crescut în școlile luminate ale Apusului, în universități — chiar din veacul al XIV-lea, cum a arătat N. Drăganu și E. de Barwinski — s'a rupt de tulpina neamului și a muncit pentru a crește cultura altor neamuri. Trecând peste umaniști ca Nicolae Olahus din veacul al XV-lea, peste savanți ca bănățeanul Gavril Ivul (1619—1678), intrat în ordinul Iesuiților din Cașovia, profesor de filosofie și teologie la Košice și la Viena, și care a desfășurat o frumoasă activitate filosofică în limba latină, trebue să ne oprim aci puțin asupra a doi cărturari trecuți la catolicism, care au însă legături și cu cultura românească.

Unul este Gheorghe Buitul, care și-a făcut studiile la Viena și Roma și care, intrând în clerul catolic, a avut mult

XIV.
CARMEN PRIMO & VNI-GENITVM
Linguæ Romano-Rumanæ,
Honoribus
Fortunâ & Auſpiciis Impenetrabilis Dacici-Argonautæ,
Prænobilis Domini
FRANCISCI PARICII, Papenſis &c.
Veteris oculiſtimique in Illuſtri Enycdinâ,
Haliciaſtri: natum.

Kent ſenetate, ſeründ la voj, Rumanus Apollo,
La totz, ketz ſvente 'n Emperecie ſedetz!
De unde cunoſtince aſteptem, ſi ſtince: ferieſe
De Amſtelodam, pren chertz ſite 'n omenie typar.
Legſe derapte au dat frumoſe cſetate Geneva:
Ecz vine Franciſcus, cinete Leyda. Paru!
Prindecz mane ſororj, cu czeſit nou oſpe: nainte
Fratzi, fratatzi, Nymphele, jaſe curund.
Domny buny, mary Doctory, Daſikely, ſi bunele Domne,
Cu patſe ej fitz, cu panye ſi ſare, rugem.

Nagy Enyedini Tranſylv. 1. Junii, A. 1674.
Condidit ex improviſo, Amiculus Pariciaſter
MICHAEL HALICIVS, *Nob. Romanus*
Civis, de Cáránſebes.

1674. Prima odă în limba românească; a lui Mihail Halici.
După N. Drăganu, *Dacoromania, IV*

de suferit de pe urma persecuțiilor lui Gh. Bathori. El a tradus în limba română Catechismul catolic al lui Canisius, tipărit la Bratislava, în 1636, din care nu s'a găsit încă până acum nici un exemplar, dar care s'a retipărit, în a doua ediție, la Cluj, în 1703.

Altul este franciscanul Joannes Kájoni Valachus de Kis-Kajon (1629—1687), maghiarizat, care a lăsat o întinsă operă în limba latină și ungară, între care și numeroase compoziții muzicale religioase. Dela el ne-a rămas *Codex Kájoni*, care cuprinde o serie de cântece lumești, între care și două « jocuri românești » și « cântecul Voivodesei Lupul », soția lui Vasile Lupu, căzută în robia lui Gheorghe Ștefan.

In cercul unor asemenea cărturari, s'a alcătuit în Caransebeș pe la jumătatea veacului al XVI-lea un Dicționar valaholatin — cunoscut sub numele de *Anonymus Caransebesiensis* cu caractere latine și ortografie maghiară. Acesta își are importanța în faptul că ne dă 5000 de cuvinte în dialect bănățean și că pentru întâia dată cuvinte românești vin alături de prototipele latine. Tot în aceste regiuni s'a scris și dicționarul latin-ungar-român, descoperit și studiat de Profesorul Carlo Tagliavini, păstrat acum în Biblioteca Universității din Bologna, tom. 7, între manuscriptele contelui Luigi Fernando Marsigli.

BIBLIOGRAFIE. Pentru cadrul istoric a se vedea pe lângă izvoarele citate mai sus p. 93 și: Ștefan Metes, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a Românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I, ed. II-a, Sibiu, 1935, în deosebi p. 188—206; N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, Buc. 1915, I p. 237-268; Melchisedec, *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul* în Analele Academiei Române, s. II, t. XII, 1893. Secț. ist., p. 1—117; I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, în deosebi p. 117—179, 194—198, 204—209; Despre Ilie Iorest și suferințele lui și Silviu Dragomir, *Relațiile Bisericii românești cu Rusia*, în Analele Academiei Române s. II Mem. secț. ist., tom. XXXIV, 1911-1912 București, 1912, p. 1077-1079 și 1163-1170; Pentru descrierea textelor publicate: I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia veche românească*, I, p. 107 115, 160—170, 184, 207, 537.

Texte publicate: Fragment din Noul Testament al lui Simion Ștefan, pus în paralelă cu textul respectiv din Cod. Voronețan, Biblia lui Șerban în Ion al lui G. Sbiera

500566
BIBLIOTECA Centrală Universitară

Codicele Voroneţean, Cernăuţi, 1885; Georgiu Bariţiu, *Catechismulu calvinescu impusu clerului şi poporului românescu sub domnia Principiloru Georgiu Rákóczy I şi II, transcrisu cu litere latine după ediţiunea II tipărită în anulu 1556*, Sibiu, 1879 (Textul catechizmuluiui).

N. Drăganu, *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie dès origines à la fin du XVIII-e siècle*, Bucarest, 1938, (extras din revista *La Transylvanie*, 1938), p. 41—55.

Despre Psaltirea lui Grigore Sándor de Agyagfalva şi Ioan Viski cf. I. Bianu, *Dosofteiu Mitropolitul Moldovei (1671—1686), Psaltirea în versuri, publicată de pe manuscrisul original şi de pe ediţiunea dela 1673* (în introducere, unde se dau şi extrase), Bucureşti, 1887, Ed. Acad. Rom.; H. Sztripszky şi G. Alexics Szegedi, *Gergely énekeskönyve XVI roman fordításban*, Budapesta, VIII 1911; N. Drăganu în *Dacoromania*, IV, p. 77—168. Pentru *Cei dintâi studenţi români ardelen ila Universităţile apusene* cf. N. Drăganu, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, IV, 1928, p. 419—422.

Regulamentul Susanei Lorántffi privitor la şcoala românească din Făgăraş s'a publicat în *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*, Budapesta VIII 1910, p. 112—118; traducerea românească la I. Lupaş, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Cluj, 1940, p. 270—277; despre ms. de cântece religioase din Biblioteca Liceului reformat din Cluj cf. N. Drăgan, *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea* în volumul *Fraţilor Alexandru şi Ion I. Lapedatu* la împlinirea vârstei de 60 de ani, Bucureşti 1936, p. 283 şi urm. O ediţie a versiunilor Psaltirilor calvine cu studiul necesar prepară C. Tagliavini (cf. *Archivum Romanicum*, 1941, p. 328). O expunere sumară, la Imre Révész, *La Réforme et les Roumains de Transylvanie* în *Archivum Europae Centro-Orientalis*, tome III, Budapest, 1937, p. 279—316. I. Juhâsz, *A reformáció az erdélyi románok között*, Cluj 1940.

Despre Mihail Halici N. Drăganu, *Mihail Halici, Contribuţie la istoria culturală românească din secolul al XVII-lea* în *Dacoromania*, IV, p. 77—168 Despre Gh. Buitul Ivul şi Kájoni cu bibliografia completă *ibidem*, p. 102—104 notă şi 118—121. Despre Buitu cf. şi A. Bitay, *Dacoromania*, III, p. 789—792; despre codicele cu versurile copiate de Nicolae Petrovay cf. Alexici, *Noua Revistă Română*, XI, 1912, p. 203 şi urm.; N. Drăganu, studiul citat mai sus, *Dacoromania*, IV, p. 90 nota 1. Despre cântecul Voivodesei Lupu A. Veress, *Cântece istorice ungureşti despre Români*, Analele Academiei Române, seria III, Mem. Secţ. Ist., 1925, p. 30—31 unde se reproduce cântecul în notaţie modernă. Versurile româneşti ale lui Frank v. Frankenstein au fost retipărite de N. Iorga în *Studii şi Documente* XIII, p. 6—8; Dr. Egon Hajek, *Die Hecatombe Sententiarum Ovidianarum des Valentin Frank von Frankenstein*, Sibiu, 1923; C. Lacea în *Dacoromania*, III, p. 900—905. Despre Anonymus Carasebesiensis cf. B. P. Haşdeu în *Columna lui Traian* X, 1883, IV, p. 406—429 şi *Revista pentru istorie, arh. şi fil.*, VI, p. 1—48; Gr. Creţu în *Tinerimea română, noua serie*, vol. I, 1898, p. 320—380, Dicţionarul a fost atribuit de N. Drăganu lui M. Halici în *Dacoromania*, IV, p. 121—122, dar a revenit în *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siècle*, Bucarest, 1938, p. 52; Dr. C. Tagliavini, *Despre Lexicon Marsilianum*, Analele Acad. Rom Secţ. lit. Seria III, t. IV mem. 7, Bucureşti 1929; acelaş, *L'influsso ungherese sull'antica lessicografia rumena* extras din *Revue des études hongroises*, VI, Paris, Champion, 1928. p. 16—45; acelaşi *Il Lexicon Marsilianum » Dizionari latino-rumeno-ungherese del sec. XVII*. Academia Română, Etudes et recherches, V, Bucureşti 1930.

LITERATURA RELIGIOASĂ ÎN MOLDOVA

EPOCA LUI VASILE LUPU

CĂRTURARII. In Moldova lui Vasile Lupu, se aflau pe vremea aceasta, mai mulţi cărturari decât în Muntenia lui Matei Basarab.

Intre marii cărturari din divanul Moldovei, în afară de cronicarul Grigore Ureche, de care ne vom ocupa pe larg într'un capitol următor, marele logofăt Todiraşco — înlocuitorul lui Ghengea, « câinele cel bătrân », trimes la mânăstire de Vasile Lupu — era un bun cunoscător al limbii latine. Conducea cancelaria latină a Domnului şi îndeplinea solii în tabăra polonă.

Intre ceilalţi boieri, Logofătul Eustratie Dragoş era şi el un cărturar de seamă, căci cunoştea bine limba latină şi greacă. Apare pomenit întâiaşi dată ca al treilea logofăt într'un document din 30 Aprilie 1630, dar la 28 Aprilie 1632, el este anunţat ca fost logofăt. A murit după 4 Mai 1646. Şi-a înscris

Mănăstirea Trei Ierarhi. Frescă cu tabloul ctitorilor de Lecont de Nouy. In stânga: Vasile Lupu cu soţia sa, Doamna Tudosca. In dreapta: Regina Elisabeta cu Regele Carol I şi fiica lor.

Fotografie de D. Constantinescu, asistent la Institutul Xenopol din Iaşi.

numele în istoria culturii moldovenești prin traducerea *Pravilei* lui Vasile Lupu și a dat mână de ajutor la traducerea *Celor șapte taine*, după cum aflăm dintr'o notiță finală. Intr'o mărturie pe care i-o dă Grigore Ureche pentru niște cumpărături de pământ, și care a trecut neluată în seamă de istoricii literari, marele cronicar îl numește « al nostru bun prieten ca un frate ».

In casele marilor boieri, trăiau, învățând copiii, mulți dascăli harnici, printre cari și câțiva veniți de peste munți. Unul dintre aceștia a fost Toader diiacul din satul Feldra, pe Someș, în apropiere de orașul Bistrița, care încă din secolul al XV-lea era un loc de refugiu pentru boierii și negustorii moldoveni fugiți dinaintea invaziilor turcești și tătărești. Intr'o călătorie la Bistrița, a dat peste el Patrașco Ciogolea, care l-a luat ca profesor pentru copiii săi. Se pare că era un dascăl iscusit, căci mai târziu, în 1635, Patrașco Ciogolea, ajuns mare logofăt, îl cerea din nou, din Suceava, consiliului municipal al Bistriței: lui « Șimon birăul și cu toți domnii Măriei Tale », de data aceasta pentru instrucția nepoților săi, « pentru căci ne-au fost și de maintea vremea om al nostru; acumu-l pohtim de la Măriile Voastre să ni-l dați... că avem cuconi să ni-i învețe ». Toader diacul a venit astfel din nou în Moldova, în satul Calafendești, moșia lui Constantin Ciogolea, cel care mai târziu a fost ucis din porunca lui Vasile Lupu, pentrucă se amestecase în complotul urzit de Gheorghe Ștefan. El se afla încă în Calafendești, în 1639, când în Martie 17, în Sâmbăta Sfântului Alexe, a închis ochii jupâneasa Sofronia, soția marelui logofăt, mama lui Constantin. Cu acest prilej, a rostit un frumos cuvânt de înmormântare, care în realitate este traducerea unui centom hrisostomic. Cel mai neobosit cărturar al timpului este însă Varlaam.

MITROPOLITUL VARLAAM

Fecior de răzeși, din părțile Baloteștilor ale județului Putna, a îmbrăcat rasa monahală — poate sub influența lui Atanasie Crimca, Mitropolitul care a lăsat acele minunate capod'opere de miniatură și artă caligrafică — în mânăstirea Secu, zidită de curând din temelie (1602), de Nistor Ureche și de soția sa Mitrofana, părinții cronicarului. In 1610 era egumen al mânăstirii Secu. La această dată, semnează cu « tot soborul, dela mare până la mic », un act menit să curme neînțelegerile pentru hotare cu călugării din mânăstirea Neamțu. In sihăstria dela Secu, se distinge prin râvna lui către cultură; la 1618 avea tradusă întăritoarea operă pentru vieața ascetică: *Leastvița* lui Ion Scărarul.

Prin cunoștințele lui de limbă slavă și greacă [1], prin cultura religioasă și prin vieața lui curată, izbutise să se facă cunoscut în cercurile înalte din Suceava și să devină duhovnicul Domnului Miron Barnovski. In iarna anului 1628, Miron Barnovski îl trimete într'o solie, din care mai făcea parte medelnicerul Pavel Ureche, Eustratie, viitorul logofăt, Teodor Ignatie, alți doi boieri cu nume rutene (cămărașul Larinov și Ignatie Ponovitoi), 3 călugări și multe slugi, în Rusia.

Prima misiune avea ca țintă lavra Pecerska din Kiev. Acolo se afla ca, arhimandrit, Petru Movilă, înrudit cu Domnitorul Miron Barnovski. Acesta trimetea deci în solie pe duhovnicul său să vadă pe arhimandrit și să-i ducă manuscrisul unui Octoih slav din mânăstirea Neamțu, care avea să servească apoi la tipăritura kieviană din 1630. A doua misiune avea ca țintă Moscova. Aci, solia moldovenească trebuia să se prezinte Țarului Mihail Feodorovici pentru a-i aduce în dar moaștele sfântului mucenic Iacov din Persia, care se aflau în palatul domnesc din Suceava și pentru a cere, în schimb, pentru ctitoria dela Dragomirna, câteva din acele frumoase icoane rusești, pe care Miron Barnovski le va fi văzut în mânăstirile ukrainiene din Polonia. Solia moldovenească a plecat din Suceava, în ziua de 13 Decemvrie, 1628. In vară, era la Kiev. Intâlnirea lui Varlaam cu Petru Movilă în marea lavră dela Pecerska are pentru istoria culturii moldovenești o importanță deosebită, pentrucă ea marchează începuturile unui curent nou: influența ruteană.

Intrevederea a avut loc în ziua de 3 August, după cum aflăm din chiar notele lui Petru Movilă însuși: « In anul 1629, August 3 zile, venind în mânăstirea Pecerska Varlaam ieromonahul, din pământul Moldovei și fiind trimis la mine ca să mă vadă de către Miron Barnovschi Voevodul ». Nu știm ce au discutat între ei cei doi Moldoveni — unul reprezentând tradiția mânăstirilor românești, celălalt pe a Bisericii ucrainiene — dar convorbirea acolo, în mânăstirea din marea peșteră a Kievului, unde se păstrau moaștele atâtor sfinți, a alunecat, cum era firesc, și asupra legendelor hagiografice. Căci Petru Movilă, în notele sale, reproduce o minune săvârșită în anul 1610 de moaștele Sfântului Ioan cel Nou din Suceava, care la acea dată au mântuit cetatea de invazia cazacilor Zaporojeni — minune care, spune el, i-a fost povestită de ieromonahul Varlaam. De altă parte în scrisoarea prin care Petru Movilă recomandă solia moldovenească Țarului Mihail Feodorovici și Mitropolitului Filaret Nichitici, el cere să se îngădue Moldovenilor favoarea de a vedea « moaștele sfinților marilor făcători

Mitropolitul Varlaam, după o frescă din Mănăstirea Trei Ierarhi, renovată, de arhitectul francez Leconte de Nouy.
După o fotografie de D. Constantinescu, asistent la Institutul Xenopol din Iași.

[1] Cf. D. Russo, *Studii istorice greco-române*, I, p. 229.

de minuni ai lui Dumnezeu și să copieze jitiile (viețile) acelor sfinți, poruncind a se trimete spre lauda și mângâierea dreptcredinciosului neam rusesc înaintea celorlalte neamuri ».

Varlaam a ajuns și la Moscova; a predat Țarului moaștele trimese în dar de Domnul Moldovei; a comandat icoanele, le-a plătit, dar nu le-a putut ridica, fiindcă Patriarhul Moscovei le găsea prea lumești.

Calitățile sufletești ale lui Varlaam și cultura lui deosebită — știa slavonește și grecește — l-a impus în vaza contimporanilor săi, cari l-au ridicat la înalta treaptă de Mitropolit în 1632, fără să fi fost trecut prin Episcopie, lucru de altfel îngăduit de canoane. Hirotonisirea lui s'a făcut în Duminica lui 23 Septemvrie, 1632. Cu acest prilej s'a citit la biserică capitolul V din Evanghelia lui Luca, în care se povestește pescuitul Mântuitorului: « Isus sta lângă lacul Ghenisaretului », iar marele dascăl grec dela Curtea lui Vasile Lupu, Meletie Sirigul, i-a ținut o predică cu tâlc. Au fost cuvinte profetice, căci noul Mitropolit a împlinit cu prisosință așteptările puse în el. Autoritatea lui de cârmuitor al sufletelor a crescut așa de mult în Orientul grecesc, încât a putut fi propus pe lista celor 3 candidați la scaunul vacant al Patriarhiei din Constantinopol. Prăbușirea lui Vasile Lupu aduce însă și căderea lui. Il găsim retras la mânăstirea Secu, unde în ultimii ani ai vieții își împărți pământurile între neamuri, fără să poată subscrie, fiind fulgerat la mâini — probabil de o paralizie.

Portalul Mânăstirei Trei Sfetitele din Iași.
(fotografie de D. Constantinescu, Iași).

COLEGIUL și IMPRIMERIA. Vasile Lupu, Domn cult, cu ambiții mari, ținea și el să ridice în Iașii săi — în care grădinele « pline de trandafiri, de garoafe, de iasomii și de crini » stârneau admirația Patriarhilor din Răsărit [1] — lucrări de artă și așezăminte de cultură care să-i veșnicească numele. In 1639, el sfârșise mânăstirea Treisfetitele, zidită din marmură sculptată, cu brâne de aur — pe care Patriarhul arab Macarie nu se mai sătura privind-o: « unică în tot răsăritul » notează însoțitorul său, Paul de Alep, în ziarul călătoriei. Aproape de mânăstire, lângă băile, construite după planul turcesc, pe malul « marelui lac, numit heleșteu sau pescărie », Vasile Lupu zidise și un « măreț » local de piatră pentru colegiu. Cu sfatul boierilor săi cărturari și al Mitropolitului Varlaam, care văzuse cu zece ani mai înainte înflorind, în lavra din Pecerska, colegiul și imprimeria lui Petru Movilă, Domnul Moldovei se gândi să înzestreze și el noua sa ctitorie cu aceste așezăminte culturale. El se adresă deci lui Petru Movilă cerându-i sprijinul. Acesta îi trimese material tipografic și o misiune de patru profesori ruteni, în frunte cu Sofronie Počapski rectorul colegiului din Kiev. Rutenii organizară în Moldova o tipografie și un colegiu teologic, asemănător cu cel din Kiev, care avea ca temelie de studii limba latină și limba greacă.

Rectorul colegiului, Sofronie Počapski, este o figură cunoscută în istoria culturii ucrainiene din această epocă. El era de prin 1632 profesor de retorică la colegiul din Kiev și, împreună cu 23 elevi ai clasei sale, închinase lui Petru Movilă o broșură omagială, cu versuri latine și polone, în care se mulțumește Mitropolitului, de origine moldoveană — a cărui spiță de familie este trasă, în prefața cărții, din Mucius Scaevola — că a introdus între Ruși: Minerva, regina științelor. In școala din Kiev, pe care o părăsise, retorica se preda în limba latină, căci manualele manuscrise de retorică ce ni s'au păstrat, asemănătoare ca materie cu cele din școlile iezuite ale timpului, sunt redactate în limba latină. Počapski avea legături strânse și cu lumea greacă din Constantinopol. Era prieten și purta corespondență cu savantul grec Teofil Coridaleu, care reorganizase Academia grecească din Constantinopol. Numele celorlalți ruteni nu se cunosc până acum. Unul din ei pare să fi fost Ignațiu Ievlevicz, elevul lui Počapski, care se găsește, prin 1647, profesor la Kiev și care în 1644—1645 era în Moldova. Raportul iezuitului Bandinus, din 1644, spune că cei « patru tineri profesori de filosofie », pe care Vasile Lupu îi adusese ca să instruiască « tinerimea moldoveană în litere și moravuri » și care « își făcuseră studiile în școlile noastre — deci în cele iezuite — din Polonia, predau unii gramatica, alții sintaxa latină, alții poetica și se încearcă și lucruri mai înalte ». Alături de profesorii ruteni, care predau limba latină, erau și alți profesori care predau limba greacă.

Tipografia, adusă din Kiev, a fost instalată în chiliile mânăstirii Treisfetitele și este prima tipografie a Moldovei, căci încercarea anterioară a lui Miron Barnovski fusese măcinată de valurile nestatornice ale domniilor moldovene, în cursul lor vijelios. Curând după suirea sa pe tron, Vasile Lupu se adresase stavropighiei din Lwów, cerând materialul tipografic, dar fiindcă stavropighia întârzia, Domnul s'a adresat atunci lui Petru Movilă. Șeful misiunii, trimisă de Mitropolitul Kievului, Sofronie Počapski, îndeplinise la Kiev, pe lângă sarcina de ieromonah al lavrei din Pecerska și de rector al colegiului, și pe aceea de director al tipografiei. El aducea cu sine în Moldova, după cererea lui Vasile Lupu, împreună cu corpul de profesori, și materialul tipografic necesar pentru instalarea primei tipografii în Moldova, cu litere chirilice. In primăvara anului 1642, în preajma sinodului din Iași, Vasile Lupu a completat tipo-

[1] Silviu Dragomir, *Contribuții*, *Analele Acad. Rom.* s. II, t. XXXIV, Mem. Secț. ist., p. 84, anexa V.

[2] Vezi Paul de Alep în trad. Emilie Cioran, p. 55.

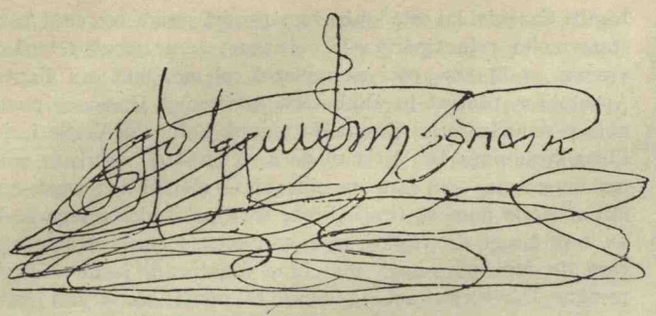

Semnătura Mitropolitului Varlaam. (După Dan Simonescu *Rev. ist. rom.*, vol. IV .p. 295).

grafia și cu caractere grecești, aduse tot prin Sofronie Počapski, dela stavropighia din Lwów.

Tot din Ucraina au fost aduse și gravurile comandate pentru ilustrarea Cazaniei lui Varlaam. Ele au fost lucrate de un celebru artist al artei grafice rutene a timpului: « Ilia » sau « Helias ». Acesta fusese mai înainte ieromonah al lavrei din Pecerska și a ilustrat cu gravuri în lemn, lucrate sub influența xilografiei germane, cărțile tipărite la Kiev și la Lwów, între anii 1639—1670.

ACTIVITATEA LITERARĂ. Tipografia a fost instalată în chiliile mânăstirii Treisfetitele, și, evitând cu grije concurența cărților de ritual în limbă slavă, ieșite din tipografiile muntene și rutene, a lucrat, sub călăuza Mitropolitului Varlaam, numai la tipărirea de cărți românești.

CAZANIA. Prima carte ieșită din această tipografie a fost Cazania: *Carte românească de învățătură Dumenecele preste an și la praznice împărătești*. Cazania lui Varlaam cuprinde 74 de predici pentru toate Duminicile dintr'un an și pentru sărbătorile mai însemnate ale Bisericii. Cele mai multe pleacă dela explicarea pasagiului de Evanghelie, citit în ziua respectivă, și cuprind sfaturi de înfrânarea viților și a patimelor, de înfrățire și ajutorarea aproapelui. Sunt însă și câteva legende hagiografice care povestesc vieața marilor mucenici ai ortodoxiei (a sfântului Dimitrie, a sf. Gheorghe, a sfinților apostoli Petru și Pavel), între care și două legate de pământul Moldovei: a sfântului Ioan cel Nou, protectorul Moldovei — ale cărui moaște fuseseră aduse din Cetatea Albă la Suceava, pe vremea lui Alexandru cel Bun — tradusă după versiunea scrisă de Grigore Țamblac — și a sfintei mucenice Parascheva din Epivat, ale cărei moaște fuseseră aduse, din Constantinopol de Vasile Lupu și așezate în mânăstirea Trei Sfetitele.

Originalul Cazaniei venea probabil din Ucraina, de unde a venit de altfel și gravurele lucrate de cunoscutul artist Ilia, despre care a fost vorba mai sus. In Ucraina, literatura omiletică este în această perioadă în plină înflorire, fără să putem ști până unde merge originalitatea ei. Varlaam și-a cules materialul din mai multe izvoade. « Diin multe scripturi tălmăcită, diin limba slovenească », spune el în titlu; « adunat-am din toți tâlcovnicii sventei evanghelii, dascali besericii noastre », lămurește în predoslovie. Până acum izvoarele nu au fost încă precis determinate. G. Scorpan a semnalat părți comune între Cazania lui Varlaam și între Cazania tradusă din rusește de Udriște Năsturel și apărută în același an la mânăstirea Govora și chiar cu Cazania lui Coresi din 1581. Aceasta nu trebue să ne surprindă: în literatura omiletică sunt multe locuri comune, care au trecut dela un predicator la altul. Confruntând părțile comune celor 3 cazanii, Scorpan conchide că textul lui Varlaam apare totdeauna prelucrat, dar aceasta nu trebue să ne amăgească, fiindcă se poate întâmpla că multe din aceste prelucrări să fi aparținut originalului după care a tradus Varlaam. Până când nu se va identifica în șirul tipăriturilor rutene originalul sau originalele lui Varlaam, orice încercare de a determina partea lui de contribuție personală este prematură.

Dar dacă nu putem delimita partea personală a lui Varlaam în structura predicelor, putem totuși să urmărim aportul lui în formarea limbii literare. Se susține în genere că limba Cazaniei lui Varlaam este limba populară, pe care el a deprins-o, din copilărie, în munții Putnei și mai târziu, ca monah, în preajma mânăstirii Secul. Intr'adevăr, scrisul lui Varlaam, deși au trecut peste el trei veacuri, se citește și azi cu ușurință și cu plăcere chiar. Fiindcă limba lui se înfățișează curățită de acele numeroase expresiuni și cuvinte slave rebarbative, care încă încâlceau urzeala limbii române din vechile texte religioase. In textul lui Varlaam, cuvintele și expresiunile slave se întâlnesc rar, la distanțe mari; și, înțelese într'o vreme când cultul divin se săvârșea în limba slavă, ele dau azi scrisului său, un ușor caracter arhaic [1], mai ales că ele se împerechează uneori cu elemente latine, azi dispărute din circulația limbii, precum: *mai chiar* (mai clar, mai limpede); *desvesti* = dezbrăca;

[1] Iată câteva dintre ele: *liubov* = iubire; *camene* = piatră; *ciudese* = minuni; *despuitoriu* = poruncitor; *de aistvui* = a lucra; *izțelenie* = viclenie; *măcitelii* = chinuitori, tirani; *ocinași* = moștenitori; *Preobrajenie* = Schimbarea la față; *tvoreț* = creator; *tvorenie* = creatură; *văznesenie* = înălțare; *vartă* = închisoare; *veruia* = crezul; *zloba* = răutate; *vă veșnihu* = întru cei de sus.

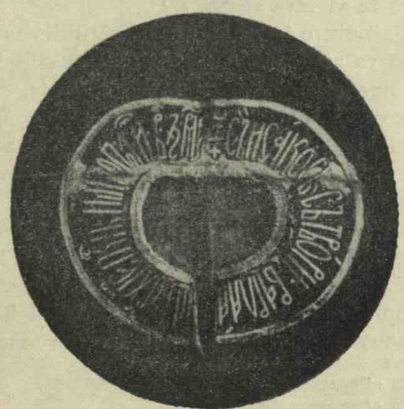

Sacosul Mitropolitului Varlaam.
După Stelian Petrescu *Odoarele dela Neamțu și Secu.*

Taina Botezului.

Gravură din *Cele șapte taine.*

curseră cu sensul de alergară; *mișei* = săraci; *nusa* = dânsa; *înmă* = mamă; *tând* ... *tând* = când ... când. Fraza lui, bogată în comparații pitorești și expresii plastice, se desfășoară în tipare sintactice care nu se prea deosebesc de cele de azi. Dar credința că Varlaam a introdus, în scrierile sale, graiul popular din preajma mânăstirii Secu este numai în parte întemeiată, căci iată, de pildă, cum începe predica la Dumineca întâia a postului celui mare:

« Cumu's iarna viscole și vânturi reci și vremi geroase « de carile să îngreuează oamenii și sânt supărați în vremea « iernei, iară dacă vine primăvara, ei să iușurează de acelea de « toate și să veselesc, căce c'au trecut iarna cu gerul și s'au « ivit primăvara cu caldul și cu seninul — Așa, și în vremea « de demult, au fost viscole și vânturi de scârbe și de dosăzi « pre oameni, ca și într'o vreme de iarnă, în care vreme împă- « rații cei necredincioși, carii strica sfintele icoane și le lepăda « diîn beserecă, în multe chipuri dosădia și muncia pre creștini, « pentru să nu se închine sfintelor icoane. Ce iară străluci dulce « primăvară și liniște mare într'această zi de astăzi întru carea « ne-am adunat și noi să prăznuim și să dăm laudă lui Dum- « nedzeu, căci c'au pierit ereticii și măcitelii ș'au înmulțit « sfintele soboară de au întărit închinăciunea sfintelor icoane ».

Iată acum o scurtă descriere a unui câmp de luptă:

« Ce easte frica răsboiului? Doauă oști stau împotrivă cu « arme într'armați. Sabiile strălucesc, săgețile acopăr soarele. « Sângele se varsă pre pământ ca pâraele. Trupurile voinicilor « zac ca snopii în vrémea sécerei ». [1]

Și iată, în sfârșit, o înfățișare a judecății din urmă: [2]

« Atunce să va arăta Domnul Isus Hristos spre [3] nuori, nu « pre aceștea nuori ce ploaă și întunecă soarele, ce pre acei « de aur în toate feliurile de văpséle podobiți și frumoși, cu « oști de îngeri nenumărați. Și înaintea lui se vor aduna toate « limbile [4] și-i va giudeca cum spune svânta Evanghelie, pentru « căci n'au dat celor lipsiți și celor neavuți ».

După cum se vede bine din exemplele de mai sus, în afară de unele particularități, ca prefacerea lui f în h (hi, hirea) a lui j în ğ (giuruință, gios, giudețe, agiută), pronunțarea lui z cu dz (dzua, Dumnedzau), nu mai găsim în textul lui Varlaam celelalte caracteristice ale graiului popular moldovenesc.

[1] Din cazania la « Dumeneca mare ».

[2] Din cazania la « Dumeneca lăsatului cărnei ».

[3] *spre* din latinescul *super* are aci înțelesul de-asupra.

[4] Limbile are înțelesul de: popoare.

Limba Cazaniei lui este limba românească scrisă, așa cum fusese statornicită prin tipăriturile coresiene, care circulau încă pe vremea sa în Iași, căci exemplarul cel mai bun din Faptele Apostolilor, păstrat în Biblioteca Academiei Române, poartă nota și semnătura lui Gavril Hatmanul, fratele lui Vasile Lupu. Chiar străduința lui Varlaam de a se desbăra în scris de unele moldovenisme — cu care era obișnuit — alături de formele cu *h* inițial (scrie adesea: fireți, firea, fiară), dovedește munca lui de a-și însuși din tipăriturile coresiene, formele muntenești, care de fapt păstraseră mai bine fonetismul latin al limbii române. Dar tocmai aci stă marele lui merit: că, scriind pentru întreaga « seminție românească », cu simțul pentru limba literară în devenire, nu a rupt unitatea spirituală a neamului și nu s'a abătut dela tradiția stabilită cu o jumătate de veac înaintea lui de Coresi. Astfel munca lui de traducător reprezintă în procesul de formare a limbii noastre literare un mare pas înainte, curățind-o de slavonisme și apropiind-o de limba vie.

CELE ȘAPTE TAINE. A doua carte românească, ieșită din tipografia lui Vasile Lupu în 1645, a fost *Cele Șapte Taine*, la tălmăcirea căreia a lucrat și Eustratie Logofătul. Era o carte privitoare la Tainele instituite de Biserică « spre îndreptarea

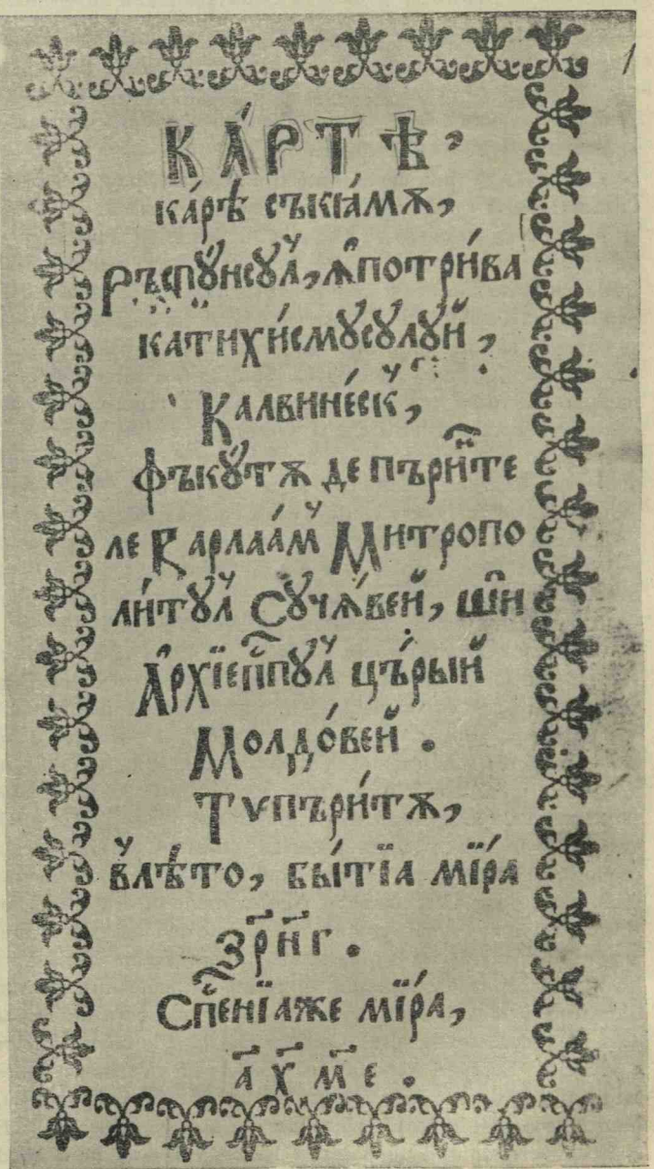

КА́РТѢ,
ка́рѣ съкѧ́мѫ,
ръспꙋ́нсꙋлъ, ѧ҆потри́ва
катихи́смꙋсꙋлꙋй,
Калвине́скъ,
фъкꙋ́тѫ де пъри́нте
ле Варлаа́мъ Митропо
ли́тꙋлъ Сꙋчѧ́вей, ѡ҆н
А҆рхїеп҃пꙋлъ цъ́рый
Молдо́вей.
Тѵпъри́тѫ,
въ лѣто, бы́тїа мі́ра
з҃рн҃г.
Спс҃нїаже мі́ра,
а҃ х҃ м҃е.

Mitropolitul Varlaam *Răspunsul împotriva Catehismul calvinesc.*

sufletelor noastre celor păcătoase » cu menirea — explică Mitropolitul Varlaam în predoslovie — « cum are fi un vas cu carele scoatem apa mântuinţii diîn fântâna muncilorŭ şi a morţii Domnului nostru Iisus Hristos». Ea cuprinde lămurirea tainelor; normele după care se săvârşesc şi canoanele stabilite de săboarele ecumenice în cazurile de abatere de la rânduelile stabilite. E o carte, care prin natura cuprinsului ei — ca şi Pravila dela Govora — se adresa mai mult clerului, după cum spune şi Mitropolitul în predoslovia, închinată Domnului, în graiul lui înflorit, că precum, când « răsare soarele, zaria... şi copacii cei înalţi luminează; deacii şesurile şi văile; aşa într'acela chip, domniia Mării Tale cu acéste Şeapte Taine... întâi agiunge întru ceata cea înaltă sufletească, întru arhierei şi în preoţi, de lumineadză, şi întru diregătoriia cea lumască, în domni şi în boiari; deacii şi întru cei mai mici ağunge lumina şi căldura de lumineadză ».

Alături de normele de ritual şi de canoane, se găsesc şi câteva note, adevărate documente de folklor, care proectează lumina lor interesantă peste unele superstiţii, răspândite până azi în masele populare din Sudul şi Răsăritul Europei. Aşa, bunăoară, într'un loc este vorba de « vrăji şi păntru ceia ce mărgŭ la vrăjitori »: « In 65 de capete a Pravilei marelui Vasilie, au lăsatŭ învăţătură, cumŭ vrăjitoriulŭ şi cela ce sleïaşte čara sau aruncă cu plumbi, aşijdere şi cela ce va lega nunta... sau şi alte meşteşuguri ce vor face cu vrăji, 20 de ai să nu să cumenece...» se spune mai departe că vrăjitori sunt şi « aceia ce caută în stéle sau facŭ alte meşteşuguri să cunoască niscare lucrure neştiute şi ceia ce poartă la sine augare sau erbi, că nu să apropie nemică de dănşii ». Intr'un alt capitol este vorba de « omulŭ ce va fi mortŭ şi vor dzice oamenii că iaste vărcolacŭ... Acesta lucru dzicŭ oamenii cei proşti, iară nice într'un chipŭ nu poate să fie acesta vârcolac... Cel mortŭ în ce chipŭ să omoară pre cei vii ». Şi se condamnă apoi în cuvinte aspre practica de sumbră superstiţie, rămăşiţă din adâncul vremurilor preistorice, pentru a scăpa de prigoana vârcolacului: « să pornescŭ oamenii la mormântŭ şi-i dezgroapă oasele aceluia, să le vază cum sâmtŭ... şi le arată că acelŭ trup mortŭ are sânge şi unghi şi părŭ şi cum vădŭ acesta lucru... şi strângŭ lémne şi pun foc de ardŭ acéle oase de le pierdŭ de totu de pre pământŭ».

Cartea a pătruns şi în Ardeal, unde s'a răspândit şi prin copii manuscrise. O asemenea copie a fost făcută în 1708, de cunoscutul copist Vasile Sturze Moldovanul: « şi am scris în sat în Săntŭ Andreiaş, lângă Temişvara, în vriamia cândŭ s'au rădicat Curuţii lui Rakolţii Freţii pre Nimeţi; şi era răutate mare în Ardeal... şi eu dascălul Sturze încă am fugit în ţara Turcului, în Svântŭ Andriaş, când era ciuma cia mare »; o altă copie, cumpărată în Gepeş, a fost dăruită popei Iştoc din Lazuri, la 1720. Altă copie circula pe la 1820, în Topa de Sus.

RĂSPUNSUL LA CATEHISM. Ultima carte cu caracter religios publicată de Mitropolitul Varlaam, în 1645, are o importanţă deosebită nu numai pentrucă este o operă originală, dar şi pentrucă ea reprezintă chemarea înaltă la care se credea datoare să răspundă Biserica celor două ţări surori — Muntenia şi Moldova — de a menţine unitatea spirituală a neamului şi străduinţele ei de a apăra ortodoxia Românilor ardeleni, ameninţată de calvinismul maghiar.

Mitropolitul Varlaam cunoştea dintr'o împrejurare, al cărui dramatism l-a impresionat adânc, starea religioasă a Românilor ardeleni din 1644, când Mitropolitul Iorest, scăpat din temniţă, în drum spre ţarul Moscoviei, unde mergea să-şi strângă preţul răscumpărării, trecea pe la curtea din Iaşi şi primea dela Varlaam o caldă scrisoare de recomandare, în care se simte încă, peste veacuri, fiorul indignării:

...a sculat diavolul, care urăşte cele bune, pe popa cel « mare al regelui, anume Gheorghe Ciulai, care se află în eresul « luteran, în care sunt şi craiul şi toţi Ungurii. Şi l-au clevetit « pe Iorest, arhiereul creştinilor români, la craiul Rákóczy « Gheorghe. Şi a adus mărturii mincinoase, şi i-a făcut mare « nedreptate. Şi tot ce a avut au luat de la el, şi l-au legat, şi « l-au închis în temniţă; nouă luni a pătimit, fiind izgonit şi cu el « o mulţime de preoţi creştini, nu pentru altă vină decât pentru « credinţa creştină, voind să-i convertească la luteranism ».

Dar împrejurarea care-l aduce în luptă cu calvinismul i-o prilejueşte pacea, încheiată în 1645, între Vasile Lupu şi Matei Basarab. Atunci, făcând parte din solia pe care Vasile Lupu o îndruma către Domnul Munteniei cu cuvânt de pace şi bună înţelegere, află în biblioteca boierului cu care se potrivea în cărturărie, Udrişte Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab, Catehismul de propagandă calvină, tipărit în româneşte, la 1640. « Dumnealui Udrişte Năsturel, carele ca un iubitor de învăţătură şi socotitorĭu credinţei ceiĭ dirépte, în mijlocul altor cărţi noao ce mi-au arătat, adusu-mi-au şi o cărţulie mică, în limba noastră românească tipărită... caré o am aflat plină de otravă de moarte sufletească ». Ca un adevărat părinte sufletesc, care ştia din Scriptură că « înaintea omului, se află şi vieaţa şi moartea», temându-se ca o parte a neamului nostru să nu apuce pe « calea morţii sufleteşti », a pus la cale de sigur cu sprijinul lui Udrişte Năsturel, un sinod al clerului din cele două ţări surori pentru cercetarea Catehismului. Acţiunea lui câştigă astfel în amploare, căci Răspunsul Catehismului — care era ca o armă de apărare pentru cei « *cu noi de un niam Români*, pretutindirea tuturor ce să află în parţile Ardealului » — vine în numele « *săborului a două ţări* ». Am arătat mai sus p. 104-5 care era caracterul Catehismului tipărit la Prisac, pe ascuns, de superintendentul Ungurilor. Mitropolitul Varlaam alege din Catehism părţile în care superintendentul, în explicarea rugăciunilor fundamentale (Tatăl nostru, Cele 10 porunci, Simbolul credinţei), furişase ideile dogmatice ale calvinismului, pentru ca, întemeindu-se apoi pe pasagii din Evanghelie sau din Faptele şi Epistolele apostolilor, să le combată punct cu punct. Dărâmând punctul de vedere calvin, el expune punctul de vedere ortodox în chestiunile fundamentale ale credinţei privitoare la păcatul original şi la curăţirea lui prin botez, la dreptul omului de a se mântui prin fapte bune, la cultul sfinţilor şi al icoanelor, care nu pot fi socotite ca idolatrie, întru cât sunt simboluri, la semnul crucii, la cultul Mariei şi la doctrina predestinării.

Tonul discuţiei este obiectiv, dar cald, convingător, şi întemeiat, pentru fiecare afirmare, pe textele evanghelice.

Răspunsul Mitropolitului Varlaam, aşa de demn şi documentat a primit din partea calvină tocmai peste 12 ani, în 1656 un răspuns vehement şi grobian: *Scutulŭ catichizmuşului, cu răspunsu den scriptură svântă, împotriva răspunsului a doauă ţări, fără scriptură svântă*, apărut în tipografia dela Bălgrad (Alba-Iulia).

PRAVILA. Ultima carte importantă, ieşită din tipografia dela Trei Ierarhi, este o scriere cu caracter juridic, apărută în 1646, sub următorul titlu: « *Carte românească de învăţătură dela pravilele împărateşti şi dela alte giudeţe cu dzisa şi cu toată cheltuiala lui Vasile Voivodul şi Domnul Ţării Moldovei den multe scripturi tălmăcită den limba ilenească pre limba românească* ».

Incă din 1632, Eustratie Logofătul tradusese o *Pravilă aleasă, scoasă şi tocmită, şi dentru multe sânte scripturi cercată şi găsită*, păstrată azi într'un manuscris, aflător în Biblioteca Seminarului din Blaj şi într'o copie făcută pentru Biblioteca Academiei Române de regretatul Stoica Nicolaescu (ms. nr. 3100). Este, precum a arătat Peretz, un nomocanon, asemănător cu cel dela Govora, reprezentând şi el o traducere după o compilaţie de legiuiri bizantine de tipul manualelor compilate în a doua jumătate a veacului al XVI-lea de Emanuel Malaxos. Apariţia Pravilei dela Govora în 1640, în ediţii muntene şi ardelene, a făcut probabil inutilă tipărirea traducerii lui

Biserica Stella din Târgoviște, zidită de Vasile Lupu după împăcarea cu Matei Basarab.
După o fotografie din colecția Ministerului Propagandei.

Eustratie Logofătul. S'a găsit atunci necesar să se publice o codificare mai completă de legiuiri. Astfel s'a ajuns la Pravila lui Vasile Lupu. Această pravilă prezintă pentru noi o importanță deosebită, căci ea leagă viața noastră juridică deopotrivă de vechiul drept bizantin și de jurisprudența romanică occidentală.

Pravila lui Vasile Lupu este alcătuită din două părți bine distincte prin titlul diferit pe care-l poartă, prin structura lor, prin cuprinsul diferit și — cum vom vedea — prin proveniență.

Prima parte este împărțită în 16 « pricine » (capitole), cuprinzând în total 252 « începuturi » (paragrafe), numerotate curent. Cuprinde o serie de legi privitoare la raporturile juridice ale vieții agrare și păstorești; încălcări de teritorii; diferite furturi care se pot ivi în viața câmpenească; infracțiunile păstorilor; pagube aduse pomilor și semănăturilor; condițiunile care trebuesc observate când se construește pe locul altuia, când se diguesc apele pentru morărit, etc.

Această parte a Pravilei lui Vasile Lupu a fost tradusă după o colecție de legi bizantine, cunoscută sub numele de *leges agrariae*; *Νόμοι γεωργικοί*, compilație alcătuită în sec. al VIII-lea de împărații Leon și Constantin Isauricul, din elemente extrase din marile codificări legislative ale lui Justinian, adică din: *Institutiones*, din *Digesta*, din *Codex* și din *Novellae*.

Partea a doua a Pravilei, mai scurtă, se leagă, după cum a dovedit regretatul profesor de drept roman dela Universitatea din București, S. G. Longinescu, de literatura juridică a Italiei dela sfârșitul evului mediu. Ea cuprinde 78 de capitole privitoare la diferitele delicte de drept penal, precum: omorul, falsificarea de bani, sudalma, amestecarea de sânge (prin care se înțelege căsătoria între rude), — având un caracter foarte interesant, fiindcă desvălue colțuri de viață dispărută, din psihologia vremii, ca bunăoară la § 24:

«...pre unii ca aceia cari iau două mueri, poartă-i pre « ulițe... șezând călare pre măgariu, și-i tot bat cu două furci « ce torc muerile. Așijderea și pre mueri...».

Capitolele acestea au fost extrase și traduse din opera unui mare jurisconsult italian, Prosper Farinaccius, despre care traducătorul Pravilei însuși ne spune că era « dascăl mare și tocmitoriu de Pravile..., carele au strâns toate pravilele cele împărătești și încă se ispiti și se nevoi cu învățătura ca aceea să cunoască care pravile și obiceaie se socotesc la oblastiile creștinești în toată lumea ».

Acest Prosper Farinaccius a fost cel mai vestit jurist dela sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui de al XVII-lea. Se născuse la Roma în 1544; își făcuse dreptul la celebra Universitate din Padova; debutase ca advocat la Roma, unde câștigase repede, prin cunoștințele sale juridice și talentul său oratoric, o mare vază; intrase în magistratura papală, ajungând procuror general al camerei apostolice. In această calitate s'a distins prin abilitatea cu care descoperea vinovații și descurca pricinile, precum și prin severitatea cu care aplica pedepsele.

Unind astfel cunoștințe profunde de drept cu o vastă experiență personală, Farinaccius a lăsat o întinsă operă juridică.

Partea corespunzătoare a textului românesc poartă titlul: *Praxis et Theorice criminalis*. Fusese tipărită la Lyon în 1616 și retipărită la Anvers în 1620, împreună cu toată opera lui juridică. In 1646, deci la 38 ani după data primei publicări,

opera lui Farinaccius era tradusă în limba română, iar autorul « Farinascu », prețuit ca « dascăl mare și tocmitoriu de pravile ». Acest fapt evidențiază că, deși din multe puncte de vedere cultura noastră era inferioară celei occidentale, totuși, din punct de vedere juridic ne străduiam să ne apropiem de Occident.

Este posibil ca traducerea să se fi făcut și după un intermediar grecesc, precum a observat regretatul Peretz și precum spune însuși traducătorul în prefața cărții: « S'au nevoit Măria Sa... de au găsit oameni ca aceia, dascăli și filosofi, de au scosŭ den cărți elinești și lătinești toate tocmelile ... »; «...a Măriei Sale rob, Eustratie biv logofetul, de am scos aciaste pravile și le-am tălmăcitŭ din scrisoare grecească pre limbă românească, ca să poată înțelege toți ».

In orice caz, opera a fost pusă sub tipar în 1646 și e cea dintâi carte juridică ce ne-a venit din Occident.

Retipărită în parte după 6 ani în *Indreptarea legii* din Muntenia, această pravilă a realizat — cum observa Prof. Longinescu — cu două veacuri mai înainte de unirea politică, unitatea legislativă a celor două principate. Ea a alcătuit și baza jurisdicțiunii din Moldova și Muntenia, fapt care se desprinde lămurit și din cuvintele lui Dimitrie Cantemir: « Vasile Albanezul, Domnul Moldovei, în secolul trecut a poruncit ca toate pravilele și scrise și nescrise să fie adunate la un loc de bărbați vrednici și competenți în legile naționale și din ele a făcut un codice deosebit, care și *până astăzi* este norma de a judeca drept în Moldova ». *(Descrierea Moldovei).*

BIBLIOGRAFIE. Pentru cadrul istoric al epocei lui Vasile Lupu vezi bibliografia citată mai sus la pagina 93. Pentru cărturarii dela curtea lui Vasile Lupu și marele logofăt Todirașco: N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, București, 1938, p. 107—137; același, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopole și a Bisericei ortodoxe*. Analele Acad. Rom. S. II, Mem. secț. ist. tom XXXVI, 1913, no. 8. Pentru logofătul Eustratie: C. A. Stoide, *Contribuție a biografia lui Eustratie Logofătul*, *Arhiva*, Iași, XLI, 1934, p. 2—12. Lucian Predescu, *Dragoș Eustratie Logofătul* în I. Minea, *Cercetări istorice*, an. XIII—XVI, nr. 1—2, Iași, 1940, p. 424—452, cf. și *Convorbiri Literare*, LXIII, 1930, p. 103—108; pentru completarea biografiei lui date documentare la: Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, III—V.

Pentru Toader Diiacul și Cioglești: V. Pârvan, *Un vechiu monument de limbă literară românească* în *Convorbiri Literare*, XXXVIII, 1904, p. 919—946, 979—1000 și extras Socec, 1904 (împreună cu o a doua redacție mai completă după o copie din 1668). Textul este însă un centom hrisostomic cu reminiscențe din rânduiala înmormântării, precum a arătat D. Russo, *Elenizmul în România, Epoca bizantină și fanariotă*, București, 1912, p. 31—32 cf. și *Studii istorice greco-române, opere postume*, II, București, 1939. Biblioteca enciclopedică, Fund. pentru lit. și artă, p. 510.

VARLAAM. Știri documentare despre familia lui: Aron Densusianu în *Revista critică literară*, III, 1896, p. 25 și urm.; N. Iorga în *Studii și documente*, XIX, p. 3—6; data sfințirii lui ca Mitropolit: I. Bianu în *Columna lui Traian*, III, 1882, p. 212; (cu fragmente din Pravila lui Eustratie logofătul p. 210—217) scrisori despre legăturile lui cu Rusia: Silviu Dragomir, *Contribuțiuni privitoare la relațiile Bisericii românești cu Rusia în veacul al XVII-lea* în *Analele Academiei Române* seria II-a, tom. XXXIV Mem Secț. ist. București, 1911—12 p. 1145—1172. Aurel V. Sava, *Contribuțiuni la istoria Bisericei vrâncene* (rev. *Milcovia*, II, I, p. 20.

Biografii: Ștefan Dinulescu, *Notițe despre viața și activitatea Mitropolitului Moldovei Vărlaamu*, 1632—1653, retipărit din *Candela* (IV, 1885, p. 695 și urm.), Cernăuți, 1896; ediția II-a, București, 1894; I. Lupaș, *Mitropolitul Varlaam al Moldovei*, 1632—1653, Cluj, 1935; Augustin Z. N. Pop, *Neamul Mitropolitului cărturar Varlaam al Moldovei*, București, 1939 (extras din revista *Biserica ortodoxă română*, LVII, 1839, nr. 5—6; același, *Biografia Mitropolitului cărturar Varlaam al Moldovei*, București, 1940 (Extras din rev. *Athenaeum*, V, nr. 4); D. Russo, *Varlaam al Moldovei candidat la scaunul Patriarhiei ecumenice* (și cuvântarea lui Meletie Sirigos la hirotonisirea lui Varlaam ca Mitropolit în Iași), în *Studii istorice greco-române. Opere postume*, I, București, 1939, p. 229—236.

Pentru autografe: V. A. Ureche, *Autografele lui Varlaam Mitropolitul* în *Analele Academiei Române*, X, București, 1887—1888, p. 341—349 (cu testamentul în facsimile). Semnătura facsimilată și de Dan Simonescu în *Revista istorică română*, IV, 1934, p. 295.

Opera: Pentru tipărituri: I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 119—158; Despre *Leastvița* lui Ion Scărariul: Gh. Ghibănescu, *O nouă lucrare a Mitropolitului Varlaam* în *Arhiva*, Iași, XXV, 1914, p. 65—107. P. P. Panaitescu, *L'influence de l'œuvre de Pierre Mogila archevêque de Kiev dans les Principautés roumaines*. Extras din *Mélanges de l'École Roumaine en France*, V, Paris, Gamber, 1916), p. 55—68; despre Răspunsul la Catehismul calvinesc cf. și I. Bianu în *Analele Acad. Rom.*, XXVI, 1903, p. 51. Introducerea a fost publicată de N. Drăganu în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, III, p. 245—249, ca anexă la studiul *Codicele pribeagului Gheorghe Ștefan* reprodusă și de I. Lupaș în *Documente istorice transilvane*, I, Cluj, 1940, p. 231—235. Analiza lui la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 57—59 și la V. Mangra, în revista *Biserica și Școala*, Arad, XXVII, 1903, nr. 21 și 22. Textul însoțit de studiu, publicat de N. Cartojan, *Mitropolitul Varlaam, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc* în colecția Texte de literatură veche rom., București, 1942. Ed. Casa Școalelor (sub presă). Raporturile Cazaniei lui Varlaam cu Cazania lui Coresi și cea dela mânăstirea Dealu: P V. Haneș, *Vechile noastre Cazanii, Coresi, Varlaam, Mânăstirea Dealu* în *Prietenii istoriei literare*, București, I, 1931, p. 133—161; Gr. Scorpan, *Locul Cazaniei lui Varlaam în vechea noastră literatură omiletică* în I. Minea, *Cercetări istorice*, XIII—XVI, Iași 1940, p. 545—596.

Extrase din Cazanie: *Cazaniile lui Varlaam* în *Autorii români vechi și contimporani*, București, Socec, 1895; opera întreagă se editează acum de Fundația Regală.

Pravila lui Vasile Lupu a fost republicată de I. Sion, *Carte românească de învățătură de la alte giudețe*, Botoșani, 1875; apoi de Ion M. Bujoreanu, *Collecțiune de legiuirile României vechi și cele noui*, III, București, 1885, p. 1—82; S. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor, I: Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, însoțită 1) de izvoadele sale, 2) de varianta sa muntenească întrupată în Indreptarea legii a lui Mateiu Basarab, 3) de tălmăcirea sa în franțuzește de A. Patrognet. București, C. Göbl, 1912. Studii: S. G. Longinescu, *Pravila lui Vasile Lupu* și *Prosper Farinaccius romanistul italian*, București, 1909; Ion Peretz, *Pravila lui Vasile Lupu și izvoarele ei grecești* în rev. *Arhiva*, Iași, XXV, 1914, p. 201—221; același, *Istoria Dreptului românesc*, II, p. 281—312 Eustratie; 340—367; S. G. Longinescu *Părerile d-lor Iorga și Peret despre Pravila lui Vasile Lupu*, București, 1915; Șt. Gr. Berechet, *Istoria vechiului drept românesc*, I, Izvoarele. (Seminarul de ist. vechiului drept românesc). Iași, 1933, p. 160—181.

MITROPOLITUL DOSOFTEIU

Am văzut mai sus că, pe la jumătatea veacului al XVIII-lea, Mitropolitul Țării Românești însuși constata că clerul nu mai cunoștea limba slavonă, care totuși, prin puterea tradiției, dăinuia în bisericile noastre și că, din această cauză, oficierea cultului divin se făcea anevoie. O înviorare a culturii slavone nu mai era cu putință în țările noastre, deoarece în Sudul dunărean, oprimat sub apăsarea turcească, focarele de cărturărie slavă se stinseseră. La această răspântie din viața Bisericii noastre se ivește marele Mitropolit Dosofteiu, care, adăpându-se din izvoarele autentice ale ortodoxiei, începe munca grea pentru introducerea limbii naționale în Biserică.

Neculcea, care era copil pe vremea când Dosofteiu oficia serviciul divin în mitropolia Moldovei, cu acea prestanță pe care i-o admirau chiar regele și nobilimea polonă, ne-a lăsat despre el următorul portret:

« Acest Dosofteiu Mitropolitul nu era om prost [1] de felul lui; era neam de mazil, prea învățat; multe limbi știa: elinește, latinește, slavonește și altele. Adânc din cărți grăia și deplin călugăr și blând ca un miel; în țara noastră pre aceste vremi nu se afla om ca acela ».

Din cercetarea mai atentă a operei lui Dosofteiu se vede cât de îndreptățită este afirmația lui Neculce: « multe limbi știa ».

Intr'adevăr, în afară de limba slavă veche în care oficia serviciul divin, el mai cunoștea bine limba greacă — poate că o deprinsese de copil în mediul familiei — după cum dovedesc utilizarea de izvoare grecești în operele sale. De altă parte, reproducerea în Parimii (1683) a unor versuri latine despre Sibila Eritreea, traduse apoi în stihuri românești, precum și numeroase citate latine din operele sale, transcrise — ca și cele grecești — în caractere chirilice, fiindcă nu avea literele respective, aduc o probă că el cunoștea și limba latină. La cunoștința limbilor vechi — slavă, greacă și latină — trebuește adăugată și polona. Intr'o notiță din Psaltirea în versuri ne spune textual: « așa am cetit în Psaltirea cea leșască », iar, pe de altă parte, pe marginea unei cărți vechi, adaugă lămuriri în limba polonă. Cunoștințele lui în această limbă erau, se pare, destul de înain-

[1] « prost » = de neam de jos.

tate, fiindcă într'un rând — în Parimii — se încumetă chiar să traducă, în stihuri polone, versurile latine despre Sibila Eritreea, care a prezis naşterea Mântuitorului. E probabil, în sfârşit, ca, în exilul lui dela Strij, să fi învăţat şi limba ucraineană.

Această minte poliglotă avea şi o adâncită cultură teologică şi profană, după cum se vede din numeroasele note şi comentarii de ordin teologic, istoric, geografic şi etnografic, împrăştiate în traducerile sale — (mai ales la Psaltirea în versuri).

Aşa se explică, într'o vreme când slavonismul era încă înrădăcinat la noi, curajul cu care a luat asupră-şi opera de

Mitropolitul Dosofteiu.
După Sextil Puşcariu, *Ist. lit. rom. epoca veche.*

naţionalizare a serviciului divin şi tot aşa se explică amestecul lui, pe timpul exilului — în controversele liturgice şi dogmatice ale bisericilor ruseşti.

VIEAŢA. Unde s'a format sufleteşte acest mare îndrumător al Bisericii moldoveneşti, în ce împrejurări a învăţat el atâtea limbi şi a ajuns la o cultură aşa de aleasă, sunt chestiuni la care, în actualul stadiu al cercetărilor istorice, nu se poate răspunde cu preciziune. S'a crezut de unii istorici că era de origine grec; alţii au presupus că era ucrainean; azi avem motive temeinice a crede că era român macedonean. Lacea şi D. Găzdaru, care au studiat lexicul lui, au semnalat unele cuvinte care nu se găsesc decât la Aromâni.

Părinţii şi familia lui, de asemeni, poartă numiri într'adevăr neobişnuite în celelalte ţinuturi româneşti. Tatăl se numea, după cum aflăm dintr'o însemnare publicată de Haşdeu în *Arhiva istorică*, Leontar, bunicul Barila, mama Misira. De altă parte, una din mătuşile sale purta numirea de Stanca, aşa de obişnuită în onomastica noastră.

Dintr'o scrisoare adresată Patriarhului Moscovei, aflăm că Dosofteiu era înrudit cu familia Kiriac Papară din Lemberg, originară — se pare — din Ianina. In Lemberg, se afla pe vremea aceea, grupată în jurul bisericii ortodoxe, o însemnată colonie grecească, între care erau de sigur trecuţi şi Moldovenii şi Românii macedoneni. Numele de familie Papară se întâlneşte azi la Românii sud-dunăreni. De altfel o familie Papară — poate o ramură a celei stabilite în Lwów — se întâlneşte în documentele moldoveneşti, încă din vremea lui Ştefan cel Mare, care întăreşte drepturile lui Mihail Papară şi ale soţiei sale asupra «moşiilor strămoşeşti». Legăturile de rudenie strânsă ale lui Dosofteiu cu familia Papară din Lwów lasă deschisă ipoteza că Dosofteiu îşi va fi petrecut copilăria în Polonia şi îşi va fi aşezat temelia studiilor sale — poate în şcoala «Frăţiei ortodoxe» din Lwów, pe care o găsim într'un rând, împreună cu întreaga comunitate, sub epitropia rudei sale Kiriac Papară. In această şcoală, reorganizată de Petru Movilă, se predau pe lângă limba slavă bisericească şi polona şi limbile clasice: greacă şi latină; iar dintre disciplinele profane: retorica şi poezia.

Se născuse la 1624; şi în 1649 — deci la vârsta de 25 ani — îl găsim printre umilii monahi cari îşi închinau vremea studiului, în liniştea mânăstirii Pobrata. De aici, se înalţă repede: în 1658, la vârsta de 34 ani, este ales episcop de Huşi; un an mai târziu, este strămutat ca episcop de Roman şi în 1671, în a doua domnie a lui Duca-Vodă, e ales Mitropolit al Moldovei.

Noul Mitropolit avea în urma lui o muncă grea pe tărâmul culturii şi venea cu intenţia de a reînvia activitatea cărturărească din epoca lui Vasile Lupu. Tipografia, care fusese instalată în mânăstirea Trei Sfetitele de Vasile Lupu, se ruinase, şi Dosofteiu, care tradusese Psaltirea în versuri, s'a văzut nevoit să trimeată manuscrisul în Polonia, la mânăstirea ruteană din Uniev, ca să-l vadă tipărit. Vremurile nu erau însă atunci prielnice pentru activitatea culturală.

In lupta deschisă între Poloni şi Turci, în jurul cetăţii Hotinului, Petriceicu Vodă, înţelegându-se cu Domnul muntean, trece de partea Polonilor. Turcii sunt bătuţi, iar Petriceicu e silit să fugă în Polonia, dinaintea lui Dumitraşcu Cantacuzino, adus de Turci. Cu Petriceicu pleacă în exil şi Mitropolitul Dosofteiu, care se amestecase în politica ţării, ţinând cu Polonii. Intorcându-se însă din Polonia la începutul anului 1675, este închis în mânăstirea Sf. Sava din Iaşi, de unde, liberându-se curând, recapătă încrederea Domnului şi este reinstalat în scaunul mitropolitan.

De aci înainte Mitropolitul Dosofteiu renunţă la lupta politică şi-şi închină toate puterile intereselor culturale ale ţării. El încearcă să refacă tipografia lui Vasile Lupu, punând, după I. Bianu, să se toarne din nou matriţe, după P. Panaitescu, aducând material nou tipografic dela mânăstirea din Uniew, împreună cu tipograful Vasile Stadnicki, probabil o rudă a lui Simion Stadnicki, şeful tipografiei din Uniew. In această tipografie a apărut, la 1679, Liturghierul lui Dosofteiu. Dar literele turnate erau greoaie şi urîte. Trebuia să caute în altă parte materialul necesar pentru a pune la punct tipografia ruinată. Imprejurările prielnice se ivirâ curând. In 1679, Turcii cuceriseră Ucraina şi oferiseră Domnului moldovean, Gh. Duca — venit pentru a treia oară în domnie — sarcina de a o administra şi de a le mijloci pacea cu Rusii. In acest scop, Gh. Duca trimite o solie la Moscova, căreia-i încredinţează şi Dosofteiu două scrisori: una către Nicolae Milescu; alta direct către Patriarhul Ioachim, rugându-l să-i trimită — prin solul moldovean, căpitanul Ionaşco Bilevici — un teasc de tipografie şi slovele necesare cu care să poată tipări cărţile traduse de el din limba greacă şi din cea slavonă. Rezultatul a întrecut aşteptările, fiindcă Patriarhul îi trimite împreună cu o tipografie completă — prin care putea să-şi realizeze străduinţa de a înzestra bisericile ţării cu textele necesare serviciului divin — şi o scrisoare care vădeşte stima de care se bucura Dosofteiu între contimporani:

« A binevoit Domnul Dumnezeu a aşeza ierarh înţelept oamenilor săi... pe Prea Sfinţia Ta, care-i paşti bine printr'o înţeleaptă cârmuire, că şi mai departe de noi a pătruns obştească laudă pentru a Ta urmare în Hristos... Am aflat strălucita Ta evlavie către Domnul Dumnezeu şi râvna cea dumnezeească şi fierbinte ce o ai în lucrurile tale ortodoxe şi sincera Ta îngrijire pentru turma încredinţată Ţie ».

Cu materialul adus din Moscova, Mitropolitul Dosofteiu reface tipografia lui Vasile Lupu şi, într'un răstimp de relativă linişte şi pace, el se aşează pe lucru, punând sub tipar cărţile traduse, care aşteptau de multă vreme să vadă lumina.

TRADUCEREA CĂRŢILOR LITURGICE. In epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, din ciclul cărţilor obişnuite în Biserică, abia se tipăriseră Cazaniile care ţineau locul predicelor şi care se citesc la sfârşitul serviciului divin. Dintre cărţile de ritual, numai în Muntenia se tipăriseră trei — *Pogribania, Mystirio* şi *Târnosania bisericilor*—cu indicaţiile tipicului, adică cu lămuririle ce se dau preotului cu privire la chipul cum trebue să slujească în româneşte, dar cu rugăciunile în slavoneşte.

Din nenorocire şi acest pas timid înainte a fost împiedecat prin sbuciumul vremurilor ce au urmat şi în care tipografia lui Matei Basarab şi cea a lui Vasile Lupu fuseseră ruinate. Urcându-se pe scaunul mitropolitan al Moldovei, Dosofteiu, călugăr de o largă cultură ortodoxă, întemeiat pe sensul intim al Sfintelor Scripturi, introduce cu curaj, douăzeci de ani mai târziu, în Biserica Moldovei, marea reformă a naţionalizării serviciului divin. La doi ani abia după ce fusese ales Mitropolit, el dăruise — cum spune însuşi — limbii româneşti *Psaltirea* tălmăcită în versuri şi tipărită la mânăstirea Uniew din Polonia. In acelaşi an 1673, tipăreşte tot în româneşte şi tot la Uniev, *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu*. In 1679, tipăreşte *Dumnezeiasca Liturghie*, retipărită şi în 1683, şi cuprinzând liturghia Sfântului Vasile cel Mare şi a Sf. Grigore Dialogul la care s'au mai adăugat slujbele obişnuite: la aducerea primelor fructe în biserică, la aria cea de pâine, la culesul viilor, la blagoslovenia vinului în cramă, la rânduiala daniilor, la blagoslovitul mărţişoarelor în Duminica Floriilor.

In 1681, Dosofteiu tipăreşte *Molitvenicul de 'nţăles* — adică pe înţelesul tuturor, deci în limba română — care cuprinde rugăciunile şi slujba obişnuită la logodnă, cununie, botez, maslu şi înmormântare. In 1683, ne dă *Octoihul*, numit aşa fiindcă cuprinde cele opt slujbe obişnuite Duminica, fiecare pe câte un ton aparte. Este o operă imnografică, alcătuită în mare parte de Sf. Ioan Damasceanul pe la anul 735, în mânăstirea Sf. Sava, la care s'au adăugat apoi compoziţiile călugărilor studiţi şi troparele împăraţilor bizantini Leon al VI-lea cel înţelept şi Constantin Porfirogenetul.

Motivele care l-au îndemnat pe Dosofteiu să traducă şi să tipărească aceste cărţi se văd clar din prefeţele lui:

« Grădină încuiată şi fântână pecetluită de... ce folosu-i? precum scrie acela marele şi vestitul Potolomeiu, milostive şi luminate Doamne. Caria noi, citind erminiile şi tâlcovaniile Sintei Scripturi, aflăm că o zice pentru *închisul înţelesului, căriiá o vedem în vremile noastre, că şi aciá puţină sârbie ce o învăţă de 'nţelegia, încă s'au părăsit în ţară...*

« Cela ce prorociaşte, adecă spune de 'nţăles, oamenilor grăiaşte zidire şi mângăiare, îndemnătură şi dojană. Cela ce grăieşte în limbă <neînţeleasă de popor> pre sine zideaşte; iară cela ce spune de 'nţăles, Besearică zidiaşte. Că mai mare-i cela ce spune de 'nţăles, de cât cela ce grăiaşte în limbă... Că în biserică mai voia mi-i cinci cuvinte cu mintia mia să grăescu, ca şi pre alţii să învăţ, decât ziace mii de cuvinte într'altă limbă ».

Iar în alt loc, reproducând întrebarea adresată de Marcu, Patriarhul Alexandriei, lui Theodor Balsamon, Patriarhul Antiohiei: « Cuvine-se oare ca preoţii ortodocşi din Siria, din Armenia şi din alte ţări ortodoxe să liturgisească în limbile lor proprii? », aduce răspunsul lui Balsamon, întemeiat pe pasagii din scrisorile apostolului Pavel: « Ceea ce-s provoslavnici întru tot, de vor fi de elinească limbă *nepartnici, pre limba <lor> să slujească Sf. Liturghie* ».

După cum reiese destul de limpede din textele de mai sus, Mitropolitul Dosofteiu era convins de necesitatea introducerii limbii naţionale în biserică. Este cel dintâi Mitropolit din Principate care, începând această mare reformă de încetăţenire a graiului strămoşesc în altar, caută să convingă clerul din vremea sa că oficierea cultului în limba înţeleasă de masele adânci ale poporului, departe de a fi o rătăcire în apele ereziilor, e dimpotrivă în conformitate cu tradiţia Sfintelor Scripturi.

Din traducerile lui Dosofteiu, două depăşesc problema introducerii limbii naţionale în biserică şi interesează în chip deosebit istoria literaturii noastre. Sunt: *Psaltirea în versuri* şi *Vieţile Sinţilor*.

PSALTIREA IN VERSURI. Psaltirea tipărită la Uniew în 1673 este, după cum o mărturiseşte însuşi stihuitorul ei, rodul unei munci grele: a lucrat-o « cu multă trudă şi vriame îndelungată », în « cinci ani foarte cu osârdie mare ». O copie manuscrisă a textului — păstrată în Biblioteca Academiei Române — poartă semnătura lui Dosofteiu ca Episcop de Roman, dar din mărturia pe care ne-o dă prefaţa textului tipărit în 1673, că s'a împlinit cu foarte mare osârdie în cinci ani, rezultă că Dosofteiu a început să lucreze la opera sa din 1668.

Versiunea păstrată în manuscrisul din 1671 are o importanţă aparte, fiindcă, pusă în paralelă cu textul tipărit în 1673, ne dă posibilitatea de a urmări procesul de elaborare şi creaţie al Mitropolitului poet, care, nemulţumit de prima redacţie, revede necontenit textul, modifică uneori ritmul, corectează expresia, îndreaptă mereu, veşnic în căutarea unei forme mai clare şi mai expresive.

Cum a ajuns Dosofteiu la ideea de a traduce psalmii în versuri româneşti, căci până la el nu se cunoaşte niciun model tipărit în literatura ortodoxă, nici în cea slavă, nici în cea greacă, afară doar de încercarea păstrată în ms. a lui Gh. Palamed.

Se ştie că ideea de a versifica psalmii şi de a-i aşeza pe melodii, pentru a fi cântaţi în biserici, în reuniuni, în case, a pornit dela calviniştii francezi. Calvin însuşi a versificat câţiva psalmi, dar cele mai frumoase versuri le-a dat poetul francez Clément Marot (1495—1544), care a versificat 50 de psalmi. Dela aceştia s'au inspirat trăducători din toate ţările, pe unde a pătruns reforma până la marele poet polon Ioan Kochanowski, a cărui operă, publicată în 1577 şi retipărită apoi în nenumărate ediţii — 15 până în vremea lui Dosofteiu — a servit de imbold pentru traducere şi de model pentru versificaţie lui Dosofteiu.

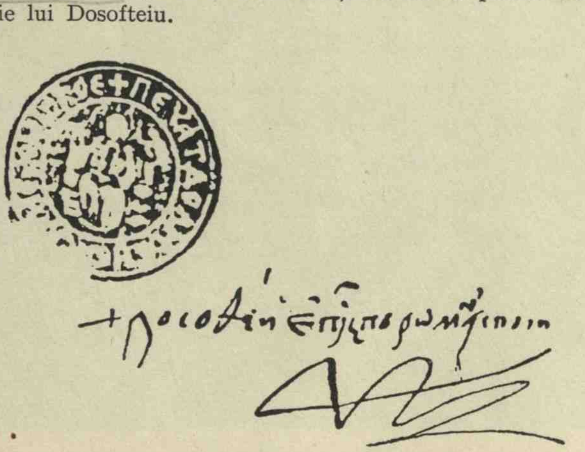

Semnătura lui Dosofteiu ca Episcop de Roman.
După Dan Simonescu, *Rev. ist. rom.*, VI, p. 296.

TITUTUL PEDAGOGIC DE 3 AN
Şos Pandur... No ...
Bucureşti

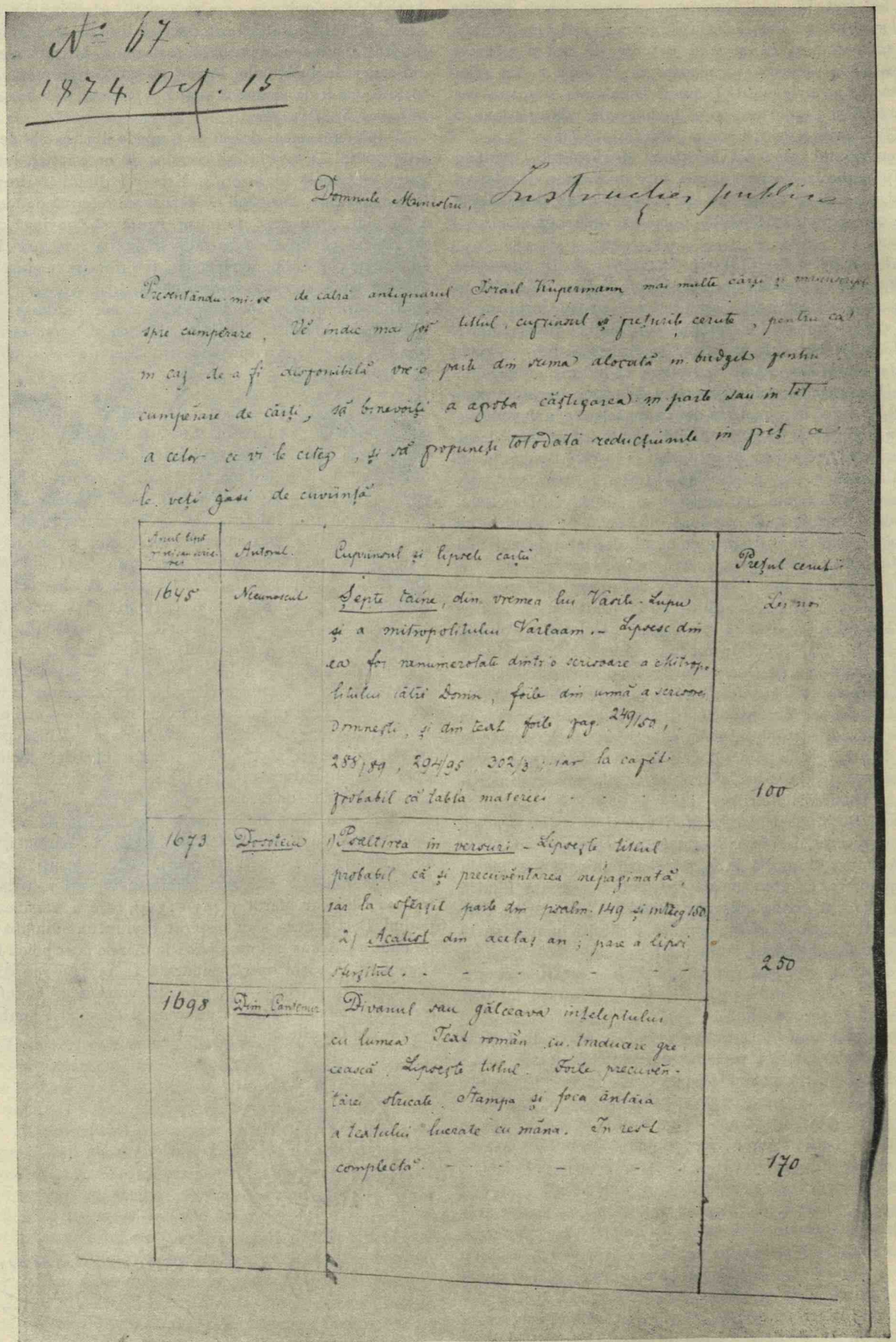

N° 67
1874 Oct. 15

Domnule Ministru, Instrucţiei publice

Presentându-mi-se de către antiquarul Israil Kupermann mai multe cărţi şi manuscripte spre cumpărare, Vă indic mai jos titlul, cuprinsul şi preţurile cerute, pentru că în caz de a fi disponibilă vre-o parte din suma alocată în budget pentru cumpărare de cărţi, să binevoiţi a aproba câştigarea în parte sau în tot a celor ce vi le citeg, şi să propuneţi totodată reducţiunile în preţ ce le veţi găsi de cuviinţă

Anul tipăririi sau scrisorei	Autorul	Cuprinsul şi lipsele cărţii	Preţul cerut
1645	Necunoscut	Şepte taine, din vremea lui Vasile-Lupu şi a mitropolitului Varlaam. – Lipsesc din ea foi nenumerotate dintr'o scrisoare a Mitropolitului către Domn, foile din urmă a scrisorei domneşti, şi din text foile pag. 249/50, 288/89, 294/95, 302/3; iar la capăt probabil că tabla materiei	Lei noi 100
1673	Dosofteiu	1) Psaltirea în versuri – Lipseşte titlul probabil că şi precuvântarea nepaginată, iar la sfârşit parte din psalm. 149 şi întreg 150 2) Acatist din acelaş an; pare a lipsi sfârşitul	250
1698	Dim. Cantemir	Divanul sau gâlceava înţeleptului cu lumea. Text român cu traducere grecească. Lipseşte titlul. Foile precuvântărei stricate. Stampa şi foca întâia a textului lucrate cu mâna. În rest completă	170

Eminescu propune Ministrului Instrucţiunii cumpărarea pentru Biblioteca din Iaşi a operelor lui Varlaam, Dosofteiu şi D. Cantemir. Originalul în Biblioteca Universităţii din Iaşi, Arhiva: Intrări-Ieşiri pe anul 1874.

(Comunicat de d-nul Prof. Dan Simonescu)

Ioan Kochanowski fusese reprezentantul principal al poeziei culte din « epoca de aur » a literaturii polone și, cum îl numesc istoricii literari, « părintele poeziei polone ». Vechiu student al celebrei universități din Padova, a călătorit la Paris, unde a cunoscut pe Ronsard și pleiada.

In traducerea Psalmilor, Kochanowski, urmând exemplul lui Clément Marot, s'a străduit să dea poeziei naționale religioase, care exista înaintea lui, dar care era mediocră, o valoare artistică superioară și să o înalțe pe cele mai ridicate culmi ale artei. Opera nu era ușor de îndeplinit, căci poetul nu putea să dea curs liber inspirației sale: nu trebuia să se lase furat de sugestiile ce i le dădea textul originalului, care reprezinta o tradiție sacră, și în același timp era nevoie să păstreze și toată frăgezimea mistică a originalului, și să evite platitudinea.

Pentru a pătrunde cât mai adânc în gândul intim al originalului ebraic, el a folosit mai toate traducerile anterioare.

In ce privește stilul traducerii lui Kochanowski, e peste îndoială că nu se putea cere pentru vremea aceea ca poetul polon să respecte din poezia orientală a psalmilor coloritul local, pe care l-a introdus, mult mai târziu, în literatura europeană, romantismul secolului al XIX-lea. Pentru a înțelege coloritul specific ebraic al psalmilor, s'ar fi cerut o cultură cu mult superioară aceleia pe care o aveau contimporanii lui Kochanowski. Dar renunțând la elementul exotic, Kochanowski a izbutit să degajeze din cântecele de durere și de umilință înaintea Divinității, ale regelui israelit, sentimentele adânc omenești și să ni le transmită într'o formă ritmică, plină de noutate și varietate, îmbogățind metrica polonă cu multe inovații izbutite.

I. Bianu, publicând în 1887 Psaltirea lui Dosofteiu, a arătat că structura versurilor Mitropolitului moldovean este imitată după țesătura versurilor lui Kochanowski. Găsim la Dosofteiu ritmica utilizată de poetul polon: lungimile de versuri ale modelului și succesiunea rimelor — versuri perechi — (1 cu 2, 3 cu 4) alcătuite totdeauna din câte două silabe (rime femenine).

Dosofteiu a luat însă dela Kochanowski numai modelul, formele de versificație în general, căci în amănunte măsura versurilor lui nu corespunde cu măsura versurilor lui Kochanowski. Fondul traducerii a rămas neatins de influența polonă Iată un exemplu desprins chiar din psalmul I. Kochanowski spune, traducând ad litteram textul Psaltirii:

« Sunt ca pleava care se murdărește pe pământ și pe care vântul o aruncă unde vrea ».

Dosofteiu desvoltă imaginea în felul următor:

Iară voi necuraților ca pleava
De sârg veți cunoaște-vă isprava
Când s'a vântura dintr'arie pravul
Vă veți duce, cum să duce spravul;
Și cu grâul nu-ți cădea 'n fățare.

După cum se vede, în marginile textului primitiv, el introduce o imagine nouă, împrumutată din cadrul vieții agricole: aria. Cei păcătoși vor fi spulberați în vânt ca pleava; ei nu vor cădea pe suprafața ariei (fățare), ca boabele de grâu curat — imaginea sufletelor cinstite. Asemenea amplificări ale textului biblic, care nu se găsesc în Kochanowski, sunt după cum m'a convins o confruntare a textelor, făcută cu ajutorul regretatului prieten, Ștefan Glixelli, fostul Decan al Universității polone din Wilno, destul de numeroase. De altă parte, spuneam că Kochanowski, a desvoltat și el textul autentic al Psaltirii, folosindu-se între altele de versiunea lui Buchanan. Pe cât ne-am putut încredința din compararea textelor, aceste amplificări ale lui Kochanowski, fie că sunt proprii, fie că sunt luate din Buchanan, nu se găsesc la Dosofteiu. Pentru textul Psaltirii, Dosofteiu, care era conducătorul ortodoxiei în Moldova, s'a servit de textele autorizate ale bisericii moldovenești: psaltirile slavone. Din acestea a păstrat el și unele cuvinte, care nu par să mai fi avut mare circulație în limba vremii sale (*rostul* = gură, *sterevie* = *στερεβία*, pucioasă; *măzdă* = mită).

Ca și Kochanowski, Dosofteiu nu putea avea nici el simț pentru exotismul oriental al poeziei biblice. Dar Dosofteiu a simțit și el adânc în sufletul său frumusețea eternă a cântecelor de adorare și umilință ale poetului rege înaintea Divinității, frumusețe care a alinat în lungul veacurilor omenirea în ceasurile ei de durere, și, vroind să o împărtășească contimporanilor săi moldoveni, a transpus-o în cadrul vieții sociale a timpului și locului său. Astfel ca și în pictura primitivă a Renașterei, notele de coloare locală abundă în tema biblică. Se vorbește de: «ocine»; de «moșii ce se dau cu urice»; de « descalecarea moșii»; de « boeria lui Iuda »; de « caftane »; de « bucine de corn de bour » (unde textul biblic are: corn). Iată bunăoară câteva versuri, care amintesc primirea triumfală a voevozilor biruitori în cetatea de scaun a Moldovei:

Cântați Domnului în strune,
In cobuz de versuri bune,
Și, din ferecate surle,
Versul de psalomi să urle
Cu buciun de corn de bour,
Să răsune până 'n nour,

Pentru a aprecia drept opera lui Dosofteiu — și acesta este rostul istoriei literare — trebue să ținem seamă de faptul că el a luptat cu toate greutățile începuturilor; limba literară a timpului nu fusese încă mlădiată la necesitățile ritmice ale versului, căci de sigur nu putem considera ca modele serioase de versificație stihurile lui Varlaam și ale lui Udriște Năsturel la stema țării din cărțile publicate. Incercările de versificație ale Românilor calvinizați din Ardeal nu ajunseseră la cunoștința lui. De altă parte posibilitățile poetice ale limbii: imagi-

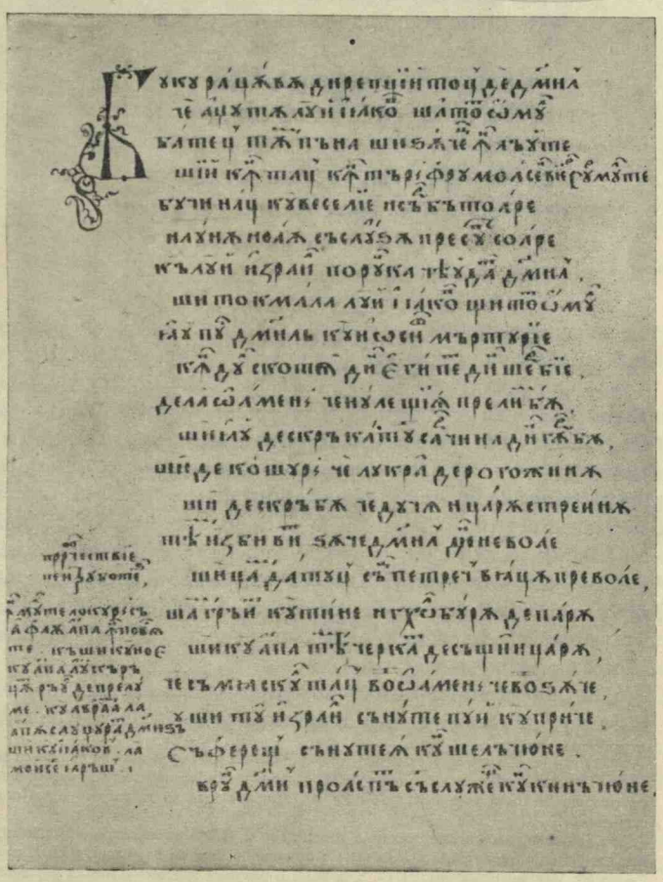

Psaltirea lui Dosofteiu.
Ms. nr. 446 din Biblioteca Academiei Române.

nile și toate mijloacele de expresivitate, nu fuseseră încă puse în valoare, printr'o îndelungată tradiție literară[1] și dacă la acestea mai adăugăm și faptul că ideile originalului biblic trebuiau turnate în versuri pe care atunci pentru întâiași dată le creea în limbă Mitropolitul poet, e ușor de înțeles pentru ce unele pasagii pline de poezia mistică a vieții patriarhale sunt redate în stihuri prolixe, naive, lipsite de farmecul originalului.

Dar alături de aceste pasagii, se găsesc în traducerea lui Dosofteiu de multe ori imagini neașteptate și sugestive, adăugate peste marginile textului biblic, adesea pentru nevoile construcției metrice, care vădesc un suflet cu ochii deschiși și spre frumusețile naturii. Acolo de pildă unde textul Psaltirii dă numai: « Chiar pasărea și-a aflat sie-și casă » (în traducerea Părintelui Gala Galaction), Dosofteiu conturează imaginea mai precis:

Ca o vrăbiuță ce să încuibează
In strașină de casă dacă se 'nserează

Iată alte accente de lirism religios cărora nu le lipsește vigoarea și coloarea, ca de exemplu:

In ce chip dorește cerbul de fântână,
Cându-l strânge setea de-l arde 'n plămână,
Sufletul meu Doamne așa te dorește
. . . . . .
Fiara codrilor cea multă
Toată de mine ascultă;
Și de zimbri — am cirezi multe;
Păsări încă am cu cârduri
De se țin de hrană 'n câmpuri
. . . . . .
Și cu urlete ploi mari vărsa tare,
De fierbeau undele 'n beznă, ca 'n căldare,
Și din nouri mergea freamăt și săgete,
Să 'ngrozească Egiptenii.
Glasul tunetului tău trăznia 'n roată,
De-ți lumina fulgerele lumea toată;
S'au strămutat de cutremur tot pământul,
Când ai tăiat cale 'n mare cu cuvântul.
. . . . . .
Am mâncat pâine cu sgură
Și lacrămi în bătătură
De fața mâniei tale.
. . . . . .
Peste luciu cu genune
Trec corăbii cu minune.

In sufletele pline de griji ale contimporanilor săi pentru furtunile timpului, psalmii lui Dosoftei, prietenul lui Miron Costin, au coborît o rază de alinare. Părerea regretatului Bianu, că ei n'au avut răsunet la noi, întru cât în cultul ortodox tradițiunea nu le permitea să fie introduși și cântați în Biserică, trebuește azi rectificată. Câtă mângâiere în clipe de suferințe ori în ceasuri de meditație religioasă au adus psalmii lui Dosoftei se vede din faptul că dascălii și cântăreții anonimi ai poporului au adaptat pentru unele bucăți, melodie. In vechile manuscrise din Biblioteca Academiei Române am găsit numeroase exemplare din toate ținuturile românești — Moldova, Muntenia, Transilvania — în care psalmii sunt copiați alături de alte cântece profane și religioase.

Dintre psalmii lui Dosofteiu câțiva, ca de pildă 46 (Limbile să salte); 48 (Veniți cu toți dimpreună să ne facem voie bună); 94 (Auziți acestea toate, neamuri, noroade și gloate); 98 (Domnul stătu craiu în țară), au fost așa de bine modulați în spiritul poporan, încât, prin mijlocirea, probabil, a dascălilor de biserici, au pătruns în ciclul colindelor populare și se cântă până în vremurile noastre de copiii cari poartă cu steaua, pe ulițele satelor și orașelor, solia Nașterii Mântuitorului. Din cântecele de stea, psalmii lui Dosofteiu au fost introduși mai departe în țesătura dramei religioase populare a Vicleimului — cu deosebire psalmii 94 și 98.

Din nădejdea pusă de neobositul Mitropolit moldovean de a da aripa versului românesc poeziei vechi creștine, câțiva psalmi au coborît astfel în sufletul poporului, amestecându-se în cântările și năzuințele lui.

VIEȚILE SFINȚILOR. A doua operă importantă din activitatea literară a Mitropolitului Dosofteiu, după Psaltirea în versuri, este colecția completă a Vieților de Sfinți, care s'a imprimat la Iași între 1682—1686, cu tiparul adus din Moscova, dela Patriarhul Ioachim.

Din cercetările întreprinse de regretatul Iulian Ștefănescu într'o bună lucrare de doctorat: *Legende despre Sf. Constantin în literatura românească*, precum și din sondagiile făcute de noi în diferite capitole ale operei, reiese că mărturia lui Dosofteiu însuși, din prefața operei, că « a tradus de pre greciaște și de pe sârbiaște pre limba românească », se confirmă. Iulian Ștefănescu a izbutit chiar să precizeze izvorul principal din care și-a scos traducerea sa Dosofteiu. Acesta este prelucrarea neogreacă a Mineelor bizantine, făcută și tipărită de Maximos Marguinos, episcopul Citerei, care a trăit între 1549—1602. In afară de Marguinos, s'a mai servit de originalele bizantine, editate și acestea în tipografia grecească din Veneția a lui Glykys. Pe alocuri, unele amănunte istorice le-a scos din legendele hagiografice, care fuseseră încorporate în cronografele bizantine ale lui Dorotei de Monembasia și ale lui Matei Cigala. Și în sfârșit, pentru unele nedumeriri în traducere, a urmat tradiția textelor mediobulgare întrebuințate pe atunci în bisericile noastre.

Colecția vieților de sfinți a Mitropolitului Dosofteiu cuprinde mai multe grupe de legende. O primă grupă — mai mică — e formată de legende referitoare la Mântuitor, la Familia Sfântă și la apostoli, mai toate extrase din Evangheliile apocrife.

A doua grupă—mai mare—este formată din legendele martirilor și ale asceților.

Se cunosc prigonirile groaznice pe care le-au avut de îndurat creștinii primelor veacuri din partea Romanilor, când aceștia au început să-și dea seama că răspândirea nouei religii surpă temeliile Statului și ale autorității lor. Marele istoric al Bisericii creștine, Eusebiu din Cesareea, care a apucat epoca de încheiere a persecuțiilor, ne povestește puterea mistică cu care îndurau chinurile cei ce nu voiau să părăsească credința în Mântuitorul: arși pe ruguri, aruncați înaintea fiarelor în arenele circurilor, sfâșiați cu cochilii și unghii de fier. In acele vremuri de urgie, când creștinismul era abia la începuturile sale, nu era cu putință ca el să nu înțeleagă ce admirabile pilde de rezistență în prigoniri putea aduce forța morală a acestor eroice jertfiri de viață pentru credința cea nouă. Fanatizate de avântul cu care acești iluminați primeau cununa de martiri, masele populare vedeau în ei pe adevărații aleși ai Mântuitorului în lupta cu păgânismul.

După ce Constantin cel Mare pune capăt persecuțiilor, admițând libertatea cultului creștin, atenția Bisericii este îndreptată către ascetism. Sfântul acestor noui vremuri este acum ascetul, care retras de lume în codri sau pustiuri, își mortifica trupul pentru a desrobi sufletul de ispitele cu care Duhul întunericului căuta să-i primejduiască mântuirea. In năzuința de a expia păcatele lor și ale semenilor, asceții își impuneau asperități de viață, chinuri trupești, refuzând orice

[1] Izvorul de apă vie al poeziei noastre populare, care este tot atât de vechiu ca și poporul nostru — și de care ne vom ocupa la locul său, când vom putea să-l cuprindem cu privirea în toată complexitatea lui — nu ajunsese încă să regenereze literatura cărturarilor.

De sigur că Mitropolitul Dosofteiu a cunoscut și el cântecele pe care le cântau, în sunetele cobuzelor, cântăreții la mesele domnești. (Vezi de ex. Cronica lui Miron Costin ed. Kogălniceanu, 1872, tom. I, p. 351). E probabil că metrica poeziei populare cu măsura de 5—6 silabe a influențat pe Dosofteiu în versurile sale. Dar o influență mai adâncă a poeziei populare asupra traducerii lui Dosofteiu n'a fost încă documentată).

adăpost, stând fără niciun acoperiș vara sub arșița soarelui, iarna în vifor, vânturi și ploi, până ce trupul li se topea de chinuri și se acoperea de răni.

Biserica și contimporanii au privit cu admirație și pietate pe asceți, și-i socoteau ca fiind inspirați de Dumnezeu. Un cronicar bizantin ne spune că împăratul Isac Anghelos, într'o vreme de mare cumpănă în istoria Bizanțului, a chemat în palat pe «călugării care umblă cu picioarele goale, pe cei ce se culcă pe pământul gol și pe cei ce trăesc deasupra pământului pe coloane» și le-a cerut să se roage lui Dumnezeu ca să îndepărteze primejdiile care amenințau imperiul.

Care sunt elementele din care s'au alcătuit legendele hagiografice le-am arătat în vol. I (p. 70) Concepția hagiografului despre rolul și misiunea sfântului pe pământ, pare să fi fost influențată, în afară de tradiția literară a apocrifelor, și de curentele filosofice ale timpului și cu deosebire de mistica neoplatoniciană.

Concepția misticei neoplatonice despre puterile supranaturale în extazul divin a influențat credința creștină despre sfinți, în sensul că hagiograful, ca și misticul neoplatonician, admitea că martirul sau ascetul, care în extazul mistic se confunda în sufletul său cu Mântuitorul pentru a duce lupta împotriva păgânismului, în clipele hotărîtoare era sprijinit de Domnul. Mântuitorul radia atunci în jurul lor aureola divină — cu

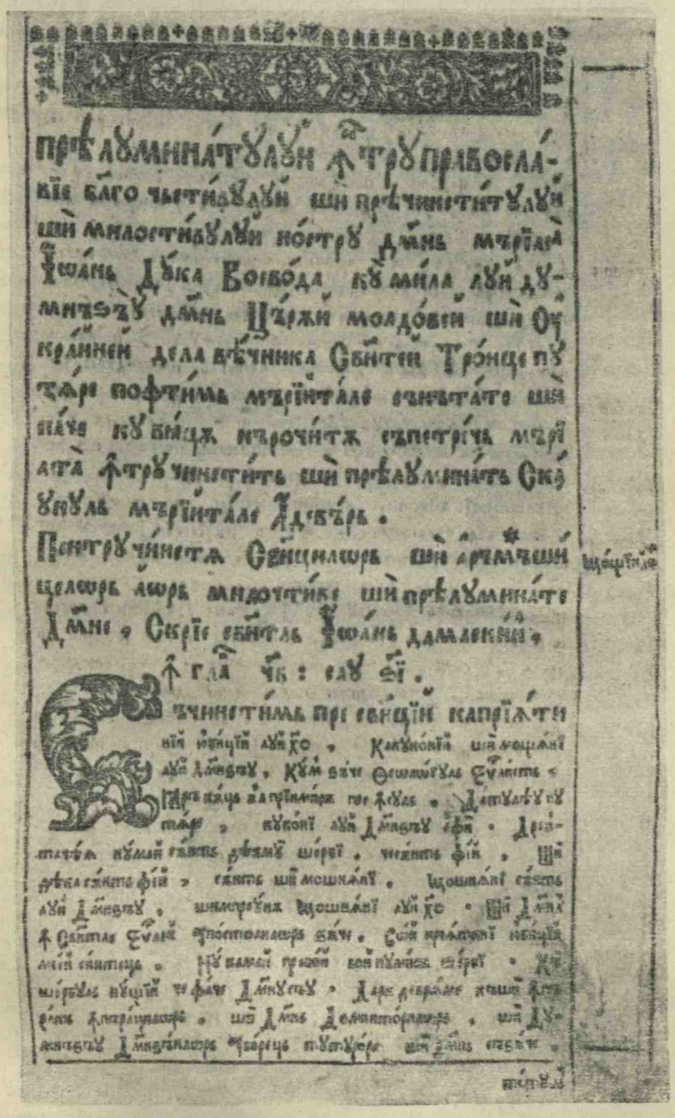

Mitropolitul Dosofteiu: Pagină din *Viețile Sfinților* cu închinare către Duca, «Domn Tării Moldovei și Ucrainei». B. A. R.

Dosofteiu, Viețile Sfinților, 1688. «Mâceniia» Sfântului Ioan cel Nou, Patronul Moldovei. B. A. R.

care de altfel și sunt zugrăviți în bisericile noastre — și că acest nimb al sfințeniei îi sustrăgea dela influența puterilor fizice ale naturii, ridicându-i mai presus de ele.

Această concepție care stă la temelia legendei hagiografice explică caracterul supranatural al acțiunii. Viețile de sfinți ne introduc astfel într'o lume de miraculos creștin, în care torturile cele mai îngrozitoare nu pot distruge viața martirului. De ex. Sfântul Mamas și Iulian sunt condamnați de autoritățile romane să fie sfâșiați de fiare sălbatice, dar la ziua sorocită, în arena circului, când se dă drumul fiarelor înflămânzite, acestea în loc să se repeadă asupra lor, își domolesc furia și, ajungând în fața sfinților, le ling picioarele. Sfântul Tirs, sărbătorit la 14 Decemvrie, este vârît într'un sac cu scorpii și vipere și aruncat în mare, departe de țărm; cu ajutorul îngerilor sacul se sfâșie, sfântul iese nevătămat și se întoarce la țărm, călcând pe valuri ca pe uscat. Când Ermingheld, fiul unui rege got, este asasinat în temniță, din porunca tatălui, coruri de îngeri se scobor din cer, cu lumini, în cântece de slavă (1 Noemvrie).

Tot prin minuni, de altă natură însă, se caracterizează și viața sfinților asceți. Sf. Marian nu are nevoie, în puterea nopții, de candelă ca să scrie, fiindcă degetele lui răspândeau lumina necesară. La moartea sfântului Lazăr stâlpnicul (7 Noemvrie),

INSTIT. PEDAGOGIC DE 3 ANI BUCUREȘTI Nr. Inv. 39423 BIBLIOTECA

coloana, pe care trăise, strălucește în tăria nopții ca o coloană de foc până la mari depărtări.

Pentru a alcătui biografia sfântului, hagiograful, care n'a urmărit niciodată o reconstituire istorică a vieții, ci numai o operă de edificare morală după canonul stabilit prin datina hagiografică, a împrumutat de multe ori elemente din tradițiile și basmele populare. Astfel, de pildă, tema cu lupta voinicului pe țărmul unei ape pentru mântuirea unei fecioare, care apare în vechiul mit al lui Perseu și Andromeda, în legenda celtică a lui Tristan și Iseult și în o mulțime de basme populare, ca de ex. în Balaurul cu 7 capete din colecția lui Ispirescu, a fost încorporată din secolul al XII-lea și în viața Sf. Gheorghe, alcătuind partea cea mai frumoasă și mai cunoscută a legendei. Tema aceasta hagiografică a luptei Sfântului Gheorghe cu balaurul, transpusă în versuri, este foarte răspândită la popoarele balcanice și are o paralelă interesantă în balada noastră populară: Iovan Iorgovan [1].

Alte motive de folklor, ca de exemplu motivul inelului miraculos, care sfărâmându-se anunță moartea eroului; a copilului care vorbește înainte de naștere, a cerbului care călăuzește pe calea mântuirii (Sf. Plachida), au fost prinse și ele în țesătura legendelor hagiografice. Scrise de autori diferiți, în răstimpuri diferite, legendele hagiografice sunt foarte inegale. Multe sunt clișee banale, în altele miraculosul exagerat se apropie de grotesc, dar sunt și câteva legende care, prin grația lor naivă și prin pietatea lor duioasă, au mișcat adânc sufletul cititorilor de pe vremuri.

Iată de pildă legenda lui Avgar, asupra căreia ne oprim puțin pentru a se înțelege mai bine caracterul unei astfel de legende hagiografice, precum și mentalitatea celor ce se desfătau cu acest fel de literatură, din care scoteau adesea îndemnuri și pilde pentru viață.

Avgar, toparhul Edesei, fiind chinuit de o boală grea — după unele izvoare de lepră neagră — auzind de minunile și tămăduirile săvârșite de Hristos, a trimes la El pe cancelarul său, Anania, un zugrav iscusit, ca să-i isvodească chipul și să-i ducă o scrisoare cu rugămintea de a veni în Edesa pentru a-l mântui: « Să te afli aci cu mine — scrie toparhul, căci am înțeles că Evreii murmură împotriva ta și vor să-ți facă rău. Eu am cetatea prea mică, dar în de ajuns amândurora pentru a petrece cu cinste ». Anania, ajuns tocmai când Iisus propovăduia poporului, încearcă să-i prindă chipul, dar nu izbutește să fixeze nicio trăsătură, din pricina aureolei divine care-i nimba fața. După ce și-a încheiat predica, Mântuitorul, care și gândurile ascunse ale oamenilor le cunoștea, a cerut solului să-i dea scrisoarea. După ce a cetit-o și-a spălat chipul cu apă; a cerut o năframă curată de in; și-a pus-o pe față; și-a imprimat chipul în ea și a predat-o solului să o ducă lui Avgar împreună cu răspunsul: « Fericit ești, Avgare, de vreme ce ai crezut în mine fără să mă fi văzut, căci scris este despre mine, ca cei ce mă vor vedea să nu creadă în mine și cei ce nu mă vor vedea aceia să creadă. Iar cât despre cele ce-mi scrii, ca să vin la tine, eu trebue să împlinesc toate celea pentru care sunt trimes, iar după ce le voi plini, să mă înalț către Părintele Cel ce m'a trimes... ».

Avgar citește scrisoarea și, închinându-se la icoana Domnului cea nefăcută de mâini omenești, deodată se vede vindecat pe tot trupul de lepră, afară doar de o rămășiță pe față.

Câțiva ani mai târziu, după ce Mântuitorul fusese răstignit, înviase și se înălțase la cer, Avgar află că a sosit în cetatea lui un Evreu, cu numele Tadeu, care tămăduia pe cei bolnavi în numele lui Isus. Toparhul trimete să-l aducă la el și când Tadeu intră pe ușa palatului, învăluit în nimbul strălucitor al sfințeniei, Avgar se scoală de pe tron și îl întreabă dacă într'adevăr el este ucenicul făgăduit prin scrisoarea Mântuitorului.

— « De vreme ce — răspunde Apostolul — mare nădejde ai pus spre Domnul meu, Isus Hristos, pentru aceea, iată, trimes fiind de Dânsul, am venit la tine și, dacă credința ta se va spori întru tine, toate cele dorite de tine, după credința ta vor fi ». — « Atâta am crezut întru Dânsul, răspunse Avgar, încât am vroit să adun puterea oștirilor mele și să merg asupra Iudeilor, celor ce l-au răstignit pe El, ci stăpânirea romană, subt care suntem, m'au oprit pe mine ».

Tadeu îl liniștește, lămurindu-l că Mântuitorul n'avea nevoie de niciun sprijin, că El a îndeplinit pe pământ voia Tatălui și că de-ar fi vrut, legiuni de îngeri ar fi adus în ajutorul lui. Avgar este adus la credința cea dreaptă, primește botezul și cu aceasta rămășița leprei de pe față dispare cu desăvârșire.

A doua zi, Tadeu, predicând norodului taina mântuirii, aduce la creștinism întreaga cetate a Edesei, care primește botezul.

Sâmburele acestei legende își are obârșia în creștinarea Siriei prin regele Abgar. Abgar al IX-lea, Bar Ma'nu (176—213), întorcându-se din Roma, unde fusese primit cu fast de împăratul Severus a trecut prin Asia Mică. Aci a îmbrățișat creștinismul, pe care l-a impus apoi în regatul său. Mai târziu, din năzuința de a se învălui începuturile creștinismului în Siria într'o aureolă legendară de glorie și de sfințenie, evenimentul a fost transpus în epoca de apostolat a Mântuitorului și pus în legătură directă cu El. Legenda căpătase, încă din secolul al III-lea, forma scrisă în limba siriacă și se păstra în arhivele din Edesa, unde a găsit-o marele istoric al Bisericii creștine, Eusebiu, episcopul Cesareei și prietenul lui Constantin cel Mare. Eusebiu a tradus-o în limba greacă și a înserat-o în cartea I-a (cap. XIII) a istoriei sale bisericești.

Motivul cu năframa, icoana nefăcută de mâini omenești, nu făcea parte din structura primitivă a legendei; el apare pentru întâiași dată în secolul al V-lea.

Din lumea siriacă, motivul a trecut apoi în secolul al VI-lea în Bizanț, și a dobândit o vitalitate așa de puternică, încât a fost exploatat mai târziu, în timpul luptelor iconoclaste, de către teologii bizantini, în sprijinul tezei că icoanele au fost instituite pe pământ de Mântuitorul însuși. In secolul al VIII-lea, scriitorii bizantini, cei sirieni și pelerinii apuseni ne înștiințează că icoana trimisă lui Abgar se găsea într'adevăr la Edesa. Ea a fost adusă apoi în Constantinopol, pe timpul împăratului bizantin Romanos Lecapenos, care deslănțuise războiul împotriva Arabilor pentru liberarea ținuturilor creștine de sub păgâni. Aducerea icoanei în Constantinopol și depunerea ei în biserica Vlaherne din palatul imperial, s'a făcut cu mare fast și, pentru comemorarea acestui eveniment în viața Bisericii ortodoxe, s'a alcătuit chiar atunci slujba, care se citește și azi în Biserica noastră.

Legenda aceasta pioasă, cu grația ei naivă, care a instituit în Biserica ortodoxă două comemorări: la — 21 August prăznuirea sfântului Tadeu și la 16 August aducerea icoanei din Edesa în Bizanț — a lăsat urme adânci în arta religioasă și în folklor. In zugrăveala bisericilor noastre: « în amintirea lui Avgar și a icoanei Mântuitorului, se aplică atât năframa sfântă cât și roșietica cărămidă sfântă, jos pe tamburul cupolei și anume vis-à-vis una de alta: Năframa la răsărit, cărămida la apus ».

Legenda a fost mult citită și a lăsat urme în folklor. In unele ținuturi — în părțile Sighișoarei și în Banat — scrisorile lui Avgar către Mântuitorul și a Mântuitorului către Avgar sunt întrebuințate, după cum a arătat răposatul Bogrea, până azi ca talismane. Ele sunt în genere numite, după numele toparhului *avgare*, prin corupție *advare* sau *argare*, care înseamnă orice amulet în genere salv — conduct mistic, căruia superstiția populară îi atribue o putere profilactică ». Astfel numele regelui Edesei, care a introdus creștinismul în Siria, a ajuns în lexicul românesc un nume comun, cu sensul de amulet — o curioasă evoluție semantică în viața cuvintelor.

In colecția Vieților de Sfinți ale Mitropolitului Dosofteiu mai sunt încă multe alte legende, tot atât de atrăgătoare prin grația lor naivă și tot atât de interesante prin problemele pe

[1] Cf. N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, II, p. 161—165.

care le ridică cu privire la substratul istoric sau la legăturile cu folklorul. Așa sunt, de pildă: legenda despre Sfântul Alexie care și-a părăsit părinții și soția în noaptea nunții ca să urmeze chemarea Mântuitorului, de care ne-am ocupat în vol. I; despre Sfântul Eustațiu Plachida (20 Sept.), care, luându-se la o vânătoare pe urmele unui cerb miraculos, a fost convertit la creștinism; despre Sfânta Tecla (24 Sept.), care, ascultând dela fereastra casei părintești predica Apostolului Pavel, și-a părăsit mama și logodnicul pentru a-și închina viața Domnului; a celor șapte cuconi din Efes, care, urmăriți de prigonitori, adorm 360 de ani într'o peșteră și multe altele.

Colecția Vieților de Sfinți a lui Dosofteiu este alcătuită din 3 tomuri; ultimul a apărut în 1686, și cu el activitatea marelui Mitropolit se încheie, deoarece în acest an Dosofteiu a fost luat și dus în captivitate de Sobieski.

DOSOFTEIU ISTORIC. Pentru a întregi conspectul activității literare a Mitropolitului Dosofteiu, trebue să amintim aci și preocupările sale istorice, căci în mijlocul muncii neobosite pentru naționalizarea serviciului divin, Mitropolitul Dosofteiu, prietenul lui Miron Costin, a găsit timp să-și poarte gândul și către studii istorice. Era un pasionat cititor de cronografe. Un exemplar din cronograful lui Cigala se păstrează azi în biblioteca Academiei Române cu sublinierile și adnotările marelui Mitropolit. In Viețile Sfinților îl vedem adesea înodând textul hagiografic cu informații și citate împrumutate din cronografe.

Dar mai mult pare să-l fi interesat istoria națională. In prefața a două cărți: *Molitvenicul*, apărut în 1681, și *Parimiile*, publicate în 1683, el adaugă un rezumat de istorie moldovenească în versuri. Acest poem cronologic, începe cu discrete aluzii la originea romană. Vorbind de Dragoș Vodă, care, descălecând țara, «au adus într'însa *rumăneasca limbă*», adaugă versuri ca acestea:

Se trage de pre sânge *rudă împărătească.*

Înșiră apoi pe rând Domnii Moldovei, pomenind în deosebi ctitoriile lor de mânăstiri și biserici până la Duca Vodă, adică până în vremea sa. Cu toată ariditatea inerentă acestui gen literar, totuși imaginația Mitropolitului poet se aprinde la evocarea marilor Domni, apărători ai pământului moldovenesc, ca bunăoară la a lui Ștefan cel Mare — « i se înălță vestea și peste ghotară » — a cărui siluetă de mare ctitor ne-o înfățișează astfel:

Prin ținuturi, prin toate să vădu a lui siamne:
Mănăstiri și besiarici č-au faptŭ fără liane,
Că nu numai prin sate și pre la orașe,
Ce și prin munți și 'n codri lui Hristos sălașe,
Č-au făcut zugrăvite, de dau strălucoare,
Să-i trăiască pomana 'n bun nume suptu soare.»...

* * *

Vremurile de atunci nu erau însă prielnice pentru munca de carte. Un nou război se deslănțuise între Turci și creștini. Moldoveni și Munteni, trebuiseră să urmeze oștirile turcești și să ia parte la asediul Vienei. Dar pe când Duca Vodă cu oastea moldovenească lipsea din țară, Polonii cu pribegii moldoveni intraseră în Moldova, aducând ca Domn pe Petriceicu Vodă. In zilele de Crăciun ale anului 1683, Duca Vodă este surprins la moșia sa Domnești, de un podgheaz polon și făcut prizonier împreună cu cronicarul Miron Costin, prietenul lui Dosofteiu. In locul lui Duca Vodă, fu instalat în scaun cu ajutorul polon, Petriceicu Vodă. In aceste vremuri de restriște noul Domn și boierii din divanul Moldovei, temându-se de invazia Turcilor și Tătarilor, hotărăsc să trimită după ajutor la țarii Rusiei, Ioan și Petru Alexievici, pe Mitropolitul Dosofteiu și pe Căminarul Lupu, oferind, în schimbul ajutorului, tribut.

Mitropolitul Dosofteiu n'a putut ajunge însă până în Moscova, fiindcă se răspândise svonul că părțile de unde vine Mitropolitul sunt bântuite de ciumă. A fost oprit la Kiew de autoritățile rusești, care au transmis la Moscova cererea Moldovenilor și lămuririle Mitropolitului.

Este de reținut din declarațiile lui Dosofteiu lămuririle pe care le dă cu privire la neîncrederea poporului său în Poloni, care spune el sunt răutăcioși, « mincinoși », și « nestatornici ».

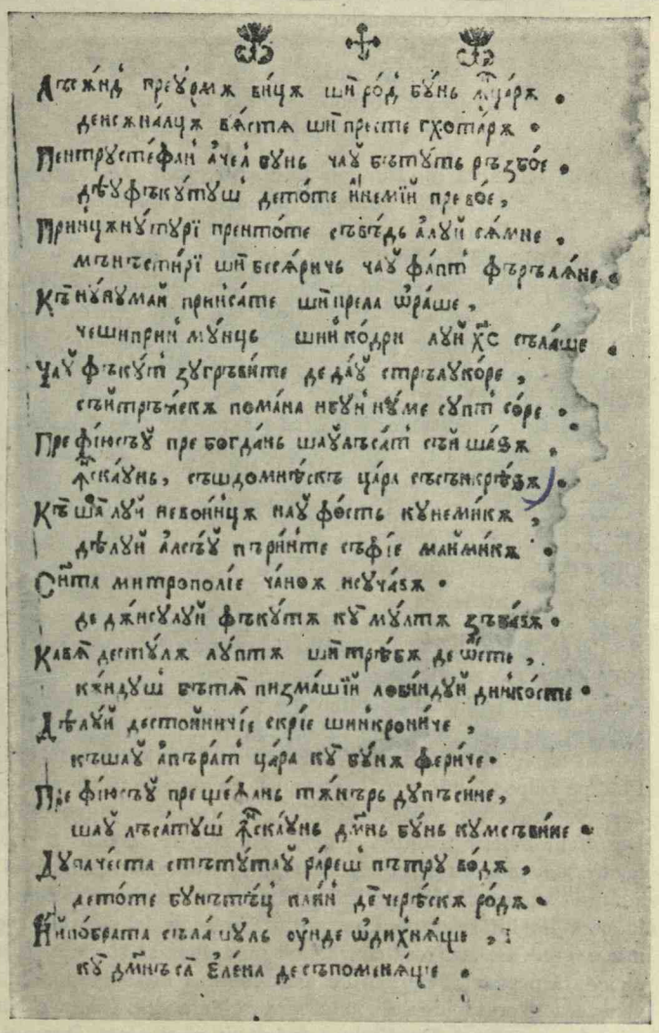

Pagină din cronica rimată a lui Dosofteiu în Molitvenicul din 1681, cu pasagiul despre Ștefan-cel-Mare. B. A. R.

Răspunsul Țarilor la rugămintea Moldovenilor nu ni s'a păstrat. Fapt e că Rușii nu s'au mișcat să vină în ajutorul nostru. Peste câteva luni, Turcii intrau în Moldova și puneau pe tron pe Dumitrașcu Cantacuzino, dar, după puțin timp, și acesta avea să fie înlocuit prin Constantin Cantemir.

Păstorirea Mitropolitului Dosofteiu se apropia însă de sfârșit. In anul 1686, regele Poloniei, Ion Sobieski, pornind din nou cu război împotriva Turcilor, intră cu oștirea în Moldova. Incercarea lui de a câștiga de partea sa pe Constantin Cantemir nu izbutește, între altele fiindcă fiul cel mare al Domnului era ostatec la Constantinopol și fiindcă Turcii trecuseră Dunărea și, unindu-se cu Tătarii, așteptau la granițele țării. Domnul moldovean lăsase în Iași proviziuni pentru armata polonă și se retrăsese spre Sud. In răstimp, regele Sobieski intră în Iași și-l ține în stăpânire 2 săptămâni, petrecând — zice Dimitrie Cantemir în *Vita Constantini Cantemiri* (ed. Iorga p. 63-66, text românesc) — în oaspețe lungi și bubuiri de tunuri, « pentru ca să « sperie de departe pe Turci și pe Tătari ». Sobieski, care prinsese dela ostașii moldoveni, încă de pe vremea când era hatman al Poloniei, câteva cunoștințe de

limbă românească, la un ospăţ, a rostit câteva cuvinte către boierii moldoveni, în limba lor, ca să le facă plăcere. Apoi, în clinchetul paharelor, a poruncit să înceapă hora, după care a spus că a alcătuit un cântec moldovenesc. Şi tăcând lăutarii, Sobieski a început:

Constantine,
Fugi bine,
Nici ai casă,
Nici ai masă,
Nice dragă jupânească.

După relatarea lui Dimitrie Cantemir, tatăl său, înştiinţat de aceasta, nu s'a lăsat dator cu răspunsul. Sobieski, părăsind Iaşul, trece Prutul şi se îndreaptă cu armata spre Bugeac, unde-l pândeau Turcii şi Tătarii, care arseseră iarba, otrăviseră apa şi prinseseră carele cu proviziuni ale Polonilor. Pe când regele polon se afla astfel în primejdie, Cantemir îl înştiinţează, printr'un om sigur, de primejdia aceasta şi îl sfătueşte, după cum ne spune fiul său, ca să treacă repede înapoi şi să iasă din Moldova, după care adaugă:

« că-i foarte mulţumeşte pentru cinstea pe care a binevoit « să i-o facă prin cântecul pe care i l-a alcătuit şi l-a cântat. « Doamnă, în adevăr, din voia sorţii nu are de mult, dar a lăsat « Craiului casa, gazda şi masa gătită, iar, dacă nu s'a ajuns « întru ceva, să fie bun a nu o pune în sama voinţii sale, ci « numai în a neputinţii ».

DOSOFTEIU IN POLONIA. Sobieski, retrăgându-se peste Prut şi străbătând Iaşii cu ostaşii săi, aceştia au dat foc oraşului şi au prădat mânăstirile. Cu acest prilej au ridicat şi pe Mitropolitul Dosofteiu. Unii istorici sunt de părere că Dosofteiu a plecat de bună voie. Trei contimporani care au însoţit oştile regelui Sobieski — episcopul de Kamenica, Wojenski; francezul Phillipe Dupont, ofiţer şi curtean şi un anonim într'o scriere *Les Anecdotes de Pologne* ... — povestesc că Mitropolitul Dosofteiu a ieşit înaintea regelui cu 200 de preoţi şi călugări, cu prapore şi cruci, însoţiţi de fruntaşii oraşului. Şi, adăogă Dupont, că Mitropolitul ar fi ţinut un discurs lui Sobieski în care l-a înfăţişat pe Constantin Cantemir în colorile cele mai negre [1]. Se ştie însă că vlădicii nu trebue să-şi părăsească niciodată poporul. Primirea cu alaiu mare a lui Sobieski, care venea ca liberator de sub jugul turcesc, era deci firească. Nu ştim în ce măsură Dosofteiu a îndrăznit să-şi atace Domnul.

Dar D. Cantemir ne spune însă în această privinţă lămurit:

« Polonii au prădat şi vasele stinte şi moaştele Sfântului Ioan « cel Nou, cu multe pietre scumpe. Şi alte odoare de argint şi de « aur le-au luat cu sine şi împreună cu ele *pe însuş Mitropolitul care « mustra făţiş fapta nelegiuită a ostaşilor şi se ruga de îndurare* » [2].

Tezaurul şi odoarele Mitropoliei din Suceava, pe care Polonii le-au ridicat odată cu Mitropolitul Dosofteiu, cuprindeau, după cum aflăm din documente, lucruri preţioase ca de exemplu:

« Un aier mare împodobit cu pietre scumpe, cumpărat la « 1427 de către Domnitorul Moldovei Alexandru cel Bun şi de « fiul său Ilie, pe vremea Mitropolitului Macarie; mitra de aur « a mitropolitului, împodobită cu diamante şi cu smaralde; cruci « de aur cu rubine şi turcoaze; cârje pastorală de argint; icoane « cusute cu aur şi argint şi cu cercuri de mărgăritare; o evanghelie « pe pergament cu scoarţe de argint aurite; veştminte preoţeşti; « învelituri pentru pristol, toate de stofă scumpă, împodobite « cu pietre preţioase; sfeşnice şi cădelniţe de aur şi argint ».

Cu mitropolitul Dosofteiu au mai fost ridicaţi din Suceava şi câţiva clerici, cari erau pe lângă el: ieromonahii Adrian, Ionaş, Ilarion şi arhimandritul Sucevei, Nicolae.

In Polonia, li s'a impus captivilor să locuiască în oraşul Stryi. Incep de aci înainte pentru marele mitropolit moldovean în pribegie, zile grele de sărăcie şi amărăciune. Constantin Cantemir îl chiamă stăruitor să se întoarcă în ţară cu moaştele Sfântului Ioan cel Nou şi, fiindcă nu voia, sau nu putea să vie, este anatemizat de patriarhul din Constantinopol, anatemă care a fost ridicată, însă prea târziu, după ce Dosofteiu murise. Deşi se pare că i s'a îngăduit libertatea de a conduce colonia românească din Polonia, deşi îl vedem într'un rând sfinţind pe episcopul român Iosif Stoica din Maramureş şi pe alţi doi episcopi ruteni, totuşi viaţa sa în exil este plină de necazuri şi lipsuri. Abia aşezat pe pământ străin, se vede nevoit să trimită necontenit după ajutor şi milă în Rusia, la ţarul Moscovei, la Patriarhul Ioachim şi la toţi creştinii ortodocşi:

« Potoliţi — scrie el — furtuna mizeriei noastre, astâmpăraţi « sufletul ce se chinueşte şi adăpaţi sufletul însetoşat, care pri- « begeşte acum, al patrulea an, din eparhia mea.

« Pătimesc în mizerie cu servitorii cari sunt lângă racla « sfântului Ioan cel Nou, nădăjduind mântuirea lui Dumnezeu, « ca să mă întorc şi să mă înfăţişez înaintea feţei lui Dumnezeu, « în Mitropolia dorită a Sucevei... ».

In această viaţă de amărăciune, petrecută în exil, Mitropolitul Dosofteiu îşi găseşte o mângâiere în munca de cultură, prinsă, prin forţa împrejurărilor, în cursul curentelor chievene şi moscovite. Deslipirea Ucrainei dela Polonia şi alipirea ei la imperiul moscovit adusese divergenţe în viaţa religioasă a Rusiei. Pe când Moscova păstrase credincios tradiţia ortodoxă, Ucraina, care stătuse sub stăpânirea Poloniei catolice, primise, prin influenţa literaturii religioase, traduse din limba latină, a catolicismului polon, obiceiuri, rânduieli şi dogme străine ortodoxismului. Una din aceste chestiuni, care a frământat societatea rusă timp de 15 ani, a fost chestiunea transubstanţierii Sfintelor Daruri. In dogmatica creştină este o problemă importantă aceea de a se şti dacă la taina cuminecăturii este prezent sau nu spiritul Mântuitorului. Pe când biserica ortodoxă susţine că este prezent, bisericile reformate susţin că aceasta este simbolică. Ucrainienii, deşi ortodocşi, se alipiseră la punctul de vedere reformat. Patriarhul Ioachim, după sfaturile fraţilor Lihudi şi a altor cărturari din Moscova, somează pe Mitropolitul Kievului să-şi expună lămurit punctul său de vedere în această privinţă. In astfel de clipe hotărîtoare pentru biserica rusă, când Patriarhul Moscovei se pregătea să arunce anatema asupra Bisericii din Kiew, intervine Dosofteiu, care, din exilul său, lămurind pe Mitropolitul Kievului asupra punctului de vedere ortodox, înlătură ruptura.

Din aceste preocupări, prelatul nostru, solicitat de Mitropolitul Kievului, a tradus în ruseşte o serie de cărţi, care se refereau tocmai la dogma transubstanţierii Sfintelor Daruri. Originalele greceşti ale unora din aceste cărţi fuseseră tipărite prin 1683, în tipografia din Iaşi, după cererea marilor Patriarhi greci ai răsăritului, pe vremea când Dosofteiu păstoria Moldova. Textele traduse de el — precum din cartea *Sf. Simeon al Salonicului* despre transubstanţierea Sintelor Daruri; *Istoria bisericească* şi *Vedenia tainică a Patriarhului Gherman, Orânduelile Sf. Apostoli*, sunt scrise într'o foarte corectă limbă rusească şi unele erau menite să fie tipărite.

Dar în mijlocul acestei activităţi, cu sufletul îndurerat de nostalgia scaunului său din Suceava şi strâmtorat de multe lipsuri, Mitropolitul Dosofteiu închide ochii la 13 Decemvrie 1693.

O mişcătoare scrisoare, adresată hatmanului Mazepa, de către unul dintre călugării care au stat la căpătâiul lui, în ceasul morţii, ne înştiinţează astfel despre sfârşitul Mitropolitului moldovean: « Noi, sărmanii călugări, cari ne aflăm lângă sfintele moaşte « ale Sfântului marelui mucenic Ioan cel Nou din Suceava,

[1] Horia Oprişan în *Arhiva*, anul XLVII, 1940, nr. 1–2, p. 110–116.

[2] D. Cantemir, *Vita Constantini Cantemyri*, ed. Iorga, 1923, p. 65, text românesc.

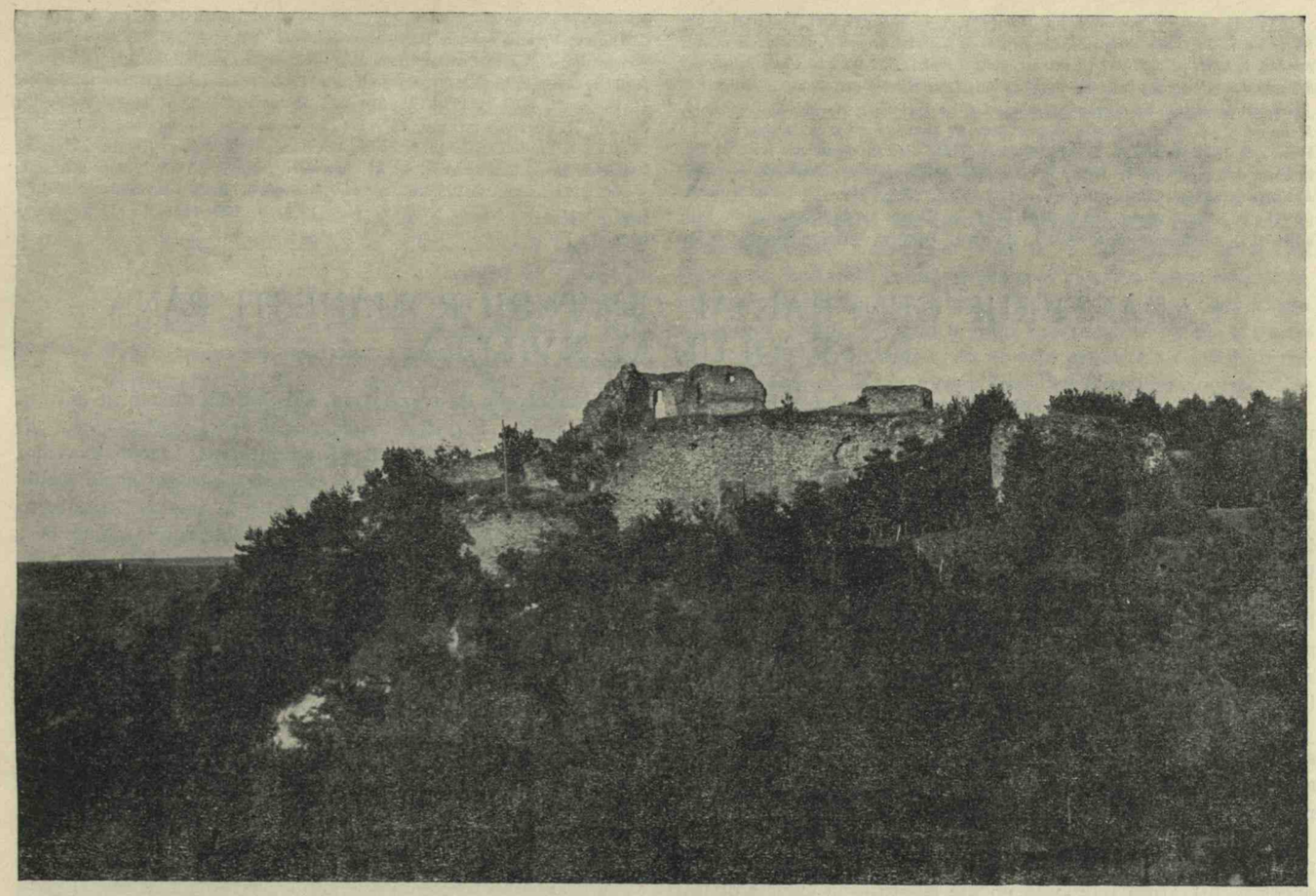

Ruinele cetății Suceava.

După o fotografie din colecția Ministerului Propagandei.

« în localitatea Zolkiev, cu supunere cădem la picioarele Măriei « Voastre domnești, căci nu avem unde să ne plecăm capetele « decât la domnul Dumnezeu și la Măria Voastră milostivul « nostru Domn. Și facem știre măriei Voastre cum a fost dela înce- « put: A venit milostivirea Sa Regele polon cu oaste în Țara Ro- « mânească, în cetatea Iașilor, și a luat moaștele Sf. marelui mu- « cenic Ioan din Suceava și cu prea Sfințitul Dosofteiu din Su- « ceava și ne-au dus din Iași în Polonia; și ne-au dat să trăim noi « în cetatea aceea opt ani la porunca Milostivirei sale. Și a trăit « Părintele Mitropolit, de fericită memorie, în mare lipsă și necaz « și nu a avut unde să se miște. Și, de când a murit preasfințitul « Mitropolit, de fericită memorie, au trecut 6 ani, în 13 Decembrie».

Și iată, acum, o frumoasă trăsătură de caracter a fețelor religioase din trecut:

« Eu atunci, milostive binefăcător, am fost obligat cu mare « epitimie de Prea Sfințitul Mitropolit de fericită memorie « să nu părăsesc sfintele moaște până la capătul vieții mele ».

Experiența dureroasă pe care a încercat-o Mitropolitul Dosofteiu în hărțuita sa viață, îi întărise personalitatea pentru o muncă înaltă, închinată țelului educativ pe care îl impunea menirea sa de păstor al țării. Și dacă împrejurările nu l-ar fi copleșit de atâtea ori, activitatea sa ar fi înzestrat trecutul cultural românesc cu o operă uriașă, pentru care Dosofteiu simțea și chemarea și priceperea de a ne-o da.

Munca lui Dosofteiu, atât cât o avem, reprezintă în istoria culturii noastre vechi un mare pas înainte. El, cel dintâi dintre vlădicii Principatelor, a deschis drumul limbii românești către altarul Bisericii. Străduințele lui vor fi continuate mai târziu, în Țara-Românească, de Mitropolitul Antim Ivireanu. Prin traducerea Psaltirii în versuri, Dosofteiu a așezat temeliile versificației în literatura noastră cultă, iar prin Viețile Sfinților a dăruit sufletului românesc din veacul al XVIII-lea o bogată literatură de imaginație, împletită cu elemente miraculoase, plină de pietate și uneori înviorată de grație naivă.

Prin destinul său tragic, rămâne o figură care sintetizează vitregia împrejurărilor în care s'au sbătut toți marii cărturari ai literaturii noastre vechi.

BIBLIOGRAFIE. VIEAȚA: Ștefan Dinulescu, *Vieața și scrierile lui Dositeiu Mitropolitul Moldovei* (extras din *Candela*, jurnal bisericesc-literar) Cernăuți, 1885; Ștefan Ciobanu, *Dosoftei Mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară. Contribuțiune la istoria literaturii românești și a legăturilor româno-ruse literare din secolul al XVII-lea*, traducere din rușește de Ștefan Berechet, Iași, 1918; Originalul rusesc, conținând anexe care n'au fost traduse, a apărut în ediția Academiei imperiale ruse de științe, secția pentru limba și literatura rusă, Kiev, 1915; Ștefan Ciobanu, *Contribuțiuni privitoare la originea și moartea Mitropolitului Dosofteiu*, Discurs de recepțiune la Academia Română, București, 1920. Documente biografice: Silviu Dragomir, *Contribuții privitoare la relațiile bisericii românești cu Rusia în veacul XVII* în *Analele Academiei Române*, nr. 21, București, 1912; I. Bogdan, *O scrisoare din 1679 a Mitropolitului Dosofteiu* în *Analele Academiei Române*, XXXIV, Mem. Secțiunii istorice, București, 1912. p. 489—496. Despre fuga în Polonia: H. Oprișan, *Precizări pe marginea exilului lui Dosoftei în Polonia* în *Arhiva* Iași, XLVII, 1940, p. 110—116.

OPERA. TEXTE ȘI STUDII: I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românéscă veche*, I, București, 1903, p. 209—240; 262—269 unde se descriu cărțile lui; D. A. Sturdza, *Un manuscris al lui Dosofteiu* în *Convorbiri Literare*, VI (1872). p. 157—167; I. Bianu, *Dosofteiu Mitropolitul Moldovei 1671—1686, Psalitrea în Versuri publicată după manuscrisul original și de pe ediținea dela 1673. Ed. Academiei Române*, București, 1887. Din *Viețile Sfinților* au fost publicate fragmente de Dr. M. Gaster, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, II, vol. 4 (1885), p. 635—636 (Eustatie Plachida) și în *Chrestomatie română*, București, 1891, I, p. 251—259. Fragmente din *Acatist, Molitvenic, Liturghie, ibidem*, I, p. 214—215. Alte fragmente din *Viețile Sfinților* în colecția « Autorii români vechi și moderni, Ediținea școlară », București, Socec, 1895.

STUDII. Despre izvoarele lui Dosofteiu în Viețile Sfinților: Iulian Ștefănescu, *Legendele despre Sf. Constantin în literatura română*, în *Revista istorică română*, I, 1931, p. 251—297 (și extras). Pentru limbă: C. Lacea, *Untersuchung der Sprache der «Viața și petrecerea svinților» des Metropoliten Dosofteiu* în G. Weigand, *Jahresbericht des Instituts für rum. Sprache zu Leipzig*, V., 1898, p. 51—144; D. Pușchilă, *Molitvenicul lui Dosoftei. Studiu asupra limbei* în *Analele Academiei Române*, XXXVI Mem. secț. lit. seria II-a, p. 1—114, București, 1915. Pentru versificația lui Dosofteiu în afară de prefața lui I. Bianu, *Dosofteiu Mitropolitul Moldovei (1671—1686). Psaltirea în versuri*; cf. și N. I. Apostolescu, *L'ancienne versification roumaine* (XVII-e et XVIII-e siècles), Paris, 1909, p. 44—49. Despre versurile poloneze din Parimiile lui Dosofteiu vezi mențiune la I. Bianu, *Psaltirea în versuri întocmită de Dosofteiu Mitropolitul Moldovei*, p. XXVIII; publicate și studiate pe larg de Ștefan Ciobanu, *Versuri poloneze necunoscute în opera Mitropolitului Moldovei Dosoftei*, Extras din *Mélanges Drouhet*, București, 1940. Pentru Psalmii lui Dosofteiu în cântecele de stea și în Vicleim: N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească* II, București, 1938, p. 193—194; 214—215. *ibidem* studii despre legendele sfinților populari din Dosofteiu vol. I, p. 156—171 (Sf. Vineri și Sf. Alexie); vol. II 138—178 (Avgar și Mântuitorul; Cei șapte cuconi din Efes; Eustatie Plachida, Sf. Gheorghe; Vasilie-cel-Nou). Despre Avgar Cf. și *Convorbiri Literare*, LVIII, 1925 p. 243—261. D. Găzdaru, *Contribuții privitoare la originea, limba și influența Mitropolitului Dosoftei* în *Arhiva*, XXXIV, Iași, 1927, p. 122—149; Marian Sokołowski, *Spadek po Metropolice Mołdawskim Dosyteuszu*.

CARACTERUL GENERAL AL CULTURII ROMÂNEȘTI PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Am ajuns cu expunerea noastră asupra evoluției literaturii românești la o răscruce.

Mitropolitul Dosofteiu reprezintă punctul culminant al desvoltării literaturii religioase în Moldova. In Muntenia, activitatea începută sub Matei Basarab continuă și ajunge punctul ei culminant în vremea lui Brâncoveanu, cu Mitropolitul Antim Ivireanu. In Moldova, niciunul dintre urmașii lui Dosofteiu nu se mai ridică prin cultură și muncă la înălțimea lui. Dar dacă literatura religioasă stagnează în Moldova, în schimb se ridică pe treptele cele mai înalte ale culturii reprezentanții boierimii moldovene care inaugurează un gen nou în cultura românească: istoriografia națională.

Inainte de a urmări opera cronicarilor moldoveni, este necesar să facem un popas la această răscruce de drum, pentru a fixa aci, în linii mari, evoluția, caracterul și importanța literaturii religioase românești până în secolul al XVII-lea.

In ultimul timp s'a făcut încercarea de a se scoate literatura religioasă din istoria literaturii vechi pentru cuvântul că «această literatură religioasă nu are legătură cu creația oricât de minimă» că «această, așa zisă literatură nu cuprinde decât cărțile de ritual trebuitoare preotului în slujba sa, traduse în românește». Se uită însă că liturgica ortodoxă, cu totul diferită de cea catolică, este privită azi de cei mai de seamă reprezentanți ai Bisericii latine ca un virtual izvor de înviorare al liturghiei catolice și reprezintă culmile cele mai înalte ale poeziei sacre bizantine.

De altă parte, literatura noastră veche a evoluat în condiții cu totul deosebite de acelea în care s'au desvoltat marile literaturi din Occident. In Occident, traducerea Bibliei și a cărților sfinte a fost precedată de o perioadă lungă de 3—4 veacuri, în care perioadă a înflorit literatura profană în limba națională. Limba literară în Occident s'a șlefuit deci în creațiile literare ale jongleurilor, trubadurilor și scriitorilor profani. Cu totul altfel se prezintă lucrurile la noi. Limba scrisă apare la noi întâi în scripturile sfinte și se formează, ca limbă literară, în textele religioase până în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, când apare istoriografia moldovenească în limba națională. Dar chiar după apariția cronicelor, singurele cărți care se tipăresc la noi și se răspândesc peste toate ținuturile românești, menținând unitatea credinței și a graiului, sunt textele sfinte. Cronicele s'au răspândit pe o rază mai restrânsă și numai prin copii manuscrise.

Literatura religioasă — canonică și apocrifă — a format astfel în primele veacuri singura hrană intelectuală a întregii societăți. Ea a creat o mentalitate religioasă care se desvălue în toate manifestările poporului: artistice, sociale și politice.

Incepând din vremurile neguroase ale întemeierii Principatelor, clerul, asociat la toate momentele solemne din viața familiei și a neamului, ocupă în structura societății românești un loc de frunte. Am arătat în vol. I (p. 17—28) că mânăstirile au fost cele dintâi focare de cultură ale noastre. In mânăstiri se aflau bibliotecile de texte slave, din care s'a alimentat cultura noastră veche; în mânăstiri lucrau de zor, pentru gloria lui Dumnezeu, artiștii caligrafi și miniaturiști; acolo se aflau atelierele de broderie și pictură religioasă — și tot acolo școlile de cărturărie pentru cine vroia să intre în tagma clerului sau a diecilor și logofeților. Dela aceste focare s'au aprins, cu vremea, luminele pe lângă scaunele eparhiale și pe lângă bisericile de orașe și chiar de sate — pretutindeni unde s'au găsit vlădici ori preoți cărturari și inimoși. Astfel clerul a ajuns să fie aproape singura clasă cultă. Masele adânci ale poporului nu se ridicaseră nici până la noțiunea scrisului, care era strâns legată, pe acele vremuri, de cunoașterea unei limbi, — nu numai străină, ci și *moartă*. Limba în care călugări și preoți oficiau serviciul divin și în care dieci și pisari redactau actele din cancelariile domnești, era, la început o veche limbă slavă, *altkirchen slavische Sprache* cum o numesc filologii germani, *paleoslava*, cum au numit-o slaviștii noștri, un idiom vorbit în veacul al IX-lea în ținuturile Macedoniei, leagănul literaturilor sud-slave.

A trebuit să treacă multă vreme, a trebuit să se petreacă mari frământări în bisericile din Occident, până când, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, câțiva iluminați să pornească eroic, cu jertfa propriei lor vieți, lupta pentru introducerea graiului matern în serviciul divin. Sub influența ideilor puse în circulație de reforme, Maramureșenii, au pus, în secolul al XV-lea, temeliile literaturii românești, tălmăcind Sfintele Scripturi în graiul strămoșesc. Traducerile lor, răspândite în copii manuscrise, au fost tipărite de către diaconul târgoviștean Coresi în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Textele maramureșene erau scrise într'o limbă noduroasă cu caractere arhaice și dialectale. Coresi a înlăturat, cât a putut, particularitățile arhaice și dialectale, transpunând textele în graiul muntean, care se ridică astfel la rangul de limbă literară. Textele lui Coresi au intrat la rândul lor în mâinile Mitropolitului Varlaam și astfel dela Varlaam la Simeon Ștefan, dela aceștia la Mitropolitul Dosofteiu și în sfârșit până la Biblia lui Șerban și până la Antim Ivireanu, timp de două veacuri și jumătate, a fost o continuă elaborare a textelor sacre, o continuă frământare de a găsi pentru cugetarea biblică, în formă națională, nu numai cuvântul cel mai expresiv și cel mai precis, dar cuvântul care să fie în același timp înțeles în toate ținuturile românești, «că Românii nu grăiesc în toate țările într'un chip», iar cuvintele trebue să fie ca banii «că banii aceia sânt buni, carii îmblă în toate țarăle, așa și cuvintele acelea sânt bune, carele le înțăleg toți». Dar prin această necontenită frământare în căutarea cuvântului expresiv, cu rezonanță în toate cuprinsurile românești, în aflarea unui ritm armonios la care să poată fi adaptată melodia bizantină, acolo unde o cereau necesitățile liturgice, s'a creat limba noastră literară.

Cu această muncă de tălmăciri, s'a pregătit și drumul limbii naționale spre altar. In a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Mitropolitul Dosofteiu în Moldova și mai târziu Mitropolitul

Antim Ivireanu în Muntenia, se pun în fruntea marei reforme de a introduce graiul românesc în altar, traducând amândoi cărțile necesare ritualului creștin. A fost aceasta un mare câștig, pentru cultura religioasă a poporului nostru, fiindcă popoarele catolice nici azi nu ascultă slujba religioasă în limba națională.

Dar în afară de traducerea scripturilor sfinte și a textelor liturgice, necesare cultului divin, munca literară a clerului s'a îndreptat și spre alte tărâmuri. Cu deosebire călugării, care, departe de valurile lumii, trăiau în mânăstiri lipsiți de grija celor omenești, și-au consacrat vieața activității de traducere a textelor din limba slavă. In orele în care toaca mânăstirii nu-i chema la umilință și la rugă, acești vizionari lucrau până noaptea târziu, la lumina opaițului, pentru a prinde din filele vechilor manuscrise slavone, tot ceea ce sufletul lor mistic, chinuit de grija mântuirii, era dornic să cunoască. Astfel, încă din secolul al XV-lea, primii traducători maramureșeni ai textelor sfinte au pus în circulație un ciclu de legende apocaliptice, care zugrăveau în colori vii antagonismul dintre cele două limanuri către care sunt îndrumate sufletele oamenilor după moarte: de o parte infernul cu valurile de smoală clocotindă și cu râurile de flăcări; de altă parte grădinile înflorite ale raiului.

Odată cu legendele apocaliptice, gândul lor s'a îndreptat, cu o firească simpatie, și către martirii bisericii, cari în vremurile marilor prigoniri și-au jertfit vieața pentru triumful creștinismului, și către marii asceți cari, năzuind spre mântuirea sufletului, se retrăgeau departe de chemările ispititoare ale vieții, în pustiuri, unde prin abstinență își mortificau trupul. Legendele hagiografice, în care icoanele sfinților apăreau aureolate de un nimb divin, într'o atmosferă de miraculos, formau pentru acele timpuri de naivă credință, admirabile modele de virtuți creștinești.

Dela acest gen de literatură cu tendințe vădite de a edifica masele populare, s'a trecut la legendele pioase, pline de grație naivă privitoare la materia Vechiului și Noului Testament; apoi la texte profane cu caracter moral, ca Fisiologul și Albinușa, pentru ca să se ajungă la romanul popular. Dar ceea ce caracterizează spiritul și mentalitatea acestei epoci este că, chiar acțiunea acestor romane, de aventuri și de dragoste cu colorit romanesc, încheiată în chip brusc prin moartea tragică a eroilor, era exploatată de cler ca o temă de moralizare: «... scriș ačasta carte ce se chiamă Alixandrie și mă usteniiu câtu putulu și o scriș să cetească și să socotiască bine ce este împărăția ceștii lumi deșarte și mângânoasă», își încheia Popa Ion Românul, din Sânpetru Ardealului, copia sa, cea mai veche redacțiune românească a vieții lui Alexandru Machedon din câte au ajuns până la noi (1620).

Timp de două veacuri, clerul a procurat neamului hrana intelectuală. Evangheliile, care purtau cuvântul Domnului înveșmântat în forma unei majestăți plină de simplitate; Viețile de sfinți, cu înălțătoarele pilde de credință și abnegație; legendele pioase și naive ale apocrifelor biblice; viziunile apocaliptice cu sumbrele lor colori, — toate acestea au format vreme îndelungată literatura de predilecție a tuturor claselor noastre sociale. Aceste texte, tălmăcite în chiliile mânăstirilor, erau copiate de preoții de mir și răspândite mai departe în lumea satelor și a orașelor.

In strânsă legătură cu literatura s'a desvoltat și arta noastră veche. Zugravii acestei epoci, chemați să împodobească zidurile mânăstirilor și ale bisericilor și să coloreze icoanele, au introdus între scenele biblice și cele hagiografice, zugrăvite după normele

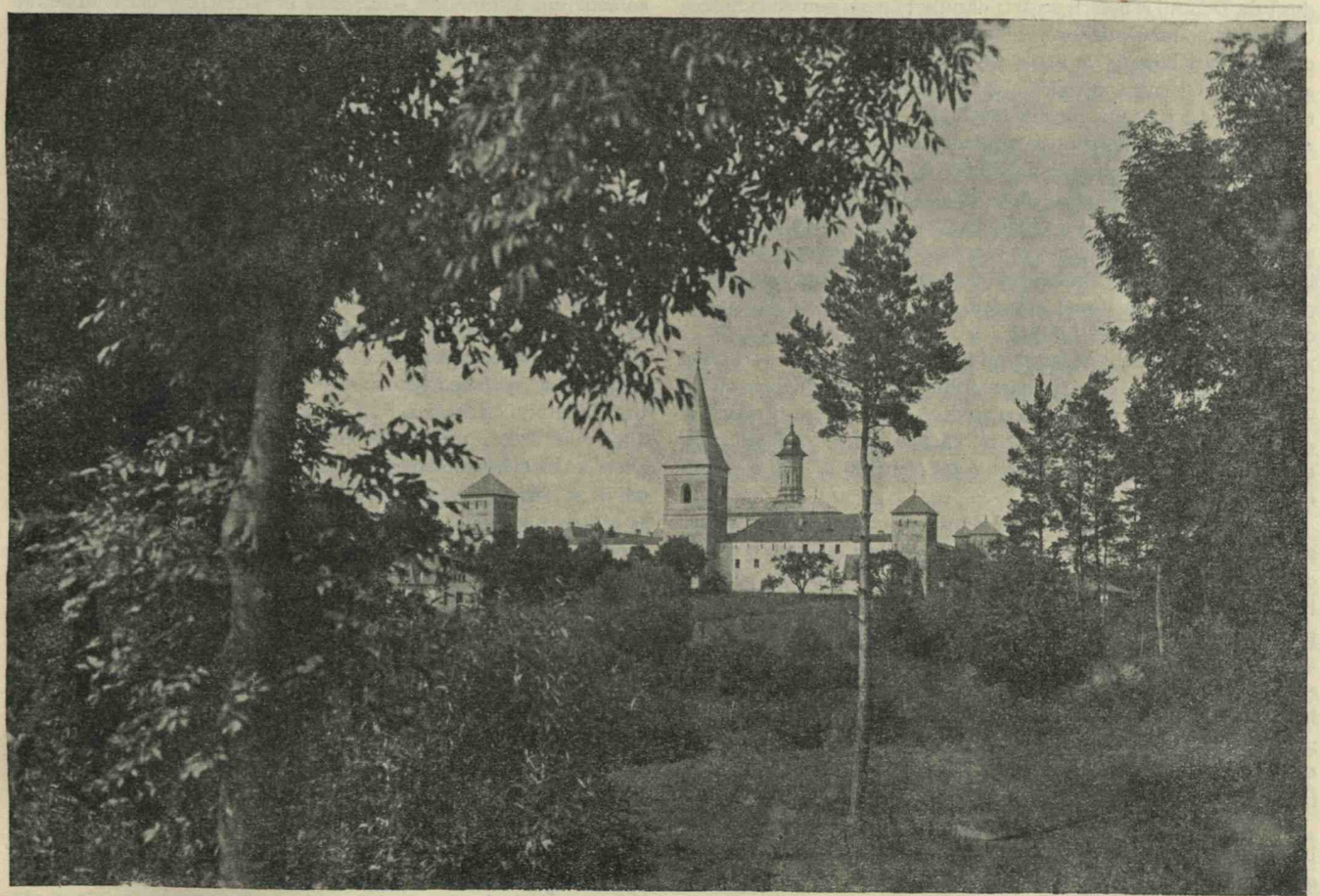

Mănăstirea Dragomirna. Ctitoria Mitropolitului Anastasie Crimca.

Colecția Ministerului Propagandei.

statornicite prin *Erminii* — tratate de pictură bisericească alcătuite în Muntele Athos — și o mulțime de scene împrumutate din legendele apocrife, din viziunile apocaliptice, din romanele populare chiar. « Pretutindeni, — scriam altă dată [1] — pe zidurile din afară și din tinda bisericilor și ale mânăstirilor, pe icoanele păstrate în vechile case boierești, pe troițele ridicate de mâini pioase la răscrucea drumurilor de țară, arta veche românească poartă un puternic — aș zice exclusiv — caracter religios și a suferit influența pronunțată a ciclului de legende apocrife și al celor populare. Oricâte cunoștințe tehnice ar avea cineva, oricât simț al colorilor și al perspectivei, nu va pricepe niciodată nimic din sensul intim al scenelor zugrăvite, din mentalitatea celui care a lucrat, dacă nu cunoaște literatura care a inspirat această artă ».

In atmosfera de misticism a acestei literaturi și străvechi arte religioase a viețuit sufletul românesc mai multe veacuri. In naivitatea ei adorabilă, societatea veche românească credea în lumea de miracole, care-i punea dinainte, în locul abstracțiunilor teologice, icoane vii și colorate de închipuirea ce și-o făcea despre tărâmurile de dincolo de moarte.

Arta și literatura aceasta corespundea și a creat o mentalitate specifică, pe care abia ne-o putem închipui în vălmășagul vremurilor turburi de astăzi, când progresul științelor pozitive de o parte și materialismul de altă parte, au spulberat toate aceste iluzii transcendentale și au măcinat și macină din zi în zi temeliile credinței. Dar urmele acestei mentalități le găsim în înfăptuirile și în scrisorile marilor voevozi din trecut și mai departe în filele îngălbenite ale cronicelor. Această mentalitate explică politica de ocrotire a popoarelor creștine din Balcani, dusă de Domnii și boierii noștri: daniile bănești pentru ridicarea bisericilor și mânăstirilor ruinate; acele minunate manuscrise cu miniaturi lucrate de artiști ai penei românești, împrăștiate azi în tot Orientul ortodox; cărțile trimise din imprimeriile românești în Balcani, moșiile închinate muntelui Athos, dar mai ales lupta împotriva păgânilor Turci pentru creștinătate.

Iată, bunăoară, circulara trimisă de Ștefan cel Mare la 28 Ianuarie 1475, după lupta dela Răsboeni. Cu câtă satisfacție vestește Voevodul că « a călcat în picioare » și « a trecut sub ascuțișul săbiei » pe dușmanii creștinătății, « pentru care lucru lăudat să fie Domnul Dumnezeul nostru ». Și cerând ajutor dela principii creștini în însuși interesul lor, — căci Moldova, spune el, « este poarta creștinătății » și « dacă această poartă... va fi pierdută — Dumnezeu să ne ferească de așa ceva — atunci toată creștinătatea va fi în mare primejdie ». Și el încheie cu un legământ solemn: « făgăduim cu credința noastră creștinească și « cu jurământul Domniei noastre, că *vom sta în picioare și ne « vom lupta până la moarte pentru legea creștinească, noi cu capul « nostru* ».

Peste un veac, celălalt mare domn al nostru, Mihai Viteazul, povestind în zilele de restriște ale căderii lui cum a ajuns de a pierdut « tot ce câștigasem din zilele tinereții până la bătrânețe, și țări și averi și soție și copii... Și dacă le-aș fi pierdut din pricina dușmanilor... nu m'ar durea atâta, cât mă doare fiindcă au fost făptuite de aceia, dela care nădăjduiam și așteptam ajutor și razim ». Și iată cum mărturisește el însuși motivele care l-au îndemnat « să nu cruțe nici cheltueli, nici osteneală, nici sânge, nici propria viață »: « Nu le-am făcut « îndemnat de cineva, ci spre a căpăta și eu *un loc și un nume în creștinătate* ».

Chiar după ce cultura trece din mâna clerului în mâna boierimii pământene, întâlnim această sentimentalitate religioasă vibrând în scrisul cronicarilor.

Ureche, povestind lupta lui Ștefan Vodă la Râmnic, adaugă, după tradiția populară: « Zic unii să se fi arătat lui Ștefan « Vodă sfântul mucenic Procopie, îmblând de-asupra războiu- « lui călare și într'armat, ca un viteaz fiind într'ajutoriu lui « Ștefan Vodă și dând vâlhvă oștirii lui » și încheie, în adorabila lui naivitate pioasă: « ...ci este a și credere acest cuvânt, că dacă s'au întors Ștefan Vodă cu toată oastea sa... la scaunul « său la Suceava, au zidit biserica pre numele sfântului mu- « cenic Procopie, la sat la Badeuți, unde trăiește și până « astăzi ».

Neculce ne povestește și el într'un loc — la domnia a doua a lui Duca Vodă cel Bătrân — « minunea mare », « arătarea » la Hotin, «într'o mănăstire mică ce este supt cetate»: «au lăcrămat icoana Maicii Preciste, cătu se răsturnau lacrimile pe pre chipul icoanei de le vedeau toți oamenii și picau într'o tipsie ce era pusă supt icoană ».

Paginele cronicelor sunt pline de citate biblice « precum zice înțeleptul Solomon... zice Isus Sirah,... grăește și proorocul David în al 7 psalm... ». Iar preciziuni ca acestea: « Era tocmai în ziua când se cântă în biserică *canonul* sfântului Andrei dela Crit, la opt ceasuri de noapte », dovedesc nu numai familiarizarea cu rânduelile bisericești, dar și o trăire a dramei liturgice din săptămâna Patimilor, când se cântă canonul.

De aceea nu trebue să ne mire că însăși concepția lor despre lume și viață pleacă dintr'o mentalitate religioasă. După ei toate evenimentele din care se țese pânza istoriei, chiar faptele mărunte din viața omului sunt orânduite după voința lui Dumnezeu: « ascuns giudețul lui Dumnezeu toate gândurile omenești le strămută, că măcar câtă nevoință pune omul, sorocul lui Dumnezeu, cum este orânduit, a-l clăti nime nu poate », spune Miron Costin. Toate fenomenele cerești sunt socotite ca semne prevestitoare trimese de Dumnezeu: o cometă, o invazie de lăcuste, o eclipsă de soare. « Adevărat semn de peire a mulți creștini în țeara leșască și începătura durerii și stricării țării noastre, că de atunce, din an în an, tot rău și amar de creștini, și pustiuri au rămas locurile pre acolo » încheie Neculce povestirea minunii amintită mai sus.

Oricât de curioasă și naivă ni s'ar părea azi sentimentalitatea aceasta, ea a fost totuși o puternică realitate în lumea veche românească și pe ea s'a sprijinit întreaga structură socială. Când bătrânii acelor timpuri ajungeau în asfințitul vieții și simțeau că li se apropie ceasul de trecere în lumea cealaltă, alegeau cu grije partea care se cuvenea urmașilor de partea sufletului și scriau, cu mâna tremurândă de emoție, diata vieții lor, prin care lăsau o bună parte din moșii și avere mânăstirilor, pentru opere de binefacere. Religiozitatea naivă a timpurilor trecute a înzestrat țara cu spitale, eforii și atâtea instituții pe care noi, cu toate concepțiile noastre moderne despre organismul Statului, le-am lăsat, în urma reformei de expropriere forțată, să ajungă în pragul ruinei.

Prin munca necontenită și plină de trudă a clerului s'a ajuns ca țările noastre să devină, în pragul veacului al XVIII-lea, focarele din care radia lumina culturii în tot Răsăritul ortodox, oprimat sub stăpânire turcească. Pe timpul lui Brâncoveanu, când cinci tipografii lucrau neîntrerupt în țară, gândurile milostive ale Domnului român și ale harnicilor sai prelați se îndreptau până către Arabii din Siria, cărora le trimiteau în dar cărți tipărite la Snagov, în limba lor, și până la Ivirii din munții Caucazului, cărora le trimeteau tipar și meșteri tipografi.

A tăia latura religioasă din istoria literaturii românești înseamnă a renunța la cunoașterea trăsăturii celei mai caracteristice din cultura noastră veche și la una din fețele ei de glorie.

1 *Cărțile populare*, vol. II p. 385.

UN MARE CĂRTURAR MODOVEAN CĂLĂTOR ÎN CHINA: NICOLAE MILESCU

Până în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, literatura românească este în întregime opera clerului şi poartă, în alcătuirea ei, o trăsătură adânc religioasă.

Pe la jumătatea secolului al XVII-lea se petrece însă o schimbare în desvoltarea culturii noastre. In urma prefacerilor pe care le examinăm mai jos, boierimea, a ajuns într'o situaţie materială prosperă, care a ajutat-o să ocupe un loc proeminent în vieaţa politică şi culturală a neamului. Dar din pricina luptelor ce se dădeau în jurul tronului, ea era adesea silită să emigreze către adăposturile de cultură din centrul şi răsăritul european, care stăteau în legătură cu Apusul. Prin aceste emigrări s'a deschis pentru cultura românească, închisă până atunci, în formele strâmte şi rigide ale slavonismului şi ortodoxiei, o fereastră prin care a năpădit aerul proaspăt al civilizaţiei occidentale.

Contactul acesta cultural s'a făcut mai intens în Constantinopol şi în Polonia.

Apropierea de mişcarea umanistă a Poloniei a înviorat vieaţa literară a Moldovei, dând naştere istoriografiei naţionale; în mediul cosmopolit al Constantinopolului s'au format scriitori ca Dimitrie Cantemir, Stolnicul Constantin Cantacuzino şi înaintea lor Nicolae Milescu, contimporanul lui Dosofteiu şi sprijinitorul Moldovenilor la curtea Ţarilor.

VIEAŢA. Deşi din punct de vedere cronologic, Nicolae Milescu urmează după Grigore Ureche, totuşi, fiindcă prin latura activităţii sale de scriitor în limba română se apropie mai mult de literatura religioasă ne vom ocupa de el înaintea cronicarilor.

Nicolae Milescu este atât prin cultură şi prin agerimea minţii, cât şi prin vieaţa sa bogată în peripeţii — un adevărat roman —, una din figurile cele mai interesante ale trecutului nostru. A început ca grămătic pe lângă curtea Domnilor moldoveni; a aspirat într'o vreme la tronul ţării; a fost descoperit şi a luat drumul pribegiei; a călătorit prin Occident până la curtea lui Ludovic al XIV-lea şi în Orient până la meleagurile îndepărtate ale Chinei, şi, în sfârşit, a fost solicitat să aducă luminile lui, în chestiuni de dogmă ortodoxă, marilor jansenişti dela Port-Royal.

S'a născut în anul 1637. Şi-a început instrucţiunea în Moldova, poate la şcoala întemeiată de Vasile Lupu, şi apoi, în împrejurări pe care nu le cunoaştem bine, a trecut la Constantinopol, în şcoala Patriarhiei. Aici a avut ca profesor, printre alţii, şi pe Gherman Vlasios, originar din insula Corfu, care învăţase în Italia şi pe care îl găsim într'o vreme la Iaşi, de unde pleca spre Ţarul Rusiei prezentat în scrisori date de Vasile Lupu «ca un învăţat care poate să răspundă la orice chestiune religioasă».

In mediul cosmopolit al Constantinopolului, Milescu şi-a desăvârşit cunoştinţele în limba greacă şi latină, de care avea să se servească mai târziu, în operele sale şi în discuţiile cu reprezentanţii diplomatici ai Occidentului. Intors în Moldova, pe timpul domniei lui Gheorghe Ştefan, cu o cultură neobişnuită pe acele vremuri în ţara sa, i se încredinţează sarcina de grămătic pe lângă curtea domnească. Grămăticul, un fel de secretar particular al Domnului, se alegea dintre cei mai buni cunoscători ai limbilor străine.

Domnia lui Gheorghe Ştefan n'a ţinut multă vreme. Chemat de vizir la Poartă «ca să sărute — după obicei — poala Sultanului», Gheorghe Ştefan s'a simţit, cum spune cronicarul, în cum- «păna vieţii» şi a preferat să-şi strângă averea şi să plece în exil.

Sub urmaşul lui Gheorghe Ştefan, sub Gheorghe Ghica, Milescu ajunge mare spătar şi dobândeşte atâta încredere din partea Domnului său, încât, atunci când acesta e strămutat în Ţara-Românească, el îl urmează păstrându-şi dregătoria.

In Muntenia, Milescu rămâne până la mazilirea lui Gheorghe Ghica, în 1600, când se întoarce în Moldova, unde căpătase domnia Ştefăniţă, — fiul lui Vasile Lupu.

Intre tânărul Domn, care copilărise şi-şi făcuse şi el educaţia în şcolile greceşti din Constantinopol, şi între Nicolae Milescu, tânăr şi el — nu împlinise încă 25 de ani — se legă o prietenie aşa de strânsă, încât amintirea ei a rămas multă vreme în Moldova. Iată cum a cules-o, din tradiţia orală, Neculcea:

«Era un boier Nicolae Milescu Spătaru, de la Vaslui, şi «ştia multe limbi: elineşte, slovineşte, greceşte şi turceşte. Şi «era mândru şi bogat, şi îmbla cu povodnici [1] domneşti înainte, «cu buzdugane şi cu paluşe, cu soltare; tot sârmă, la cai. «Şi lui Ştefăniţă Vodă îi era drag şi-l ţinea prea bine, şi tot «la masă îl punea, şi se giuca în cărţi cu dânsul şi la sfaturi, «că era atunci grămătic la dânsul».

Dar de această vieaţă fericită nu s'a putut bucura multă vreme, căci împrejurările erau turburi atunci în Moldova. Ştefăniţă Vodă muri de lingoare, pe când se găsea la hotarul dinspre Nistru. Atunci Milescu plecă în Muntenia, unde se afla ca Domn Grigore Ghica, fiul fostului său protector (1660—1664). Acesta îl trimite la Constantinopol, în calitate de capuchehaie, şi acolo, în capitala imperiului turcesc, Milescu are prilejul să reînoiască vechile cunoştinţe şi să intre în legături cu lumea diplomatică a Occidentului.

In Constantinopol rămâne până în 1664, când Grigore Ghica este mazilit. Sub Domnul următor, Milescu pleacă spre Occident, într'o lungă călătorie ale cărei date nu ne sunt încă precis cunoscute.

Il găsim într'o vreme la Berlin, pe lângă marele elector Frederic Wilhelm de Brandenburg; apoi trece la Stettin, în Pomerania, unde se afla Domnul Gheorghe Ştefan, care, părăsind Moldova de frica Turcilor, se stabilise aci cu tovarăşa vieţii lui, Anastasia, şi cu o suită numeroasă de Moldoveni. Milescu este bine primit la curtea Domnului pribeag, care simţea nevoia unui bun cunoscător de limbi străine, ca să-l poată întrebuinţa în misiuni diplomatice. Este trimes cu scrisori la Stockholm, pe lângă regele Suediei, unde are prilejul să cunoască pe ambasadorul Franţei, Arnauld de Pomponne, om foarte cult, prieten al doamnei de Sevigné si care, mai târziu, a ajuns ministru al afacerilor streine. Marchizul de Pomponne este uimit — după cum mărturiseşte chiar el — de cultura vastă a boierului moldovean: «Un homme si voisin de la Tartarie, autant instruit aux langues et avec une connaissance aussi générale de toute chose». Intre moldoveanul cult, venit din ţinuturile puţin cunoscute până atunci în Occident, şi între Marchizul, ambasador al lui Ludovic al XIV-lea, se leagă o prietenie aşa de strânsă, încât în clima aspră şi friguroasă a Nordului, cei doi diplomaţi îşi petrec zilele discutând la gura sobei şi împărtăşindu-şi impresiile şi cunoştinţele. In acele împrejurări a scris Milescu pentru jansenistii dela Port-Royal, una din operele sale.

După sfaturile ambasadorului francez, Milescu înarmat cu scrisori din partea regelui Suediei şi a lui Gheorghe Ştefan, pleacă în misiune diplomatică în Franţa, pe lângă Ludovic al XIV-lea. Insă, în momentul când sosi în Paris (Iulie 1667), Regele Soare se află prins în războiul împotriva Spaniei şi conducea el însuşi operaţiunile pe câmpul de luptă. In lipsa regelui, Milescu e primit de ministrul de Lionne, care, luând scrisorile aduse de spătar, le trimite printr'un curier special

[1] Povodnic — cal de alaiu.

pe frontul de luptă. Regele Soare dă ordin ambasadorului său din Constantinopol să sprijine pe Gheorghe Ştefan pe lângă Poartă. Insă toate insistenţele depuse de ambasadorul Franţei pentru restabilirea în domnie a lui Gheorghe Ştefan rămân zadarnice.

Spătarul se întoarce la Stettin, aducând răspunsul lui Ludovic al XIV-lea către Gheorghe Ştefan. Dar peste câteva luni moare Gheorghe Ştefan, şi Milescu e nevoit să revină în ţară.

In Moldova, domnea pe acea vreme Alexandru Iliaş, care trăise, înainte de a fi Domn, departe de ţară şi îi uitase obiceiurile, astfel că, revenind la domnie, intrase în conflict cu boierimea pământeană. Un om mândru şi ambiţios ca Spătarul Milescu, care cunoştea atâtea limbi şi străbătuse atâtea ţări, care legase prietenie cu diplomaţi însemnaţi, era firesc să caute a profita de neînţelegerea iscată între Domn şi boieri şi să aspire la tron.

In această epocă se va fi întâmplat acea dramă pe care ne-o descrie Neculcea în *O samă de cuvinte*. Cronicarul o aşează însă în domnia lui Ştefăniţă Vodă. El ne povesteşte că Milescu «a scris nişte cărţi viclene şi le-au pus într'un băţ sfredelit, şi le-au trimes la Constantin Vodă cel Bătrân Basarab, în ţara leşească, ca să vie să scoată pre Ştefăniţă Vodă din domnie». Constantin Vodă însă «au trimes băţul acel sfredelit, cu cărţi cu tot, înapoi la Ştefăniţă Vodă». Acesta, văzând trădarea celui căruia îi arătase atâta încredere şi prietenie, s'a mâniat «şi au adus pre Milescu înaintea lui, în casa cea mică, şi au pus pre călău de i-au tăiat nasul»[1].

Deşi nu trecuse mai mult de o jumătate de veac dela această întâmplare, totuşi se pare că cel puţin o parte din liniile ei adevărate au fost şterse din amintirea bătrânilor dela care cronicarul şi-a cules ştirile. Alte izvoare contimporane ne spun că episodul din viaţa lui Milescu a avut loc pe vremea lui Iliaş. E mai probabil că atunci s'au petrecut lucrurile, întru cât Iliaş, care era străin de ţară şi stârnise nemulţumiri împotriva sa, a putut deştepta mai curând ambiţiile Spătarului, pe atunci capuchehaie la Poartă. Prin intrigile lui, Iliaş este mazilit, dar înainte de a pleca din Moldova, Domnul pune mâna pe Milescu şi-i taie cartilagiile dintre nări.

Această pedeapsă era o penalitate obişnuită în Orient. Ea venea la noi din vechiul drept bizantin şi se aplica acelora care aspirau la domnie. Cel însemnat astfel nu mai putea trage nădejdea de a se urca vreodată pe tron.

Drama aceasta a schimbat cu desăvârşire cursul vieţii Spătarului Milescu. Amărît şi desnădăjduit, el apucă pentru totdeauna drumul pribegiei, — căutându-şi aiurea norocul.

In Ianuarie 1671, se afla pe ţărmurile Bosforului, pe lângă vechiul său prieten din timpurile de studii, ajuns acum Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului. După sfaturile acestuia, Milescu primeşte invitaţia de a se duce la Curtea Ţarului din Moscova, unde se cerea cu stăruinţă un cunoscător de limbi străine, care să servească de tălmaciu pe lângă Ministerul de Externe şi care să poată traduce, în acelaşi timp, din greceşte, şi cărţile teologice necesare în acea epocă de consolidare a Bisericei ruseşti.

El pleacă spre Moscova prevăzut cu o scrisoare de caldă recomandare a Patriarhului: «om foarte savant în latină, în «slavă, şi mai ales în greacă; el va putea învăţa repede şi rusa «şi să facă tot felul de traduceri. A străbătut multe ţări şi îm«părăţii ca să se instruiască şi este ca un cronograf în care «sunt adunate toate lucrurile lumii. In zadar aţi căuta un «alt om asemenea. Dumnezeu vi-l trimite».

Cu asemenea recomandări, Nicolae Milescu este bine primit la Moscova. Este numit, în 1671, traducător pentru limbile: greaca veche şi modernă, latina şi româna, şi ridicat la rangul de şef al corpului de tălmaci dela Consiliul Diplomatic (Posolski Prikaz).

Milescu îşi îndeplineşte cu devotament sarcina şi izbuteşte să câştige încrederea, simpatia şi prietenia şefului său, Artemon Matveiev, unchiul Ţarinei şi unul din principalii factori ai curentului de primenire a vieţii sociale ruse, sub influenţa culturii occidentale. Sprijinit astfel de Matveiev, Nicolae Milescu izbuteşte să fie admis în audienţă la Ţar, care rămâne aşa de încântat de el, încât îi încredinţează sarcina de a traduce şi actele diplomatice secrete ale imperiului moscovit.

Patru ani mai târziu, în 1675, Milescu primeşte o misiune de mare încredere, aceea de a conduce o ambasadă rusească în China.

A străbătut, cu acest prilej, toată Siberia, prin regiunea pe unde trece astăzi trenul transsiberian şi a ajuns, după nenumărate greutăţi, la Peking. Amănuntele, destul de senzaţionale, ale acestei călătorii prin Siberia în China, le vom vedea mai jos, când ne vom ocupa de ziarul călătoriei.

După trei ani de drum, Milescu se întoarce înapoi, însă spre marea lui mirare, căci, lucrurile se schimbaseră în Rusia, este oprit la hotarele Siberiei, împreună cu întreaga ambasadă.

In timp ce Nicolae Milescu se afla în China, murise Ţarul Alexe Mihailovici, care-l trimisese în China, şi în locul lui venise altul. Acela, ascultând de intrigile ţesute împotriva lui Matveiev, l-a disgraţiat şi l-a surghiunit la o mânăstire. Odată cu căderea lui Matveiev în disgraţie, trebuia să cadă şi prietenul său, Spătarul Nicolae Milescu.

Milescu mai era încă învinuit că deschisese scrisorile Ţarului, înainte de a ajunge la curtea din Peking, că luase o parte din darurile destinate împăratului Chinei şi că dăduse Chinezilor hărţile ruseşti. Insă un om ca Milescu, cu cunoştinţa atâtor limbi şi cu inteligenţa lui vioaie, nu putea să fie lesne înlocuit în Rusia de atunci. De aceea nu i-a fost greu Spătarului să spulbere toate învinuirile aduse împotriva lui şi să izbutească a fi repus în situaţia pe care o avuse mai înainte.

Curând după întoarcerea din China, Milescu ia parte la conflictul care împărţise lumea rusească în două tabere: curentul greco-ortodox şi curentul latin ortodox.

Curentul latin ortodox, care venea din Polonia prin Academia teologică din Kiev a lui Petru Movilă, era bănuit în cercurile habotnice moscovite că este infectat de catolicism şi atunci, pentru a i se pune o stavilă, s'a căutat, la Moscova, să se creeze un contra-curent, întemeiat pe tradiţia greacă-ortodoxă. Cu sprijinul Patriarhiei din Constantinopol, se înfiinţase în Moscova o Academie teologică, având ca bază limba de instrucţie greacă, pentru care fuseseră aduşi din Constantinopol câţiva mari teologi ai timpului. Insă nici curentul latin nu se lăsase mai prejos şi, sub Ţarul Teodosie, izbutise să întemeieze o Academie teologică, cu caracter latin. Intre aceste două curente s'a încis o luptă aprigă, la care a luat parte şi Spătarul Milescu cu o operă intitulată: *Scurtă demonstrare că ştiinţa şi limba eleno-greacă sunt mai necesare decât limba şi ştiinţa latină şi care sunt avantagiile pentru poporul slav.*

In această scriere, Milescu arată importanţa cunoaşterii limbii greceşti pentru ortodoxie, întru cât Sf. Scriptură şi toată literatura Sfinţilor Părinţi — temelia ortodoxiei — sunt scrise în greceşte. Limba greacă deschide apoi poarta către cea mai solidă cultură a antichităţii: filosofia şi literatura elină. Totuşi Milescu, care avea o solidă cultură latină, îşi încheie opera cu consideraţia că, «după ce a învăţat cineva limba greacă, nu mai e nicio primejdie să înveţe şi latina».

Această operă a lui Milescu a adus ruptura dintre el şi prietenul său din copilărie, Patriarhul Dosofteiu, care era principalul factor de răspândire a culturii greceşti în Răsăritul

[1] Neculcea continuă: «După aceea, Nicolae Cârnul au fugit în Ţara Nemţească şi au găsit acolo un doftor de-i tot slobozia sângele din obraz şi-l boţia la nas; şi aşa din zi în zi, sângele se închega, de i-au crescut nasul la locu, de s'au tămăduit. Iar când au venit aice în ţară, la domnia lui Ilieş Vodă, numai de abia s'au fost cunoscând nasul că-i tăiat. Numai tot n'au şăzut în ţară mult, de ruşine, — ce s'au dus la Moscu, la marele împărat la Alecsii Mihailovici, la tatăl marelui Petru împărat».

ortodox. Spătarul Milescu însă, adoptând atitudinea latinistă, era în deplină concordanță cu curentul cel nou din Rusia, unde, în această epocă, se urcase pe tron Petru cel Mare. Nicolae Milescu, care cunoștea bine limba latină, care călătorise prin țările de cultură latină și care intrase în legătură cu mulți eruditi din Occident, nu putea să nu se asocieze la curentul de occidentalizare susținut de Petru cel Mare. El n'a avut însă parte să vadă desfășurându-se mai departe roadele reformei sociale și culturale începute de Petru cel Mare, căci a murit la Moscova, în anul 1708, în vârstă de 72 ani.

Deși împrejurări dramatice ale vieții sale îl siliseră să părăsească Moldova și, deși mai bine din jumătatea vieții sale (37 ani) a petrecut-o în slujba Țarilor, totuși Milescu n'a rupt legăturile cu neamul lui. In vremurile de cumpănă prin care trecea țara sa de baștină, de câte ori Domnul, boierii și Mitropolitul ei i-au cerut sprijinul pe lângă Țarii Moscovei, Milescu a stat întotdeauna în ajutorul lor.

In 1673, Polonii înfrângând pe Turci la Hotin, așează ca Domn în Moldova pe Ștefan Petriceicu. Din cauza turburărilor produse în Polonia prin interregnul ce a urmat, Polonii se văd nevoiți să retragă garnizoanele din Moldova. Insă tocmai atunci vine vestea că Tătarii și Turcii au strâns armată mare și că se pregătesc să intre în Moldova. Sub impresia acestor svonuri, Ștefan Petriceicu, Mitropolitul Dosofteiu și toată boierimea, trimit scrisori către Nicolae Milescu, cu rugămintea ca acesta să intervină pe lângă Țar ca să trimeată ajutor Moldovenilor. In ele, Domnul numește pe Milescu «iubitorul nostru prieten»; boierii îl numesc «frate». Rușii se mișcară însă greu, în timp ce Turcii pătrunseseră în Moldova și izgoniră pe Petriceicu.

După ce se întoarse din călătoria în China, Milescu are prilejul să vină iar, într'un moment greu, în ajutorul Moldovenilor, pe vremea lui Gheorghe Duca.

In 1679, Gheorghe Duca primise din partea Turcilor sarcina de a cârmui și Ucraina. Turcii vroiau însă atunci să intre în negocieri de pace cu Rușii și pentru aceasta recurg la ajutorul lui Gheorghe Duca. Acesta, trimițând soli pe lângă Țarul Rusiei, i-a îndreptat întâiu către Nicolae Milescu.

Dar mai importantă decât laturea politică a activității lui Nicolae Milescu, este cea culturală. Cu prilejul soliei moldovene, care urmărea pacea între Ruși și Turci, Mitropolitul Dosofteiu a trimis o scrisoare către Nicolae Milescu, rugându-l să intervie pe lângă Patriarhul Moscovei, ca să trimită în Moldova material tipografic. Scrisoarea Mitropolitului învederează faima și stima de care se bucura eruditul boier printre compatrioții săi. Ea începe astfel:

«Onoratului și bine prețuitului Domn Nicolae Spătarul, «nouă prea doritului, cerem dela Domnul Dumnezeu Atot-«țiitorul pace, sănătate și mântuire în mulți ani. Deși suntem «de tine despărțiți prin spațiu, totuși suntem împreunați prin «Duhul Sfânt, căci te pomenim pe tine și toată casa voastră, «la sfintele și dumnezeeștile Taine...».

Dar faima lui Milescu nu s'a răspândit numai în Moldova și în Rusia, unde a trăit aproape patru decenii, ci ea a trecut până departe în Occident. Numele său a răzbătut și în cultura contimporană a Franței, căci a scris, din îndemnul marchizului de Pomponne, o operă, care a fost folosită de marii janseniști dela Port-Royal, în lupta deschisă de ei contra calvinilor.

Un agent diplomatic francez, Foy de Neuville, surprins în Rusia de revoluție, spune despre Milescu că este «homme d'esprit et d'une conversation agréable», și într'o carte a sa despre Rusia, îi închină un întreg capitol: *Recueil des conversations de Spatharus N. Milescu sur le voyage et le commerce de la Chine.*

Un învățat istoric și geograf suedez, Sparwenfeld, care călătorise prin toată Europa și știa 14 limbi, ne spune despre Milescu, cu care stătuse în strânse legături, în timpul unei călătorii în Rusia, că este «foarte erudit (pereruditus)». Dela Milescu a căpătat, pe lângă multe manuscrise — între altele și o relație a călătoriei în China — și informații interesante, despre rămășițele de triburi gotice, aflătoare atunci în Crimeea.

Numele lui Milescu a ajuns până la marele filosof și savant al timpului, Leibniz. Celebrul filosof german, care propusese lui Petru cel Mare planul unei Academii rusești, menită să aducă servicii importante culturii europene, prin explorarea vechilor civilizații din Extremul Orient, dorind să se informeze mai pe larg despre China, se adresează primarului din Amsterdam, care călătorise în tinerețea sa prin Rusia și care găzduise pe Petru cel Mare în călătoria de studii a acestuia în Occident. Primarul din Amsterdam îi vorbește cu acest prilej de Spătarul Milescu, al cărui spirit și cunoștințe le laudă.

Astfel moldoveanul Milescu, care a colindat o lume întreagă, dela țărmurile Seinei până în extremul Orient, a stat în relații cu oamenii de seamă ai timpului și a izbutit să-și creeze un nume care a trecut cu mult peste hotarele țării sale.

Care a fost activitatea lui, în ce direcții s'a îndreptat și ce importanță are ea pentru cultura noastră?

* * *

OPERA. Nicolae Milescu își desăvârșise instrucțiunea în marea școală a Patriarhiei din Constantinopol, un fel de universitate în care, pe lângă cultura teologică în forma bizantino-ortodoxă, străbătuse un puternic curent de cultură occidentală, adus de către profesorii greci care-și formaseră cultura în Universitățile Italiei. Această școală a Patriarhiei prezenta lui Milescu, așa dar, un interesant amestec de cultură occidentală. și de cultură orientală. Prin unele din scrierile sale cu caracter teologic, dogmatic, activitatea lui Milescu se apropie de cultura orientală și este o continuare a literaturii religioase; prin altele — și în special prin discuția dacă cultura elină este superioară celei latine și prin ziarul călătoriei în China — Milescu se apropie de cultura occidentală.

In activitatea lui Milescu deosebim două faze. In prima, activitatea lui s'a desfășurat prin scrieri în limba maternă; după ce a trebuit să părăsească pentru totdeauna ținuturile noastre, Milescu, intrând în serviciul Țarilor, a desvoltat o activitate în limba slavonă.

1. ACTIVITATEA IN LIMBA ROMÂNĂ. Operele lui Milescu în limba română sunt următoarele:

1. *Istoria despre sfânta icoană a Prea sfintei noastre stăpâne Născătoare de Dumnezeu Maria, 1655.* S'a păstrat într'o copie a Mitropolitului Moldovei Ghedeon, din 1723, publicată de Melchisedec în *Cronica Romanului*, II, p. 87. Această operă cuprinde istoricul legendar al unei icoane ce se află în Mânăstirea Neamțu și care ar fi fost dăruită, după Milescu, de Ion Paleologu lui Alexandru cel Bun. Pe timpul când Moldova lui Alexandru cel Bun, spune legenda, trimisese solii săi la consiliul din Florența, Ion Paleologu — pe atunci prinț de coroană — a trecut prin Moldova, unde i-a ieșit înainte Voevodul moldovean cu clerul și boierii săi. Fiul împăratului a rămas încântat de frumusețea și bogăția țării, de cumințenia și evlavia poporului și, câțiva ani mai târziu, urcându-se pe tronul tatălui său, trimite ca dar lui Alexandru o coroană imperială și o icoană făcătoare de minuni, ce se păstrează la Mânăstirea Neamțu.

2. O altă operă în limba română, cu caracter teologic, este o serie de *Intrebări și Răspunsuri* traduse din limba grecească, după opera Patriarhului Atanasie al Alexandriei. Este un fel de Catehism al confesiunei ortodoxe, în care sub formă de întrebări și răspunsuri se tratează despre problemele fundamentale ale dogmei precum: natura lui Dumnezeu, trinitatea, sfânta Fecioară; angeologie și eshatologie: natura îngerilor și

numărul lor, raiul, natura diavolilor, păcatele, etc. Opera se păstrează într'un manuscris al Academiei Române, publicat de C. C. Giurescu. In această scriere cu multe «întrebări de folos» se află între altele şi următoarea frază interesantă privitoare la originea limbii noastre:

«Dumnezeu se zice pre limba grecească theos, iar pre limba «latinească deus, iar rumâneşte se chiamă Dumnezeu, care «nume este *luat dela latinie, în ce chip şi mai jumătate de limbă «românească este luată dela Latini*».

3. VECHIUL TESTAMENT. Opera de căpetenie a lui Nicolae Milescu pe tărâmul literaturii noastre religioase a fost traducerea de pe izvorul grecesc a Vechiului Testament, care lipsea până atunci. Se ştie că Psaltirea face parte din ciclul primelor traduceri româneşti; se mai ştie că Românii din părţile Banatului, atraşi la calvinism încercaseră pe vremea lui Coresi o traducere a Vechiului Testament, dar din toate strădaniile lor, a apărut, în Palia dela Orăştie, numai primele două cărţi: Crearea lumii şi Ieşirea Evreilor din Egipt. O traducere integrală a Vechiului Testament nu aveam. Această operă grea a întreprins-o, la noi, pentru întâia dată, Nicolae Milescu. Din nenorocire, izvodul lui n'a ajuns până la noi — şi nici măcar o copie de pe el. Dar avem dovezi indiscutabile de existenţa şi circulaţia lui. O traducere, munteană după cum dovedeşte analiza limbii [1], făcută în a doua jumătate a veacului al XVII-lea şi păstrată în colecţia de manuscrise a Academiei Române, sub cota 4389, spune în *Cuvânt înainte către cititori* — că: «Am nevoit a prepune această sfântă carte a Legii Vechi, cară se chiamă *Biblia* toată cu toţi prorocii (că Leagea Noaoă, adecă Evanghelia şi cealelalte cărţi ale Apostolilor, toate se află multe pren bogate locuri şi cu mâna scrise şi în tipariu date pre limba noastră rumânească, iar de această cartia a Legii vechi *noi Rumânii foarte sintem lipsiţi*» şi stăruind mai departe asupra faptului că «Toată Cartea Legii vechi şi cu toţi proorocii pre limba rumânească până acum... nu foarte s'au aflat prepusă» adaogă imediat:

«Iară numai un izvod, scris cu mâna, care *l-au fost prepus Nicolae Spătariul Moldovan*, dascal şi învăţat în limba elinească, care l-au *izvodit de pre izvodul elinesc*, ce se-au fost tipărit la Frangofort (Frankfurt); ci însă şi izvodul acesta, pentru multa pripă a acelui prepuitoriu, care se-au grăbit curând a-şi tălmăci şi a-şi scrie, aflatu-s'au...[2] şi prea mare învăluială care era lucru foarte cu greu a în... acum şi noi, nu doară pentru vreo ştiinţă a... desăvârşit a vrea unei limbi streine...

Pagina însă este ruptă, tocmai aci unde pasagiul este mai interesant, dar din ştirile, pe care le găsim pe verso, rezultă că textul lui Milescu a stat continuu sub ochii noilor traducători, care l-au folosit, căci iată ce stă scris — reproducem aci pasagiul întreg, fiindcă nu a fost reprodus de nimeni din cei ce au semnalat manuscrisul:

«Insă şi de aceasta-ţi facem în ştire, o iubite cetitoriu, ca să «ştii că la Elini, adecă la Greci, cartea a treia a Ezdrei nu se află «scrisă, ce numai ce sint 2 cărţi. Pentr'aceaia *nici în izvodul cel ru-* «*mânesc, care au fost prepus mai denainte de Nicolae Spătar* nu fu «scris, iar în izvodul cel slavonescŭ şi cel lătinesc fiind şi această «carte a treia a Ezdrei tipărită, acum, şi noi o am prepus şi aceaia «în stihuri [3]. Iară cartea a treia, a Macaveilor, în izvodul cel lăti-«nescu nu iaste, iar în cel slovenesc şi în cel elinesc iaste, ce nič «ăcasta... de noi încă nu se-au lăsat, ce se-au prepus. Iar aceştiia «stihuri pre margine la capete nu i se-au pus, ce aşa se-au aşezat «fără de stihuri, precum iaste la Slovani şi la Elini şi cum să află «şi în *izvodul cel rumânesc cartea ăcasta toată, tot fără de stihuri*».

[1] Interesantă este şi nota scrisă cu cerneală roşie pe ultima scoarţă a manuscrisului: «Ana Ştirbeica, fiica dumnealui răposatului Golescului, biv vel-spătar am scris. Mai 31, 1765, fiind de ani 45».

[2] Foaia ruptă

[3] Este vorba de citatele de pe margine.

Textul acestei traduceri muntene — pe care noi înclinăm a o atribui fraţilor Greceanu — a fost utilizat, precum a observat şi colegul Şt. Ciobanu la noua retraducere a Bibliei din 1688. Dacă ţinem seamă de faptul că Biblia lui Şerban a fost la noi continuu în circulaţie până la traducerea Părintelui Gala Galaction, atunci se va înţelege mai bine însemnătatea operii lui Nicolae Milescu, din nenorocire pierdută.

Cu acestea şi cu traducerea unui mic *Molitvelnic*, conţinând rugăciuni de seară, traducere făcută pentru nevoile sufleteşti ale Domnitorului Gheorghe Ştefan, pe când acesta trăia în exil, la Stettin, se încheie activitatea lui Milescu în limba română.

II. ENCHIRIDION. După trecerea în Rusia, Milescu intră în serviciul Ţarilor şi activitatea lui se desfăşoară de aci înainte în limbi străine. Ca o punte de trecere între activitatea lui în limba română şi cea de mai târziu în limba rusă, putem considera opera pe care a publicat-o la Stockhlom:

«*Enchiridion Εγχειρίδιον sive Stella Orientalis Occidentali «splendens, id est sensus ecclesiae orientalis scilicet graecae, de «transubstantione Domini aliisque controversiis, a Nicolao «Spadario Moldovalaccone (sic), barone ac olim generali Wal-«lachiae, conscriptum Holmiae* (Stockhom) *mense Februarii*, «sau pe românește: Manual *Steaua Orientului strălucind în «Occident*, adică felul cum înţelege biserica orientală orto-«doxă dogma transubstanţierii Domnului şi despre alte contro-«verse, de Nicolae Milescu Spătarul moldo-valah şi odinioară «general al Valahiei, scris în Stockholm în luna Februarie».

Nicolae Milescu a scris această operă după stăruinţa agentului diplomatic al Franţei la Stockholm, Arnauld de Pomponne, cu care se împrietenise. Arnauld de Pomponne era înrudit cu marele teolog şi savant dela Port-Royal, Arnauld, una din figurile marcante ale culturii franceze din epoca lui Ludovic al XIV-lea. Arnauld scrisese, împreună cu Nicole, celebra Logică dela Port-Royal şi a fost un apărător fanatic al jansenismului împotriva protestanţilor. El intrase într'o polemică aprinsă cu pastorul calvin, Jean Claude, pe chestia interpretării dogmei transubstanţierii şi a altor puncte de divergenţă între catolici şi calvini. Jean Claude susţinea că, în privinţa acestei dogme, protestanţii sunt alături de ortodocşi. Atunci Arnauld a scris rudei sale, ambasadorului Franţei la Stockholm, care s'a adresat pentru lămuriri lui Milescu. Din îndemnul marchizului de Pomponne, Milescu a scris astfel opera sa *Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens* în limba latină şi greacă. Marchizul a trimis apoi această operă, tipărită la Stockholm, lui Arnauld şi Nicole, cari s'au folosit de ea, reproducând textul latin al lui Milescu în răspunsul pe care l-au dat lui Jean Claude, prin scrierea lor intitulată: *La perpétuité de la foy* (cap. IV).

III. ACTIVITATEA TEOLOGIC-ISTORICĂ DIN RUSIA. După aceasta, Milescu trece în Rusia unde, pe lângă însărcinarea de a traduce corespondenţa diplomatică de la ministerul de externe, e îndemnat să îmbogăţească literatura rusească cu lucrări teologice şi istorice, menite, în bună parte, să prezinte pe Ruşi ca pe liberatorii popoarelor creştine de sub jugul Turcilor. Sub imboldul sferelor conducătoare ale Bisericii din Rusia, Nicolae Milescu traduce o bibliotecă întreagă de cărţi cu caracter, în parte, teologic. Aşa, de exemplu, traduce *Aritmologhion*, un curios tratat care caută să explice simbolica numerelor (3, 7, 9 etc.) şi *Hresmologhion*. O alta carte, cu titlul *Culegeri de patru monarhii* sau *Profeţiile lui Daniel*, tradusă după un manuscris grecesc al lui Paisie Ligaridis, este o operă în care se expun profeţiile făcute de Daniel lui Nabucodonosor, asupra celor patru monarhii care aveau să stăpânească, succesiv, lumea (Haldei, Perşi, Romani, Bizantini). Dar această

operă, într'un manuscris, copiat de Milescu însuși pentru Petru-cel-Mare, se încheie cu un epilog care dădea glas nădejdilor pe care ai săi și creștinii din Balcani le puneau în ridicarea Rusiei: « Rugăm (pe Dumnezeu) să ridice pe Țarul nostru autocrat și ales de Dumnezeu, Petru Alexievici... ca să poată cu mâna sa puternică și brațul său răzbunător să distrugă și să învingă mârșavul neam a lui Mahomet... și să ridice semnul credinței celei drepte ca odinioară Constantin cel Mare ».

O altă operă, *Sibilele*, tratează despre proorocirile Sibilelor privitoare la diferitele împărății care vor stăpâni, pe rând, lumea. Cartea cuprinde interesante aluzii la distrugerea împărăției turcești prin Rusia, — ca de pildă: « Vai vouă Sara- « cinilor și Arabilor, că vulturul cu două capete dela Nord — este « vorba de stema rusească — va distruge puterea voastră a Mu- « sulmanilor prin armele crucii. Impărăția voastră va fi nimicită ».

Un alt manuscris, *Vasilologhion*, este un fel de istorie universală, cuprinzând biografiile împăraților perși, apoi asirieni, romani și bizantini, — un fel de cronograf care desvoltă ideea monarhiei de drept divin, idee foarte scumpă Țarilor de atunci.

Un dicționar grec-latin-rus, deși pierdut, a intrat totuși în compoziția lucrărilor lexicografice de acest gen în Rusia.

In sfârșit, o altă operă se referă la construcția bisericii Sfânta Sofia din Constantinopol, dar această carte nu este, cum ne-am fi așteptat, o scriere istorică, în care să ni se înfățișeze împrejurările în care a avut loc zidirea bisericii, ci ea cuprinde mai mult legende populare despre minunile ce s'au arătat cu prilejul înălțării faimoasei biserici, scoase probabil dintr'un cronograf bizantin.

Mai târziu însă Milescu se emancipează din cercul acestor idei cu caracter religios și istoriografic tendențios și se ridică, prin ziarul călătoriei în Rusia, pe culmi ne mai atinse până la el în cultura rusească.

IV. CĂLĂTORIA IN CHINA. Cea mai importantă dintre operele lui Nicolae Milescu, scrisă în timpul pribegiei sale în Rusia, este ziarul călătoriei prin Siberia, în China.

Nu știm peripețiile drumului dela Moscova până la Tobolsk, deoarece ziarul lui Milescu începe cu povestirea călătoriei dela Tobolsk înainte. Plecarea din Tobolsk se face în ziua de 2 Mai, 1675, într'o Duminică seara, pe râul Irtici, în vase vâslite cu lopeți. Dela confluența cu Obi se îndreaptă spre răsărit, și, urmând linia râurilor, merge către lacul Baical. De acolo trecând printre iurturi de Mongoli, urcând munți, tăind ape de-a-curmezișul, străbate câmpii aproape pustii. Iarna îi apucă pe cale, în regiunile lacului Baical. Vânturile se deslănțue cu furie; ninsoarea și sloata îi biciuie aspru. Drumul prin aceste ținuturi necunoscute este din ce în ce mai anevoios: « Am stat « — scrie Milescu la 26 Decemvrie — lângă râul Argun toată « ziua, ca să se odihnească vitele, ca să le mai adăpostim « și să le hrănim, deoarece caii și cămilele stătuse în drum și « ologise atât, încât a trebuit să le facem papuci de papură. « Lemne n'am avut decât de sălcii uscate ».

Din pricina frigului și a oboselii, cămilele și caii mor pe drum. Merindele se găseau anevoie. Populația nomadă din acele ținuturi, cum îi zărea din depărtări, o lua la fugă cu turme cu tot; în alte părți se pomenesc împresurați de Tunguși îmbrăcați în zale și înarmați cu arcuri. In sfârșit, cu multă greutate, izbutesc să-și croiască drum, și să repeadă înainte un sol, spre a da de veste autorităților chineze că sosește ambasada rusă. Pe la începutul lui Ianuarie, pe coasta unui deal, Milescu întâlnește, pe trimisul, său însoțit de vreo 60 de Chinezi. « Slavă ție Doamne! » notează el, ușurat, în ziarul său de drum.

Autoritățile chineze dela graniță, după ce se interesează mai întâiu asupra intențiunilor cu care vin — dacă aduc pace sau război — cer să li se prezinte scrisorile pe care le aveau asupra lor. Este aci începutul unei lungi controverse de protocol, care va dura tot timpul ședерii lui Milescu în China. Chinezii vroiau să se convingă dacă într'adevăr Milescu este purtătorul unei scrisori a Țarului și, mai ales, dacă are la sine — precum anunțaseră solii — scrisoarea împăratului chinez către Țarul Rusiei. In zadar încearcă Milescu să le demonstreze că el este ambasadorul Țarului și ca atare n'are să predea scrisorile decât în mâinele împăratului Chinei. Mandarinii nu se dau bătuți. Și numai după ce acesta le arată scrisoarea împăratului lor, într'o cutie acoperită cu mătase galbenă, mandarinii, cuprinși de evlavie, cad în genunchi, fiecare punându-și-o la cap, cum se obișnuește la noi în biserică, în fața altarului, la Sfintele Daruri.

Dar cu aceasta nu se curmă formalitățile chineze. Ambasada este oprită pe loc, până la sosirea din Peking a lui askaniama, al patrulea în rang din împărăția chineză, reprezentantul Ministerului de Externe. Pe la sfârșitul lui Februarie, sosește și askaniama și începe o discuție lungă: care din ei trebue să facă vizită mai întâiu celuilalt?

După găsirea soluțiunii care a salvat demnitatea ambilor demnitari, începe o altă discuțiune. Askaniama pretindea să vadă scrisoarea Țarului, ceea ce Milescu nu admitea nici în ruptul capului. Chinezul se vede nevoit să comunice aceasta la Peking. Pe la începutul lui Aprilie, askaniama primește ordinul să aducă în capitală ambasada rusească. In acest interval, Rușii sărbătoresc Paștele. Chinezii urmăresc cu interes obiceiurile ortodoxe ale Rușilor și, încetul cu încetul, se face o apropiere sufletească între cele două tabere. Chinezii trimit lui Milescu orez, fructe și legume. Milescu pune pe Cazacii săi să cânte cântecul lor popular: *Dunăre, Dunăre.*

La 26 Aprilie, din ordinul împăratului Chinei, caravana se pune în mișcare și, trecând prin pustiul Gobi, unde caii și cămilele se afundau în nisip până la genunchi, ajung, după multe alte greutăți, la zidul cel mare al Chinei, unde li se deschid porțile de fier către Peking. Aci, din nou se reia discuția de protocol, dela graniță. Este interesantă lupta aprigă și îndelungată — aproape o lună de zile — pe care o duce, pe chestie de etichetă, Milescu al nostru, zelos de a apăra demnitatea și prestigiul Țarului, cu mandarinii, cari țineau cu sfințenie să nu se știrbească nimic din uzul consacrat din bătrâni.

Pentru ca petractcările să poată merge mai ușor, mandarinii aduc un european, pe iesuitul Ferdinand Verbiest, originar din Olanda, care trăise 28 de ani în China, Acesta începe conversația în limba chineză, dar aflând că solul cunoaște limba latină, continuă discuția cu el direct în latinește, spre marea uimire a mandarinilor.

In sfârșit, după discuții prelungite o lună de zile, se ține un mare consiliu de mandarini, în care se hotărăște să se adopte o soluție intermediară, menită să salveze onoarea celor doi împărați: Milescu trebuia să ducă la palatul imperial din Peking scrisorile de acreditare, pe care însă nu avea să le dea în mâna Marelui Han, ci să le depună în mâna marelui Kolai. Potrivit acestei înțelegeri, în ziua de 4 Iunie, din porunca împăratului, se pregătește la palat locul de primire al ambasadei. Inainte de răsăritul soarelui, se trimit, la conacul unde fuseseră găzduiți solii Rusiei, cai. Ambasada încalecă și Milescu depune scrisorile de acreditare înaintea marelui Kolai, care era rudă apropiată a împăratului și mandarinul care guverna întreaga Chină. După aceasta, ambasada rusă se retrage, fără a spune un cuvânt. Trec apoi vreo 11 zile. Impăratul aștepta ca să se așeze lună plină. In ziua de 15 Iunie, după ce se așezase luna plină, împăratul chemă din nou ambasada la palatul său. Inainte de răsăritul soarelui, li se aduc cai, și solul cu suita sa pornește spre palat.

Milescu descrie apoi tot pitorescul exotic și bogăția feerică a curții și a tronului imperial din Peking. Insoțită de un întreg

alaiu, ambasada străbate drumuri pavate cu marmoră; merge printre pavilioane înalte de cărămidă roşie, acoperite cu ţigle galbene şi cupole aurite; traversează pârâiaşe cu podeţe fantastice de marmoră albă sculptată; se strecoară pe sub cinci rânduri de porţi, trece prin grădini cu copaci mari şi flori exotice şi, în cele din urmă, ajunge la sala tronului. Aci, înaintea unei scări de marmoră, îi aşteptau oameni de serviciu, îmbrăcaţi în haine roşii; arcaşi îmbrăcaţi în aur şi ostaşi cu lănci uriaşe şi cu cozi de leoparzi.

Milescu notează cu amănunţime ceremonialul primirii solilor la curtea din Peking, ceremonial statornicit printr'o tradiţie seculară, în forme de o fixitate aproape hieratică; el ne povesteşte, cu vioiciune, şi încercarea lui de a înfrânge, în cinstea Ţarului pe care îl reprezenta, protocolul chinez ce i se părea umilitor pentru un european şi un ambasador.

Împăratul era un tânăr de 23 de ani. In jurul lui, stăteau fraţii săi, îmbrăcaţi în blănuri albe, şi nobilii, cu pene de păun pe cap. Se serveşte ceai; împrejur cântă muzica, pe când în vase de bronz ard mirodenii. Recepţia se sfârşeşte fără ca ambasada să spună un singur cuvânt.

Împăratul însuşi este minunat de persoana ambasadorului şi trimite, după a doua recepţie, un pictor să-l zugrăvească în portul lui dela recepţie, cu blana pe el şi cu lancea şi buzduganul în mână. Acest portret, trecut apoi ambasadei chineze din Paris, se păstra încă la începutul războiului mondial.

Câteva zile mai târziu, solia rusească este primită la masă. Împăratul adresează abia acum, prin interpret, cuvântul solului, interesându-se de vârsta, talia şi anii de domnie ai Ţarului.

Dar către sfârşitul lui August, relaţiile dintre ambasadă şi curtea chineză se răcesc, din cauză că Milescu nu voia să primească, după datină, darurile către Ţar în genunchi şi pentrucă scrisoarea împăratului chinez cuprindea termeni de mândrie, cari erau consideraţi de sol ca jicnitori pentru demnitatea Ţarului. Din această pricină, ambasada, luând darurile, primeşte ordinul să părăsească imediat Pekingul. La 1 Septemvrie, Spătarul Milescu pleacă, ducând cu el pentru Ţar un splendid rubin, cumpărat dela un mandarin. Ambasada apucă pe acelaşi drum pe care venise. La 7 Iunie, sosesc la Ienisei, dar aci îi aştepta o surpriză neplăcută. Sunt opriţi în cale din ordinul noului Ţar, Teodor Alexievici; sunt perchezionaţi; li se confiscă lucrurile de preţ, între altele un rubin mare, « diamantul cât un ou de porumb », de care vorbeşte Neculcea, cumpărat în China pentru Ţar; dar, în sfârşit, li se îngădue drumul spre Moscova.

Intâmplările acestei călătorii au fost povestite de Milescu în formă de rapoarte oficiale în limba slavo-rusă. Opera este alcătuită din 3 cărţi: despre traversarea Siberiei, a doua despre misiunea lui în China şi a treia, o descriere generală a Chinei. Această ultimă carte este însă, după cum a arătat John F. Baddeley, o compilaţie — pe alocurea chiar traducere după opera scrisă în limba latină, a iezuitului Martini: *Atlas sinensis*. Era firesc ca Milescu, după ce a descris peripeţiile drumului său până la Peking şi misiunea lui la împăratul Chinei, pentru a satisface curiozitatea Ţarului, să caute a-i prezenta şi o înfăţişare generală a Chinei din punct de vedere istoric şi geografic. Dar cum el nu văzuse decât o parte restrânsă din teritoriul chinez, a recurs atunci la opera lui Martini pe care a tradus-o în rusește, intercalând şi multe observaţii personale. Exceptând deci această parte de compilaţie, opera lui Milescu nu este numai ziarul plin de peripeţii al unei ambasade trimisă în misiune diplomatică în China, ci este în acelaşi timp şi o carte modernă de explorare ştiinţifică a unor ţinuturi, până atunci puţin cunoscute Europenilor. Călătorind pe drumuri necunoscute, printre popoare de rase diferite, vâslind pe râuri pe care nu mai vâslise niciun european până la el, curiozitatea veşnic trează a acestui moldovean din secolul al XVII-lea se opreşte asupra configuraţiei solului; descrie în amănunţimi râurile pe care le străbate; notează aspectul particular al munţilor; face măsurători topografice, se opreşte îndelung ca să observe ţărmurile lacului Baical, « care nu s'a văzut nici de geografii vechi, nici de cei moderni. Au descris despre lacuri şi bălţi mult mai mici, iar despre Baicalsca, care este atât de mare, nu au pomenit nimica ». Pentru a-l descrie, străbate lacul, îl înconjoară, încearcă să-i măsoare adâncimea; descrie ţărmurile stâncoase, vorbeşte despre munţii cu frunţile acoperite veşnic de nea, despre ghiaţa lacului, groasă de un stânjen şi care ţine aproape o jumătate de an, despre pădurile de cedrii.

Dar pe Milescu nu-l interesează numai aspectul geografic al ţinuturilor, ci şi cel etnografic.

Privirea lui iscoditoare caută să prindă şi vieaţa specific omenească pe care o trăesc populaţiile aşa de variate ca înfăţişare, pe acele îndepărtate meleaguri: ocupaţia, armele, manifestările religioase, superstiţiile. De pildă, despre Ostiaci, ne spune că: « Au meceturi în care sunt idoli sculptaţi, de argint, aramă şi de lemn, de felurite forme »; că « se închină stând jos; cad în extaze şi dănţuiesc; iar când ucid în pădure un urs, îl târăsc în curte şi în casă şi, trăgând cu arcurile, înfig în el săgeţi şi-l bat şi sar şi joacă zicând că se roagă lui Şeitan (diavolul), care, după cum cred ei, merge din curte în curte ».

Tot materialul acesta vast de observaţii variate este expus într'un stil plin de sobrietate şi coloare, din care nu lipsesc uneori şi accente de duioşie. Pe ţărmurile Ieniseiului, la 7.000 km depărtare de Moldova, încântat, într'o zi de primăvară, de lanurile, înverzite care luceau în bătaia soarelui, gândul lui înviorat se întoarce spre plaiurile copilăriei şi atunci, notează, mişcat, în ziarul de călătorie: « Partea locului este foarte mândră, aducându-mi aminte de Moldova, iar fluviul Ienisei, de Dunăre ».

Opera aceasta i-a câştigat pe drept lui Milescu un renume european. Un savant englez contimporan, vorbind despre el, îl caracterizează astfel:

« Situaţia şi faima lui este unică. Nu poate fi mai uşor de « arătat cât de mare contrast era între acest învăţat român şi « între cazacii inculţi, înaintaşii lui, în cercetarea drumului « spre China. Ce a scris formează un întreg bogat de informaţiuni « topografice asupra Asiei de Nord, remarcabil prin întindere « şi preciziune. Pentru timpul când a fost scris, nu are compa- « raţie în istoria literaturii ruseşti. Mai mult, dacă lăsăm la o « parte China, e fără comparaţie în literatura lumii ».

Din nenorocire, această operă a lui Milescu, scrisă într'o limbă străină, a circulat mai mult în lumea slavă, şi greacă a aţâţat curiozitatea unor savanţi din Occident, dar nu a rodit cultura noastră naţională şi nici până astăzi nu avem încă în limba română o traducere completă şi corectă a ziarului de călătorie în China.

BIBLIOGRAFIE. Ziarul călătoriei în Siberia şi China s'a păstrat în câteva copii msse în Biblioteca publică imperială din Petrograd şi o alta în Bibliothèque Nationale din Paris (nr. 35, fond slav) copiat în 1685, « prin grija bunului prieten Ioan Gav. Sparvenfeldt », lângă Moscova. O versiune rusă, publicată de I. Arsenieff în *Zapiski Imperat. Russk. Georgraf. Obdtestva*, St. Petersburg, 1882, a fost tradusă de timpuriu în limba greacă de « tineri studioşi din Moscova » şi revăzută de Hrisant Notara, nepotul Patriarhului Dositei al Ierusalimului. In ms. grec din Biblioteca Academiei Române nr. 154 (f. 180 v. şi urm.) are o dedicaţie către Constantin Brâncoveanu din Moscova, 1694. După un manuscris al versiunii greceşti incomplet şi plin de erori — după cum observă el însuşi — G. Sion a tradus, prima parte: « *De la Tobolsk până în China. Note de călătorie de Spătarulu Nicolae Milescu*, 1675, traduse după unû textû grecescû » în *Analele Academiei Române*, seria II-a, tom. X, Memoriile Secţiunii Istorice, Bucureşci, 1888. p. 89—181, Traducerea lui Sion a fost reprodusă de Miron Nicolescu, *Primul călător român prin Siberia şi China*, Bucureşti, 1905 (Extras din *Buletinul Geografic*, II, 1904). Fragmente din Descrierea Chinei (cap. 4 şi 5) după codicele D. Russo în versiunea grecească şi traducerea românească la C. C. Giurescu, *Nicolae Milescu Spătarul* în Analele Academiei Române, s. III, tom. VII, mem. 4, Buc., 1927, p. 26—50.

Textul întregei opere a lui Nicolae Milescu a fost publicat în traducere engleză de John F. Baddeley, *Russia, Mongolia, China*, 2 vol. Londra, 1919. O traducere

în limba română, după textul lui Baddeley, cu greşeli şi omisiuni, a dat Em. C. Grigoraş, *Spătarul Nicolai Milescu în China*, Bucureşti, 1926. Ed. Casa Şcoalelor; ed. II, 1941.

Un manuscris grecesc necomplet, cuprinzând textul călătoriei în China şi păstrat în Biblioteca Universităţii din Iaşi (sub nr. 163), a fost semnalat de Lucian Predescu în *Adevărul Literar şi artistic* pe 1930 (IX, seria II-a, nr. 476). O altă operă grecească despre « *Păgânul Mohamet şi despre cele patru imperii după profetul Daniel*, publicată de N. Iorga sub titlul *Oeuvres inédites de Nicolas Milescu* (Académie roumaine. Études et recherches, III) Bucarest, 1929, cu o prefaţă în limba franceză despre opera lui Nicolae Milescu şi de un rezumat. Opera nu este însă a lui Milescu, ci a ieromonahului Anastasie Gordos, după cum a arătat D. Russo în *Studii istorice greco-române. Opere postume*, I, Bucureşti, 1939, p. 337—339. Istoria despre sfântă icoana (care a fost tradusă şi în limba rusă), a fost publicată în *Cronica Romanului*, Bucureşti, 1874, I p. 87—90, de Episcopul Melchisedec. Un fragment din opera *Carte cu multe întrebări* a fost publicat în anexa studiului: C. C. Giurescu, *Nicolae Milescu Spătarul, Contribuţiuni la opera sa literară*, Analele Academiei Române, Memoriile Secţ. istorice, seria III-a, tom. VII, Mem. 7, Bucureşti 1927, p. 51—53.

Enchiridion sive Stella Orientalis Occidentali splendens, Stockholm publicată în *Perpétuité de la foy de l'Eglise catholique touchant l'Eucharistie* (par A. Arnauld et P. Nicole), Paris, 1669, vol. 2, p. 50—54 şi. V. Legrand, *Bibliographie hellénique du XVII-e siècle*, t. II, p. 248 III, 287 şi.

Studii asupra vieţii şi operii lui N. Milescu: Lucrările de căpetenie asupra lui Milescu sunt azi: P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu* 1636—1708), Extrait des Mélanges de l'École Roumaine en France, 1925, I-ère partie, Paris, Gamber; C. C. Giurescu, *Nicolae Milescu Spătarul, Contribuţie la opera sa literară*, Analele Academiei Române, secţ. ist., seria III-a, tom. VII, Mem. 7, (în anexă se publică şi un fragment din *Cărţi cu multe întrebări*); Bucureşti, 1927.

C. C. Giurescu, pe lângă informaţii noui, pune la punct şi chestiunea privitoare la raporturile dintre ziarul călătoriei lui Milescu în China şi opera iesuitului Martini, apărută la Amsterdam în 1655: *Atlas Siniensis*, însoţit de « *Situs provinciarum imperii Sinici* », pe care Milescu a cunoscut-o şi a utilizat-o. (Dintre lucrările mai vechi menţionez: B. P. Haşdeu, *Viaţa şi opera lui Nicolae Spătarul Milescu*, în *Columna lui Traian*, II, 1870, numerile 7—9, 11—12, 14, 16. Studiul este neterminat; Emile Picot, *Notice biographique et bibliographique sur Nicolas Spathar Milescu, ambasadeur du tsar Alexias Mihaïlovic en Chine*, Paris, 1883. (Extrait des *Mélanges orientaux*) I. Hudiţă, *Arhiva*, Iaşi, 1929, p. 87—103, I. G. Dimitriu în *Rev. Fundaţiilor Regale*, VII, 1940. Despre vieaţa şi călătoria în China: I. Simionescu, *Niculai Milescu în China*, Bucureşti, Cartea Românească, 1925. Despre Biblia lui Milescu: V. Drăghiceanu în *Convorbiri Literare*, 1915, p. 1074. I. Bianu, Analele Academiei Române, seria II, tom. XXXVIII partea administrativă şi desbaterile p. 5—6; N. Iorga, *In legătură cu Biblia dela 1688 şi Biblia dela 1667 a lui Nicolae Milescu* în Analele Academiei Române, Mem. Secţ. ist. s. II, tom. XXXVIII, Bucureşti, 1915 întemeindu-se pe precuvântarea ms. 4389 B. A. R. şi reluând o părere mai veche a lui Haşdeu (*Traian*, 1872, nr. 8, p. 32) primită şi de E. Picot, *Notice biographique sur Nicolas Spatar Milescu*, susţine că Milescu este traducătorul Bibliei lui Şerban. Paternitatea fraţilor Greceanu şi a Stolnicului Const. Cantacuzino asupra traducerii Bibliei lui Şerban a fost restabilită de Const. Solomon, *Biblia dela Bucureşti (1688), Contribuţiuni nouă istorico-literare*, Tecuciu, 1932, şi N. Cartojan, *Epoca lui Const. Brâncoveanu*, curs litografiat ţinut la Facult. de lit. Bucureşti, 1936—1937, p. 220—234. O comparaţie între ms. 4389 din B. A. R., revenit de curând la Academie, şi Biblia lui Şerban, ducând la concluzia că Biblia lui Şerban a utilizat versiunea ms. Şt. Ciobanu curs litografiat ţinut la Fac. de lit. din Bucureşti, 1940—1941, p. 347—356; Despre Molitvenic şi alte lucrări: N. Drăganu, *Codicele pribeagului, Gheorghe Ştefan-Vodă* (Extras din *Anuarul Institutului de Istorie Naţională* din Cluj III, p. 181—254) *Istoria lit. rom. vechi*, II; despre Milescu şi legăturile lui cu Rinhuber: A. Bitay, *Contribuţii la viaţa lui Nicolae Spătarul* în *Dacoromania*, III (1921), p. 786—787; C. I. Karadja, *Nouveaux détails sur le Spathar N. Milescu* în *Revue historique du Sud-Est européen*, I, 1924, p. 418 şi urm.

Bibliografia completă a operelor ruseşti ale lui Nicolae Milescu în studiul amintit mai sus al lui P. P. Panaitescu, *Nicolas Spathar Milescu*, p. 169—174; tot acolo, p. 175—178, sunt amintite principalele studii ruseşti asupra lui Nicolae Milescu.

CRONOGRAFELE

Tranziţia dela literatura religioasă la literatura istorică o formează cronografele, acele repertorii, de istorie universală care au fost alcătuite, după cum s'a văzut în tomul I, p. 9 şi 12 în Bizanţ. Ele începeau povestirea evenimentelor odată cu creaţiunea lumii; încorporau toată tradiţia biblică, împânzită cu legende apocrife, şi continuau apoi cu istoria Evreilor, Asirienilor, Egiptenilor, Perşilor, Grecilor Romanilor, Bizantinilor, mergând până în vremea scriitorului. Incepute în secolul al VI-lea cu Malalas, ele au fost necontenit amplificate, prescurtate, continuate, chiar în perioada neogreacă, până în secolul al XVII-lea la Dorotei al Monembaziei şi la Cigala.

Cel mai popular cronograf a fost al călugărului Manasses, care şi-a scris opera în versuri, pline de flori retorice şi de inversiuni sintactice, ducând povestirea evenimentelor până la moartea împăratului Nichifor Botniatul (1081). Cronograful lui Manasses tradus în limba slavă, a fost răspândit în vechile noastre mănăstiri şi a influenţat, după cum s'a văzut, destul de intens, pe călugării cronicari din veacul al XVI-lea: Macarie şi Azarie, şi prin aceştia, indirect pe Ureche.

Prin materialul biblic prescurtat, prin numeroasele legende apocrife, prin anecdotele istorice interesante, prin bogatul strat folkloric şi în sfârşit prin elementele de istorie universală, cronografele au fost mult răspândite şi cetite la noi. Ele au deşteptat curiozitatea pentru lucrurile istorice şi au stat pe masa de lucru a marilor cărturari din trecutul nostru ca Dosofteiu şi Miron Costin.

CRONOGRAFE DE ORIGINE SLAVĂ

Cel mai vechiu cronograf cunoscut în limba românească a fost tradus în anul 1620, de călugărul oltean Moxa Mihail, cel care a tradus pe vremea lui Matei Basarab şi Pravila dela Govora. El spune că scrie din îndemnul Episcopului Teofil dela Râmnic, care a ajuns mai târziu Mitropolit. Pe scoarţa legăturei de lemn, îmbrăcată în piele, câteva note ne destăinue că manuscrisul fusese cândva al mănăstirei Bistriţa. A fost cumpărat, pe vremuri, în Bucureşti, de profesorul rus V. Gregorovici şi se păstrează acum în Muzeul Rumianţov din Moscova. După o copie făcută de Gr. Tocilescu, cronograful a fost publicat în întregime, în caractere cirilice, de B. P. Haşdeu, în *Cuvente den bătrâni*. Moxa spune că tălmăceşte din « cărţi slavoneşti ». După isvoarele utilizate cronograful lui Moxa se împarte, după cum a observat I. Bogdan, în două părţi. Prima parte merge până la Mihail unde călugărul compilator, dându-şi seama că nu poate « afla adâncul scripturilor », după cum nu poate număra « stealele ceriului, nice năsipul mării », pune « odihnă condeiului » ca vâşlaşul, care ajuns în limanul mării aduce corabia la ţărm ». « De-acum s'au scos dentr'alte izvoade ». I. Bogdan a identificat şi publicat isvoarele slave din care şi-a alcătuit Moxa a doua parte a compilaţiei sale. Este aşa numita « Arătare în scurt a celor întâmplate de la Adam până în zilele noastre » (*Skazanije vŭ kratcê ..*) care se găseşte anexată ca introducere la analele sârbeşti din veacul al XV şi al XVI şi care a circulat şi în mânăstirile noastre, copiată adesea la începutul analelor moldoveneşti în limba slavă. Prima parte şi cea mai întinsă are la baza ei, precum au arătat Gregorovici, Haşdeu şi Bogdan, cronograful lui Manasses tradus în limba slavă. Domnişoara Margareta Ştefănescu, ignorând studiul anterior al lui Bogdan, a arătat că în cronograful lui Moxa se găsesc pasagii întregi luate din Manasses, dar că în genere, el extrage ceeace convenea punctului de vedere religios şi moral. Am arătat însă în altă parte că cronograful lui Moxa, « nu este o simplă traducere sau prescurtare după Manasses, căci pe lângă omisiuni însemnate şi transpuneri de text, Moxa cuprinde numeroase elemente care lipsesc din Manasses, dar se regăsesc în alte cronografe bizantine ». Un asemenea adaos este, între altele, graţioasa legendă a Casiei — un ecou al folklorului bizantin — povestit concis, pe care o reproducem aci şi ca o probă de limbă a timpului.

Cronograful începe prin a povesti că împăratul Teofil, vroind să-şi găsească o soţie, adună, prin crainici, în palatul său, toate fecioarele frumoase şi înţelepte din împărăţie. Cea aleasă trebuia să primească din mâna împăratului, ca şi zeiţele din mitul troian, un măr de aur. « El văzu — continuă apoi cronograful — o fată prea frumoasă şi înţeleaptă. Deci grăi către

dânsa, cu ispită: « Pentru muiare au venit răul în lume ». Ea răspunse către dânsul: Adevarŭ iaste; şi pentru muiare au intrat şi binele în lume, cum ai zice: Pentru Eva răul; şi pentru Precista Maria binele. Auzi împăratul şi se miră, de zise: « Eu mai înţeleaptă muiare de mine, nu voiu lua ». Şi dede mărul cel de aur, ce era semn de nuntă, unii feate, anume Theodora. Casia zise către Theodora: Dobândişi împărăţia lumească şi eu voi nevoi să fiu împărătească. De acii se făcu călugăriţă şi s'au închis într'o chilie, de au petrecut vieaţa îngerească. Deaciia au dobândit împărăţia lu Hristos. Theodora se cunună cu Theofil ».

Casia, eroina din această legendă, este cunoscuta poetă care a alcătuit cele mai frumoase condace ale literaturii ortodoxe [1].

Originalul — slav — al cronografului lui Moxa era deci traducerea unei prelucrări în proză a lui Manasses cu omisiuni în unele părţi, cu amplificări în altele, scoase din mai multe cronografe bizantine, şi sporită, însfârşit, cu ştiri luate din cronicele sârbeşti. In partea finală, cronograful cuprinde şi ştiri privitoare la istoria Românilor: despre Dan Voevod, despre Mircea cel Mare, de luptele lui « Iancul Voevod cu Turcii în Ţara Rumânească la Ialovniţă », despre « când s'au început a se descăleca ţara Moldovei »; despre războiul lui Ştefan cel Mare la Racova: — « şi periră atunce Turci mulţi fără număr » — ; despre invazia lui Mohamed în Moldova: « şi biruiră atunce Turcii, deci feaceră rău mare Moldovenilor », şi în sfârşit despre luptele nefericite ale lui Ştefan-cel-Mare la Chilia şi la Cetatea Albă.

Stilul cronografului, precum s'a putut vedea şi din extrasul de mai sus, e concis, dar, traducerea e adesea plină de vigoare şi uneori pitorească. Iată de pildă înfăţişarea unui împărat războinic (Vasile, fiul lui Roman): «Coifurele, segeatele, sulițele, platoşele, toate armele lui erau mai dragi decât mease tinse, pline de veselie şi de vin dulce. Sunetul armelor şi răsunul coardelor de arc, mai iubia decât glas de alăute». Iată, prin contrast, şi un portret de împărat desfrânat (Constantin, fratele lui Vasile): « nu iubea sunete de sabii şi bucine, seamne de războie, nici chiote de gloate, nicie glas de oaste, ce numai ce bea şi mânca cu mueri frumoase şi cu fluere şi alăute, jucări şi cântece... »[2]. Iată acum şi descrierea plastică a luptei lui Mircea cu Turcii, care a găsit ecou şi în sufletul lui Eminescu, căci o citează în evocarea luptei dela Rovine: « Şi fu războiu mare câtu se întuneca de nu se vedea văzduhul de mulţimea săgeatelor, şi mai pierdu Baiazid oastea lui cu totul. Iară paşii şi voevozii pieriră toţi, aşa de se vărsa sânge mult cât era văile crunte ».

Cronograful lui Moxa n'a avut însă, după cât se pare, răspândire, fiindcă până acum nu ne este cunoscut decât într'un singur exemplar — şi acela la Moscova.

Mai multă răspândire au avut însă cronografele traduse din greceşte.

CRONOGRAFE DE ORIGINĂ GREACĂ

CRONOGRAFUL LUI DOROTHEI AL MONEMBAZIEI.

Cronograful versificat al lui Manasses a fost prelucrat în proză şi amplificat cu fragmente împrumutate din Theofan, Gheorghe Monahul, Cedren, Zonaràs ş. a. Astfel s'a format o cronică în limba greacă populară, care ducea povestirea evenimentelor până la anul 1570, cunoscută de bizantinologi sub numele de cronica dela 1570. Acest cronograf grecesc s'a păstrat în peste 25 de manuscrise, dintre care o versiune intitulată: Istoria politică a fost publicată de Martin Crusius în a sa *Turcograecia*, la Basel, în 1584.

O altă versiune de pe acest cronograf a fost adusă în Moldova de Ierotei, Mitropolitul Monembaziei. In 1588, Ierotei însoţea pe elevul său, Patriarhul Constantinopolului Eremia al II-lea, într'o călătorie prin Ţara-Românească, Moldova şi Rusia, întreprinsă cu scopul de a obţine mijloacele necesare pentru a scăpa de datorii scaunul Patriarhiei. In Moldova domnea atunci Petru Schiopu, « învăţat desăvârşit », cum ne încredinţează Ierotei, « care ştie limba turcă, greacă şi română » şi care ţinuse în prima căsătorie o grecoaică din insula Rodos: Maria Amirali. Prelaţii sosesc la curtea din Iaşi pe vremea când Domnul sărbătorea asocierea la domnie a fiului său Petru şi căsătoria fiicei sale Maria cu Spătarul Zotu Ţigara, grec originar din Ianina. Manuscrisul cronografului a fost copiat din porunca lui Petru Şchiopu, sub supravegherea lui Zotu Ţigara. Mai târziu, în 1631, când Zotu Ţigara nu mai era în vieaţă, copia făcută în Moldova a fost tipărită la Veneţia în 1631, sub titlul: Βιβλίον ἱστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας ... (Carte istorică cuprinzând pe scurt felurite şi interesante istorii...). Cartea s'a tipărit pe numele Mitropolitului Dorotei al Monembaziei (« adunată — spune titlul mai departe — din diferite adevărate istorii şi tradusă în limba populară de către prea sfinţitul Mitropolit al Monembaziei chiar Dorotei »), cu spesele lui Apostol Ţigara, fratele lui Zotu, şi este închinată lui Alexandru Cuconul, Domnul Ţării Româneşti (1623—1627).

Cronograful cuprinde între domnia lui Selim al II-lea şi Murat al III-lea un capitol în care se descrie activitatea Mitropolitului Ierotei şi petrecerea lui în Moldova, la curtea lui Petru Şchiopu. Textul merge cu povestirea evenimentelor până la domnia Sultanului Murat al III-lea.

Cronograful lui Dorothei a fost cunoscut de timpuriu la noi şi a fost tradus, după datele pe care ni le dau câteva copii posterioare, de Grigore Dascălul Buză, (« scoasă după grecie pă limbă românească de Grigore Dascălul Buză »).

CRONOGRAFUL LUI CIGALA

Al doilea cronograf grecesc, care a circulat în literatura veche românească, a fost publicat şi el la Veneţia, în 1637, de Mathei Cigala din Cipru, paroh al bisericei greceşti San — Giorgio din Veneţia, sub titlul: Νέα σύνοψις διαφόρων ἱστοριῶν... (Noul compendiu de diferite istorii, începând dela zidirea lumei şi ajungând până în anul de faţă... traduse în limba populară de către Mathei Cigala din Cipru [1].

Baza acestui cronograf este tot cronica dela 1570. Autorul a luat însă, într'o vreme când nu exista noţiunea de proprietate literară, pasagii întregi din Dorotei al Monembaziei. Dela

[1] A se vedea mai pe larg despre această legendă în literatura românească, studiul nostru: *Fiore di virtù în literatura românească* în Analele Academiei Rom.

[2] Haşdeu, *Cuvinte din bătrâni*, I p. 341.

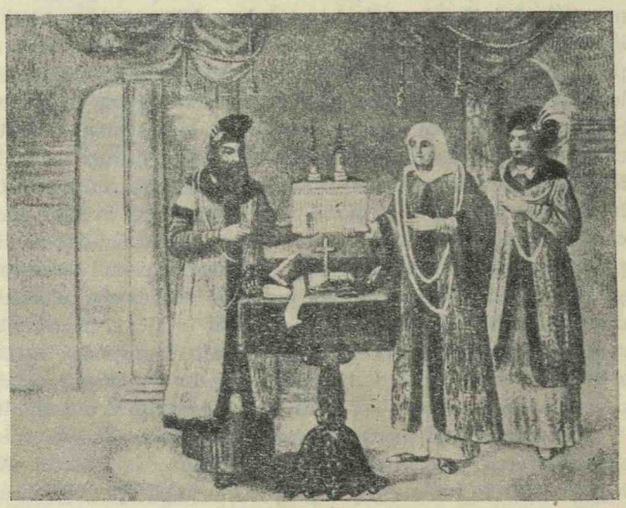

Petru Şchiopul cu Doamna, Maria Amirali, şi cu fiica sa Maria, căsătorită cu Zotu Ţigara.
(După D. Russo, *Studii istorice greco-române*).

[1] Dăm titlul (prescurtat) după traducerea lui D. Russo *Studii ist. greco-rom.*, I, p. 87

1392 înainte, Cigala intercalează, desvoltând, Turcograecia lui Crusius. Cronograful se încheie la anul 1624, după care urmează o serie de capitole disparate: o listă a împăraților bizantini și a Patriarhilor până la invazia Turcilor; un capitol despre « dispotația St. Silvestru cu vrăjitorul Zamvri », altul despre cele 7 sinoade ecumenice; despre întemeierea Veneției și despre dogii care au stăpânit-o; despre demnitățile curții imperiale a Bizanțului. Cronograful lui Cigala a ajuns în Moldova și a fost tradus, pe la jumătatea veacului al XVII-lea, de Pătrașco Danovici, ce a fost « supt vlăstia domniei Moldovei logofăt al treilea și grămătic de scrisoare grecească ».

Ni s'a păstrat într'o mulțime de m-sse, dintre care cel mai vechiu se află în Biblioteca Academiei Române, sub cota nr. 86 și a fost copiat în anul 1669, de către Gavril Diac ot Bălțătești « cu cheltuiala lui Ion Iorgachie Cantacuzino, sinŭ Toader Eordachie vel vistiernic », protectorul lui Miron Costin.

Din contaminarea cronografului lui Doroteiu cu cronograful Cigala s'a format în literatura noastră un al treilea tip de cronograf, — poate cel mai răspândit.

Ambele cronografe au fost utilizate de timpuriu de cărturarii noștri. Mitropolitul Dosofteiu a împrumutat, precum de altfel o spune singur și precum a dovedit-o acum în urmă regretatul Iulian Ștefănescu, materiale pentru legendele sale hagiografice, și din Cigala și din Dorotei. Contimporanul lui Dosofteiu, Miron Costin era și el un cititor pasionat al cronografelor. Cronica munteană, întitulată Istoriile Domnilor Țării-Românești, atribuită lui Radu Popescu, a cuprins și ea pasagii din Dorotei și din Cigala.

Regretatul Iulian Ștefănescu a arătat că cele 25 de copii din această clasă de manuscrise se pot grupa în 5 familii, care toate derivă dintr'un prototip comun, păstrat mai bine în ms. nr. 3517, din Biblioteca Academiei Române.

Ceea ce este însă mai interesant: cronografele au pătruns, prin cărturarii mărunți, în masele adânci ale poporului și au lăsat în folklorul nostru, urme care dăinuesc până astăzi.

Cronografele bizantine cuprind în urzeala lor, un bogat material folkloric. O parte din acest material folkloric este alcătuită din legende religioase apocrife, care, pe cale orală sau scrisă, s'au revărsat asupra întregii lumi ortodoxe din Balcani și din Răsărit. Altă parte este alcătuită din legende cu substrat istoric, plăsmuite în vremurile de agonie ale antichității clasice, și, în sfârșit, câteva sunt teme de folklor, ce par să fi intrat în Bizanț din lumea Orientului arab.

ELEMENTE DIN CRONOGRAFE ÎN FOLCLOR. Am analizat pe larg, în *Cărțile populare* vol. II, bogatul strat de legende apocrife al cronografelor privitor la: căderea îngerilor, numele lui Adam, Cain și Abel, omorîrea lui Cain și originea câinilor, uriașii; Melchisedec, Avraam, Moise, Solomon; proorocul Eremia și căderea Ierusalimului, Iosif și Asineta; Avgar și Mântuitorul; cei șapte cuconi din Efes. Am arătat cu acel prilej cât de întinse sunt ramificațiile acestei literaturi apocrife în tezaurul tradițiilor și creațiilor populare. De exemplu, cronografele lui Dorotei și Cigala ne explică astfel numele lui Adam: « Acest nume al lui Adam se scrie în 4 slove: slova dintâi *A* arată partea despre Răsărit; iară slova a doua iaste D, arată partea despre Apus; iară slova a treia iaste A, arată partea despre Miază-Noapte; iară slova a patra iaste M, arată partea despre Miază-zi ». Textul românesc este însă aci confuz, căci nu se vede ce legătură este între literele care alcătuesc numele lui Adam și punctele cardinale ale pământului. Legenda se luminează însă prin originalul grecesc: Prima literă din numele lui Adam vine dela Ἀνατολή (Răsărit); a doua D din Δύσις (Apus); a treia A din Ἄρκτος (= Miază-Noapte); a patra Μεσημβρία (= Miază-zi) — aceasta pentrucă Dumnezeu, în chip simbolic, a făcut pe om cu elemente luate, de la toate punctele cardinale, pentru ca pământul să-l recunoască ca al său. Din acest pasagiu al cronografelor s'au inspirat cărturarii mărunți ai satelor, care, în orațiile de iertăciune, rostite la nunți, după ce evocă creațiunea omului, introduc următorul episod:

Ș'a mai trimes Dumnezeu
In *patru unghiuri de lume;*
Și-au adunat *4 slove*
De-au făcut un nume;
Au trimes la Răsărit,
La Amiază și la Asfințit,
Și la miez de Miază-noapte,
Și adunară 4 slove din carte,
Și-a tălmăcit *numele*
Strămoșului nostru *Adam.*

Aceste orații sunt rostite pretutindeni la nunțile țărănești, de către vornic, înainte de plecarea mirilor la biserică.

ISTORIA TROADEI. Al doilea strat de materiale populare din cronografe este alcătuit din legende profane, grecești sau bizantine. Astfel este ciclul de legende privitoare la luptele de sub zidurile Troiei, înfățișate însă într'o altă lumină decât acea pe care o cunoaștem din poemele homerice.

Izvorul acestor legende din cronografe sunt două plăsmuiri apocrife din veacul al II-lea al erei creștine: Dictys Cretanul și Dares Frigianul, doi pretinși martori la războiul troian, care ar fi scris — unul din tabăra grecească, altul din tabăra troiană — originea și peripețiile luptelor la care au luat parte. Această *Istorie a Troadei* a plăcut mult în lumea veche românească; ea a fost extrasă din cronograful lui Cigala, unde povestirea este mai vie, mai colorată și mai completă, — fiindcă cuprinde și tragedia eroilor greci după întoarcerea în patrie — și a circulat, extrasă a parte, în numeroase copii manuscrise.

Capitolele privitoare la Constantin cel Mare, care trebue să-și fi găsit un mare număr de cititori, fiindcă le găsim extrase și în copii aparte, cuprind și ele multe elemente de folklor bizantin.

FOLCLOR ORIENTAL. Găsim însă și material legendar, care a pătruns în folklorul bizantin din Orientul arab, ca de pildă episodul soției lui Theodosie cel Mic pe care cronografele ni-l povestesc astfel: Împăratul primise în dar un măr prea frumos, pe care-l trimise soției sale. Aceasta, admirându-l, îl dărui nașului ei, Pavlin, care neștiind că fusese în mâna împăratului, îl aduse acestuia.

Theodosie, intrând în bănueli, întrebă pe soție ce a făcut mărul? Soția se jură că l-a mâncat. Împăratul arătându-i mărul, porunci să se tae capul lui Pavlin. iar pe ea o isgoni. Femeea se duse la Erusalim, unde muri. Această legendă, într'o formă mai bine închegată, se găsește încorporată în vestita colecție de basme arabe: *O mie și una de nopți* și este probabil de origine indică, deoarece își găsește paralela cea mai veche într'o colecție de povești sanscrite, *Vetala panciavinsati*, din secolul al VI—VII-lea.

LOCALIZĂRI. Unele elemente anecdotice din cronografe, ca de ex. episodul, încorporat în cronografe la împărăția lui Tiberiu, despre un bolnav cu o rană plină de puroiu, pe care se așezase muștele, de-l chinuiau, și care oprește pe un binefăcător, ce vroia să le gonească: « Lasă-le că sunt sătule acestea de nu mănâncă rău, numai ce ling, iară de vor începea niște flămânde, mai rău vor mânca », a fost localizată și la noi. In Moldova în satul Țepu, din județul Tecuci, în centrul legendei apare poetul Conachi, care condamnă un slujitor vinovat să fie legat gol, în lunca Bârladului; în Basarabia, o legendă asemănătoare a fost pusă pe seama boierului Calmuțki.

BIBLIOGRAFIE. Cronograful lui Moxa a fost publicat de B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I 1878, p. 313—443. Republicat în caractere latine (dar cu păstrarea unor litere chirilice) de N. Simache și T. Cristescu, *Hronograful lui Mihail Moxa, Buzău*, 1942. Prefața confuză nu rezolvă problema surselor care trebue pusă pe alte baze. Despre isvoarele cronografului: Ion Bogdan în *Archiv für slavische Philologie*, XIII, p. 501—502 Cf. și adaosele lui Const. Jireček XIV, p. 255—277. Textul slav al cronografului lui Manasses în *Cronica lui Constantin Manasses, traducere medriobulgară făcută pe la 1350. de* I. Bogdan *cu o prefață de Prof. I. Bianu* Bucureşti 1922. Pentru *Skazanije* cf. Bogdan *Arch. für sl. Phil* XIII p. 481—536; acelaș, *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*, Bucureşti, 1895, p. 79—102. acelaș, *Letopisețul lui Azarie Analele* Acad. Rom. s. II ton. XXXI. Mem. sect. Ist. 1909 p. 6—19 și 65—89. XIV, 255 și urm ; Margareta Ştefănescu, *Cronica lui Manasses și literatura românoslavă și română veche*, Iași, 1927. (Extras din *Arhiva*, Iași, 1927). Despre raporturile cu Manasses vezi și N. Cartojan *Legendele Troadei în lit. veche rom.*, Analele Acad. Mem. Secț. lit.s. III, t. III, mem. 3, 1925, p. 36—38.

CRONOGRAFELE GRECEŞTI (TIP DOROTEI ŞI CIGALA): D. Russo, *Studii istorice greco-române*, *Opere postume*, I, 1939, p. 53—100 (cronica dela 1570; Turcograecia lui Crusius; cronografele lui Dorotei ș Cigala; cronografele românești); Iulian Ştefănescu, *Cronografele românești de tipul Danovici* (studiu neterminat, publicat după moartea autorului) în *Revista istorică română*, IX, 1939, p. 1—77. Despre utilizarea cronografelor de Dosofteiu vezi Iulian Ştefănescu în *Revista istorică română* I, 1931, p. 251—297; de Radu Popescu în *Istoriile Domnilor Țării-Românești*, la Al. Vasilescu, în *Convorbiri Literare*, XLVIII, 1914, p. 1085—1092 și D. Russo, *op. cit*, p. 99. Despre Dorotei: V. Grecu în *Codrul Cosminului*, II-III, p. 535—556.

LEGENDA TROADEI. Textul publicat de M. Voileanu, *Codicele M. Voileanu*, Sibiu, 1891, p. 25—44 (după un ms. din 1748; de Leca Morariu, *Războiul Troaiei* după *Codicele Popovici* (1796), Cernăuți, 1924; și de Dr. M. Gaster (după un cronograf) în traducere germană, în *Byzantinische Zeitscrift*, III, 1894, p. 528—552. Studii asupra legendei în legătură cu cronografele: Karl Praechter, *Original der rumänischen Troia* în *Byzantinische Zeitschrift*, IV, 1895, p. 519—546; W. Istrin, *Beiträge zur griechisch-slavischen Chronographie* în *Archiv für slavische Philologie*, XVII, 1895, p. 416—429; N. Cartojan, *Legendele Troadei în literatura veche românească*, Analele Acad. Rom., Mem. Secț. Lit. s. III, t. III, mem. 3, București, 1925, (tot aci p. 13—73 versiunea occidentală a lui Guido della Colonna în ms. 2183 din B.-l. Acad. Rom.). p. 9—35; D. Russo, *Studii ist. greco-rom.*, I, p. 92—93.

LEGENDELE SFÂNTULUI CONSTANTIN. Iulian M. Ştefănescu, în *Revista istorică română*, I, 1931, p. 251—297, (legenda aparte în ms. 1433 din Bibl. Acad. Rom.).

EXTRASE DIN CRONOGRAFE. E. C. Grigoraș, *Povestiri din cronografe*, București, 1931. Casa Școalelor (legenda Sf. Cruci; legenda Sf. Sofii; legenda celor 7 cuconi); Vasile Grecu, *Legenda Maicii Domnului* în *Glasul Bucovinei* pe anul 1921, p. 145—148; Ovid Densușianu în *Revista critică literară*, III, 1895, p. 286—298 (după ms. din Paris, fond valah nr. 4); Aron Densusianu în *Revista crit. și lit.*, IV, 1896, p. 307—319; M. Demetrescu în *Convorbiri Literare*, XXIX, 1895, p. 657—663 și în *Arhivele Olteniei*, II, 1923, p. 347—353.

CRONICARII MOLDOVENI ÎN LIMBA NAȚIONALĂ

ASCENSIUNEA BOIERIMEI IN VIEAȚA DE CULTURĂ A NEAMULUI

Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, rostul cultural al clerului începe însă să decadă. Și atunci, pe la jumătatea secolului al XVII-lea, mai ales în Moldova, clasa socială a boierimii dobândește un loc preponderant în vieața de cultură a neamului. Această ascensiune este rezultatul unor prefaceri adânci săvârșite în structura socială a poporului românesc, prefaceri pe care vom încerca să le schițăm în linii generale aci, pentrucă ea a avut o importanță deosebită în cultura noastră veche.

Nu avem acte din epoca întemeierii Principatelor, dar atât cât putem întrezări în negura vremurilor, din câteva documente posterioare, se pare că încă din epoca de închegare a principatelor noastre, forma obișnuită de proprietate — deși nu singura — era cea colectivă. Populația de agricultori, răsfirată în sate, stăpânea în devălmășie pământul pe care-l lucra, imașurile pe care-și păștea vitele, pădurea din care-și scotea lemnele trebuitoare pentru construcție și foc. Pământul era proprietatea colectivă a satului, care scobora dintr'un strămoș comun. Satul întreg, înrudit deci prin legături de familie, muncea în comun pământul, din recolta căruia apoi fiecare își trăgea partea lui și a alor săi, sub oblăduirea bătrânilor.

După întemeierea principatelor, Domnii pun stăpânire pe pământurile nemuncite și nelocuite, precum și pe cele confiscate dela « vicleni », adică dela « vânzătorii de țară », trădătorii. Din aceste pământuri, care alcătuiau domeniile coroanei, Voevozii dăruiau sfetnicilor lor de taină — boierilor de divan — precum și vitejilor cari își puseseră, pe câmpurile de luptă, vieața în primejdie pentru apărarea domniei, lanuri întinse. Aceste pământuri dăruite trebuiau însă puse în valoare, trebuiau cultivate; și pentru desțelenirea lor, era nevoie de brațe. In acest scop, stăpânul își coloniza moșia cu țărani — fie că îi atrăgea din satele răzețești învecinate, unde creșterea populației împutina rația de hrană, fie că îi aducea din depărtări, din țări străine. Țăranii, veniți astfel coloni pe moșia boierului, primeau dela acesta câteva pogoane de pământ, pe care-l munceau pentru hrana lor și a familiei lor, dar se învoiau, în schimbul pogoanelor primite, să dea proprietarului o parte din recoltă — dijma — și să lucreze un număr de zile pe an, pe pământul pe care proprietarul și-l rezervase sieși.

In chipul acesta a început să se diferențieze clasa țăranilor în două: o clasă de *țărani liberi*, băștinași, trăind fără nicio constrângere, ca răzeși sau moșneni, din moși strămoși pe pământul pe care-l stăpâneau ca proprietate colectivă, în devălmășie, — și alături, o altă clasă de *țărani clăcași*, cari primeau pământul anual din proprietatea boierului, obligându-se în schimb, prin bună învoială, la dijmă și la clacă.

Aceste două forme sociale au conviețuit multă vreme; dar în cursul veacurilor XVI—XVII, clasa țăranilor răzeși începe să se îngusteze, în timp ce crește din ce în ce clasa țăranilor clăcași.

Incepând dela sfârșitul veacului al XVI-lea, din pricina tributului pe care Domnii trebuiau să-l verse anual la Poartă, birurile apăsau din ce în ce mai greu populația rurală. Spre a face față acestei fiscalități excesive, vechii moșneni și răzeși încep să-și vândă boierilor de pe moșiile învecinate, sfoara de pământ ce li se cuvenea din proprietatea colectivă. Prin aceste vânzări, țăranii răzeși rămân din punct de vedere juridic fără pământ; zic din punct de vedere juridic, fiindcă, de fapt, boierul le ceda de cele mai multe ori pământul vândut, ca să-l lucreze mai departe pentru hrana lor, dar cu condiția ca, în schimbul pământului cedat, țăranul să dea o parte din recoltă, dijma, și să se oblige a munci un număr de zile pe an în moșia boierească, adică să facă claca. Prin aceasta țăranul răzeș intra într'o sferă juridică nouă: pământul lui trecuse, prin vânzare, în proprietatea boierului; dar boierul îi lăsase mai departe uzufructul pogoanelor vândute, în schimbul dijmei și al clăcii. Rămas fără pământul său propriu, țăranul răzeș sau moșnean, care-și vânduse partea lui de moșie, intra în rândurile țăranilor clăcași. Condițiile economice din ce în ce mai grele — mai ales în epoca domniilor fanariote — vor sili cu timpul aproape toată țărănimea liberă să-și vândă ocinele și să intre în condițiile juridice ale clăcașilor.

In secolul al XVII-lea, suntem tocmai în epoca în care procesul acesta social este în plină desfășurare. Boierimea își întinde necontenit hotarele moșiilor, absorbind proprietatea răzeșilor. Pe ruinele proprietății colective țărănești, se ridică, din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, o clasă de latifundiari puternici, care formează divanul și joacă un rol important în ridicarea și în surparea tronurilor, care colindă curțile străine pentru a consolida sau a intriga împotriva Domnilor.

Centrele importante în care se punea la cale întronarea și răsturnarea Domnilor noștri erau, în secolul al XVII-lea, Constantinopolul și orașele Poloniei.

In Constantinopol veneau periodic Domnii cu alaiurile de boieri, pentru a primi învestitura dela Poartă, la fiecare început de domnie. Dar în această metropolă de cultură a Orientului,

în care se suprapusese trei civilizaţii diferite: bizantină, latină medievală şi turco-arabă, Domni şi boieri veneau în contact cu fruntaşii plutocraţiei greceşti, grupaţi în jurul Patriarhiei, din care radia vieaţa spirituală a întregului popor grec. Din secolul al XVII-lea, profesorii dela şcoala Patriarhiei, care îşi făcuseră studiile la colegiile din Roma, Veneţia şi Padova, introduseseră un avânt de vieaţă nouă, din orizonturile Renaşterii occidentale. Era imposibil ca boierimea noastră, care se vânturа necontenit prin Constantinopol, să fie atrasă numai de pitorescul şi strălucirea acestei cetăţi pe care o cântaseră trouverii evului mediu francez. Contactul cu cercurile Patriarhiei a trezit în ei râvna după orizonturile mai largi ale culturii occidentale.

In mediul cosmopolit al Constantinopolului şi în marea şcoală a Patriarhiei şi-au făcut ucenicia ştiinţifică: acea bizară figură care e Nicolae Milescu, Domnul Constantin Duca, Stolnicul Constantin Cantacuzino şi cea mai cuprinzătoare şi mai erudită minte a trecutului nostru de cultură, Dimitrie Cantemir.

Un al doilea curent de cultură occidentală a venit în Moldova din Polonia, în împrejurările pe care le vom vedea în capitolul următor.

Contactul cu şcolile Poloniei şi cu lumea greacă din Constantinopol, înlesneşte boierimii noastre să câştige un loc de frunte în cultura principatelor şi deschide în acelaşi timp o eră nouă în istoria literaturii noastre.

BIBLIOGRAFIE. Pentru urmărirea mai pe larg a prefacerilor săvârşite în vieaţa socială a poporului nostru, în legătură cu cele expuse N. Iorga, *Constatări istorice cu privire la viaţa agrară a Românilor*, Bucureşti, 1908. (Broşura alcătueşte volumul XVIII, 1, din colecţia « *Studii şi Documente cu privire la istoria Românilor* »).

Interesante contribuţii aduc studiile documentate ale mult regretatului istoric C. Giurescu: *Despre Rumâni*, *Analele Academiei Române*, seria II-a, tom. XXXVIII, *Memoriile secţiunii istorice*, an. 1916. p. 191—247. Acelaşi, *Despre boieri*, Bucureşti, Socec, 1920, o broşură de 128 pagini. Ambele chestiuni au fost reluate într'un cadru mai larg, în cursul pe care regretatul Giurescu l-a ţinut la Facultatea de litere din Bucureşti, în anul şcolar 1915—1916, sub titlul: *Organizarea socială în Ţara Românească:* (o copie litografică din acest curs se păstrează în Biblioteca Academiei Române sub cota: II, 52358).

O expunere succintă a evoluţiei claselor noastre sociale la I. C. Filitti, *Clasele sociale în trecutul românesc* (Conferinţă ţinută sub auspiciile Institutului Social Român, la Fundaţia Carol, Duminică 25 Ianuarie 1925). Extras din *Convorbiri Literare* Februarie şi Aprilie 1925 (23 pag.). Chestiunea a fost reluată de I. Filitti şi tratată mai pe larg, cu materialul documentar necesar, în *Arhiva pentru Ştiinţa şi Reforma Socială*, Bucureşti, 1925. Pentru informaţii privitoare la titlurile şi funcţiunile boierilor, în legătură cu originea dregătoriilor şi cu evoluţia lor; acelaş, *Oameni dependenţi şi cultivatori liberi în Principatele române în sec. XV—XVII*, Bucureşti, 1933. Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist. seria II. Form. XIII. mem. 18; acelaş, *Proprietatea solului în Principatele române până la 1864*, Bucureşti 1935 (« Fundaţiunea Regele Ferdinand I ») C. C. Giurescu, *Noi contribuţiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV şi XV*, Bucureşti, 1925.

TINERETUL MOLDOVEAN LA STUDII ÎN POLONIA

Călugării, cari continuaseră în mânăstiri, din îndemnul domnilor şi al boierilor, cronica lui Ştefan cel Mare, reprezintă în istoriografia Moldovei o decădere. Insufleţiţi de recunoştinţă faţă de voevozii cari, prin daniile lor, le-au asigurat vieaţa materială, ei le-au zugrăvit faptele într'un stil exaltat de pietate. Modelele cu care erau deprinşi, legendele hagiografice, înfăţişând vieţile sfinţilor într'o bogată înlănţuire de incidente miraculoase şi în lumină de apoteoză, i-au făcut să dea scrisului lor un pronunţat caracter panegiric. De altă parte, sbuciumările interne, luptele pentru apărarea Moldovei, zarva dela curtea domnească, a căror ecou ajungea până între zidurile mânăstirii stins, sunt înfăţişate şters, fără interes, fără coloare.

In cronicele moldoveneşti, scrise de călugări în limba slavă, nu găsim, prin urmare, nici sentimentul naţional, nici simţul obiectivităţii. Meritul de a face din istorie un instrument al conştiinţei naţionale revine marilor cronicari moldoveni, cari grupaţi strâns în jurul voevozilor lor, şi-au amestecat sângele cu pământul ţării.

Boierii moldoveni, continuând letopiseţele călugărilor, au pornit sub impulsul unui sentiment patriotic, pe care îl spun răspicat în predosloviile lor. Ei scriu, ca să afle « cap şi începătură moşilor », ale căror fapte să servească drept norme pentru urmaşi: « ca să fie cele bune de învăţătură, iar de cele rele să se ferească ».

Când cineva este însufleţit de asemenea idee, cea dintâi năzuinţă a lui trebue să fie adevărul. De aci, acel spirit de obiectivitate şi de discernământ critic, pe care îl găsim la marii cronicarii moldoveni; de aci, şi preocuparea lor de a scrie istoria, nu într'o limbă pe care masele populare nu o înţelegeau, ci în limba naţională.

Este deci o mare deosebire şi de concepţie şi de nivel între cronicile slavoneşti, scrise de călugări, şi între cele alcătuite în limba română. de către boierii moldoveni.

Ca să ne putem explica această deosebire de nivel şi de concepţie, e necesar să căutăm a determina mai întâi mediul cultural în care s'au format sufleteşte, primii boieri cronicari.

PRIBEGI IN POLONIA. Moldova, dela începutul organizării sale politice, ţinea capătul marilor drumuri de comerţ, care uneau cetăţile Poloniei cu cetăţile de pe ţărmurile Mării Negre, şi prin ele avea legături, pe de o parte, cu marile căi maritime, care duceau spre Orientul îndepărtat, iar pe de o alta, cu marile centre de negoţ ale Italiei medievale. Din timpurile vechi, neguţătorii poloni colindau drumurile Moldovei pentru a ajunge la porturile de pe coastele Mării Negre. Pe aceste vechi legături comerciale s'au grefat, cu vremea, relaţiile politice şi culturale. Alexandru cel Bun, intrând în legături cu vecinii săi, s'a căsătorit cu vara regelui, Ringala, şi a împrumutat coroana Poloniei cu 5.000 de ruble, pentru care a primit în schimb, ca zălog, Pocuţia. Aceste legături politice continuă şi sub urmaşii săi şi, în războiul civil care se deslănţuie între fiii şi urmaşii lui Alexandru cel Bun, cei alungaţi din domnie se refugiau în Polonia.

In a doua jumătate a veacului al XVII-lea, se creează în Moldova două partide: un partid care ţinea cu Turcii şi un altul care nădăjduia să scuture, prin ajutorul Polonilor, suzeranitatea musulmană, devenită din ce în ce mai apăsătoare. In luptele înverşunate dintre aceste două partide, lupte în care era prinsă toată boierimea, cei ce se sprijineau pe ajutorul leşesc, învinşi de Domnul adus de Turci, fugeau în Polonia, ca să-şi scape vieaţa. Astfel şi-au găsit refugiu în ţara vecină: Alexandru Lăpuşneanu şi fiul său Bogdan, care avea prieteni în nobilimea polonă, întru cât surorile sale fuseseră măritate în Polonia. Când Petru Şchiopul a luat drumul exilului spre Tirol, boierii săi devotaţi s'au refugiat în Polonia. Acolo şi-au găsit atunci adăpostul: familiile Stroici şi Movileştii, la care s'a alăturat apoi marele boier Nestor Ureche, fugit la urcarea în a doua domnie a lui Aron Vodă.

Când norocul le surâdea, când nemulţumirile împotriva Domnului adus de Turci creşteau în ţară, atunci pribegii se întorceau, sprijiniţi de oşti polone. Astfel, Zamoisky a făcut Domn în Moldova pe Ieremia Movilă şi, după moartea acestuia, pe Constantin Movilă. In războiul civil care a urmat între veri, adică între fiii lui Ieremia şi ai lui Constantin, totdeauna înfrânţii îşi găseau adăpost pe pământul polon. Tot la vecinii dela Nord, s'a refugiat şi Miron Barnovschi care, cu tot numele său slav, era moldovean de baştină, din neamul Movileştilor. Faptul că şi-a schimbat numele dovedeşte, şi el, o influenţă polonă.

Boierii aceştia, care se refugiau în ţară străină, trebuind de multe ori să rămână acolo vreme îndelungată — nici ei nu ştiau dacă se vor mai întoarce cândva — ca să-şi poată asigura

o ședere liniștită, cereau și obțineau indigenatul polon. Astfel se constată documentar că au dobândit cetățenia polonă: Movileștii — Gheorghe, Ieremia și Simeon —; Nestor Ureche, tatăl lui Grigore Ureche; Luca Stroici — care ne-a lăsat « Tatăl nostru », scris cu caractere latine, sub influența polonă, și care semna în documente alături de chirilice și în caractere latine — Miron Barnovschi; Hatmanul Ioan Costin, tatăl lui Miron Costin, și mulți alții.

Incetățeniți în regatul vecin și știind că drumurile de întoarcere în țară le sunt închise, boierii noștri trebuiau să-și asigure un rost pentru viața între streini și, cum erau deprinși din țara lor cu agricultura, cei mai mulți arendau moșii din domeniile coroanei. Documentele timpului ne indică boieri de frunte ai Moldovei, care cultivau în secolul al XVII-lea moșii în Polonia. Astfel Nestor Ureche arendase o moșie în starostia Zolkiew, Luca Stroici luase pe seama sa o moșie la Zwinigrad și Vasile Ureche — fratele cronicarului — era arendaș la Zahajpole.

Așezându-și rostul vieții lor pe vreme îndelungată, poate pentru totdeauna, în Polonia, era firesc ca pribegii moldoveni să caute legături de înrudire cu nobilimea cu care conviețuiau. O seamă de fiice ale marilor boieri moldoveni s'au căsătorit cu tineri poloni. Astfel și-a măritat Ieremia Movilă cele patru fete ale sale; o soră a lui era căsătorită și ea cu un polonez; Vasile Lupu a măritat pe fiica sa, Domnița Maria, cu principele litvan Janusz Radziwill. Ca urmare firească a acestor legături de rudenie, o sumă de nobili intră în serviciul Domnilor moldoveni, când aceștia, venind din Polonia, se așează în tron, cu sprijinul oștilor polone.

Pe de altă parte, Domnii noștri aveau — pentru a face față împrejurărilor politice — la curtea lor, secretari pentru limba polonă, pe cari îi întrebuințau în corespondența diplomatică ce o aveau cu regatul dela Nord.

Rezultatul acestor numeroase legături a fost că tinerimea moldoveană a început să frecventeze școlile polone. E posibil ca o bună parte dintre tinerii noștri boieri, cari urmau școlile acestea, să fi fost pregătiți chiar în Moldova, în școlile întemeiate de iezuiți. Pe la jumătatea secolului al XVII-lea se găsesc în Moldova câteva asemenea școli în care, între limbile de predare, dacă nu chiar ca materie principală, figura și limba latină. Așa, de exemplu, ne este amintit colegiul iezuit din Iași, în care trebue să fi urmat și mulți români, fiindcă numai așa ne explicăm sprijinul material pe care i-l acordă Iordache Ruset sau Miron Costin. Ar fi, într'adevăr, curios ca Moldovenii să fi sprijinit bănește această școală, dacă fiii lor n'ar fi învățat în ea. Tot în același timp se constată un seminar catolic la Cotnari, în care se pregăteau pentru cariera preoțească cei ce voiau să ocupe parohii catolice în Moldova. Un alt seminar se afla la Galați, condus, pe la a doua jumătate a secolului al XVII-lea, de franciscanul Ressi.

Profesorii din aceste școli iezuite se pare că predau și lecții particulare în casele marilor boieri. Iezuitul Francesco Renzi, într'o scrisoare din 24 Iulie 1693, către Congregațiunea de Propaganda Fide, spune textual că: « acum 15 ani am venit în Moldova și am fost repartizat la Iași și în toată țara pe atunci nu era altcineva ca să vorbească sau să știe limba latinească afară de Mironașco Costin, care a fost mare logofăt... Astăzi toată floarea nobilimii vorbește latinește și mulți dintre dânșii chiar sunt foarte învățați. Actualul Principe, Constantin Duca, în vârstă de 23 de ani, este un elev al meu; Hatmanul — era atunci Nicolae Costin; Serdarul — era Ioan Costin, fratele lui Nicolae — și secretarii domnești pentru corespondența cifrată sunt și ei *elevii* și fii spirituali ai mei ».

In aceste școli se punea pe învățământul limbii latine atâta preț încât, după cum ne mărturisește un misionar franciscan, Marcu Bandini, trimis pe vremea lui Vasile Lupu să cerceteze bisericile catolice din Moldova, la sărbătorile Crăciunului, școlarii veneau la curtea Domnului să-l salute și să recite versuri ocazionale în limba latină.

Dragostea pentru cultura latină, răspândită și prin aceste școli, a devenit cu vremea așa de însemnată în Moldova încât, atunci când Vasile Lupu a înființat în Mânăstirea Trei Ierarhi o școală superioară teologică, el a adus ca profesori pe cei mai de seamă reprezentanți ai Academiei Teologice din Kiew, care avea în organizarea sa, după cum s'a văzut, o bază latină.

Dar în afară de această cultură latină, care începuse să se răspândească în Moldova pe la jumătatea secolului al XVII-lea, tineretul nostru a căutat să-și îmbogățească învățătura mergând peste hotarele țării, la studii superioare în Polonia.

Istoricul polon Eugen Barwinski, care a publicat cu câțiva ani înaintea războiului o versiune latină a cronicei lui Miron Costin, ne dă o listă de vreo 20 de tineri moldoveni cari au urmat cursurile Universității din Cracovia, între anii 1405 și 1503.

In Polonia, poate la Lwów, și-a făcut studiile Grigore Ureche, pe la începutul veacului al XVII-lea, iar trei decenii mai târziu, Miron Costin urma cursurile colegiului din Bar, unde a văzut acea invazie de lăcuste pe care o povestește așa de pitoresc în cronica lui.

Se constată dar, pe la jumătatea secolului al XVII-lea, o remarcabilă afluență a tineretului moldovean spre școlile din Polonia — unii veniți din Moldova, alții stabiliți acolo cu părinții, în urma vicisitudinilor din patria lor.

CULTURA LATINĂ IN POLONIA. Care erau însă, în această epocă, directivele culturii polone?

Polonia era o țară catolică și ca atare adoptase în biserică și în cancelariile regale, limba latină. Această limbă, în care își scriseseră operele lor cei mai de seamă reprezentanți ai culturii polone, era aci atât de înrădăcinată, încât un istoric literar slav spune că cei mai buni fii ai Poloniei aveau mai pronunțată dorința de cosmopolitism, decât dragostea pentru cultura lor națională. In limba latină au fost scrise — după cum o să vedem mai târziu — o mulțime de cronici polone, care au fost cunoscute și de cronicarii noștri.

Incepând însă din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pătrund în Polonia, venind din Italia, razele renașterii.

In secolul al XVI-lea, sub regii: Sigismund I (1506—1548), căsătorit cu o italiancă, Bona Sforza; Sigismund al II-lea (1548—1572) și Ștefan Báthory (1575—1585), legăturile culturale dintre Polonia și Italia se intensifică.

Reprezentanți de seamă ai umanismului italian vin, în această epocă, să-și caute norocul la curtea regilor și a nobililor poloni. Unul dintre aceștia a fost Filippo Buonacorsi, care a trăit între 1437 și 1496. Își făcuse studiile la Roma; era membru al Academiei pomponiane și stătea în corespondență cu Polizziano, Bartolomeo della Scalla și cu Lorenzo dei Medici din Florența, cel care a acordat un sprijin așa de prețios artelor, încât a fost supranumit Magnificul.

Un alt italian, adăpostit în Polonia, a fost Alessandro Guagnini, originar din Verona, decedat la Cracovia, în 1614. A fost ofițer în armata poloneză, a luat parte la expediții războinice în Moldova și a scris o cronică, despre care ne vom ocupa în capitolul următor, întru cât a fost utilizată și de cronicarii noștri.

Cultul pentru latinitatea clasică, ideile umaniștilor și ale principalilor reprezentanți ai Renașterii, au fost transplantate în Polonia, nu numai de Italieni, ci și de tineretul polon care se ducea să-și desăvârșească studiile în școlile și în universitățile Italiei.

In fruntea acestora stă Ioan Zamoiski, marele cancelar, care n'a fost numai un mare talent militar și un însemnat bărbat politic, ci și un om de o cultură vastă. Își făcuse stu-

diile la Padova şi păstra din timpurile copilăriei, petrecute în Italia, amintiri aşa de puternice, încât spunea prietenilor săi «Patavium virum me fecit», adică «Padova m'a făcut om». Scria cu uşurinţă elegante versuri latineşti, citea şi gusta operele antichităţii clasice şi avea o profundă admiraţie pentru ştiinţe şi litere.

Tot în Italia a studiat cel mai de seamă scriitor al literaturii polone din epoca ei de aur: Ioan Kochanowski, pomenit mai sus, în legătură[1] cu activitatea Mitropolitului Dosofteiu.

Sub influenţa bisericii catolice şi a legăturilor culturale cu Italia, Polonia ajunsese deci la o frumoasă înflorire literară către sfârşitul veacului al XV-lea, când boierimea moldoveană, expatriată, venea să se aşeze în oraşele ei, să arendeze moşii din domeniile regale şi să-şi trimită copiii în şcolile umaniste. Ce impresie făcea tineretul moldovean în aceste şcoli, se vede dintr'o mărturie contimporană a unui francez, Dupont, secretarul regelui Ioan Sobieski:

«Ils ne manquent point d'esprit, ce qu'ils font bien, lors-
«qu'ils sont hors de leurs pays et ils trouvent des personnes
«pour les cultiver et pour les instruire. Alors ils reussissent
«très bien dans toutes les sciences»[1].

Dar, dintre toate disciplinele pe care le învăţau în şcolile polone, aceea care a avut o resfrângere mai puternică în sufletul tinerilor noştri cărturari, a fost istoria.

Care era stadiul istoriografiei polone atunci şi, mai ales, ce elemente din cronicele polone au trăit mai adânc şi au deşteptat vocaţiunea în sufletul tinerilor boieri moldoveni, iată chestiunile pe care le urmărim în capitolul următor.

ŞTIRI DESPRE ISTORIA MOLDOVEI ŞI LATINITATEA ROMÂNILOR IN ISTORIOGRAFIA POLONĂ

Incepând din anul 966, de când principele Mieszko I, căsătorit cu o principesă cehă, s'a creştinat împreună cu supuşii săi, Polonia s'a despărţit de tulpina popoarelor slave şi a intrat în zona de cultură a Bisericii catolice. Sub influenţa papalităţii au fost organizate şcoli pe lângă mânăstiri, parohii şi catedrale, după modelul celor din Occidentul medieval. In 1364, ia fiinţă Universitatea din Cracovia, care, reorganizată în 1400 de Vladislav Iagello, ajunse în curând un puternic focar ce împrăştia lumina culturii dincolo de hotarele Poloniei. Instrucţia se preda însă în şcoli şi în universitate — ca de altfel în tot Occidentul medieval — în limba latină, care era întrebuinţată şi în cancelaria de stat.

In limba latină a evului mediu catolic s'a început literatura polonă, încă din sec. al X-lea., cu analele Roczniki. Dar cu toată valoarea istorică, pe care o au cronicele polone din veacul al XII-lea (Anonimus Gallus), al XIII-lea şi al XIV-lea, ele nu prezintă interes pentru noi, întru cât nu conţin ştiri privitoare la neamul nostru. Trebue să trecem în secolul al XV-lea, la Długosz, ca să găsim date din trecutul Moldovei.

Jan Długosz (Johannes Longinus (1415—1480), a studiat la Universitatea din Cracovia şi a intrat în cler, unde a urcat toate treptele ierarhiei, dela canonic de Sandomir şi Cracovia, până la arhiepiscop de Lwów. Regele Cazimir al IV-lea l-a ales ca profesor de limba latină pentru fiul său, Ioan Albert, şi l-a însărcinat cu misiuni diplomatice pe lângă scaunul papal, pe lângă Ioan Huniade, pe lângă Matei Corvin şi pe lângă împăratul german. El a povestit, având ca model pe Titus Livius, istoria Poloniei, din epoca păgână până în anul care a precedat moartea sa, folosind, pentru aceasta, cronicele polone, ungare şi germane, precum şi hrisoave şi alte documente.

[1] Dupont, *Mémoires pour servir a l'histoire de la vie et des actions de Jean Sobieski*, Varşovia, 1865, p. 201.

Długosz trăieşte în epoca războaielor sângeroase dintre fiii şi urmaşii lui Alexandru cel Bun şi apucă anii de glorie al lui Ştefan cel Mare, pentru al cărui geniu militar avea o sinceră şi mare admiraţie. Intru cât, începând cu Alexandru cel Bun, vieaţa Moldovei se împleteşte tot mai mult cu a Poloniei, cronica lui Długosz conţine o bogăţie de ştiri interesante din istoria Moldovei până la anul 1480.

Informaţiile lui Długosz privitoare la Moldova au fost împrumutate şi amplificate de Marcin Kromer, care trăieşte în aşa numita epocă de aur a literaturii polone, între 1512—1589, ca senator şi, mai târziu, episcop. Marcin Kromer este contimporan cu Kochanowski şi a petrecut o bună parte a vieţii lui la curtea regelui Sigismund August, care l-a însărcinat cu diferite misiuni diplomatice. Opera lui, *Polonia sive de Origine et rebus gestis Polonorum*, Libri XXX, tipărită la Basel în 1555, este considerată, prin spiritul critic de care e stăpânită, ca una din cele mai remarcabile scrieri ale timpului său. Ea servea chiar ca manual istoric în şcolile superioare, în epoca în care viitorii noştri cronicari îşi făceau cultura în Polonia.

Cronicele lui Długosz şi Kromer sunt continuate cu bogate ştiri privitoare la Moldova de Marcin Bielski (1495—1575), care şi-a petrecut vieaţa pe lângă voevodul Cracoviei şi a luat parte la războaiele din Moldova. Cronica lui Marcin Bielski a apărut în 1550, sub titlul: *Kronika wszytkiego świata* (Cronica lumii întregi) şi cuprinde, după modelul cronografelor bizantine, imitate în toată istoriografia medievală, un repertoriu al istoriei universale, începând dela creaţiune până în vremea autorului, încheindu-se la anul 1548. Cronica începe deci cu povestirile biblice, continuă cu istoria antică, trece la istoria bizantină, încorporează apoi ceva din istoria popoarelor europene şi pe acest fond se desfăşoară istoria Poloniei în legătură cu ţările învecinate.

Scrierea aceasta a avut pentru timpul ei un mare răsunet. Numai în răstimpul vieţii autorului a apărut în trei ediţii: I-a la 1550; a II-a la 1554 şi a III-a la 1564, cu multe adausuri şi schimbări.

In 1597, la 22 de ani după moartea autorului, fiul său, Joachim, republică din cronica tatălui său partea privitoare la istoria Poloniei, pe care o prelucrează şi o continuă, povestind evenimentele petrecute între anii 1548—1597, după amintirile sale personale şi după Reinhold Heidenstein, secretarul regelui Ştefan Bathory, şi alţi istoriografi poloni. In cronica astfel prelucrată de Joachim Bielski se găseşte o neînchipuită bogăţie de ştiri privitoare la istoria Moldovei: luptele fratricide dintre fiii şi urmaşii lui Alexandru cel Bun; amestecul Polonilor în afacerile interne ale Moldovei; domnia lui Ştefan cel Mare; luptele lui cu Turcii; relaţiile cu Polonii; înfrângerea din Codrii Cosminului unde, după mărturia cronicarului, a pierit toată şleahta polonă care a participat la luptă; moartea lui Ştefan cel Mare pe care, menţionează cronicarul, «din pricina vitejiei lui ne mai auzite, Moldovenii îl socoteau ca sfânt». Cu acelaşi lux de amănunte e povestită şi domnia lui Bogdan.

Această cronică, apărută în 1597, era în plină faimă pe vremea când Grigore Ureche îşi făcea studiile în Polonia. Ea a fost aleasă, după cum vom vedea mai târziu, drept călăuză principală de cel dintâi cronicar al Moldovei în limba naţională, cunoscut până acum.

După Bielski, un scriitor care s'a bucurat de mult renume pe vremea când Miron Costin îşi petrecea tinereţea în Polonia a fost Pawel Piasecki, sau cu numele latin *Piasecius* (1578—1669). Acesta studiase vreme îndelungată la Roma, îşi luase acolo doctoratul în drept şi ajunsese protonotar apostolic, când fu chemat în Polonia, numit secretar regal şi însărcinat cu corespondenţa diplomatică. A avut însă în patria sa o vieaţă sbuciumată, fiindcă, îndreptându-şi verva sa satirică împotriva iezuiţilor, a fost atacat de aceştia cu înverşunare şi acuzat de

ambiție și trădare. Disgrațiat un moment, a fost apoi restabilit și numit episcop de Chelm (1640) și Przemysl (1644). Opera sa, *Chronica gestorum in Europa singulariorum*, a fost mult admirată pe timpul ei. Ea cuprinde povestirea evenimentelor petrecute în Europa între anii 1587 și 1638, cu prețioase știri privitoare la Ieremia Movilă; la războaiele lui cu Mihai Viteazul; la expediția lui Zamoiski în Țara Românească; la luptele lui Żołkiewski dela Țuțora; la originea Cazacilor și la răscoala lor contra Polonilor. Cronica lui Piasecki a oferit, după cum vom vedea la locul său, un material bogat de informație lui Miron Costin.

Contimporan cu Piasecki a fost Alexandru Guagnini, (Aleksander Gwagnin), italian de origine (născut la Verona în 1583), care a venit de tânăr în Polonia, distingându-se ca inginer militar. El a scris în limba latină o carte care cuprinde descrierea țărilor din răsăritul Europei și istoria Poloniei în legătură cu statele vecine, până la moartea lui Sigismund August (1572). Cartea a fost publicată la Cracovia, în 1578, sub titlul: *Sarmatiae Europae descriptio* (*Descrierea Sarmației Europene*); — prin Sarmați se înțelegea, în vechime, populațiile care locuiau între Marea Neagră și Marea Baltică și a făcut multă vâlvă, între altele și prin faptul că, după apariția ei, istoricul polon Matei Stryikowski, publicând a sa *Cronica Litvanilor*, a învinuit pe Guagnini de plagiat, pretinzând că i-ar fi furat manuscrisul Descrierii Sarmației.

Stryikowski nu s'a mărginit însă aci, ci s'a plâns chiar regelui; a adus martori în sprijinul acuzării sale și a obținut un decret prin care i se recunoștea dreptul de autor. Problema nu este încă definitiv clarificată în literatura polonă, deoarece lipsește un studiu critic. In 1611, cartea lui Guagnini a apărut într'o traducere polonă, mult amplificată, sub următorul titlu (în traducere): « *Cronica Sarmației Europene* în care se află « regatul Poloniei cu toate țările... de Alexandru Guagnini, « apărută întâiu în latinește la 1578, iar acum cu adausurile « regilor care nu se află în ediția întâia, precum și a rega- « telor, statelor, insulelor, țărilor și provinciilor legate de « această Sarmație, ca Grecia, țările slave, Moldova, Panonia, « Boemia, Germania, Danemarca, Suedia, Scoția, etc. de « același autor și împărțită în 10 cărți. Tradusă după stăruința « autorului, din latinește în poloneză, de *Marcin Paszkowski* ».

Această ediție polonă cuprinde, pe lângă multe adause referitoare la istoria Poloniei, împrumutate din cronica lui Bielski — apărută în urma ediției latine a operii lui Guagnini — pe lângă știri prețioase despre războaiele polono-moscovite, și o serie de informații privitoare la Despot Vodă, la relațiile lui cu Laski, la expediția lui Laski în Moldova pentru întronarea lui Despot, la domnia acestuia, la răscoala lui Tomșa și la luptele lui cu Laski și Dimitrie Wiszniowiecki.

Aceste relatări, pline de amănunte pitorești, sunt cu atât mai prețioase cu cât Guagnini a fost martor ocular la evenimentele pe care le povestește și a luat parte la ele, fiind în oștirea lui Laski. Știrile lui privitoare la Despot Vodă au intrat în compilația lui Simion Dascălul, și, prin aceasta, în cunoscuta dramă istorică a lui Vasile Alecsandri.

Mai toate cronicele Poloniei cuprindeau astfel de știri interesante și bogate despre relațiile cu Moldova și frământările din principatul învecinat. E ușor de înțeles curiozitatea vie cu care tinerii feciori de boieri moldoveni, aruncați de valurile împrejurărilor pe limanuri străine, urmăreau în paginele cronicelor polone, sbuciumul strămoșilor lor. Când citeau de pildă în Długosz despre Ștefan cel Mare rânduri ca acestea:

« O bărbat minunat, cu nimic mai pre jos decât coman- « danții eroici de cari atât ne mirăm! In zilele noastre câștigă el, « cel dintâi dintre Principii lumii, o strălucită biruință asupra « Turcilor. După a mea părere, el este cel mai vrednic să i se « încredințeze conducerea și stăpânirea lumii și mai ales cinstea « de comandant împotriva Turcilor cu sfatul, înțelegerea și « hotărîrea tuturor creștinilor, de vreme ce ceilalți regi și « principi catolici își petrec timpul numai în trândăvii sau în « războaie civile ».

— nu se putea să nu-și simtă sufletul tresărind de înviorare.

Departe de locurile pe care-și petrecuseră copilăria și de care le erau legate atâtea amintiri, evocarea țării și a neamului în cărțile străinilor a înduioșat sufletul pribegilor și a trezit în ei vocațiunea istorică.

Dar în afară de știrile privitoare la istoria Moldovei, tineretul moldovean a mai găsit în atmosfera istorică a Poloniei o idee care a avut un răsunet puternic în literatura noastră veche. Este ideea originii latine.

Nu se poate spune că ideea unității neamului și a originei romane erau inexistente înainte de Ureche, primul din triada cronicarilor moldoveni cu studii în Polonia. Inaintea lui, Patriarhul Chiril Lucaris, în 1629, scriea răspicat lui Gavril Bethlen despre « legătura de sânge și de simțiri care trăește, deși în mod tainic, dar cu atât mai puternic, între Românii din Țara Transilvaniei și între locuitorii Țării Munteniei și ai Moldovei ». Inainte de Chiril Lucaris, către sfârșitul secolului al XVI-lea, italianul De la Valle culegea tradiția originei romane din gura călugărilor dela mânăstirea Dealu [1]. Cu mult înainte, după cum aflăm din analele dela Bistrița, la 1507, călugărul Maxim intervenise pe câmpul de luptă pentru a împăca pe Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare cu Radu, Domnul Munteniei, amintindu-le că sunt « creștini și de același neam ». O idee confuză a originei romane a fost înregistrată, precum s'a văzut, și în cronica anonimă, alcătuită în sec. XVI, în Rusia (cf. vol. I, p. 35), după izvoare românești. Ideea unității naționale trecuse și pe planul politic. Doar și pe ea se întemeiase campaniile lui Mihai Viteazul pentru cucerirea Transilvaniei și a Moldovei. Chiar pe vremea lui Gr. Ureche, Domnul Vasile Lupu scriind vizirului despre o eventuală campanie în Ardeal spunea: « în Ardeal mai mult de a treia parte sunt Români cărora făgăduindu-le libertatea, îi voiu ațâța, fără zăbavă, împotriva Ungurilor » [2].

Dar ideile acestea de unitate națională și mai ales de origine romană erau vagi; nu fuseseră fixate în scris; nu erau difuzate în masele populare. Cei dintâi care le răspândesc prin scris și-i dau tot relieful cuvenit sunt cronicarii moldoveni, care-și făcuseră studiile în Polonia.

Ideea romanității neamului a fost pusă în circulație, în lumea Occidentului medieval, de umaniștii italieni, care la rândul lor o găsiseră la scriitorii latini și la cronicarii bizantini. Prin misionarii catolici din Orient, origina romană a neamului nostru a fost cunoscută de timpuriu, în cercurile scaunului papal, și Papa Inocențiu al III-lea o amintește înscrisoarea către Asănești [3] dar, după cercetările întreprinse de Al. Marcu, această idee nu apare în literatura istorică sau geografică italiană, decât în secolul al XIV-lea.

Cel dintâi dintre umaniștii italieni, care a vorbit în Italia de latinitatea limbii noastre, a fost toscanul Poggio Bracciolini, (1380—1459), secretarul apostolic al Papei Bonifaciu al IX-lea. Intr'o operă a sa, publicată în 1451, *Disceptationes conviviales*, vorbind despre noi, spune textual:

« La Sarmații de Nord este o colonie dela Traian, care chiar « și acum, întru atâta barbarie, păstrează multe cuvinte latine, « notate de către Italienii care s'au dus pe acolo. Zic oculum « (ochiu), digitum (deget), manum (mână), panem (pâne): și « multe altele apar ca fiind dela acei Latini, care au fost lăsați

[1] N. Iorga. *Istoria Românilor prin Călători*, I, p. 76. Textul reprodus și la Claudiu Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica*, p. 15.

[2] *Documentele Hurmuzaki*, IV, 1, p. 669, nr DXCV.

[3] «...populus terrae tuae, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse »...

« acolo ca coloniști, unde au rămas, și acea colonie s'a folosit « de limba latină » [1].

După Bracciolini, și alți eruditi italieni din vremea aceasta amintesc originea romană a neamului nostru, ca de pildă *Flavio Biondo* (1388—1463), un profund cunoscător al istoriei romane, secretar al multor principi italieni și al curții papale, care amintește într'un loc de Ioan Huniade, afirmând că este de origine română.

Cel mai interesant pentru noi este însă *Aeneas Sylvius Piccolomini* (1405—1464), un mare erudit, care, intrând în cler, după ce a îndeplinit sarcina de secretar pe lângă diferiți cardinali și pe lângă împăratul Frederic al III-lea al Germaniei, a ajuns, la vârsta de 53 de ani, să fie încoronat Papă, sub numele de Papa Pius al II-lea. In multele și variatele sale opere, el are prilejul să vorbească adesea despre Români, dar acolo unde insistă mai pe larg asupra originii poporului român este: *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio.*

In această operă, vorbind despre ținuturile dela nordul Dunării, spune: « Este un ținut așezat dincolo de Dunăre, pe care l-au locuit cândva Dacii, un popor sălbatec și însemnat prin multe pagube aduse Romanilor », — iar ceva mai jos: « Valachia este un ținut destul de întins, începând din « Transilvania și întinzându-se până la Marea Neagră, aproape « toată un șes întins și neapt pentru râuri... Pe acest pământ au « locuit odinioară Geții, care au pus pe fugă rușinoasă și pe Da- « rius, fiul lui Histaspe, iar pe regele Lisimah l-au prins de viu în « puterea lor și au copleșit Tracia cu multe nenorociri. In cele din « urmă, au fost supuși și nimiciți de armatele romane. Iar colonia « Romanilor, care a înfrânt pe Daci, a fost condusă de un oarecare « comandant *Flaccus*, dela care a fost numită Flaccia. Și după « o lungă trecere de vreme, cuvântul s'a corupt, încât s'a zis (Vla- « hia) Valahia. Limba este până acum de familie romană, deși « în mare parte schimbată și puțin inteli gibilă unui italian ».

In acest text al lui Aeneas Sylvius Piccolomini avem, după cum se vede, afirmate trei idei principale: 1) că Românii se trag din coloniștii aduși de Romani în Dacia supusă; 2) că limba română face parte din familia limbilor romanice, deși în mare măsură schimbată și 3) că numele etnic al Românilor, care pe acel timp era « Valah », vine dela numele unui comandant roman, Flaccus, care a înfrânt pe Daci.

Această ultimă idee — ca și celelalte două — a avut un puternic ecou în literatura istorică a timpului și a răsbătut până în istoriografia popoarelor catolice din preajma noastră.

De unde a luat Papa Pius al II-lea pe acest comandant dela care ar veni numele poporului nostru? Flaccus este amintit în elegiile pe care le-a scris în amarul zilelor de exil, petrecute departe de ai săi, între barbarii Sciți, pe țărmurile Mării Negre, poetul roman Ovidiu. In cartea a IV-a din *Ponticele* sale (Epistola a IX-a, către bunul său prieten Craecinus), Ovidiu pomenește astfel pe Flaccus:

Praefuit his, Graecine, locis modo Flaccus et ille
Ripa ferox Istri sub duce tuta fuit
Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli
Hic arcu fisso terruit ense Getas.

Aceste versuri, cunoscute și de cronicarii noștri, au fost traduse de Miron Costin în *De Neamul Moldovenilor* (p. 17, ed. C. Giurescu), astfel:

« Gheții ținea într'o vreme, acum Flacus ține,
« Ripa scumpă a Dunării, el singur cu sine,
« El a ținut Misia în pace cu credință,
« Pre Gheți i-au scos de aicea el cu biruință ».

[1] Apud superiores Sarmati colonia est ab Trajano ut aiunt derelicta, quaq nunc etiam inter tantam barbariem multa retinet latină vocabula, ab Italis, qui eo profecti sunt, notata. Oculum (ochiu) dicunt, digitum (deget), manum (mână), panem (pâine), multasque alia quibus apparet ab Latinis, qui coloni ibidem relicti fuerunt, manasse eamque coloniam fuisse latino sermone usam ».

Traducerea lui Miron Costin este liberă. Silit, la începuturile poeziei românești de necesitățile ritmului și ale rimei, el s'a îndepărtat de sensul textului. Iată, pentru o înțelegere mai clară sensul versurilor ovidiene:

« Grecine, odinioară Flaccus comanda aceste locuri și sub « stăpânirea lui a fost întreg malul sălbatic al Dunării. El a « ținut popoarele Misiei în pace statornică și cu sabia i-a înspăi- « mântat pe Geții încrezători în arcul lor ».

Această idee a Papei Piu al II-lea s'a răspândit apoi în toate țările catolice și a fost utilizată de cronicarii unguri și poloni.

In Ungaria a fost introdusă de istoriograful Anton Bonfiniu (1427—1502). Bonfiniu era italian, născut la Ascoli, și profesa umanitățile la Recanati, când a fost chemat la curtea regelui Matei Corvin pentru a scrie, în limba latină, istoria Ungariei. In opera sa *Decades rerum Hungaricarum*, scrisă după modelul lui Titus Livius, Bonfiniu citează în fruntea izvoarelor de care s'a servit, și opera Papei Piu al II-lea. Vorbind, într'un loc, despre Valahi, el spune textual:

« Valahii se trag într'adevăr din Romani, după cum mărtu- « risește până astăzi limba lor, deoarece, așezată între atâtea « limbi felurite ale barbarilor, n'a putut fi până acum extirpată. « Ei sunt urmașii legiunilor și coloniilor aduse în Dacia de « Traian și de ceilalți împărați romani ».

Aceeași idee a trecut apoi la istoricii sași, până ce a ajuns la *Laurențiu Toppeltin* din Mediaș, care a publicat la Lyon, în 1667, opera sa intitulată: *Origines et occasus Transylvanorum*. In acest opuscul, în care Toppeltin se ocupă de obârșia tuturor națiunilor din Ungaria, se găsește și un capitol privitor la Români. Dar asupra lui Toppeltin, care a fost unul din principalele izvoare ale lui Miron Costin în « Cartea pentru întâiul descălecat » (De Neamul Moldovenilor, din ce țară au ieșit strămoșii lor), vom reveni într'un capitol viitor.

Ideile despre originea noastră romană, puse în circulație de umaniștii italieni și răspândite în istoriografia ungară, au pătruns și în Polonia. Le găsim exprimate cu destulă claritate în secolul al XVI-lea la Marcin Kromer (1512—1589), în opera sa despre care am vorbit. Citând pe Eutropius, el pomenește de războiul lui Traian cu Dacii și spune cum Dacia, fiind secătuită de bărbați prin războaie, Traian a adus o nouă populație « ex toto orbe romano » și că, din acești coloniști amestecați cu barbarii, au ieșit Românii, cari se folosesc de o limbă latină, coruptă cu elemente barbare. Ba, merge ceva mai departe și afirmă că Muntenii și Moldovenii sunt un singur neam, însă împărțit în două state. In privința numelui etnic de « Valahi », citează și el pe Aeneas Sylvius, dar observă că, sub numele de « Valahi », Polonii și Slavii cuprind pe toți Italienii.

Ideea aceasta se regăsește apoi la *Piasecki* — sau cu numele latinesc *Piasecius*.

Ideile despre originea romană a neamului și latinitatea limbii noastre, puse în circulație de umaniștii italieni, pluteau, așa dar, în atmosfera timpului, în vremea în care cronicarii moldoveni își făceau ucenicia în școlile polone. Acolo, printre străini, gândul că neamul lor se trage dintr'o obârșie așa de glorioasă, avea să le încălzească sufletul și să deștepte în ei mândria de neam:

« Caută-te dar acum, cetitoriule, ca într'o oglindă și te « privește de unde ești, lepădând dela tine toate celelalte basme... « câte unii au însemnat de tine, de neștiință rătăciți, alții de « zăvistie, care din lume între neamuri n'au lipsit niciodată, « că ești drept Vlah, adică Italian și Râmlean », scrie Miron Costin în *De neamul Moldovenilor*.

Această conștiință a originii romane avea să le lumineze mai bine rostul neamului lor ca unitate etnică, deosebită, în mijlocul atâtor popoare de rasă diferită. Ea avea să deștepte în ei vocația istorică. Intorcându-se în zorile tinereții în

patria lor, după ce-şi trăiseră anii copilăriei pe ţărmuri străine, ei se străduiesc să confrunte ştirile culese din istoriografia polonă, cu amintirile boierilor bătrâni şi cu menţiunile din vechile cronici slavoneşti ale ţării, pentru ca să afle, cum spun cu atâta duioşie, în graiul lor bătrânesc, «cap şi începătură moşilor, de unde au izvorît în această ţară».

BIBLIOGRAFIE. Influenţa polonă asupra cronicarilor, semnalată mai dinainte, de Ştefan Orăşanu, *Cronicarii moldoveni din secolul al XVII-lea*, Bucureşti 1899, p. 85—94 (la Ureche), a fost pusă în cadrul ei firesc de N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în secolul al XVIII-lea* (1688—1821), Bucureşti, 1901, vol. I (cu deosebire p. 19—25 (tratează chestiunea în general; trebueşte însă urmărită şi la fiecare cronicar în parte). Chestiunea a fost tratată, după N. Iorga, şi de Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania, Studi e ricerche*, Bucureşti, 1916, p. 6—18. Problema influenţei polone a fost reluată, şi adâncită în legătură cu opera lui Ureche, Simion Dascălul şi Miron Costin, de P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, Analele Academiei Române, Mem. Secţ. Ist., s. III-a, t. IV, mem. 4, Bucureşti, 1925. Despre suzeranitatea polonă C. Racoviţă, în *Rev. ist. rom.* 1940, p. 237—332.

Ideile despre originea latină şi neamului şi a limbii noastre la umaniştii italieni au fost adunate de Alex. D. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, în *Ephemeris Dacoromana* (Annuario della Scuola Romena di Roma), I, 1923, p. 338—386. Ştirile posterioare secolului al XV-lea la Claudiu Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geografica italiana del cinquecento*, Bucureşti, 1929, Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine. Despre Aeneas Sylvius şi ţările româneşti v. şi Marin Popescu-Spineni în *Revista geografică română*, I 1938.

Pentru ideea originii romane la umaniştii saşi v. Dr. Karl Klein, *Rumänisch-Deutsche Literaturbeziehungen*, Heidelberg, 1929, capitolul: Humanismus und Reformation, p. 59 şi urm.

Bibliografia ediţiilor şi studiilor asupra cronicarilor poloni la Gabriel Korbut, *Literatura Polska*, tom. I, ed. II, Warszawa, 1929 (indice).

GRIGORE URECHE

VIEAŢA. Cel dintâiu din şirul marilor cronicari moldoveni, a cărui operă a asimilat îndemnurile istoriografiei polone, a fost Grigore Ureche.

Scoborîtor dintr'o veche familie moldovenească, atestată documentar încă dela 1407, din vremea lui Alexandru cel Bun, sub forma *Urécle*, cronicarul e fiul lui Nestor, căruia i s'a atribuit într'o vreme şi cronica.

NESTOR URECHE. Nestor, Nistur sau Nistor, cum se găseşte în documente, a fost fiul lui Maxim Ureche şi al soţiei sale Dumitra. Născut probabil în preajma anului 1550, fiindcă, în 1572, îl vedem începându-şi cariera politică cu slujba de uricariu la logofeţia cea mare, a fost unul din cei mai bogaţi şi mai influenţi boieri moldoveni dela sfârşitul veacului al XVI-lea şi începutul celui de al XVII-lea. El a jucat un rol aşa de important în istoria epocii sale, încât unii istorici ai noştri au fost ispitiţi într'o vreme să-i atribue lui, cronica scrisă de fiul său. In orice caz, în cronica fiului se strevăd amintirile tatălui.

O întâmplare fericită a făcut să răsbată, prin furtunile vremilor, până la noi, actul de împărţire a moşiilor rămase de pe urma lui Nestor Ureche şi a soţiei sale, jupâneasa Mitrofana, atât «cele cumpărate cât şi cele dela strămoşi». Actul a fost încheiat la 9 Martie 1643, înaintea divanului domnesc în frunte cu Mitropolitul Varlaam.

Ca să se vadă la ce imense latifundii putea ajunge în Moldova veacului al XVII-lea un mare boier, citez numai moşiile care au venit de partea lui Grigore Ureche[1]:

Dumbrăviţa, cu loc de moară şi heleşteu pe Şomuz; a opta parte din Ruguleni; a treia parte din Şoimăreşti pe Moldova, cu vad de moară în Ričca din ţinutul Sucevei; Stroeştii, deasupra Cotnariului, ţinutul Romanului; satul Goeştii şi siliştea Mândreştii pe Bahlui; jumătate din satul Sârbi; părţile din Lungani, din Băneşti, din Septicini, din Oneşti şi din Bălţaţi şi o bucată din hotarul Târgului Frumos, «cel stâlpit şi hotărît» <hotărnicit>, toate din ţinutul Cârligăturii; Schindeştii şi Scocul şi părţile din Colunești, din ţinutul Sorocii; în ţinutul Iaşilor: Verdeşănii pe Lavnic şi părţile din Boteşti şi din Bogdăneşti; în ţinutul Vasluiului: Căueştii; din ţinutul Tigheciului: Vlădeştii cu a treia parte de baltă din Giemeni; a treia parte din Licin, din Răcariul şi din Păcičani; în ţinutul Lăpuşnii: Drăculeştii, iar în ţinutul Orheiului: Avrameni.

Cam tot atâtea moşii le-au venit şi celorlalţi doi moştenitori: Spătarului Neculai Ureche şi lui Nistor Batiştе. Şi încă nu avem trecute în acest document toate proprietăţile lui Nestor, fiindcă actul de împărţeală adaugă:

«aşijdere şi alti sati întregi şi ocini cari nu-s pusă aicie, «pentruce-s <pentrucă sunt> de gâlceavă, de să vor desbate «şi s'or aşeza, să avem a li puni iar la mijloc, să le împărţim «în trei părţi».

După cum se vede, cei trei moştenitori ai lui Nestor Ureche îşi împărţeau averea părintească şi le venea la fiecare câte 23 de sate, adică era o avere de aproape 70 de moşii.

Era firesc că un boier, cum era Nestor Ureche, cu o avere aşa de mare, trebuia să joace un rol important şi în vieaţa politică a ţării sale. De fapt, în vremea lui Aron Vodă, îl găsim în divan cu rangul de mare logofăt, şi când Domnul a fost silit să părăsească ţara, din pricina pârilor, şi să se ducă la Constantinopol, locţiitor de Domn a fost lăsat Nestor Ureche. In 1592, Aron Vodă, recăpătând tronul Moldovei dela Turci, scrie din Constantinopol lui Ureche, prin Oprea armaşul, ca să pună mâna pe o seamă de boieri ce-i erau potrivnici şi să-i ţină în închisoare, până va sosi şi el. Ureche Logofătul, care păzea scaunul domnesc, nevoind să se facă unealta Domnului, se preface că primeşte porunca domnească; ba, şi sfătueşte pe armaşul care-i adusese scrisoarea Domnului să păstreze mai departe taina şi să stea ascuns tot timpul în casele darabanilor, în vreme ce el «va oblici» gazdele pe unde se găsesc boierii scrişi în «catastiful» Domnului şi-i va închide. Pe când Oprea armaşul stătea ascuns în curtea domnească, Ureche aflând — cum spune fiul său — «vreme şi cale deschisă de a se depărtare», luându-şi familia, porneşte îndată şi «gonind noaptea, toată nopatea, şi ziua, toată ziua,» iese din ţară în Polonia, pe la Soroca.

Acesta a fost un moment hotărîtor în vieaţa lui Nestor Ureche şi el ne luminează în acelaşi timp împrejurările în care fiul său Grigore, primul cronicar moldovean, a fost adus să-şi petreacă copilăria în ţară străină şi să vină în contact cu cultura umanistă a Poloniei.

In Polonia, Nestor Ureche se întâlneşte cu ceilalţi mari boieri, care pribegiseră din Moldova împreună cu Petru Şchiopul, — între alţii: Lupu Stroici Logofătul şi fratele său Simion, Andrei Hatmanul, Ieremia Movilă Vornicul cu fratele său Simion Paharnicul. Intre pribegii moldoveni se leagă o prietenie strânsă şi, în aşteptarea unor vremi mai bune, se grupează cu toţii în jurul lui Ieremia Movilă. Aceste zile mai bune nu întârzie să se ivească şi, în 1595, Ieremia Movilă, sprijinit de boierii din ţară şi ajutat cu oaste de guvernul polon, izbuteşte să ocupe tronul Moldovei. E o domnie paşnică şi lungă de 12 ani, turburată numai de războaiele cu Mihai Viteazul.

Urcat în scaunul domnesc, după o pribegie îndelungată, Ieremia Movilă îşi încredinţează funcţiile de cinste şi de răspundere ale curţii, boierilor cu care petrecuse anii exilului şi care îl ajutaseră în planurile sale. Astfel: Lupu Stroici este mare logofăt, fratele său Simion, vistiernic; iar Nestor Ureche, mare vornic al ţării de jos. De aci înainte vieaţa lui Nestor Ureche este legată de a Movileştilor. El păstrează vornicia mare şi sub fratele lui Ieremia, sub Simeon Movilă, care a fost

[1]) *Ioan Neculce*. Buletinul Muzeului Municipiul Iaşi, director: Gh. Ghibănescu, fasc. 6, 1926—27, Iaşi, 1927, p. 271.

otrăvit de cumnata sa, precum și sub fiii lui Ieremia: Mihail și Constantin. Dar domnia lui Constantin Movilă, minată de lupte cu verii, n'a durat niciun an, căci Turcii, neavând încredere în Domnul adus și sprijinit de oștiri polone și care nici birul datorit nu-l plătise, au dat steag lui Ștefan Tomșa și au însărcinat pe Cantemir Bei, cu oardele lui tătărești, să-l instaleze în scaun.

Nestor, care își legase soarta de Movilești, pleacă din nou în pribegie cu Constantin Vodă: « Apropiindu-se Ștefan Tomșa de țară — ne spune Miron Costin — Constantin Vodă cu mumă-sa și cu frații au purces din Iași, și cu câțiva din boieri, între carii erau și Nestor Ureche, tatăl lui Grigore Ureche, care au scris Letopisețul țării până la Aron Vodă ».

Curând după aceasta, când Constantin Movilă cere ajutorul Polonilor și când cumnatul său, Ștefan Potoțki, strânge oaste din cetăți și dela neamurile sale și se pregătește, împotriva voinții regelui, să intre în Moldova, singurul dintre boierii pribegi care se ridică cu toată tăria împotriva acestei aventuri, este Nestor Ureche. Cu experiența lui de om pățit, el sfătuia: « să lase să se mai învechească domnia lui Ștefan Vodă, că acum fiind domnia nouă, Moldovenii sunt din hire pururea la domnii lacomi. Dar — adaugă Miron Costin — nu s'a ascultat sfatul lui Urechiă Vornicul, cum mai mult în lume sfaturi bune la domni nu se ascultă, ce apoi vin la primejdie și ei și casele lor » (Miron Costin, Cronica, Kogălniceanu, ed. II-a, p. 263).

Expediția se încheie cu sângeroasa înfrângere dela Cornul lui Sas. Constantin Movilă cade în mâinile unui Tătar și, pe când acesta îl ducea hanului, se înnecă amândoi în apele Nistrului; fratele său Alexandru Movilă și Potoțki cad în mâinile Turcilor și sunt duși la Constantinopol; boierii care îi însoțeau sunt toți prinși și decapitați, din porunca lui Ștefan Tomșa. Singur Nestor Ureche, care n'a vroit să vină, ci a rămas la Camenița pe lângă Doamna lui Ieremia Movilă, a scăpat cu vieață.

Din acest răstimp avem o serie de acte interesante, publicate de Dr. Eugeniu Barwinski, din care se constată că, în a doua pribegie în Polonia, Nestor Ureche luase cu arendă de 1.000 de galbeni poloni pe an, starostia de Rohatin, care-i fusese încredințată de starostele Adam Żołkiewski. In această vreme, apare în acte polone, în împrejurări pe care le vom vedea îndată, și Grigore Ureche.

Vieața familiei Ureche pe pământ străin nu era însă fără griji. Ea era hărțuită tocmai din partea acelora dela care ar fi fost îndreptățită să se aștepte la mai multă solicitudine. Elisabeta, văduva lui Ieremia Movilă, care se dovedește din acte că ar fi fost o femeie rea și lacomă de bani, pe care-i strângea pentru a recuceri tronul Moldovei, pârăște pe Nestor Ureche că refuză să-i predea moștenirea lui Isaia Balica [1]; că nu ar fi

[1] Isaia Balica a fost pârcălab de Suceava. Era ginerele lui Nestor Ureche; ținea în căsătorie pe Anastasia, sora cronicarului.

Aierul dăruit mănăstirii Secu de jupâneasa Mitrofana Ureche, mama cronicarului.

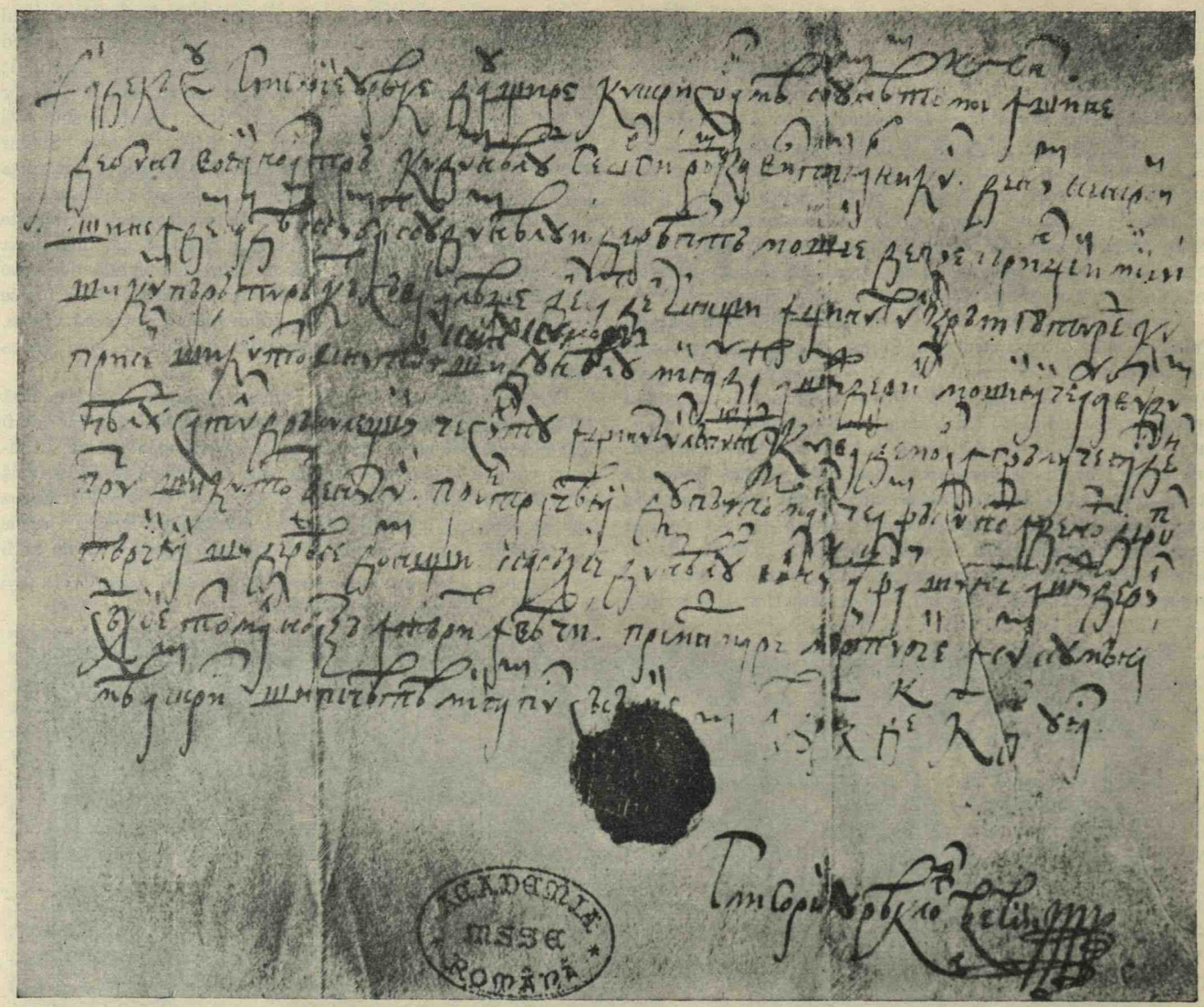

Act scris și semnat de Gligori Ureche, logofăt, prin care face schimb de moșii cu Gheorghi Roșca Vistiarnicul.

plătit haraciul turcesc și că ar fi oprit pentru sine banii ce i-ar fi strâns ca administrator al Moldovei. Se pare însă că acest proces s'a stins repede și că lucrurile s'au împăcat, deoarece, curând după aceasta, când Doamna lui Ieremia Movilă împreună cu ginerii săi și sprijinită de oaste polonă, izbutește să așeze în domnia Moldovei pe cel mai mic dintre fiii săi, pe Bogdan, Nestor Ureche este sufletul întregei domnii. « Divanurile toate erau prin Nistur Ureche », zice Miron Costin.

Domnia lui Bogdan Movilă nu ține însă decât un an și se încheie cu o adevărată tragedie. Turcii intră în Moldova; Bogdan cade în mâinile lor, iar mama sa, Doamna Elisabeta, este prinsă, târîtă în captivitate și își sfârșește viața într'un harem turcesc. Nestor Ureche scapă din nenorocire și, cu sufletul dornic de liniște și de mântuire, s'a retras în cucernicia ctitoriei sale dela Secul.

Cu toată râvna lui după avere și mărire, Nestor avea, ca toți contimporanii săi, un suflet adânc credincios. In 1602, după întoarcerea din pribegie, în semn de mulțumire Domnului, că i-a îngăduit să-și revadă moșiile părintești din Moldova, a ridicat mănăstirea Secul, pe care a înzestrat-o bogat cu o mulțime de moșii și sate, ca să fie de hrană călugărilor ce vor căuta în chiliile ei un liman de liniște și rugăciune. Ajuns în amurgul vieții și privind înapoi peste tot sbuciumul zadarnic al trecutului și cu gândul îndreptat spre cele veșnice, îmbracă rasa de călugăr și vine acum el însuși, în umilință, să caute un loc printre « rugătorii robi ai lui Dumnezeu », din ctitoria sa.

Soția sa, Mitrofana, a fost și ea o figură distinsă în galeria « jupăneselor » române din veacul al XVII-lea. Cu religiozitatea caracterului, unea un gust delicat pentru lucruri frumoase, migălite răbdător cu acul. Dela ea a ajuns până la noi un splendid aier, adus din Constantnopol și dăruit mănăstirii Secul.

GRIGORE URECHE. Viața lui Grigore — sau Gligoraşco Ureache, cum apare adesea în documente — departe de a putea fi reconstituită în trăsăturile ei caracteristice, are pentru noi încă multe puncte obscure: nu știm nici măcar data când s'a născut. Il găsim pomenit, pentru întâia oară, alături de fratele său Vasile, într'o inscripție de pe o biserică, la 1597, fără să se precizeze vârsta pe care o avea. Din alte conjecturi, pare să se fi născut pe la 1590. Il găsim apoi menționat în niște documente polone din 1616, când purta, în Lwów, în numele tatălui său care nu se afla de față, un proces cu un ceasornicar.

Miron ne spune despre Grigore Ureche că « a învățat literatura în școlile polone »; aceasta s'a întâmplat probabil între anii 1612—1617, pe când tatăl său se îndeletnicea cu munca agricolă pe moșia Rohatin, unde, după cum reiese din documente contemporane, avea o avere însemnată: o recoltă de

6330 de măsuri poloneze, pe lângă vie, pescării și velnițe. Grigore Ureche urma cursurile unei școli superioare în Camenița, sau poate în școala stavropighiei din Lwów. In Polonia, Nestor Ureche rămâne, cu o mică întrerupere în 1615, după cum s'a văzut, până la începutul anului 1617; la această dată se întoarce în Moldova și este posibil ca odată cu el să fi intrat în țară și Grigore Ureche.

Numele cronicarului apare întâiu în documentele noastre, la 20 Decemvrie 1628, ca tretilogofăt; iar în divanele boierești dela 1631 înainte, îl găsim cu rangul mai mic, de mare spătar. Marele spătar era, după cum aflăm dela quasi-contimporanii lui Ureche, Miron Costin și Dimitrie Cantemir, marele purtător de săbii al Domnului, șeful slujitorilor din spătărie. In zilele de sărbători, pășia imediat după Domn, îmbrăcat în haină aurită, cu un coif bătut cu pietre scumpe și ținea aninată de umăr, sabia în timp ce acela asculta slujba sau stătea la masă.

Grigore Ureche era deci mare spătar al Moldovei când sosiră, printr'un ceauș, cărți de mazilie lui Moise Movilă și se răspândi în Iași svonul că domnia s'a dat lui Alexandru Iliaș. Alexandru, care mai domnise în Moldova între anii 1620—1621, lăsase amintiri așa de neplăcute încât, la vestea că el a căpătat din nou domnia, o mare mâhnire și indignare cuprinse țara. Boierii, sfătuindu-se cu toții, aleg pe cei mai de frunte dintre ei și îi trimit cu jalbă la Țarigrad, să se plângă Porții de greul ce-l trage poporul din partea Domnilor necunoscători ai rânduielilor țării. In fruntea deputațiunii, alcătuită din 80 de boieri, se aflau, între alții: Vornicul Vasile Lupu, Postelnicul Ioan Costin — tatăl lui Miron Costin — și Spătarul Grigore Ureche. Boierii aflară pe Alexandru Vodă încă nepurces din Constantinopol. Aceasta primise învestitura și, neputând abate din hotărîrea ei delegația moldoveană, pune la cale, în taină, cu chihaia vizirului, derutarea ei. Câțiva din fruntașii boierilor sunt prinși și închiși în temniță. Prin această stratagemă, deputațiunea este intimidată și, în cele din urmă, silită să se împace cu Domnul, la Patriarhie, unde își fac reciproc jurământul de credință.

Dar abia fu instalat în domnie și Alexandru, uitându-și jurământul, hotărî să se scape de o seamă de boieri, între care de Vasile Lupu Vornicul și de Grigore Ureche. Aceștia însă prind de veste, printr'un om de casă, că Alexandru Vodă vrea să-i omoare în ziua de Paște și atunci răscoală în taină țara. «care fierbea de greutăți și netocmele». Din toate părțile se strânse atâta norod în Iași, încât nu mai încăpea pe uliți și umpluse dealurile Miroslavei. Domnul, se hotărî atunci să renunțe de bună voie la tron și, sub paza boierimii care abia putea potoli furia mulțimii, părăsi țara.

După scurta și tragica domnie a lui Barnowski Vodă, decapitat la Constantinopol și după domnia de câteva luni a lui Moise Movilă, care a fost silit apoi să se expatrieze în Polonia, a luat scaunul Moldovei vornicul Vasile Lupu.

In sbuciumul acelor vremuri de sângeroase lupte interne și de necontenite schimbări de domnie, stăpânirea lui Vasile Lupu aduce în viața Moldovei o epocă de înseninare. Miron Costin, care se întoarce în Moldova în ultimii ani ai acestei domnii, o descrie astfel:

«Fericită domnia lui Vasile Vodă, în care, de au fost cândva «această țară tot în bine cu bielșug și plină de toată averea, «cu mare fericire și trăgănată până la 19 ani».

Urcându-se pe tronul Moldovei, era firesc ca Vasile Lupu să caute a se înconjura de boieri care împărtășiseră gândurile lui, care luptaseră alături de el și trecuseră prin aceleași griji și suferințe ca și el. Intre aceștia era și Grigore Ureche care, încă din timpul lui Barnowski Vodă, își reluase în divanul țării locul de mare spătar. Cu acest titlu îl găsim pe Ureche semnând în hrisoavele domnești până la 1642, când este ridicat în rangul de cinste pe care-l avuse și tatăl său Nestor, de vornic al țării de jos.

Petru Movilă.

Vornicul țării de jos era al doilea dintre dregătorii boieri; el avea, în timp de pace, sarcina de a administra Moldova dela Iași până la hotarele Munteniei, cu județele basarabene și Cetatea Albă, iar în timp de războiu conducea oștirea.

Ca mare vornic, Ureche a luat parte la acel sbuciumat divan care trebuia să hotărască asupra căsătoriei fiicei lui Vasile Lupu cu Principele Ianusz Radziwill, șambelanul marelui ducat al Litvaniei. Căsătoria fusese pusă la cale de Petru Movilă, Mitropolitul Kievului, dar ea întâmpina mare împotrivire în unele cercuri din Iași. Multă vreme s'a frământat în sfatul domnesc această nuntă. Doi boieri de seamă ai Moldovei, Toma Vornicul și Iorgachi Vistiernicul, se împotriveau cu toată hotărîrea, argumentând: întâiu, că principele litvan trecuse la calvinism, — confesiune considerată în lumea noastră, în acea epocă a vestitului *Răspuns la Catehismul Calvinesc* al Mitropolitului Varlaam ca o mare rătăcire, ca o lege spurcată, și, al doilea, că această înrudire cu nobilimea polonă putea să indispună cercurile musulmane și să atragă urgia turcească asupra casei lui Vasile Lupu. Impotriva sfatului fraților Toma și Iorgachi Cantacuzino, se ridicau Logofătul Todirașco și, mai ales, Vornicul Grigore Urechiă. Sfatul lui Grigore Ureche

a căzut greu în cumpănă. Domnița Maria însăși își dă consimțământul, printr'o scrisoare către Principele Radziwill din 2 Septemvrie 1644 [1], redactată cu o simpatică modestie, în polonă. Nunta s'a făcut în anul 1645 și a fost celebrată de către Petru Movilă, care s'a aplecat cu simpatie peste nevoile sufletești ale neamului din care vitregia vremurilor l-au smuls fără voia lui. Nunta a fost bogată și frumoasă:

« N'au lipsit nimică din toate podoabele câte trebuiau la o « veselie ca aceea — ne spune Miron Costin — cu atâția domni « și oameni mari din țări, zicături, giocuri și de țară și străine, « curtea împodobită toată și strânși boierii și căpeteniile țării, « feciori de boieri, oameni tineri, la alaiuri pre cai turcești, cu « podoabe și cu peține la ișlice. Și așa cu petrecanii tră- « gând, s'au veselit câteva săptămâni; și au purces cneaz « Ragivil cu Domna sa în Țara Leșească, cu zestre foarte bo- « gată ».

In anul următor, regele Poloniei Vladislav, întețit de Papa și de Venețieni, care erau în luptă cu Turcii pentru insula Cretei, pune la cale o alianță a principilor creștini din răsăritul Europei contra Turcilor și trimite, în acest scop, pe ginerele lui Vasile Lupu, pe cneazul Radziwill, să obțină participarea Moldovei. Demersul a fost primit și aga, încredințat de Poartă să primească haraciul, fusese trimis înapoi fără niciun ban, pe motivul că nu s'a putut strânge birul din pricina sărăciei oamenilor. Dar ruptura cu Turcii, hotărîtă de Divan în frunte cu Ureche, n'a putut fi menținută, de teamă că Polonii nu vor putea împinge peste Dunăre stăpânirea turcească.

Grigore Ureche n'a apucat zile să vadă prăbușirea domniei prietenului său. La 15 Aprilie 1647, el apare pentru ultima dată în documentele care au ajuns până la noi, ca mare vornic în țara de jos. Două săptămâni mai târziu, el nu mai era în viață. La 3 Mai, un hrisov arată chipul cum s'a împărțit averea cronicarului între urmașii săi.

Un alt document, publicat în anii din urmă de d-ra Eftimiu, desvăluie un colț interesant din viața familiei lui Grigore Ureche și proectează o lumină vie și simpatică asupra fiicei sale, Antimia. Prin acel document, întărit de Gheorghe Ștefan, Antimia « fiica răposatului Ureche fost mare vornic, vroind — spune actul — să-și facă pomenire ei și părinților ei », a dăruit rudelor sale, slugerului Gavril Jora și soției și copiilor lor, satul Mândrești din ținutul Cârligăturii, « cu mori în ființă și cu iazuri ». Și, adaugă actul, — și aci este trăsătura cea mai interesantă: « ea singură cu mâinile sale le-a făcut lor zapis, și l-a subscris, ea *fiind în cărți foarte învățată* » [2].

Se pare dar, din acest act, că era o frumoasă tradiție de cărturărie în casa lui Grigore Ureche.

Datele pe care le avem despre Grigore Ureche, despre viața lui intimă și despre rolul ce l-a jucat în viața publică a Moldovei sunt, firește, foarte sumare ca să ne putem face din ele o icoană vie a personalității lui. Să vedem acum cum se pot limpezi — dacă se pot, în stadiul actual al materialului — trăsăturile personalității lui literare, din analiza cronicei.

CRONICA LUI GRIGORE URECHE

Cronica lui Grigore Ureche deschide pentru literatura noastră veche, alcătuită din texte religioase, din legende apocrife, din romane populare și din cronografe, o eră nouă; dar acest început al unui nou gen literar, singurul în care s'a afirmat originalitatea neamului nostru în veacurile trecute, constitue încă astăzi o problemă complicată.

Cronica lui Ureche în forma ei primitivă, așa cum a încercat Kogălniceanu să ne-o dea în colecția sa de Letopisețe, nu există. Nu numai că s'a pierdut originalul cronicei, dar nu avem nici măcar o copie directă după ea. Toate manuscrisele care au ajuns până la noi înfățișează textul lui Ureche întrețesut cu interpolările adăugate ulterior de Eustratie Logofătul de Simion Dascălul și de Misail Călugărul. După părerea răposatului Giurescu, aceste adause ale lui Simeon Dascălul sunt așa de numeroase și așa fel îmbinate în urzeala lui Ureche, încât ar fi peste putință să se delimiteze precis ceea ce constitue fondul primitiv al cronicarului boier de ceea ce este suprapus de Simion Dascălul și de ceilalți.

Incercarea făcută de Kogălniceanu, în 1852, în *Letopisețele Moldovei*, de a publica aparte ceea ce credea el că a fost la început cronica lui Ureche de ceea ce presupunea că a interpolat ulterior Simion Dascălul, cuprinde o mare doză de arbitrar: elemente care aparțin în chip evident lui Grigore Ureche au fost trecute pe seama lui Simion Dascălul și părți din adausele interpolatorului au fost atribuite cronicarului.

P. P. Panaitescu, în studiul: *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, a atacat problema pe altă cale. D-sa a căutat, mergând pe urmele regretaților I. G. Sbiera, Ștefan Orășanu și N. Iorga, să stabilească de aproape izvoarele polone întrebuințate în prima cronică moldoveană, așa cum a ajuns ea până la noi, și apoi să delimiteze izvoarele utilizate de Ureche de cele care au stat la îndemâna lui Simion Dascălul.

Rezultatele la care s'a ajuns prin această confruntare a surselor polone cu textul cronicei sunt următoarele:

Cronica începe cu o « predoslavie a descălecării » care, după cum are grija însuși Dascălul să ne-o ateste, este a lui Grigore Ureche. In acest scurt capitol Ureche explică numele de Flachia, pe care îl dau letopisețe latinești Moldovei, după numele « hatmanului râmlenesc » Flaccus, care a purtat războaie cu Sciții și a făcut primele cuceriri romane pe pământul scitic.

După capitolul despre descălecarea Moldovei, Ureche se ocupă de limba moldovenească, susținând că e de descendență latină și, lucru interesant, afirmația lui apare într'o formă apropiată de acea a lui Poggio Bracciolini, despre care ne-am ocupat mai sus:

«...dela Râm ne tragem... Dela Râmleni, ce le zicem « Latini: pâine, ei zic panis; carne, ei zic caro; găină, ei zic galina; muiere, mulier; femeie, femina; părinte, pater; al nostru, noster și altele multe din limba latinească, și de am « socoti pre amăruntul, toate cuvintele le-am înțe- lege...».

Trecem peste adausele lui Simion Dascălul, pentru a ne mărgini, deocamdată, la redacția aproximativă a lui Ureche. Intrând în istoria moldovenească cu capitolul « De începutul Domnilor țării Moldovei și de viața lor », Ureche utilizează analele slavonești ale țării, care au fost scrise, după cum spuneam, la curtea lui Ștefan cel Mare și continuate de Macarie și de Azarie. Pe Eftimie nu l-a cunoscut. Aceste anale fuseseră traduse în limba română, fiindcă din felul cum se fac citatele: « *letopisețul nostru cel moldovenesc* », rezultă că acesta era scris în limba română. In genere, izvoarele cronicei sunt citate după limba în care sunt scrise: « letopisețul cel leșesc »; « letopisețul cel latinesc », « letopisețul cel moldovenesc ». De altfel ni s'a păstrat din sec. al XVIII-lea în Biblioteca Academiei Române o versiune românească a acestor anale, publicată de I. Bogdan [1] după o copie descoperită de d-l Alex. Lapedatu. Prototipul acestei copii este, credem, o traducere făcută înainte de Ureche și pe care a utilizat-o, și acesta.

Deoarece pentru partea dela început, dela primii Domni ai Moldovei până la Alexandru cel Bun, nu găsește nimic în

[1] *Documentele Hurmuzaki*. supplement, II, vol. III, fasc. I, 1900, p. 9.
[2] *Revista Arhivelor*, II, p. 370-372.

[1] *Letopisețul lui Azarie*, Analele Acad. Rom. Seria II, tom XXI Mem. Secț. ist. București, 1909, p. 107—119. Bogdan credea că traducerea s'a făcut la sfârșitul sec. XVIII, dar numeroasele greșeli ar indica un prototip mult mai vechiu.

cronicarii poloni, Ureche e nevoit să dea lista de Domni întreagă, așa cum o găsește în analele interne ale țării, regretând că « scriitorii dintâi n'au aflat scrisori, ca de niște oameni neașezați și nemernici » și că « letopisețul nostru cel moldovenesc, așa de pre scurt scrie, că nici de vieața Domnilor care au fost toată cârma nu alege », iar ce au scris « au scris mai mult din basne și din povești ce au aflat unii dela alții ». Ultimele cuvinte ne îndeamnă să credem că vechile anale fuseseră amplificate cu tradiții populare.

Dela Alexandru cel Bun înainte, Ureche găsește în izvoarele polone știri din ce în ce mai numeroase privitoare la istoria Moldovei, și atunci completează datele unele prin altele, « lipind », cum spune el, informațiile din izvoarele străine la ale noastre, nu însă fără discernământ critic.

Izvorul polon pe care Ureche îl urmează de aproape, este cronica prelucrată și continuată de Ioachim Bielski, după textul tatălui său, Marcin Bielski. Cartea apăruse în 1597, sub titlul de *Kronika Polska* și deși, dintr'un sentiment de pietate, Ioachim o publicase sub numele tatălui său, ea este în bună parte opera sa personală. In această redacție a lui Ioachim, textul a fost cu mult amplificat, prelucrat și adăugit. De aci împrumută Grigore Ureche știrile privitoare la Moldova, pe care nu le găsește în izvoarele interne.

După moartea lui Ștefan cel Mare, înainte de a trece la urmașii săi, Ureche introduce, pentru o mai bună clarificare a istoriei moldovenești, câteva capitole privitoare la istoria popoarelor învecinate cu noi: Poloni, Tătari, Turci și Unguri: « Povestea și tocmeala altor țări ce sânt prin prejur ».

Panaitescu este de părere că Ureche a împrumutat aceste informații dintr'o scriere istorică și geografică asemănătoare cu aceea a lui Sebastian Münster, cunoscută sub numele de *Cosmografia Universală* și publicată în 1544, la Basel, în limba germană. Cartea a avut un mare succes pe vremea sa; a apărut în o mulțime de ediții — vreo 27. In 1550 a fost tradusă în limba latină, apoi în limba franceză, spaniolă, italiană și cehă. Ea a fost foarte răspândită în Polonia, unde Marcin Bielski o ia ca model pentru cronica sa.

Dar în aceste capitole Ureche dă știri despre împărăția tătărească și neamurile ei, care nu se găsesc la Sebastian Münster, dar se găsesc după cum arată C. C. Giurescu, într'o geografie latină a lui Io. Antonius Maginus Patavinus, apărută la Veneția, în 1596. Nu este exclus însă ca aceste știri împreună cu cele din Sebastian Münster să se găsească împreună într'o geografie — sau cum se numea atunci Cosmografie — mai desvoltată, încă neaflată până acum.

Impletind știrile aflate în izvoarele interne cu informațiile pe care le găsea în Bielski și în cosmografia nedescoperită încă, Ureche și-a scris cronica până la a doua domnie a lui Aron Vodă (1595). Ultimul capitol — din cronica rămasă neterminată — expune împrejurările pribegiei lui Nestor Ureche, înainte de sosirea la Iași a lui Aron Vodă, cu atâtea amănunte dramatice și în același timp precise, încât nu încape îndoială că scriitorul lor le cunoaște din amintirile bătrânului boier.

Cronica lui Grigore Ureche, scrisă se pare între 1642, data când el ajunge vornic mare, cum semnează predoslovia, și 1647 data morții — a intrat însă de timpuriu în mâna lui Simion Dascălul. In ce împrejurări, nu știm. Câmpul este aci deschis ipotezelor.

Am spus mai sus că Ureche a murit fără să vadă sfârșitul domniei lui Vasile Lupu. Se poate că, puțin timp înaintea morții, să fi împrumutat cronica neterminată încă lui Eustratie logofătul care era al treilea logofăt în divanul lui Vasile Lupu și cu care cronicarul era în strânse legături de prietenie — « frate și prieten » cum îl numește, împreună cu alți boieri din Divan, într'un document [1] din 1641. Eustratie logofătul a adăogat și el câteva știri și apoi cronica a fost încredințată lui Simion Dascălul, ca s'o transcrie; — Simion Dascălul a copiat-o, a amplificat-o și apoi, nu se știe cum, originalul lui Ureche a dispărut[2]. A dispărut de timpuriu, fără să lase nicio urmă, fiindcă nici Miron Costin, care scrie la câteva decenii după Ureche, nu are la îndemână decât tot compilația interpolatorului. In 1670, când Stolnicul Constantin Cantacuzino însoțește la Iași pe soția și fiica lui Brâncoveanu la căsătoria acesteia cu Gheorghe Duca, Domnul Moldovei, el dobândește o copie de pe cronica lui Ureche dela marele comis Ion Racoviță, dar acest izvod este tot compilația lui Simion Dascălul.

Simion Dascălul a utilizat, în interpolările sale, izvoare diferite de acelea pe care le-a folosit Grigore Ureche. El a avut la îndemână o versiune a letopisețelor moldovenești, deosebită de aceea pe care a întrebuințat-o Ureche. Izvoadele lui Simion Dascălul cuprindeau, între altele, și cronica lui Eftimie și mergeau până la domnia lui Vasile Lupu, după cum mărturisește el însuși. Din aceste letopisețe interne, Dascălul a luat unele știri, pe care le-a adăugat în textul lui Ureche, stângaciu, neîndemânatic, dând naștere la contraziceri.

Dintre izvoarele polone, Simion Dascălul nu a cunoscut pe Ioachim Bielski. Deși îl citează într'un loc în expunerea lui Ureche, totuși, din faptele pe care le pretinde că le ia din istoriograful polon, se vede bine că nu l-a cunoscut, căci aceste fapte nu se găsesc la el. Simion Dascălul a avut la îndemână pentru compilația sa numai opera lui Alexandru Guagnini: *Sarmatiae Europeae Descriptio*, în traducerea polonă a lui Paszkowski. Din această operă a luat toate acele amănunte pline de colorit privitoare la domnia lui Despot: falsificarea genealogiei; împrietenirea lui Despot cu Laski; încercarea lui Lăpușneanu de a-l otrăvi; fuga lui Despot în Polonia; prefacerea că e mort; simulacrul de înmormântare; răsturnarea lui Lăpușneanu tocmai când credea că a scăpat de Despot; domnia acestuia; răscoala lui Tomșa.

Simion Dascălul a mai introdus în cronica lui Grigore Ureche un capitol despre originea Românilor din tâlharii dela Râu, asupra căruia vom reveni îndată.

Crescută astfel cu interpolările lui Simion Dascălul, cronica lui Ureche, s'a răspândit în o mulțime de copii manuscrise.

In cronică, așa cum ne-o oferă ediția regretatului Giurescu, — cea mai bună, întru cât este singura care respectă tradiția unui text și ne dă în același timp variantele din celelalte manuscrise, necesare pentru a urmări istoricul textului, — se observă destul de clar două firi, două mentalități, două personalități cu totul deosebite.

O primă personalitate se caracterizează printr'o caldă dragoste de țară, printr'un deosebit simț de demnitate, printr'un spirit de măsură și claritate și printr'un fin discernământ critic.

[1] Ghibănescu, *Surete și isvoade*, III, p. 310. E o mărturie din Martie 1641 prin care Gr. Ureche atestă că a văzut când Lupul din Hârlău, cu soția Simiiana și copiii vând ocina și moșia lor cu heleșteu, pe apa Crivdei, în hotarul satului Fetești, « fratelui și prietenului nostru, lui Pan Eustratie biv logofăt ».

[2] Ulterior într'o copie interpolată de Simeon Dascălul, a mai adăogat interpolări și a mai făcut câteva schimbări un Misail Călugărul. Această versiune cu interpolările lui Misail Călugărul se păstrează în 4 manuscrise din Biblioteca Academiei Române (cf. C. C. Giurescu în *Convorbiri Literare*, LIII, 1921, p. 326 și bine în introducerea la *Grigore Ureche Vornicul și Simion Dascălul Letopisețul țării Moldovei*, ed. II, Scrisul Românesc, p. LV—LVIII). Succesiunea interpolatorilor credem dar că este aceasta: Eustratie Logofătul, Simion Dascălul, Misail Călugărul. Ea concordă și cu ceea ce aflăm dela Miron Costin, care intrase în Moldova la vreo 4—5 ani după moartea lui Gr. Ureche, în *De neamul Moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor* (ed. Giurescu): « Iară cum am înțeles de câțiva boieri și mai ales din Neculai Buhuș ce au fost logofăt mare, pre acest *Simeon Dascălul, Istratie logofătul l-au ținut cu basnele lui și Misail Călugărul dela Simeon au născut*, cela fiu, cestălalt nepot » (p. 5). Neculai Buhuș moare în 1667. Sau « De ar fi acmu *Istratie logofătul și fiiu-său un Simion dascal și nepotu-său un Misail Călugărul*, cum s'ar apuca de această poveste cu basnele lor cele ce au scris... ». Miron Costin nu văzuse însă letopisețul lui Eustratie logofătul: « ...că mi se pare, bine nu știu, că n'am văzut letopisețul lui Istratie... ».

A doua personalitate se caracterizează printr'o râvnă de a se face cunoscută cu orice preț, printr'o tendință constantă de « a tinde poveștile mai larg », cu riscul de a cădea în prolixitate și incoherență chiar; printr'o totală lipsă de măsură și de simț critic.

Coexistența acestor două personalități atât de diferite, în cuprinsul aceleiași cronice, se relevă dela primele pagini.

Grigore Ureche este, în ceea ce privește persoana lui, de o discreție plină de demnitate; nicăeri în cuprinsul cronicei nu vorbește despre sine, nici chiar atunci când ar fi îndreptățit, când te-ai aștepta, când ai dori-o chiar. Pretutindeni el se identifică cu faptele povestite și nicăieri, nu iese la iveală, nici chiar atunci când făptașii sunt persoane care i-au stat aproape de suflet, cum se întâmplă cu tatăl său Nistor de care nu vorbește decât o singură dată. Incolo nicăieri nu vorbește despre sine și ai săi.

Simion Dascălul apare continuu în cuprinsul povestirii, mai ales când este vorba să-și asigure paternitatea adauselor sale: « Acestea cercând cu nevoință vornicul Ureche scrie de « zice... După aceia și eu... Simion Dascăl, apucatu-m'am « și eu pre urma a tuturora a scrie aceste povești...».

« Ce această poveste a lui Laslău craiu, ce spune că au gonit « pre acești Tătari, nu o au scos Ureche Vornicul din letopisețul « cel latinesc, ci eu, Simion Dascălul, o am izvodit din letopi- « sețul cel unguresc...».

« Ce această poveste nu se află însemnată de Ureche Vor- « nicul, iar eu n'am vrut să las nici aceasta să nu pomenesc ».

Ureche este un spirit critic. El are despre istorie o concepție pragmatică; ea trebue să dea norme de învățătură « feciorilor și nepoților, despre cele rele să se ferească... iară de pe cele bune să urmeze și să învețe și să se înderepteze ». Dar, cine are despre istorie o asemenea concepție, își dă bine seama că primele condiții pe care trebue să le îndeplinească sunt: deplina obiectivitate în restabilirea adevărului. Grigore Ureche își dă seama de aceasta și de aceea el confruntă continuu izvoarele pământene cu cele străine, pentru ca, din noianul știrilor contradictorii, să poată culege grăuntele de adevăr pe care-l cuprind. Ureche o spune destul de limpede: « nu numai letopisețul nostru, « ce și cărți străine am cercat, ca să putem afla adevărul, ca « să nu mă aflu scriitoriu de cuvinte deșarte, ce de dereptate ».

Simion Dascălul este, dimpotrivă, o fire imaginativă. El e stăpânit mereu de preocuparea de a « tinde poveștile » cât mai pe larg, împletind, fără discernământ critic, fapte istorice consemnate în cronici, cu materialul legendar care circula în masele populare din vremea sa [1] și care intrase în bună parte în izvoadele pământene.

Intre istorie și folclor el nu face nicio demarcație. Ba ceva mai mult: modifică datele pe care le găsește în izvoarele sale, intervertește, cu o totală lipsă de simț critic, ordinea evenimentelor, schimbă unele pasagii și adaugă dela sine lucruri care nu se găsesc în izvodul său. Așa face, de pildă, la domnia lui Despot, unde adaugă la textul lui Paszkowski că Despot « s'a mutat la alt ostrov dela Roma ». Mai departe, Guagnini amintește de un nepot al lui Despot, cel al cărui nume l-a uzurpat o slugă, viitorul Domn al Moldovei. Simion Dascălul se oprește asupra detaliului morții nepotului în război, și face din această împrejurare punctul de plecare pentru falsificarea genealogiei lui Despot Vodă.

Ureche este apoi stăpânit de un suflu de patriotism, care, cu toată discreția, vibrează totuși în paginile cronicei sale. El scrie împins de curiozitatea de a « afla cap și începătură moșilor, de unde au izvorît în această țară și s'au înmulțit ». El, care văzuse înflorirea istorică a Poloniei, ținea « să nu se înnece anii cei trecuți și să ne asemănăm fiarelor și dobitoacelor mute ». Vorbește, în aceste simple cuvinte ale bătrânului cronicar, ceva din sufletul neamului întreg, care în acele vremuri turburi, ajunsese să-și lămurească ființa sa etnică deosebită. Deși « cerca cu nevoință » și « cărți străine », ca să poată afla adevărul, totuși el înlătură din cronica sa știrile din izvorul polon, care i se păreau exagerate și care, în același timp, jicneau mândria lui de moldovean. De pildă, scena în care Ioachim Bielski ne povestește cum Ștefan cel Mare, încolțit de Turci și nevoit să ceară ajutorul regelui polon, primește să-i recunoască suzeranitatea, să depună în cortul regal steagul Moldovei la picioarele regelui polon și să îngenunche înaintea lui, prestându-i omagiul de credință, în timp ce cortul se desfăcea pentru ca oștirea adunată în câmpia Colomeei să vadă umilirea marelui erou moldovean, este înlăturată de Ureche și redusă la atâta: Ștefan Vodă a venit la Colomeea și « toate ce au avut mai de treabă au vorbit și apoi l-au ospătat pe Ștefan Vodă ».

Mai înainte, la 1471, cronicarul polon spunea că Ștefan a trimis 28 de steaguri regelui polon. Ureche explică răspicat: « au trimis și lui craiu din dobânda sa, nu pentrucă doar au « fost datoriu să-i trimiță, cum zic unii că au fost supus « Leșilor, ci pentru ca să-l aibă prieten la nevoie și la treabă « ca aceea, de-i va veni asupră ».

Suflul sentimentului patriotic se vede la Ureche și în lumina de caldă duioșie, pe care o proiectează peste figura Domnilor, apărători de țară și dătători de legi și datini. Sunt adevărate portrete mici — lucrate cu artă în medalion — ca bunăoară:

« Bogdan Vodă cel Grozav, feciorul lui Ștefan Vodă cel « Bun (Mare) s'au pristăvit în ceasul dintâiu al nopții, în târg « în Huși, nu cu puțină laudă pentru lucruri vitejești ce făcea, că nu în beții, nici în ospețe petrecea, ci ca *un strejar în toate « părțile priveghia*, ca să nu se știrbească țara, ce-i rămăsese « dela tată-său »;

Sau portretul lui Petru Vodă Rareș: « ca un păstor bun ce străjuește turma sa, *așa în toate părțile străjuia* și priveghia și nevoia să lățească ce au apucat, că nimica după ce s'au așezat la domnie n'au zăbovit, ci de războae s'au apucat, și la toate-i mergea cu noroc ».

Sau, în sfârșit, portretul doamnei Ruxanda: « femeie destoinică, înțeleaptă, cu dumnezeire, milostivă și la toate bunătățile plecată »; și mai ales al lui Ștefan cel Mare de care ne vom ocupa pe larg, mai jos.

In contrast cu acești mari înaintași, el știe să încondeieze și pe domnii răi, stricători de lege și de datini, dărâmători de țară. Iată de pildă pe Iliaș Vodă, fiul lui Petru Rareș, pe care « firea și fața îl lăuda să fie blând, milostiv și așezătoriu, gândindu-se că va semăna tatâne-său, ci nădejdea pre toți i-au amăgit, că dinafară se vedea pom înflorit, iară dinlăuntru lac împuțit, că având lângă sine sfetnici tineri turci, cu carii ziua petrecea și se desmierda, iar noaptea cu turcoaice curvind, din obiceele creștinești s'au depărtat; în vedere se arăta creștin, iară noaptea în slobozie mahmetească se dedese ».

Sau chiar portretul lui Bogdan Lăpușneanu, fiul Doamnei Ruxanda, pe care ni-l înfățișează cu contrastele lui: « cumu-și era blând și cucernic, așa tuturora arăta direptate, de se vedea că nimica nu s'au depărtat de obiceiul tatâne-său. Nici de carte era prost. La călărie sprinten, cu sulița la halca nu pre lesne avea protivnic, a săgeta din arc tare nu putea fi mai bine. *Numai ce era mai de treabă domniei lipsia*, că nu cerca bătrânii la sfat, ci de la cei tineri din casă lua sfat și învățătură. Iubia să audă glume și măscării și jocuri copilărești. Mai apoi lipi de sine Leși, de-i era și de sfat și de a batere halca cu sulița, răsipind avuția cea domnească ».

Sbucnește în aceste ultime portrete durerea unui mare patriot din divanul Moldovei, care vedea cum se risipește țara lăsată de Ștefan cel Mare și Sfânt: « scăderea care se vede că au venit în zilele noastre ».

[1] De exemplu: Legenda lui Etco prisăcariul ș.a.

In adausele lui Simion Dascălul, demnitatea sentimentului național este amorțită. Râvna de a «tinde poveștile mai pe larg» este la el așa de puternică, încât îl orbește și îl face să admită și să încorporeze până și o legendă ungurească, falsă, tendențioasă, despre descendența noastră din tâlharii scoși din temnițele Romei.

Aceste două temperamente atât de diferite, pe care le întrezărim în corpul compilației, se răsfrâng — cum de altfel este și firesc — și în structura stilistică a cronicei.

Stilul lui Simion Dascălul este de multe ori întortochiat, plin de repetiții, neclar. Iată, de exemplu, o probă din predoslovie chiar:

«*După aceia* și eu care sânt între cei păcătoși Simion «Dascăl, apucatu-m'am și eu *pre urma a tuturora* a scrie aceste «povești, ce într'înse spune cursul anilor și viața Domnilor, «*văzând și cunoscând* că scriitorii cei mai de demult, care au «fost însemnând aceste lucruri ce au trecut, s'au săvârșit, și «pre urma lor alții nu vor să se apuce, *văzând* noi aceasta, că se «părăsește această însemnare, socotit-am ca să nu lăsăm acest «lucru nesăvârșit <să> nu se însemneze înainte, carele mai «nainte de alții au fost început pre rând însemnat până «la domnia lui Vasilie Vodă, ca să nu ne zică cronicarii altor «limbi, c'am murit și noi cu scriitorii cei din ceput, sau că «doară suntem neînvățat...».

In acest exemplu — aș putea cita întreaga predoslovie — se vede bine fraza lungă, greoaie, întunecată, încărcată de incidentale, plină de repetiții, ca o urzeală în care firele neorânduite bine încep să se încâlcească.

Stilul lui Grigore Ureche se caracterizează dimpotrivă printr'o concizie și precizie într'adevăr clasice; este un stil lapidar; pare că e săpat în piatră, ca o pisanie de biserică. Citez ca exemplu — fiindcă predoslavia este prea cunoscută din liceu — portretul lui Ștefan cel Mare.

«Fost-au acest Ștefan Vodă om nu mare de stat, mânios «și de grab a vărsa sânge nevinovat; de multe ori la ospețe «omora fără județ. Amintrelea era om întreg la fire, neleneș, «și lucru său îl știa a-l acoperi, și unde nu gândeai, acolo îl «aflai. La lucruri de războaie meșter, unde era nevoe însuși se «vâra, ca văzându-l ai săi să nu îndărăpteze, și pentru aceia rar «războiu de nu biruia, și unde-l biruia alții, nu pierdea nădejdea, «că știindu-se căzut jos, se rădica deasupra biruitorilor...

«Iară pre Ștefan Vodă l-au îngropat țara cu multă jale «și plângere în mânăstire în Putna, care era de dânsul zidită. «Atâta jale era, de plângea toți ca după un părinte al său, «că cunoștea toți că s'au scăpat de mult bine și de multă «apărătură. Ce după moartea lui până astăzi îi zic Sfântul «Ștefan Vodă, nu pentru suflet, ce este în mâna lui Dumnezeu, «că el încă au fost om cu păcate, ci pentru lucrurile lui cele «vitejești, carele nime din domni, nici mai nainte, nici după «aceia, l-au ajuns».

Este cel mai clasic portret din literatura noastră veche. Nu lipsește nimic din ceea ce trebue pentru a ne evoca dinaintea ochilor portretul — mai ales sufletesc — al marelui Voevod; și totuși nici un cuvânt de prisos. Nimic nu se poate adăuga și nimic nu se poate suprima, fără a-i distruge farmecul literar. De remarcat în același timp cu câtă obiectivitate Grigore Ureche, care avea un adevărat cult pentru Ștefan cel Mare, recunoaște, alături de marile calități ale Domnului, și defectele; alături de părțile de lumină și cele de umbră («mânios, de grab a vărsa sânge nevinovat, la ospețe omora fără giudeț»). Dar aci stă marele lui meșteșug de artist în ale scrisului că, după o scurtă trăsătură fizică, înșiră repede defectele, pentru a așeza apoi calitățile într'o gradație ascendentă care culminează printr'o frumoasă apoteoză («...Sfântul Ștefan Vodă, nu pentru suflet, ce este în mâna lui Dumnezeu... ci pentru lucrurile lui cele vitejești, carele nime din Domni, nici mai nainte, nici după aceea, l-au ajuns»).

Deși stilul lui Ureche este de o precizie lapidară, totuși limba cronicei nu este lipsită de un pitoresc al ei particular. Aci însă nu se mai pot face distincții nete între Ureche și Simion Dascălul, fiindcă în unele părți amândoi au transcris aproape verbal izvoare interne, care nu ne mai stau astăzi la îndemână, iar, de altă parte, limba lor e creația colectivității moldovenești dela jumătatea veacului al XVII-lea, abia modelată de cărturari. Lăsăm la o parte aspectul ei fonetic și morfologic — nu pentrucă, fiind de esență filologic, îl socotim neinteresant din punctul de vedere al formării limbii literare, (dimpotrivă ne-ar interesa să știm și în ce măsură limba textelor coresiene a mlădiat scrisul marilor cronicari moldoveni), — dar pentrucă nu numai originalul lui Ureche s'a pierdut, ci și din prelucrarea lui Simion Dascălul nu avem decât copiii târzii, care nu ne dau în această privință, cu precizia de care avem nevoie, textul autentic.

Lăsând deci la o parte această latură a ei, limba primei cronice moldovenești — creată de un popor de boieri și de țăran a căror viață se împletea intim cu a naturei — nu se ridicase încă până la concepte abstracte. Dar este o limbă plină de vigoare, care păstrează frăgezimea naivă a imaginelor sugestive, formate în plin contact cu viața satului ca de pildă: «Țara Ardealului înconjurată cu munți și cu păduri cum ar fi *îngrădită*»; «In vremea lui Petru Vodă Șchiopul au fost secetă mare și unde prindea *mai înainte pește, acolo ara plugul*»; «au *descălecat orașe* în țară»; «le-au *împărțit hotare* în

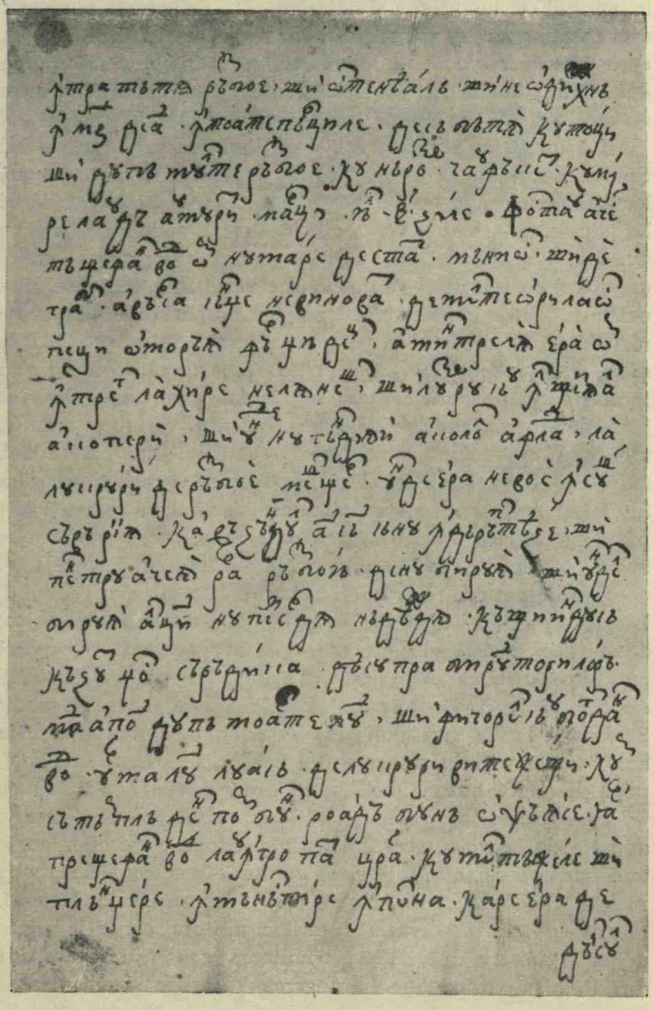

Cel mai vechiu manuscris din cronica lui Grigore Ureche, nr. 169 din Biblioteca Academiei Române. Pagina cu portretul lui Ștefan cel Mare.

țara sa»; sau din privelișteа frământărilor naturii: «cum se ridică o *negură întunecată și se răsipește* așa și Petru Rareș se curățește de scârba ce-i zăcea la inimă»; «păgânii, carii în toate părțile *fulgerau și trăsneau* cu armele lor»; «oștile s'au *vârtejit*»; ori luate din vieața păstorească: «ca *niște lupi gata spre vânat ca să înece oaia neslobivă*»; sau Petru Rareș «ca un *păstăriu* bun *grijia de oile sale*» sau în sfârșit imagini din vieața stupilor de albine: «Turcii ca *un roiu de albine* înconjoară mânăstirea»; Petru Șchiopu blând ca *o matcă fără ac*»; «de s'ar învăța cei mari... cumu-i *albina, că toate-și apără căscioara și hrana lor cu acele și cu veninul său, iară domnul lor, ce să chiamă matca*, pre nimenea nu vatămă, ci toate de învățătura ei ascultă»; sau amintând interioare duioase de familie: «ales un om ca acela —hatmanul Arbore — ce *au crescut Ștefan Vodă pre palmele lui*»;

Asemenea imagini și multe altele, evocând aspecte de vieață plugărească, de păstorit, de albinărit, de interioare de vieața patriarhală, de luptă între puterile naturei, stilizate în structura limbii, o înflorează cu un colorit dulce, ca altițele discrete de pe țesăturile țărănești.

* * *

Dintre adausurile făcute în cronica lui Ureche, unul a provocat o adevărată furtună de indignare în Moldova secolului al XVII-lea. Este capitolul privitor la «ijderenia Moldovenilor, de unde sunt ei de au venit pre aceste locuri». Capitolul ar fi fost tradus, după cum pretinde autorul însuși, dintr'un letopiseț unguresc, până acum nedescoperit. Se începe cu: «scrie letopisețul cel unguresc» și sfârșește cu: «Ce această poveste a «lui Laslău craiu, ce spune că au gonit pre acești Tătari, nu o au «scos Ureche Vornicul din letopisețul cel latinesc, ci eu, Simion «Dascălul, o am izvodit din letopisețul cel unguresc, care poveste «o am socotit, pre semne ce arată că poate fi adevărată».

E locul să ne ocupăm aci și de acest curios adaus al lui Simion Dascălul. El începe prin a povesti că, înainte vreme, locuiau pe meleagurile Moldovei Tătarii, care, înmulțindu-se și lățindu-se, au trecut peste munți în Ardeal, unde au împins pe Unguri din ocinele lor. Laslău — adică Vladislav — craiul unguresc, s'a ridicat și s'a dus la împăratul Râmului, cerându-i oaste de ajutor împotriva vrăjmașilor. Impăratul Râmului i-a răspuns că el, urcându-se pe tron, a jurat «să nu pice om de sabia și de județul lui». Din pricina aceasta răufăcătorii s'au înmulțit așa de mult în țara lui, încât toate temnițele sunt pline de ei și nu mai are ce le face. Ca să își curețe țara de ei, îi dărueste craiului unguresc, dar cu o condiție: să nu-i mai aducă înapoi. Și atunci: «de sârg i-a strâns pe toți de pretutinderea și i-a însemnat pre toți de i-au ars împrejurul capului, de le-au pârjolit părul cu un hier înhierbântat, care semn trăiește și până astăzi în țara Moldovei și la Maramureș, de se cehluiesc pregiur cap».

Dacă a luat acest ajutor de tâlhari dela împăratul Râmului, Laslău a venit în Ungaria și, pe la Crăciun, cu toată puterea sa, a pornit contra Tătarilor, pe care i-a bătut și i-a gonit, trecându-i munții pe la Rodna, unde se și văd în două locuri săpate în stânci semnele făcute de Laslău craiul. Urmărindu-i dincoace de munți Laslău i-a fugărit într'una, până i-a trecut apa Siretului. Prin acești tâlhari cuprinși în oastea lui Laslău, s'au descălecat apoi, după ce s'a mântuit războiul, țara Maramureșului și a Moldovei.

Interpolarea are câteva trăsături caracteristice, care o apropie de legenda păstrată într'o versiune a vechilor anale moldovenești copiată în Rusia și cuprinsă în colecția de cronici rusești, cunoscută sub numele de Voskresenskaja lêtopisĭ, (vezi vol. I, p. 35: invazia Tătarilor, ajutorul cerut de regele ungur Vladislav dela Râm; trimiterea unui ajutor alcătuit din Râmlenii ortodocși; înfrângerea Tătarilor și colonizarea Râmlenilor ortodocși în părțile Crișanei și ale Maramureșului). In acea legendă însă lipsește nota infamantă a tâlharilor din temnițele Romei. Prin această notă infamantă și prin alte amănunte interpolarea lui Simeon Dascălul se apropie de legenda pe care a cules-o chiar pe vremea lui Vasile Lupu din mediul Ciangăilor din Moldova, franciscanul Marcus Bandinus, trimes de Scaunul apostolic să cerceteze parohiile catolice din Moldova [1].

Personalitatea acestui ciudat adnotator nu ne este cunoscută. In afară de o notiță scurtă, asupra căreia vom reveni îndată, păstrată de un copist aproape contimporan, niciunul din scriitorii noștri vechi nu ne dă lămuriri despre el și nici în documentele vremii, câte au ajuns până la noi, nu e pomenit.

Din adnotările sale se poate deduce că venea de peste munți, din regiunile în care era cunoscută limba ungară. In legenda asupra căreia ne-am oprit adineaori, el mărturisește că «eu, Simion Dascălul, o am izvodit din *letopisețul cel unguresc*». Deși un letopiseț unguresc cu astfel de elemente nu s'a descoperit până acum, totuși, faptul că legenda e scoasă dintr'o cronică ungurească, pare a o confirma nu numai caracterul ei tendențios (Românii se trag din tâlhari), ci și etimologiile cu caracter unguresc. Povestind, de exemplu, «ijderenia Moldovenilor», după ce arată că Laslău a alungat, cu ajutor primit dela Râm (Roma), pe Tătari, până i-a trecut apa Siretului, continuă textual:

«Acolo Laslău craiu... stând în țărmurile apei, au strigat «ungurește: *seretem, seretem*, ce se zice românește: place-mi, «place-mi. Mai apoi dacă s'au descălecat țara, după cuvântul «craiului, ce au zis: *seretem*, au pus numele apei Siretul».

In același timp, interpolatorul se vădește a fi și un bun cunoscător al obiceiurilor ungurești. Povestind, mai departe, cum Laslău craiul, întorcându-se biruitor din războiul cu Tătarii, în ziua de lăsatul secului, a cerut voie dela vlădicii săi să-l lase trei zile să se veselească cu doamnă-sa și cu boierii, adaugă: «Și așa l-au blagoslovit de au lăsat sec Marți cu toată curtea sa, *care obiceiu se ține la legea lor și până astăzi, de lasă sec Marți în săptămâna postului celui mare dintâiu*».

Dacă, în sfârșit, mai ținem seamă și de faptul că interpolatorul era familiarizat și cu obiceiurile ungurești din Maramureș foarte vechi, atestate în decretele Sf. Ștefan, (...«care semn trăiește și până astăzi la Maramureș, de se cehluiesc prejur cap...»), atunci, poate că nu suntem departe de adevăr când presupunem că acest român ardelean era din părțile Maramureșului. Maramureșul, care ne-a dat, în secolul al XVI-lea, începuturile literaturii, ne-a trimis și mai târziu cărturari. Chiar în vremea lui Vasile Lupu și a lui Grigore Ureche, trăia la curtea boierului Pătrașcu Ciogolea, din Calafendești (sudul Bucovinei), ca dascăl de copii, un asemenea cărturar maramureșean, care ne-a lăsat un frumos centom hrisostomic, cu prilejul înmormântării jupânesei Sofronia, soția nefericitului boier.

Printre cărturarii care treceau în Moldova se va fi aflat, probabil și acest dascăl Simion. Dintr'o notiță pe care ne-a păstrat-o un copist, aproape contemporan, se pare însă că el nu se bucura de prea multă stimă între boierii moldoveni, căci iată ce ne spune notița:

«Acest Simeon Dascal, ce el se numește aici, mai mult «se vede că au amestecat și au turburat istoria decât «au lucrat cevași pentru Ureche Vornicul, carele au scris «acestea, a vesti că e domn învățat și înțelept, iar acesta «și neștiut și slab în minte, precum și Todoraşcu Cantacuzin «vel Vist. în Moldova și alții, bine cunoscând pe acela, mi-au «mărturisit, că de multă neștiință și de minte puțină era acel «om, precum iar el esă și aici că (ce) au fost se arată și pe lângă «altele face și aceasta, că ale altora le face ale lui, adecă ce «au scris Ureche, el zice că au scris».

Interpolarea lui Simion Dascălul, privitoare la obârșia Românilor din tâlharii Romei, a stârnit o profundă indignare

[1] V. A. Ureche, *Codex Bandinus*, Analele Acad. Rom. s. II, t. XIII, Mem. S. ist. 1893–1894, p. 130, 307.

între cărturarii moldoveni din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

BIBLIOGRAFIE. I. EDIŢIILE CRONICEI. M. Kogălniceanu, *Letopiseţele ţării Moldovei*, Iaşi, 1852, I, p. 93—209. Această ediţie este tipărită cu caractere chirilice. A doua ediţie a apărut în 1872, cu caractere latine, şi cuprinde şi cronicele muntene. Poartă titlul: *Cronicele României sau letopiseţele Moldaviei şi Valahiei*. Cronica lui Ureche se află în tomul I, p. 127—242. Kogălniceanu, care-şi făcuse studiile în Germania, unde a avut ca profesor de istorie pe Ranke, a încercat să dea — după mijloacele de atunci — o ediţie critică. În acest scop s'a folosit de mai multe manuscrise şi, publicând pe cel care i s'a părut mai bun, a introdus în textul lui, acolo unde bănuia că trebue să fie o alterare datorită copiştilor, lecţiuni din celelalte manuscrise, fără să indice însă nici lecţiunile pe care le introduce, nici manuscriptele din care le culege. In special la cronica lui Ureche, Kogălniceanu a încercat să reconstitue, din compilaţia lui Simion Dascălul, prototipul pierdut al lui Grigore Ureche, separându-l de adausele ulterioare. Textul presupus al lui Ureche a fost publicat sub titlul: « Domnii ţerei Moldovei şi viaţa loru de Grigore Ureche, vornic mare în Moldova », pe când interpolările lui Simion Dascălul au fost aruncate la sfârşitul primului volum, în apendice (« Apendix I; apendic VII şi apendic IX »). Kogălniceanu a încercat să corecteze uneori şi limba. Intre altele, găsind în cronici infinitivul lung alături de cel scurt şi părându-i-se că forma curentă în secolul al XVII-lea a fost infinitivul lung, a înlocuit în textul publicat de el, în multe locuri, infinitivul scurt prin cel lung. Defectul unei asemenea metode s'a văzut atunci când filologul Meyer Lübke, într'un studiu asupra infinitivului în limba română, a luat de bună ediţia lui Kogălniceanu şi a clădit o întreagă teorie, întemeiată pe exemple care nu se găseau în manuscrisele cronicei lui Ureche. (Studiul lui Meyer-Lübke *Zur Geschichte des Infinitivs im Rumänischen* a fost publicat, în Abhandlungen Herrn I Prof. Dr. Adolf Tobler, Halle, 1895). Cu toate acestea meritul publicaţiei lui Kogălniceanu, pentru timpul ei, este incontestabil, căci pe textele publicate de el s'a întemeiat progresul studiilor istorice la noi.

Textul cronicei lui Ureche din ediţia lui Kogălniceanu a fost republicat de: Émile Picot, *Chronique de Moldavie, depuis le milieu du XIV-e siècle jusqu'à l'an 1594, par Grégoire Urechi*. Texte roumain avec traduction française, notes historiques, tableaux généalogiques, glossaire et table, Paris. Leroux, 1878.

O ediţie populară, cuprinzând fragmente din Ureche, a fost publicată în editura Socec, în 1894, în *Autorii români vechi şi contimporani*.

I. N. Popovici, *Chronique de Gligorie Ureche, avec un autographe d'Ureache et neuf fac-similés des manuscrits*, Bucureşti, 1911. Popovici a dat o încercare mai meticuloasă de a desface opera lui Grigore Ureche de interpolările lui Simion Dascălul. Numele proprii, împrumutate de Ureche din Bielski şi alterate de copişti, au fost restabilite cu ajutorul cronicei lui Bielski. Popovici a făcut însă greşala de a încerca să reconstitue şi limba originalului pierdut al lui Ureche, după o metodă care este şi ea astăzi perimată. Colaţionarea manuscriselor nu-i putea ajuta lui Popovici în reconstituirea limbii lui Ureche, fiindcă toate manuscrisele decurg din copia defectuoasă a lui Simion Dascălul şi resfrâng, prin urmare, mai mult limba acestuia decât a lui Ureche. Neputând scoate nicio lumină pentru problema care îl preocupa, Popovici încercă atunci alt drum. Grigore Ureche — observă el — trăieşte pe vremea lui Vasile Lupu şi este contimporan cu Mitropolitul Varlaam şi cu Eustratie Logofătul. Graiul lui, trebue să fi fost asemănător cu al acestora. Plecând dela acest fapt, Popovici confruntă textul copiilor care ne-au păstrat cronica lui Ureche, cu operele lui Varlaam şi Eustratie Logofătul — în special cu *Pravila aleasă* — şi înlocueşte toate formele moderne din manuscrisele cronicei lui Ureche cu formele arhaice corespunzătoare, din Varlaam şi Eustratie Logofătul. Metoda lui Popovici cuprinde în sine mult arbitrar. O critică întemeiată a acestui procedeu la D. Russo, *Critica textelor şi tehnica ediţiilor*, Bucureşti, 1912, p. 29—30 (nota) reprodusă şi în *Studii istorice greco-române*, Bucureşti, 1939 vol. II p. 568 nota.

Cea mai bună ediţie se datoreşte lui Const. Giurescu, *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă* (1359—1595), *întocmit după Grigore Ureche Vornicul, Isratie Logofătul şi alţii, de Simion Dascălul*, Bucureşti, 1916, (Comisia Istorică a României). In această ediţie, regretatul Giurescu pleacă dela constatarea că, în toate manuscrisele textul lui Ureche este contopit în compilaţia lui Simion Dascălul, în aşa fel încât nu poate fi separat, fără a cădea în arbitrar. De aceea el renunţă la ideea de a reconstitui originalul pierdut al cronicei lui Ureche şi, după ce a colaţionat, a clasat şi a fixat filiera manuscriselor, se mărgineşte să reproducă textul unei copii, care a păstrat mai bine versiunea interpolată a lui Simion Dascălul, adăugând în josul paginei variantele din celelalte manuscrise [1]. Lucrarea lui Giurescu este prima ediţie critică ştiinţifică. Din nefericire, ea a apărut fără studiul premergător, pe care Giurescu îl pregătea răbdător, cu cunoscuta lui conştiinciozitate. Textul cronicei se afla cules la intrarea noastră în războiul din 1916—1918. Pe atunci, preşedintele Comisiei Istorice, I. Bogdan, temându-se ca « o întâmplare nenorocită, un neînsemnat episod al luptelor înverşunate, să nu prefacă în cenuşe munca grea şi onestă, pe care cu greu s'ar găsi cineva s'o refacă », a hotărît să publice ediţia critică pregătită de Giurescu, fără introducerea obişnuită. Introducerea urma să apară într'o broşură separată dar, din nenorocire, Giurescu a fost răpit pe neaşteptate cercetărilor istorice. Câteva lămuriri sumare au fost date de fiul său, C. C. Giurescu, în *Convorbiri Literare*, LIII, 1921, p. 322 şi urm. Filiera manuscriselor, întocmită de Giurescu, tatal, se poate vedea în studiul său: *Noui contribuţiuni la studiul cronicelor moldovene*, p. 55.

Textul pregătit de regretatul C. Giurescu a fost reprodus într'o ediţie populară, fără variante, de fiul său, C. C. Giurescu în colecţia « Clasicii români comentaţi », sub titlul *Grigore Ureche şi Simion Dascălul, Letopiseţul Ţării Moldovei*, Craiova, 1934.

II. *Studii asupra operei*. C. Giurescu, *Noui contribuţiuni la studiul cronicelor moldovene. Letopiseţul lui Eustratie Logofătul şi Letopiseţul latinesc, Cronicele lui Grigore Ureche, Simion Dascălul şi Misail Călugărul*, Bucureşti, Göbl, 1908. Studiul este întemeiat pe analiza atentă a manuscriselor. P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, în Analele Academiei Române, mem. secţ. lit., s. III, t. IV, m. 4, Bucureşti, 1925. P. P. Panaitescu stabileşte izvoarele polone care se află atât la baza cronicei lui Grigore Ureche, cât şi la baza interpolărilor lui Simion Dascălul.

Raporturile lui Ureche cu vechile cronici slavoneşti au fost studiate de Ion Bogdan în *Vechile cronice moldoveneşti până la Urechia*, Bucureşti, 1891 p. 104—136; în *Letopiseţul lui Azarie*. Analele Acad. Rom. s. II. tom. XXXI p. 42—51 şi în *Cronice inedite atingătoare la istoria Românilor*, Bucureşti, 1895 p. 28—32. Aceeaşi problemă a fost reluată de d-l I. Minea, *Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*, Extras din «Cercetări istorice », an. I, Iaşi, 1925. Acelaşi, *Din istoria culturii româneşti*, Cercetări istorice, Iaşi, VII, 1932—1933. Acelaşi, *Intre păreri şi ipoteze. Cetind despre cronica lui Ureche*, în *Viaţa lui Românească*, XVII (1925), nr. pe Sept., p. 361 şi urm., Oct., p. 93 şi urm.; Noem. şi Dec., p. 245 şi urm. Minea pune ipoteza că Ureche şi-a fi scris cronica în limba latină. G. Pascu, *Gligorie Ureache*, Iaşi, 1920 vezi însă critica lui C. C. Giurescu în *Convorbiri Literare*, LIII, 1921, p. 222—232 şi 322—328. G. Pascu, *Grigore Ureche şi Miron Costin* în *Revista critică*, an. VIII, 1934, p. 65—68.

Dintre studiile mai vechi: A. V. Gîdei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din secolul al XVII-lea, din punct de vedere al limbei, metodei şi cugetărei*, cu o prefaţă de V. A. Urechiă, Bucureşti, 1898, cf. însă şi recenzia interesantă pe care i-a făcut-o St. Orăşanu, în *Convorbiri Literare*, XXXIII (1899) p. 256, 441, 508, 595, 726, 844 (şi extras).

Despre interpolarea lui Simeon Dascălul: D. Onciul, *Originile Principatelor Române*, Bucureşti, 1901; acelaşi, *Papa Formosus în tradiţia noastră istorică* în *Lui Titu Maiorescu* Omagiu VX Februarie M.C.M. Bucureşti, 1900, p. 620—631; Veres Andrei, *Notele la amănuntele ungureşti din Letopiseţul Ţării Moldoveneşti al lui Grigore Ureche şi Simion Dascălul* în *Revista istorică română*, III, 1933, p. 381—385. I. Şiadbei, *Cercetări asupra cronicelor moldovene*, I, Iaşi, 1939.

III. *Biografia lui Ureche*. I. Sbiera, *Grigoriu Urechie, Contribuiri pentru o biografie a lui*, în Analele Academiei Române, t. V, mem. secţ. ist., Bucureşti, 1881 p. 289—357 (şi despre chestia paternităţii cronicii şi de isvoarele ei). I. Tanoviceanu, *Genealogia familiei Ureche*, în *Arhiva*, Iaşi, IX (1898), p. 234 şi urm. Biografia lui Nestor Ureche a fost reconstituită de Ştefan Orăşanu *Cronicari moldoveni din secolul al XVII-lea*, Bucureşti, 1899, p. 34—57. Tot acolo paternitatea lui Grigore asupra cronicei, p. 57—63. I. Tanoviceanu, *Contribuţiuni la biografiile unora din cronicarii moldoveni*, în Analele Academiei Române, t. XXVII, mem. secţ. ist., Bucureşti, 1904—1905; p. 227—420; cuprinde notiţe biografice în legătură cu chestiunea paternităţii cronicei. E. de Barwinski, *Ştiri nouă asupra familiei Ureche*, în *Prinos lui D. A. Sturdza*, Bucureşti, 1903, p. 197—211, cuprinde informaţii din arhivele polone, privitoare la pribegia lui Nistor Ureche şi a familiei sale.

Costăchescu Mihai, *Despre neamul de boieri moldoveni Ureche, cu ocazia unor ştiri într'un document dela Duca Vodă din 1671, Sept. 5*, în *Cercetări istorice*, an. IV, 1928, p. 37—47; D. Găzdaru, *O ştire despre Gr. Ureche. Note şi interpretări*, an. X, 1934, p. 352—353; I. Minea, *O ştire despre Gligorie Ureche* în *Cercetări istorice*, an. VII—IX, 1932—1933, p. 104—112.

In afară de aceste studii şi articole, s'au publicat în timpul din urmă o mulţime de ştiri, răspândite în diferite colecţii de documente şi reviste (cu deosebire în: Ghibănescu, *Surete şi Isvoade* şi în revista *Ioan Neculcea*). Ştirile astfel împrăştiate au fost culese în cea mai mare parte într'un inventar, de Lucian Predescu, în *Arhiva*, Iaşi, 1930, p. 184.

N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, I, ed. II, Bucureşti 1925, p. 285—313, şi introducerea d-lui C. C. Giurescu la ediţia cronicei, publicată în colecţia « Clasicii români comentaţi », amintită mai sus.

Cronica a fost atribuită lui Nestor Ureche de B. P. Haşdeu în *Arhiva istorică a Rom.*, I p. 117 şi *Columna lui Traian*, III, 1872, p. 274.

MIRON COSTIN

VIEAŢA. Miron Costin, continuatorul lui Grigore Ureche, este fiul lui Ioan Costin. Mama lui, Safta, fiica lui Miron Sulgerul era pe de o parte nepoată lui Isaia Balica, cumnatul lui Grigore Ureche, pe de altă parte nepoată şi lui Miron Barnovski, Domnul Moldovei.

In domnia lui Miron Barnovski, Ioan Costin este hatman al Moldovei şi, datorită legăturilor de rudenie, şi omul de încredere al Domnului.

Barnovski, care trăia ca pribeag în Polonia, unde avea târguri şi sate, fusese chemat de boieri în domnie, după detronarea lui Alexandru Iliaş (1633). Ducându-se apoi cu alaiu de curteni, boieri, preoţi şi călugări, la Constantinopol pentru ca, potrivit cu ceremonialul obişnuit, să sărute poala împărăţiei şi să capete steag de domnie este închis, împreună cu toţi boierii care veniseră cu el. Intre aceştia se afla şi Postelnicul Costin. Miron Costin a notat, el însuşi, zilele de

groază pe care tatăl său le-a petrecut la Constantinopol atunci.

Miron Barnovski este decapitat din porunca Vizirului și trupul lui stă atârnat înaintea curții împărătești o zi, umplând de vâlvă întregul Stambul. Spre seară, vizirul dă poruncă ceaușilor să scoată din temniță pe chehaia nenorocitului Domn. Este scos tatăl lui Miron Costin care, ridicând trupul lui Barnovski, îl duce la Patriarhie și acolo «pe scurt, cum au lăsat vremurile atunci, îl astrucă[1]» în Patriarhie. A treia zi, în toiul nopții, un caic, trimis din porunca Vizirului, la temniță, ridica pe Costin, Postelnicul. Spre groaza boierilor care credeau că-l duc noaptea să-l înnece ori să-l muncească pentru averile lui Barnovski Vodă, Costin Postelnicul e adus înaintea Vizirului, unde află porunca împăratului, că sunt slobozi să meargă să-și aleagă Domn pe cine vor voi. Costin, cu sufletul «întors de spaimă», se înapoiază la temniță, aducând vestea cea bună celorlalți boieri. Liberați, se adună cu toții și, ținând sfat, aleg ca Domn pe Moise Movilă.

Acest episod dramatic din viața Postelnicului Costin a lăsat o întipărire neștearsă în sufletul lui și el constitue motivul principal care îl va determina, peste un an, să părăsească pentru totdeauna Moldova și să apuce calea exilului.

Domnia lui Moise Movilă (1633—1634) n'a fost norocoasă. Abia instalat, și în al doilea an de domnie Abaza Pașa intră în Moldova cu oaste turcească și muntenească; silește pe Domnul Moldovei și pe boierii săi să i se alăture și pornesc cu toții contra Poloniei.

La asediul cetății Camenița, se răspândește în tabăra turcească svonul, pus la cale de hatmanul Costin, că vine din spre pădurea Nadoborului o oaste căzăcească, în ajutorul Polonilor.

Abaza Pașa hotărăște retragerea peste Nistru și, în drum, atacă un târgușor - Studenica - a cărui garnizoană militară izbutește peste noapte, cu ajutorul Moldovenilor, să se strecoare din cetate.

Trecând Nistrul spre Iași, Abaza Pașa prinde de veste că a fost amăgit și, descălecând cu corturile în șesul Iașului, în preajma mânăstirii Balica, pune la cale să prindă a doua zi pe toți boierii moldoveni, să-i lege în obezi și să-i ducă la împărăție. Înștiințat de aceasta printr'un prieten turc, Postelnicul Costin, care simțise cu un an înainte fiorul morții la Constantinopol, fuge cu alți boieri la mânăstirea Pobrata și de acolo părăsește pentru totdeauna Moldova, refugiindu-se în Polonia, unde este bine primit. Aci, în 1638, dieta polonă «având în vedere — zice actul dietei — însemnatele servicii aduse regelui și Statului în diferite expediții războinice, primește ca «indigen polon și ca nobil polon, pe Iancu Costin cu fii săi: Alexandru, Miron și Potomir».

COPILĂRIA IN POLONIA. E prima dată când cronicarul nostru apare menționat în acte. Tatăl, hatmanul Costin, moare în exil. Fiul său, Miron, era abia în vârstă de 5 ani la data când i se acorda indigenatul polon.

Primită în rândurile nobilimii, familia Costin și-a alcătuit, după datină, și un blazon, pe care un act contimporan polon ni-l descrie astfel: în câmp albastru, un înger îmbrăcat în armură cavalerească și ținând o spadă. Deasupra coifului, în coroană, o mână înarmată cu o spadă.

Ca toți exilații moldoveni, care obțineau cetățenia polonă, hatmanul Costin a căutat să-și facă și el un rost, arendând o moșie în starostia de Bar, Novosiilca-Nova. Astfel se lămuresc împrejurările în care Miron Costin este adus să petreacă vârsta copilăriei și să-și înceapă instrucțiunea în limba polonă, pe care va ajunge să o stăpânească așa de bine încât, mai târziu, va scrie o cronică întreagă în elegante versuri polone.

După propria lui mărturie, în 1646 urma cursurile colegiului iezuit din Bar, un orășel la granița Moldovei, cu un important depozit pentru vinurile aduse de negustorii moldoveni.

[1] Ingropă.

Colegiul din Bar — după cum ne lămurește P. P. Panaitescu — fusese deschis de iezuiți în 1636, într'o casă de piatră, cu grădină împrejurul ei, și era condus, pe vremea când Miron Costin își făcea studiile acolo, de rectorii Stanislav Witwinski, în 1646, și de Francisc Czarniecki, fratele unuia din cei mai glorioși hatmani ai Poloniei, Ștefan Czarniecki. Rectorii erau ajutați în instrucțiunea și educația elevilor de 8—12 preoți, de 3—4 magistri și de câțiva frați. Programul de studii trebue să fi fost același ca și în celelalte colegii iezuite din Polonia. Cursul complet era împărțit în 5 clase: 3 de gramatică și 2 de umanioare, — între acestea era și retorica. Baza studiului era limba latină, care servea ca limbă de conversație între elevi, așa cum în unele pensioane din vremea noastră se întrebuința ca limbă de conversație franceza sau germana. In acest colegiu urma cursurile Miron Costin, în vara anului 1647, când pe vremea «secerei», în drumul dela sat — adică dela moșia părintească — spre oraș, a fost surprins de acea groaznică năvală a stolurilor de lăcuste, care a durat câteva zile și pe care avea s'o descrie cu atâta plasticitate, mai târziu, în cronica sa.

In vara anului următor, când, în marea răscoală a Cazacilor, oștile hatmanului căzăcesc Chmielniecki se apropiau de Bar, rectorul colegiului, Czarniecki, se refugiază cu profesorii și cu toată școala, la Camenița. Nu știm însă dacă și Miron Costin a urmat mai departe școala la Camenița. Barul a căzut în mâna răsvrătiților și a fost în parte distrus.

In acest timp, tatăl lui Miron Costin moare.

Doi ani mai târziu, în 1650, Miron Costin, care nu avea decât 17 ani, primește în arendă moșia Novosiilca-Nova. In 1651, se afla în oastea regelui polon, luând parte la luptele contra Cazacilor.

INTOARCEREA IN MOLDOVA. Curând după aceasta, în împrejurări puțin cunoscute, Miron Costin se întoarce în Moldova. Apariția acestui tânăr învățat, venit din Polonia, trebue să fi făcut senzație între rudele și vechii prieteni ai tatălui său. Doi dintre cei mai de seamă boieri ai timpului, Toma Cantacuzino Vistiernicul[1] — «cari capete ca acelea, ne spune Miron Costin, abia de au avut țara cândva sau de va mai avea» — îl îmbrățișează cu multă simpatie.

Vremurile în care Miron Costin se întoarce în Moldova sunt dintre cele mai turburi. Abia se încheiase nunta lui Timuș cu Domnița Ruxandra și domnia lungă, fericită și bogată a lui Vasile Lupu (1634—1653), măcinată de ambiția tânărului său boier Gheorghe Ștefan, începe să se năruie. Curând după intrarea cronicarului în Moldova, în săptămâna Patimilor, se răspândește în Iași svonul că oștiri ungurești și muntene au intrat în Moldova. O scrisoare a lui Ciogolea Spătarul către Vasile Lupu, trimisă în taină printr'un călugăr, desvăluie complotul urzit de Gheorghe Ștefan. Dar toate sunt prea târziu. Surprins între două focuri: frontul unguresc cu Gheorghe Ștefan, la Roman și cel muntenesc, dincolo de Focșani, Vasile Lupu se vede nevoit să se retragă cu toată casa și boierii de curte spre Hotin, de unde trimite după ajutor în Polonia, la ginerii săi și în Ucraina, la cuscrul său Chmielnicki, hatmanul Cazacilor.

In lupta deschisă atunci între Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan, Miron se afla împreună cu protectorii săi, frații Toma și Iorgachi Cantacuzino, în tabăra lui Vasile Lupu. Când Domnul și curtea ajung la limanurile Nistrului, Miron Costin este însărcinat cu misiunea delicată de a cere ajutor starostelui de Cameniță, Petru Potoțki, dela care era Vasile Lupu în drept să se aștepte la recunoștință, în urma sprijinului pe care i-l dăduse ca să scape din robia tătărască. Deși părinții cronicarului nostru

[1] Erau frați cu Postelnicul Constantin Cantacuzino din Țara Românească, marele boier al lui Matei Basarab și, deci, unchi ai fiilor acestuia, Șerban Cantacuzino Domnul (1678—1688) și învățatul cronicar Constantin Cantacuzino Stolnicul. Toma ținea în căsătorie pe sora mamei lui Miron Costin.

părăsiseră pentru totdeauna Moldova din pricina lui Vasile Lupu, totuşi el şi-a împlinit cu credinţă misiunea. Petru Potoţki nu se afla însă în Cameniţa şi solul a trebuit să purceadă cale de trei zile mai sus, la nişte ocine ale aceluia. Starostele, aflând cele întâmplate, şi-a lăsat treburile şi a pornit îndată spre Cameniţa să sară în ajutorul Domnului moldovean. In acest răstimp însă, Vasile Lupu, împins de armatele lui Gheorghe Ştefan, a trecut Nistrul, lăsând cetatea Hotinului în mâna vrăjmaşului.

Ce s'a întâmplat după aceasta, nu ştim precis. La a doua încercare a lui Vasile Lupu de a-şi recăpăta tronul, cu ajutorul ginerelui său Timuş — care avea să cadă în tranşeele din jurul Sucevei, răpus de o şrapnelă — Miron Costin se afla în tabăra lui Gheorghe Ştefan. La întâlnirea noului Domn moldovean cu cele două căpetenii ale oştirilor străine, venite în ajutorul său: Petki Istvan, «sărdarul lui Racoţi», şi Condracki, «polcovnicul» regelui polon, Miron Costin serveşte ca tălmaciu pentru limba polonă şi are astfel prilejul să reproducă, cuvânt cu cuvânt, discuţiunea urmată între cele două căpetenii, cu privire la planul de atac al taberei lui Vasile Lupu, sprijinită de Cazacii lui Timuş.

Domnia lui Gheorghe Ştefan a fost norocoasă pentru Miron Costin: «dela el multă mila am avut», spune însuşi. Gheorghe Ştefan era de altfel un Domn învăţat şi înţelept, — la curtea lui se afla şi Milescu — şi, după mărturiile boierilor mai bătrâni, era mai priceput la învăţarea solilor şi la răspunsul scrisorilor, decât Vasile Lupu.

Sub Gheorghe Ştefan, Miron Costin ia parte la expediţia în Muntenia pentru potolirea Seimenilor, care se răzvrătiseră contra Domnului şi ameninţau liniştea ţării. După o domnie de 4 ani însă, Gheorghe Ştefan este mazilit de Turci, deoarece n'a vroit să se ducă la Constantinopol ca «să sărute — după ceremonialul obişnuit — poala împărăţiei».

In domnia următoare, a lui Ghica Vodă (1658), Miron Costin are prilejul să-şi lărgească cunoştinţele despre neamul şi pământul românesc. Vizirul Kiupruli, hotărît să înlăture din scaun pe Rákóczi, porunceşte Domnilor români să secondeze campania întreprinsă de el în Ardeal. Ghica Vodă este astfel nevoit să pornească cu boierii şi armata în Muntenia, unde se întâlneşte cu celelalte oşti şi, împreunându-se cu Tătarii, intră în Ardeal, pe la Braşov; de-acolo răsbat prin Ţara Bârsei spre Sibiu; se urcă în sus spre inima Ardealului; văd cum Tătarii dau foc şi prefac în cenuşe Alba-Iulia (Bălgradul) şi cuceresc, în fine, Amlaşul. Campania, care se încheie cu alungarea lui Rákóczi de pe tronul Ardealului, durează 5 luni, din August până târziu în Decemvrie, când Moldovenii se întorc, pe la Sf. Nicolae, în Suceava.

Patru ani mai târziu, în războiul încins între Turci şi Germani, Moldovenii şi Muntenii, după porunca Vizirului, sunt siliţi să ia parte şi la această campanie. Miron Costin, care era pe atunci pârcălab de Hotin, plecând cu Domnul său, Dabija Vodă, şi cu oastea spre Ujvar, are din nou prilejul să colinde meleaguri româneşti şi să privească, la Turnu-Severin, prin apa limpede a Dunării, pragurile podului lui Traian. Ce adânc răsunet au avut aceste ruine în sufletul veşnic curios şi iscoditor al cronicarului, se vede din faptul că, 20 ani mai târziu, amintirea lor trăia încă puternic.

Aceste campanii, care duc pe cărturarul moldovean prin Muntenia şi Ardeal, sunt pentru activitatea lui literară de o însemnătate deosebită; el a avut, în aceste călătorii, prilejul să cunoască şi să simtă prin propria lui experienţă, unitatea neamului românesc, pe care avea să o expuie, cu atâta căldură, mai târziu, în cartea: «De Neamul Moldovenilor».

Miron Costin, prin cultura lui largă, prin inteligenţa lui ascuţită, prin energia şi prin sufletul său pasionat, s'a impus

Ruinele cetăţii Hotinul

După o fotografie din colecţia Ministerului Propagandei.

Gheorghe Duca, Domn al Moldovei (1665—1666, 1668—1672, 1678—1683) după fresca din Mănăstirea Cetățuia sec. XVII.
După o frescă din colecția Comisiunii Monumentelor Istorice.

în divanurile domnești și a fost însărcinat deseori cu misiuni diplomatice grele. Astfel, în toiul luptelor dintre Turci și Poloni, pe când Turcii atacaseră Cameniţa, Vizirul care comanda oștirile turcești, a cerut lui Petriceicu Vodă (1672—1674) să-i trimită un boier cu care să discute unele chestiuni în legătură cu nevoile oștirii turcești. Petriceicu a ales atunci, din toți boierii țării, «mai de treabă la voroavă» pe Miron Costin. Iată cum povestește Neculcea convorbirea dintre Vizir și Miron Costin: «Și mergând Miron Costin la cortul vezirului, «pusu-l-au vezirul de au șezut înaintea lui. Și i-au zis vezirul «să-i spuie drept: pare-le lor bine că au luat împărăția Came- «niţa, ori ba? Iară Miron au răspuns că se teme a spune drept. «Vezirul au zâmbit a râde și i-au zis să grăiască, să nu se teamă. «Atunci Miron au zis: Sântem noi Moldovenii bucuroși să se «lățească împărăția în toate părțile cât de mult, iar peste «țara noastră nu ne pare bine să se lățească. Atunce vezirul «iar au râs și i-au zis: Drept ai grăit».

Cu această francheță de caracter, Miron Costin a câștigat inima Vizirului și a fost de mult ajutor Moldovei, într'un ceas cumpănă. Vizirul intenționa să lase oastea turcească să ierneze în Moldova, dar cronicarul l-a convins că țara este săracă și nu va putea birui oastea cu fân, grăunțe și celelalte provizii, — iar de altă parte trupele turcești ar fi necontenit hărțuite de podgheazurile polone.

In primăvara următoare, reîncepe războiul între Turci și Poloni, în jurul Hotinului. Petriceicu Vodă, Domnul Moldovei, înțelegându-se cu Grigore Ghica al Munteniei, trec de partea Polonilor și Turcii sunt înfrânți: Grigore Ghica însă, mai șiret, se duce la Obluciţa unde se afla Vizirul, ca să se desvinovățească, și de acolo la Constantinopol, unde izbutește să-și întărească tronul. Petriceicu Vodă, rămas credincios Polonilor, hotărăște să se ducă spre Cernăuți cu toată oastea moldovenească, pentru ca să iasă în întâmpinarea unui corp de armată polonă, ce se aștepta să vină în țară. Momentele erau critice pentru Moldova. Armata turcească era numeroasă și bine organizată. Muntenii trecuseră de partea Turcilor; la hotarele Nistrului, Tătarii așteptau porunca să încalce și să intre după jaf în Moldova. In acele clipe de mari frământări, boierii și căpitanii slujitorilor se sfătuesc între ei și se duc la Petriceicu, rugându-l să-i îngădue a se duce pe la casele lor să-și pună soțiile și copiii în siguranță de invazia tătărască. Petriceicu le răspunde cu sumeție și-i oprește să plece. Atunci se ridică din mijlocul tuturor, Miron Logofătul, care răspunde Domnului aceste cuvinte mândre: «Ori să fie voia Măriei Tale, ori să «nu fie, noi nu ne vom lăsa casele să le iee Tătarii; și s'au «închinat și au zis: să fii Măria Ta sănătos, și au ieșit afară».

Și după el, toți ceilalți boieri și căpitani, prinzând curaj, au venit să se închine Domnului și au ieșit afară; apoi, încălecând pe cai, au plecat în jos, unde s'au întâlnit cu boierii rămași credincioși Turcilor.

Această atitudine dârză a lui Miron Costin și a celorlalți boieri moldoveni a mântuit Moldova de o mare nenorocire. Polonii au fost învinși, iar Petriceicu, cu Mitropolitul Dosoftei și cu o parte din boierii pământeni, rămași credincioși Polonilor, au trebuit să părăsească țara. In locul lui Petriceicu este numit în domnie Dumitraşcu Cantacuzino (1674).

LEGĂTURILE CU POLONII. Imediat după înscăunarea noului Domn, Miron Costin a fost trimis, prin Ardeal și Maramureș — fiindcă Nordul Moldovei era încă teatrul luptelor turco-polone — în solie, către Marele Hatman al Poloniei și viitorul rege, Ioan Sobieski. La 10 Aprilie 1674, Miron era primit de Sobieski, la moșia acestuia, la Pielaszkowce. El cerea, în numele Domnului său, retragerea garnizoanelor polone din Moldova și oferea mediațiunea țării sale pentru încheierea păcii între Poloni și Turci. Cu acest prilej, Miron Costin intră în strânse legături cu Marcu Matczinski, prietenul lui Sobieski, căruia îi va dedica, mai târziu, cronica sa scrisă în limba polonă.

Legăturile cu Polonii continuară și în anii următori. In 1677, un fruntaș al vieții politice polone, Ioan Gninski, este trimis la Poartă ca să întărească pacea care pusese capăt războiului turco-polon. In Moldova, domnea Antonie Ruset (1675—1678). Miron Costin, care era mare logofăt, iese în întâmpinarea solului cu toată boierimea, călare, la o milă depărtare de oraș. Pe timpul cât este găzduit în Iași, legăturile dintre sol și marele logofăt sunt continui și familiare: Miron trimite pe fiul său, Ioan, să țină solului o cuvântare în limba latină, iar solul trimite daruri cronicarului. La plecare, Miron Costin și fiii săi însoțesc solia, două ore afară din oraș.

Ni s'a păstrat, din fericire, corespondența solului cu Miron Costin, din care se vede că Polonul era bucuros să discute cu marele boier moldovean, pentru binele creștinătății. Ziarul soliei, pe lângă latura politică, conține și știri privitoare la istoria Moldovei, pe care Gninski le-a cules de sigur dela Miron Costin.

PRIBEGIA IN POLONIA. Șapte ani mai târziu, Miron Costin este silit de împrejurările vieții să se refugieze în Polonia. Era în 1683, după campania din jurul Vienei, la care Moldovenii și Muntenii luaseră parte ca vasali ai Turcilor. Viena fusese despresurată de regele Poloniei, Ioan Sobieski. Domnul Moldovei, Duca Vodă, după o campanie care ținuse mai bine de o jumătate de an, se întorsese cu oastea prin Ardeal și se afla la moșia sa, Domnești. O bună parte din boierime și oștire se împrăștiase pe la casele lor, așa că Domnul se afla cu câțiva boieri și cu un număr restrâns de ostași. In răstimp, Petriceicu Vodă ajutat de Cazaci și Poloni, ocupase Iașul și,

aflând că Duca Vodă se află la Domnești, repede într'acolo un podgheaz. Domnul, sfătuit de hatmanul Buhuși, voește să se retragă spre Focșani, dar Miron Costin, înșelându-se asupra situației, îi spuse: « Ce putere au ei să vie asupra Măriei Tale? Să nu dăm locul, că pământul acesta e frământat cu sângele moșilor și al strămoșilor noștri ».

Sfatul a fost însă fatal. Domnul și boierii sunt prinși și duși în Polonia, unde sunt ținuți în captivitate. La 21 Martie, hatmanul Andrei Potocki îi prezintă regelui Sobieski la Jaworów. Deși documentele contimporane nu fac mențiune de aceasta, se pare totuși că Miron Costin era și el din suita Domnului prizonier. Regele avea atunci la inimă o expediție împotriva Turcilor. Personalitatea lui Miron Costin, care știa bine limba polonă și care era « un foarte inteligent observator și cunoscător al afacerilor turcești », a făcut o impresie așa de puternică asupra regelui, încât acesta în loc să-l trimeată, sub pază, cu Duca, la Lwów, l-a lăsat liber și i-a dăruit ca locuință pavilionul regal de vânătoare dela Daszowa, lângă Stryi, unde Miron Costin s'a instalat în primăvara anului 1684.

Acest exil are o importanță deosebită pentru activitatea literară a cronicarului, fiindcă în timpul acesta a plăsmuit el o poemă polonă, de care ne vom ocupa într'un capitol următor.

In Polonia, Miron Costin a stat până în Noemvrie 1685. In răstimp în Moldova se urcase pe tron Constantin Cantemir, un vechiu ofițer al lui Ioan Cazimir, care comandase oștirile poloneze în luptele contra Suedezilor. La 17 Septemvrie 1685, Miron Costin primește dela fratele său Velișco o scrisoare în care acesta îi povestea că, la scena întâlnirii lui Constantin Cantemir cu Seraskerul Soliman Pașa, acesta stăruise de Velișco să scrie fratelui său să se întoarcă cât mai curând în Moldova, că nu va regreta. Miron Costin a trebuit să aștepte însă două luni până ce a obținut consimțământul regelui.

Cronicarul se întoarce în Moldova, foarte scăpătat, după cum ne încredințează Neculcea. Domnul, vroind să-l îndepărteze de granițele polone, îl numește staroste de Putna, unde cronicarul se distinge prin energia cu care a distrus bandele de tâlhari care năpădiseră și jefuiau atunci sudul țării.

CONFLICTUL CU C. CANTEMIR. MOARTEA. Curând după aceasta, izbucnește conflictul între Cantemirești și Costinești. Cantemir Vodă era un Domn bătrân, care nu știa carte și era bucuros să se razime pe familiile boierești mai mărunte și pe mazili, ceea ce a stârnit nemulțumirea marilor boieri. In atmosfera de harță cu vechii boieri, Velișco Costin l-a înțepat în câteva rânduri, pentru neștiința lui de carte. Nici Miron Costin nu l-a cruțat. Neculcea ne spune că într'un rând, la ospăț, i-ar fi zis: « Mai des cu paharele și mai rar cu obladuirile, că-i vrea Măria Ta să-ți dai sama și n'ai putea! ». Acestea au adus o înăsprire a raporturilor dintre cronicar și Domn, dar se pare că, în cele din urmă, se împăcaseră, căci Domnul consimțise să logodească pe fica sa Safta, cu fiul lui Miron Costin, Pătrașcu. Familia Costineștilor se credea, prin această legătură cu Domnul, în deplină fericire, când se deslănțui tragedia ei.

Imprejurările nu ne sunt bine lămurite. Neculcea ne povestește că Velișco intrase într'un complot pentru răsturnarea lui Cantemir. Complotul a avut loc cu prilejul căsătoriei unui cumnat al lui Velișco. Unul din boierii care au luat parte la banchet, Ilie Țifescu, pe care contimporanii l-au poreclit Frige-Vacă, a desvăluit conspirația.

Dimitrie Cantemir, care romanțează biografia tatălui său ne povestește cu amănunte dramatice împrejurările în care tatăl său ar fi prins firele complotului. In solia trimisă la curtea lui Brâncoveanu, sub conducerea ginerelui său, Lupu Bogdan, a amestecat înadins pe unul din conspiratori, pe care însă l-a dat în grija celorlalți ca să-i urmărească de aproape toate

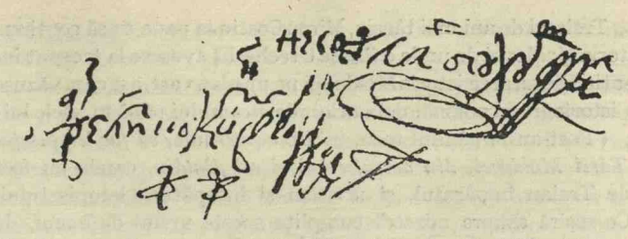

Fig. 24. — Semnături pe un zapis din 1690 (al Alexandrei, fata lui Neculai Uriache, jupâneasa lui Alexandru Buhuș Hatmanul): Neculai Buhuș, Medelnicer, Az Velicico Costin vel Vornic iscal.

După Dan Simonescu, *Rev. Ist. Rom.*, IV.

mișcările în București. La întoarcerea soliei, află că cel bănuit stătuse mai tot timpul în legătură cu Stolnicul Constantin Cantacuzino, unchiul lui Brâncoveanu. Constantin Cantemir tace. Dar într'o seară, înțelegându-se cu ginerele său, întinde o cursă boierilor bănuiți, care sunt aduși pe rând la palat, împreună cu solul dela București. Li se cere tuturor să dea declarația asupra conspirației. Solul — după spusele lui D. Cantemir — ar fi declarat că fusese trimes de Costinești cu misiunea de a-i comunica lui Brâncoveanu că ei vor pune la cale uciderea lui Cantemir și a casei sale, cu prilejul logodnei ce urma să aibe loc, și-i cereau sprijinul pentru aducerea în domnia Moldovei a lui Velișcu Costin. Acesta, chemat, nu recunoaște cele declarate, pe care le consideră de « copilării ».

La insistențele Domnului, el răspunde mândru că nu poate «mărturisi ceea ce nu știe, chiar dacă Vodă îi poruncește aceasta».

Atunci Cantemir, ne mai putându-și stăpâni mânia, l-a lovit cu buzduganul în cap și l-a închis în pivnița palatului.

Familia Cupăreștilor, care era în rivalitate cu Costineștii, a sfătuit pe Domn să omoare pe Velișco, din moment ce l-a bătut cu buzduganul în cap. Atunci Domnul a poruncit ca Velișco să fie decapitat. La scena cumplitei pedepse, a asistat și fiul Domnului, Dimitrie Cantemir.

După omorîrea lui Velicico, Cupăreștii au sfătuit pe Domn să pue capăt și logofătului Miron, căci acesta nu i-ar ierta niciodată uciderea fratelui său. Cantemir Vodă, întărîtat, a trimis și după Miron Costin. Neculcea, care povestește lucrurile la patru decenii după întâmplarea lor și reprezintă astfel tradiția opiniei publice de atunci, ne spune că Miron Costin nu era amestecat în complot.

In timp ce acestea se petreceau la Iași, cronicarul era la moșia sa, Barboși, copleșit de o mare durere, căci îi murise soția și era ocupat cu pregătirile de înmormântare. Pe când aștepta preoții din satele învecinate, ca să săvârșească prohodul înmormântării, sosesc împuterniciții Domnului ca să-l ridice și să-l ducă la Iași. Slujitorii trimiși în acest scop îl sfătuesc să fugă spre munți, însă Miron Costin — și aceasta e încă o dovadă de nevinovăția lui — care se simțea cu cugetul curat, n'a vrut să se salveze, ci a cerut să fie dus la Iași, să se desvinovățească în fața Domnului său.

In timp ce era dus spre Iași, sosește vătaful de aprozi, Macri, cu porunca de a-l ucide. Atunci — spune Neculcea — Macri, care « n'a voit să se gândească la sufletul Domnului său care era trecut de 70 ani », a dat poruncă să fie Miron Costin decapitat (1691). Astfel, din răutatea unui vătaf de aprozi, care altfel n'ar fi ieșit niciodată din anonimat, capul cel mai luminat, mintea cea mai cuprinzătoare pe care a avut-o Moldova până atunci, a căzut în zăpada drumului.

1. CRONICA

Cronica lui Grigore Ureche, în compilația lui Simion Dascălul, ducea istoria Moldovei dela al doilea descălecat până la domnia a doua a lui Aron Vodă (1594).

Ureche moare în 1647.

Treizeci de ani mai târziu, Miron Costin ia pana ca să continue istoria Moldovei de unde o lăsase Ureche. El avusese la început intenția să urzească istoria Moldovei pe un plan vast, așa cum văzuse în istoriografia polonă, dela originile neamului până în zilele lui:

« Fost-au în gândul meu, iubite cetitoriule, *să fac letopisețul « Țării Moldovei, din descălecatul ei cel dintâiu*, carele au fost « de Traian împăratul, și urzisem și începătura letopisețului. « Ce sosiră asupra noastră cumplite aceste vremi de acmu, de « nu stăm de scrisoare, ce de grije și suspinuri. Și la acest fel « de scrisoare gând slobod și fără valuri trebuiaște, iară noi « trăim cumplite vremi și cumpănă mare pământului nostru « și nouă. Deci primește *această dată atâta din truda noastră, « ca să nu se uite lucrurile și cursul țării de unde au părăsit a « scrie răposatul Ureche Vornicul* ».

Din acest pasaj, se vede clar că Miron Costin urzise începătura unui letopiseț dela descălecarea dintâiu, adică dela luptele lui Traian cu Dacii și dela colonizare, dar că, din pricina cumplitelor vremi ce veniră asupra Moldovenilor — « de nu stăm de scrisoare » — adică războiul turco-polon (1672—76), a trebuit să-l părăsească. « Începătura letopisețului », de care vorbește în predoslovie, a servit mai târziu ca temeiu pentru scrierea: « De neamul Moldovenilor ». Până atunci Miron Costin se mulțumește să înfățișeze contimporanilor săi cronica, de unde o lăsase Grigore Ureche:

« *Letopisețul Țării Moldovei dela Aron Vodă încoace, de unde este « părăsit de Ureche Vornicul de țara de gios, scos de Miron Costin, « vornicul țării de gios, în oraș în Iași, în anul dela zidirea lumii « 7183, iar dela nașterea Mântuitorului lumii, lui Isus Hristos, 1675* ».

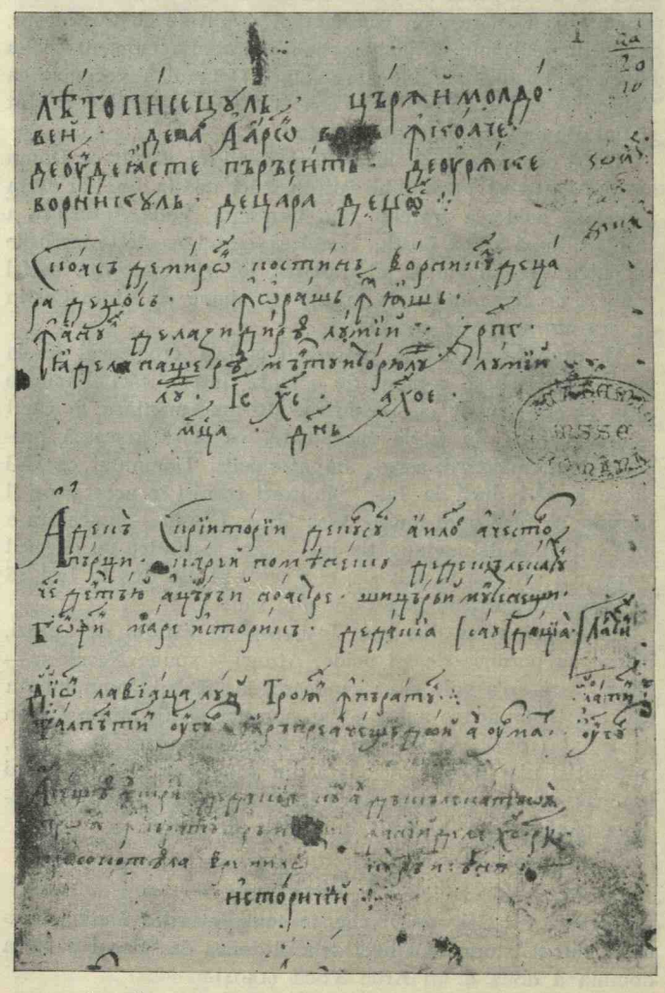

Cel mai vechiu manuscris al cronicei lu Miron Costin B. A. R.

Cronica a fost deci concepută înainte de anul 1675, când autorul ei a dat-o unui copist « s'o isvodească », adică să o copieze pe curat. Evident că, după copiere, Miron a revenit asupra ei completând-o, amplificând-o, corectând-o. Ea îmbrățișează istoria Moldovei pe un cuprins de 66 de ani, dela a doua domnie a lui Aron Vodă (1595), până la urcarea în domnie a lui Dabija Vodă (1661). Dela 1595, până către sfârșitul domniei lui Vasile Lupu, Miron Costin povestește evenimentele după izvoare polone și după tradiții interne; dela sfârșitul domniei lui Vasile Lupu, cronicarul povestește faptele la care el însuși a fost martor și părtaș. Această parte a cronicei are mai mult înfățișarea unor memorii.

Miron Costin avea doar câteva luni când tatăl său, Hatmanul Ioan Costin, trecuse cu familia pentru totdeauna în Polonia. Tatăl murise în exil și Miron Costin împlinise 20 de ani când, spre sfârșitul domniei lui Vasile Lupu, se întorsese în Moldova. Primit cu multă simpatie de frații Toma și Iorgachi Cantacuzino, tânărul expatriat este dela început introdus la curtea domnească, unde, în timpul zilelor de restriște, este însărcinat cu misiuni de încredere. După răsturnarea din domnie a lui Vasile Lupu, cronicarul rămâne în Moldova și, urcând repede treptele ierarhiei boierești, este întrebuințat continuu în războaie, ca tălmaciu pe lângă căpeteniile oștirilor polone, iar în timp de pace trimis în misiuni diplomatice la curtea regilor și hatmanilor poloni. Prin rangurile boieriei sale (mare comis, paharnic, vornic al țării de jos, mare logofăt), precum și prin cultura lui latină și polonă, Miron Costin este astfel necontenit pe câmpurile de luptă și în sfatul intim al Domnilor, și cuvântul lui are totdeauna greutate în divanurile care urzesc istoria Moldovei din a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

Începând deci dela sfârșitul domniei lui Vasile Lupu, când se întoarce în țară și intră în viața publică, și până la domnia lui Dabija Vodă, unde se oprește pana lui, Miron Costin povestește evenimentele pe care el însuși le-a trăit. Cronica lui are de aci înainte date — nu zicem mai interesante și mai bogate în amănunte colorate — dar în orice caz mai sigure: « Ce se vede cu ochii nu încape să fie îndoială în cunoștință. Așa și nouă, iubite cetitoriule, cu mult mai lesne ne este a scriere de aceste vremi, în care mai la toate ne-am prilejuit singuri a fi ».

Dar spațiul de timp din cronică, pe care el îl reconstitue după amintirile lui, cuprinde numai 8 ani (1653—1661).

Pentru partea anterioară venirii lui în țară, până la Aron Vodă, unde se oprise letopisețul lui Ureche, adică pentru partea cea mai întinsă a cronicei, care cuprinde 57 de ani (1595—1652) din 61, Miron Costin este nevoit să recurgă la tradiția orală și la cronicarii străini, fiindcă, după cum mărturisește singur: « ... letopiseț de moldovean scris nu se află ».

Izvoarele străine, pe care le-a utilizat Miron Costin în urzeala cronicei sale, au fost analizate pe larg de P. P. Panaitescu, în: *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*. Sursa principală a lui Miron Costin pentru cronica sa a fost cronicarul polon Piasecki — sau cu numele latin Piasecius. Ca episcop timp de 17 ani (1627 — 1644), în orașul de graniță Camenița, cu care Moldova era în strânsă legătură a putut astfel să fie bine informat și asupra celor ce se petreceau în țara vecină.

Cronica lui, intitulată: *Chronica gestorum in Europa singulariorum*, apărută la Cracovia în 1648, cuprinde istoria evenimentelor europene dintre anii 1587—1638 și se încheie cu un scurt rezumat asupra evenimentelor dintre anii 1638—1648.

Deși lupta dintre episcopul de Camenița și iezuiți era în toiul ei pe vremea când Miron Costin își urma cursurile la colegiul din Bar, deși aversiunile ridicate de cronică au supraviețuit multă vreme, totuși Miron Costin, căruia de sigur nu i-a rămas necunoscută această luptă, n'a împărtășit vederile și dușmănia educatorilor săi. Cronica lui Piasecki a făcut dela

început senzație în Polonia și a fost considerată ca cea mai de seamă operă a timpului său. Regele Vladislav al IV-lea spune despre el: « Res non minus docte scriptas, quam gloriose et praeclare per eum gestas ».

Cronica lui Piasecki conținea o mulțime de știri interesante privitoare la istoria Moldovei, pe care Miron Costin le-a trecut în cronica sa, îmbinându-le adesea cu știri culese din alte izvoare polone, — pe care le vom vedea îndată, — și din tradiția orală. Din Piasecki, a împrumutat Miron Costin știrile privitoare, la urcarea pe tron a lui Ștefan Radu Vodă, a lui Ieremia Movilă, a lui Ștefan Răsvan, precum și cele privitoare: la cucerirea Moldovei de către Mihai Viteazul; la luptele Polonilor cu Mihai Viteazul pentru înscăunarea lui Ieremia Movilă; la domnia lui Ștefan Tomșa; la luptele fiilor și ginerilor lui Ieremia Movilă pentru recucerirea tronului Moldovei; la expediția lui Żółkiewski la Țuțora; bătălia dela Hotin, — cu un cuvânt evenimentele moldovenești în care au fost amestecați și Polonii, până la 1621. Dela 1621—1633 nu se mai găsesc știri interesante la Piasecki privitoare la Moldova. La 1633 începe expediția lui Abaza Pașa în Polonia. La această expediție sunt siliți să ia parte și Moldovenii, a căror oaste este condusă de tatăl lui Miron Costin, care a fost în acele împrejurări, de mare ajutor Polonilor. Piasecki povestește pe larg această expediție turcească în Polonia și împrejurările morții lui Abaza Pașa, precum și evenimentele care au sguduit după aceea Polonia: răscoala Cazacilor și a Tătarilor din Bugeac.

In afară de Piasecki, Miron Costin a mai avut și alte izvoare polone. Pentru expediția Polonilor în Muntenia, împotriva lui Mihai Viteazul, Miron Costin s'a servit de o poemă polonă în versuri, scrisă de Iarosz Otwinowski, ajuns mai târziu secretar regal și care a luat parte personal la campania pe care o descrie. Poema poartă titlul pe care îl redăm — în traducerea românească — *Izbânda primejdioasă, dar fericită, a oștirii M. S. Regelui, condusă de Starostele Cameniței în Muntenia, descriere adevărată* apărut la Cracovia în 1601 și fost apoi reprodusă în întregime în ediția polonă a cronicei lui Guagnini: «Cronica Sarmației europene». Din această ediție polonă a lui Guagnini, dată de Paszkowski, a împrumutat Miron Costin multe știri privitoare la luptele dela Argeș, corectând unele erori și înlăturând, cu bun simț, umpluturile retorice.

Pentru răscoala Cazacilor dela pragurile Nistrului și a Tătarilor din Crimeia, care a turburat Polonia în ultimii ani ai șederii lui între străini, Miron Costin a utilizat o altă cronică în versuri, a lui Samuel Twardowski: *Războiul civil cu Cazacii și Tătarii, cu Moscova și apoi cu Suedezii și Ungurii, care a ținut 12 ani, sub domnia prea luminatului rege al Poloniei Ioan Casimir*, apărută în 1650. Această cronică rimată a lui Twardowski a fost mult gustată de contemporani — a fost de patru ori prelucrată în limba ruteană — și autorul ei este considerat până astăzi ca cel mai mare poet epic polon din veacul al XVII-lea. De sigur că Miron Costin, care pe vremea când a apărut poemul lui Twardowski se pregătea să se întoarcă în Moldova, a luat cunoștință și de această operă.

Trebue să subliniem însă faptul că Miron Costin, spre deosebire de Ureche, nu împrumută nicăiri și forma în care sunt povesttie evenimentele, ci el prelucrează materialul istoric împrumutat; ia numai faptele, pe care le redă într'o formă cu totul personală.

In afară de știrile pe care le culege din cronicele polone, Miron Costin se adresează și boierilor bătrâni de țară, pe care-i aduce de mai multe ori ca mărturie în cronica sa; el se servește dar și de tradiția orală.

Epoca înfățișată de M. Costin este o epocă de mari frământări în Orient, de lupte înverșunate între două civilizații cu totul diferite: Turcii care, sub Vizirul Kiupruli, se străduiau să-și croiască drum spre Occident; creștinii care, întețiți de Papă și de Venețieni, se sbăteau să alunge pe păgâni dincolo de Dunăre. In această mare încăierare, Moldova și Muntenia sunt silite și ele să ia parte — după vechile capitulațiuni cu Poarta — dar pe când Domnii noștri se găseau cu boierii și oștirea în tabăra turcească, gândurile și simțirea li se îndreaptă tainic către steagurile creștine. Această stare de lucruri împarte Moldova în două tabere: una care, urmând vechile tradiții poliitice, rămăsese credincioasă Turcilor; alta care, însuflețită de efemerele succese ale creștinilor, nădăjduia să scuture suzeranitatea turcească, prin ajutorul Polonilor. Abia se înscăuna în Iași un Domn cu ajutor turcesc, și, de dincolo de Nistru, boierii pribegi ridicau un altul, pe care-l aduceau în țară cu oaste polonă. Moldova este astfel teatrul unor lupte fratricide; multe capete de boieri cad în țărână și sunt înfipte în parii dela porțile cetății; multe familii boierești sunt silite, la fiecare domnie nouă, să plece în exil.

Vremurile pe care Miron Costin ni le înfățișează, cu un rar talent de povestitor, reprezintă în istoria Moldovei panta de decădere, epoca de agonie a ultimelor rămășițe de autonomie. Rareori se petrece în istorie, într'un timp așa de restrâns și pe un petec de pământ așa de mic, mai multă învălmășeală de evenimente, de oameni, de popoare, ca în Moldova din vremea lui Miron Costin. Vechi conflicte de rasă, de religie, de interese economice și politice, s'au ciocnit atunci la hotarele românești și au cuprins în fulgerarea lor și țările noastre. In 1650, izbucnește în Polonia răscoala aprinsă de Cazacii dela pragurile Nistrului, uniți cu hoardele Tătarilor din Crimeia, și flăcările acestui război civil se întind curând și în Moldova, târând în robie tătărească nu numai țărani și răzeși, ci și multe case boierești. Abia se sting flăcările acestor vremi de răzmiriță — și se ridică, ațâțate de Papă și Venețieni, împotriva puterii crescânde a Turcilor, statele creștine amenințate: Poloni, Unguri, Germani și, mai târziu, Ruși.

In 65 de ani: 22 de domnii și niciuna nu se încheie în liniște. Miron Barnovski decapitat la Constantinopol; Vasile Lupu: închis în fioroasa temniță a celor 7 turnuri; Antonie Ruset: dus în fiare la Adrianopol și căznit cu fel de fel de munci. Iar pe deasupra: campamente de trupe turcești în țară, podgheazuri polone, și invazii tătărești după jaf și pârjol.

Această epocă furtunatică, pe care cronicarul însuși o caracterizează: « cumplite vremi, de nu stăm de scrisori, ce de griji și de suspine... cumpănă mare pământului nostru — și parcă printr'o tainică presimțire — și nouă »; această epocă sbuciumată oferea, prin diversitatea aspectelor, prin dramele pe care le scotea la iveală, un material uman dintre cele mai interesante, — și Miron Costin, care avea o viziune limpede a lucrurilor, o imaginație caldă și un mare talent de evocare, a știut să prindă și să fixeze în cronica sa, pentru toate vremurile, o frescă istorică plină de viață.

Sunt în cronica sa, pagini în care, cu toată întorsătura limbii, nuanțată după sintaxa latină, palpită încă până astăzi fiorul tragediilor, care sguduiau viața turbure a Moldovei din a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

Iată de pildă domnia sângeroasă a lui Ștefan Tomșa care, după ce a decapitat pe toți boierii și slugile din casa lui Ieremia Movilă — între care și pe Hatmanul Balica, cumnatul lui Grigore Ureche — n'a vrut să cruțe, cu toată rugămintea boierilor săi, nici măcar pe un biet diac, « foarte de treabă de scrisoare », ci a răspuns hohotind: « Ha! ha! ha! Mai cărturar decât dracul nu este altul! ». După aceste asasinate, nimic nu evocă mai limpede domnia tiranică și caracterul sângeros al lui Ștefan Tomșa, decât familiaritatea dintre Domn și călău, pe care cu atâta simplitate și concisie ne-o înfățișează cronicarul: « Avea un țigan călău, adică perzător de oameni, gros « și mare de trup. Acela striga de multe ori înaintea lui, arătând « la boieri: « Doamne, s'au îngrășat berbecii, buni sunt de

« junghiat? » Ştefan Vodă, la aceste cuvinte, râdea şi dăruia « bani ţiganului ».

Risipa şi ruina casei lui Ieremia Movilă este zugrăvită precis, în dramatica scenă de pe câmpul de luptă dela Drăcşani. Neliniştita şi ambiţioasa soţie a decedatului Voevod, care avea să-şi încheie zilele într'un harem turcesc, trece cu carul prin tabăra însângerată şi, zărind pe bătrânii sfetnici ai soţului său, cu lacrămi în ochi suspină: « Boieri, boieri, ruşinatu-m'a păgânul ».

Debandada oştirii lui Vasile Lupu, pe care Mateiu Basarab o surprinsese, împrăştiată prin podgorii, după pradă, în lupta dela Ojogeni, este şi ea sugestiv redată într'un amănunt caracteristic. Vasile Lupu se afla şezând seara la masă, când i s'a dat veste că se apropie slujitorii lui Mateiu Basarab. « Indată dela masă s'au sculat, şi într'o grădină peste gard au sărit, apucându-se de pre spatele a unuia din slujitori; şi acolo i-au scos calul şi au ieşit cu fuga den Brăila la Galaţi, lăsând toate în Brăila, câte nu rămăsese în Ojogeni ».

Revolta neputincioasă a ţării împotriva birurilor împovărătoare ale Porţii este admirabil întrupată în Petru Vodă Schiopul, care, strângând « boierii şi ţara, le-au zis că nu mai poate sătura pântecele Turcilor, cel fără fund şi, luându-şi ziua bună dela toţi, au lăsat domnia şi s'a dus prin ţara Leşească la Veneţia, unde şi-au sfârşit şi vieaţa, cu vecinică pomenire în ţară ».

Trecând peste cotidianul banal, cronicarul ştie astfel să utilizeze cu dibăcie amănuntul anecdotic, care scoate la suprafaţă esenţialul omenesc, viabil peste timp şi peste loc.

Plină de asemenea detalii de sensaţie, povestirea lui Miron Costin mai este înviorată prin numeroase descrieri şi portrete, în care cronicarul nostru, care învăţase în şcolile Poloniei meşteşugul compoziţiei — în mssele lui s'a găsit un tratat de retorică — se vădeşte a fi un artist neîntrecut între contimporanii săi.

Este îndeajuns de cunoscută — din manualele de liceu — descrierea invaziei de lăcuste cu care a dat piept în Polonia. Incadrarea ei în timp, «aproape de vremea secerei»; « eram pre atunci la şcoală în Bar, în Podolia; pre cale fiind, de la sat spre oraş »; comparaţia următoare: « numai ce văzui despre amiazăzi un nor unde se ridică ca o negură; ne-au părut că vine o furtună cu ploaie deodată, până ne-am tâmpinat cu un nor de lăcuste »; şi în sfârşit toate acele detalii realiste prinse cu un rar dar de observaţie (unde cădeau la mas, ca albinele zăceau... şi nu se porneau până nu se încălzea soarele bine... însă unde mâncau rămânea numai pământul negru împuţit; nice frunze, nice pae, ori iarbă, ori semănătură nu rămâneau...); fraza şi întorsăturile ei arhaice bine adecvată la sinuozităţile tabloului, toate fac din ea cea mai frumoasă pagină de descriere din literatura noastră veche.

Uneori descrierea, în care se vădeşte un deosebit simţ pentru farmecul idilic al naturii, serveşte ca termen de comparaţie pentru rândueli omeneşti, sugerând astfel intima legătură dintre natură şi vieaţă; « precum florile şi pomii şi toată verdeaţa pământului stau ovelite şi împedecate de răceala brumei, căzută fără vreme, şi apoi, după lină căldură a soarelui, vin iară la hire şi frumuseţile sale cele dintâiu, aşa şi ţeara, după greutăţile ce erau la Radu-Vodă... au venit fără zăbavă ţara la hirea sa şi până la anul s'au împlut de oameni şi de tot bişugul ».

Portretele lui Miron Costin sunt simple, dar lucrate cu multă măestrie. Intre trăsăturile care individualizează figura, una, două, scoase mai bine în relief, sunt suficiente ca să-i dea conturul precis: « Era la hirea sa Barnovski Vodă foarte trufaş; « şi la portul hainelor mândru, iară la inimă, foarte direpţ « blând şi nelacom. Mânăstiri şi biserici câte au făcut în aşa « scurtă vreme, niciun Domn n'au făcut. Făcut-au alţi Domni « şi mai multe, iară cu mai delungate vremi, unii în 40 de ani, « alţii în 20 de ani, iară el în trei ani... *om cu frica lui Dum-* « *nezeu, de carele mărturisia Toma Vornicul, fiind Postelnic al* « *doilea la dânsul că în multe nopţi l-au zărit pren miezul nopţei* « *îngenunchiat înaintea icoanei la rugă cu mare osârdie* ».

Alteori o simplă apropiere, de ex. cu părintele fabulei greceşti, este de ajuns pentru a evoca pe Ştefan, pârcălabul de Soroca aşa de plastic, că-l vedem viu, trăind sub ochii noştri: « Om de mirat la întregimea lui de sfaturi şi de înţelepciune, « cât pre acele vremi abie de era pământean de potriva lui, cu « carele şi Vasilie Vodă singur, osebi de boieri, făceau sfaturi « şi multe ceasuri voroavă; aşa era de întreg la fire. Iară la « statul trupului său era gârbov, ghebos, şi la cap cucuiat, cât « puteai să zici că este adevărat Isop, la cap ».

In mijlocul atâtor drame ale trecutului românesc, imaginaţia, vioae a cronicarului se opreşte, din când în când, pentru a ne înfăţişa, cu umor, şi câteva scene hazlii ale vremurilor sale, ca de pildă scena cu sluga lui Radu Vodă cel Mare, care slujise pe Domn din copilărie şi care, văzând că stăpânul său, ajuns Domn, nu-şi mai aduce aminte de el, se roagă de Mitropolit şi de boieri, să grăiască pentru el, « fiindu-i slugă atâta vreme şi aşteptând în norocul stăpânu-său să fie şi el întru oameni ». Boierii intervin şi Domnul, care cunoştea firea slugii sale, dar nu voia să treacă peste cuvântul boierilor, îl cheamă a doua zi şi îi dă vătăjia de Divan. Aprozii de Divan erau în mare cinste la Radu Vodă, « îmbrăcaţi cu urşinice şi cu cabaniţă de jder » şi, când se duceau la vreun boier cu carte domnească, « boierul sta în picioare până se citea cartea ». N'a trecut însă o săptămână dela boieria slugii, şi a şi venit jalbă la Divan dela nişte femei, că vătaful de aprozi le-a bătut în târg pe nedrept. Atunci Radu Vodă, privind spre boieri le-a zis: « Au nu v'am spus că acest om de boierie nu este ». Iar către el: « Eu, măre, măcar pe boierie n'am apucat a-ţi zice ». Şi a poruncit armaşului să ia gărbaciul şi să-i croiască 300 de toiege.

Pe alocurea, naraţiunea cronicarului trece dincolo de hotarele genului istoric, şi se apropie, prin gradaţia interesului şi prin puterea dramatică cu care ştie să înfăţişeze lucrurile, de nuvelă şi roman. Iată, de pildă, ce viu ne înfăţişează scena plecării din Iaşi a lui Gheorghe Ştefan şi zarva iscată, pe urma lui, la curtea lui Vasile Lupu:

« Işi trimisăse Ştefan Logofătul giupăneasa, la ţară, în pildă « că o trimite pentru trebile casei; iară el, tocma în ziua când se « cântă în beserică canonul Sft. Andrei dela Crit, la 8 ceasuri de « noapte, gătindu-se Vasilie Vodă de beserică, încă nime den bo- « ieri nu venise la curte, au mânecat să-şi ia ziua bună, dându-i « ştire de acasă că-i este giupăneasa despre moarte, cu hârtie scor- « nită. Şi întrebând Vasilie Vodă pe Postelnicei cine din boieri este « afară, i-au spus Postelniceii că este Logofătul cel mare, dvoreşte « să ia ziua bună; că i-au venit veste de boală foarte grea a giupă- « nesei. Să fie zis Vasilie Vodă: « ce om fără cale Logofătul: ştiin- « du-şi giupă neasa boleacă şi a nu o ţinere aice cu sine ». Şi au zis « să intre să-şi ia ziua bună. Intrat-au Ştefan Georgie Logofătul « cu faţa scornită de mare măhniciune, şi şi-au luat voe să « meargă spre casă-şi. Spun, să fie zis Vasilie Vodă: « să afle « lucrul pre voia sa ». Neştiutor gândul omului spre ce mi- « neşte. Indată, fără nimică zăbavă, ieşau cele cu grijă, şi nu « cu fiece grijă au purces îndată de olac; şi într'aceiaş zi au « sosit la Bogdana, la satul său, subt munte; şi atunci era şi « oaste ungurească, toată cu Kemeni Ianoş, pren potice, şi « oaste muntenească la Râmna, cu Diicul Spătariul.

« Spun de Vasile Vodă că den beserică l-au lovit gânduri « de purcesul Logofătului, aşa fără nădejde. Şi aşa, a doua zi « după purcesul lui, au început a suna aievea de Unguri şi de « Munteni; la care sunet, văzându-se Ciogoleştii cuprinşi şi « lăsaţi de Logofătul cu care-şi ştiau voroava, au stătut la « grijă ca aceea, cât pre păşitul lor şi pre căutătură, cine le-ar « fi luat sama, le-ar fi cunoscut îndată vina. Ce, mirându-se « cum vor face să fugă să-şi lase casele, care erau cu totul aice în

I.

II.

Ornamente din Slujbenicul slavo-român, scris pe vremea lui Matei Basarab, din porunca Mitropolitului Ştefan.
Sus litere iniţiale: I. B (cu pelicanul care-şi sfâşie pieptul pentru a-şi hrăni puii, imaginea Mântuitorului care s'a răstignit pe cruce pentru mântuirea omenirii); II. G
Jos: scena Răstignirii.

Ms. nr. 1790 din Biblioteca Academiei Române.

« Iași, cu greu, și a doua moarte este, și zilele lor sfârșite poate « hi, cum zice; s'au apucat de altă îndreptătură, scriind un « răvaș Ciogolea Spătariul, la Vasilie Vodă, într'acesta chip:

Milostive Doamne,

« Eu, unul den slujitorii Măriei Tale cei străini, mâncând « pânea și sarea Măriei Tale de atâția ani, ferindu-mă de osândă « să nu-mi vie asupră pentru pânea și sarea Măriei Tale, « care o mânânc dentr'atâția ani, îți fac știre Măriei Tale pentru « Ștefan Gheorgie, Logofătul cel mare, că-ți este adevărat veclean, « și s'au agiuns cu Racoți și cu Domnul Muntenesc, și sânt gata « oștile și a lui Racoți și a lui Matei Vodă să vie asupra Măriei « Tale; de care lucru adevărat, adevărat să crezi Măria Ta că « nu este într'alt chip.»

« Și dacă au scris răvașul Ciogolea Spătariul, au chemat la « sine pre Iosaf, egumenul dela Aron Vodă, care era pre acele « vremi duhovnic tuturor boierilor, și cu ispovedanie giurând « pre egumenul să nu-l vădească cine este, și întâiu să arate « răvașul lui Iordachi vel Vistiernic, apoi la Domnie, l-au legat « cu mare giurământ așa să facă. Mirându-se călugărul de un « lucru ca acela, au mers cu răvașul acela la Iordachi Vistier- « nicul; care, dacă au înțeles, și știind cum s'au sunat aceste « și den alte părți, îndată au stătut la mare voie rea, ca un om « întreg la toată firea. S'au lepădat îndată de răvaș și au zis « egumenului numai să meargă să dea răvașul la Domnie. « Și au mers și l-au dat la Vasilie Vodă. Și îndată ce l-au înțeles, « s'au simțit cuprins de primejdie, și au stătut cu mare strân- « soare asupra egumenului să-i spuie dela cine au ieșit acel « răvaș. Au stătut dintâi călugărul foarte tare, primind și « moarte, iar a vădire nu poate, că era dat cu taină de ispo- « vedanie răvașul. Iar dacă s'au strâns boierii la sfat, și arătând « călugărului și munca, Vasilie Vodă, ca pentru un lucru ca « acela ce se atinge de Domnie și de atâtea case, deci, luându-și « egumenul și dela Vlădica Varlaam, ce era pre atunci Mitro- « polit, deslegare, au spus călugărul anume cine au dat răvașul. « Și îndată chemând Vasilie Vodă pre Ciogolea Spătariul, i-au « spus toate deamănuntul, și cum este și Ștefan Serdariul tot « într'acela gând și la acela sfat...».

Nicio mișcare a personagiilor, niciuna din acele expresii semnificative ale lor, care vădesc ceva din adâncul sufletului omenesc, nu scapă din vedere cronicarului. Viclenia marelui logofăt, care vine la curte pe neașteptate, înaintea tuturor boierilor, spre a-și lua rămas bun cu « hârtie scornită » că-i este jupâneasa bolnavă și care intră la Domn cu « fața scornită de mare mâhniciune »; bănuiala Domnului: « din biserică l-au lovit gânduri de purcesul logofătului, așa fără nădejde »; teama și sbuciumul sufletesc al complicilor; cari se văd amenințați « cât pre pășitul lor și pre căutătură, cine le-ar fi luat seama, le-ar fi cunoscut îndată vina »; grija marelui boier Iordachi Vistiernicul, care se leapădă de răvaș; și, în sfârșit, acea admirabilă figură a unui călugăr din alte vremuri, cu statornica lui credință în sfințenia cuvântului dat la spovedanie, «care foarte rău au stătut primind și moarte, iar a vădire nu poate că era dat cu taină de ispovedanie răvașul» și care cu toate stăruințele divanului și cu toate muncile grozave cu care era amenințat, nu a dat lucrul pe față decât după ce i-a dat deslegare Mitropolitul Varlaam, — toate aceste amănunte caracteristice, povestite concis, dramatizează narațiunea, dau viață caracterelor și le fac să se miște sub ochii noștrii.

Drama prăbușirii lui Vasile Lupu se desfășura apoi repede, ca un film, cu episoade de un patetism încordat până la catastrofa finală. Figura lui Timuș, cazacul cu « firea de hiară

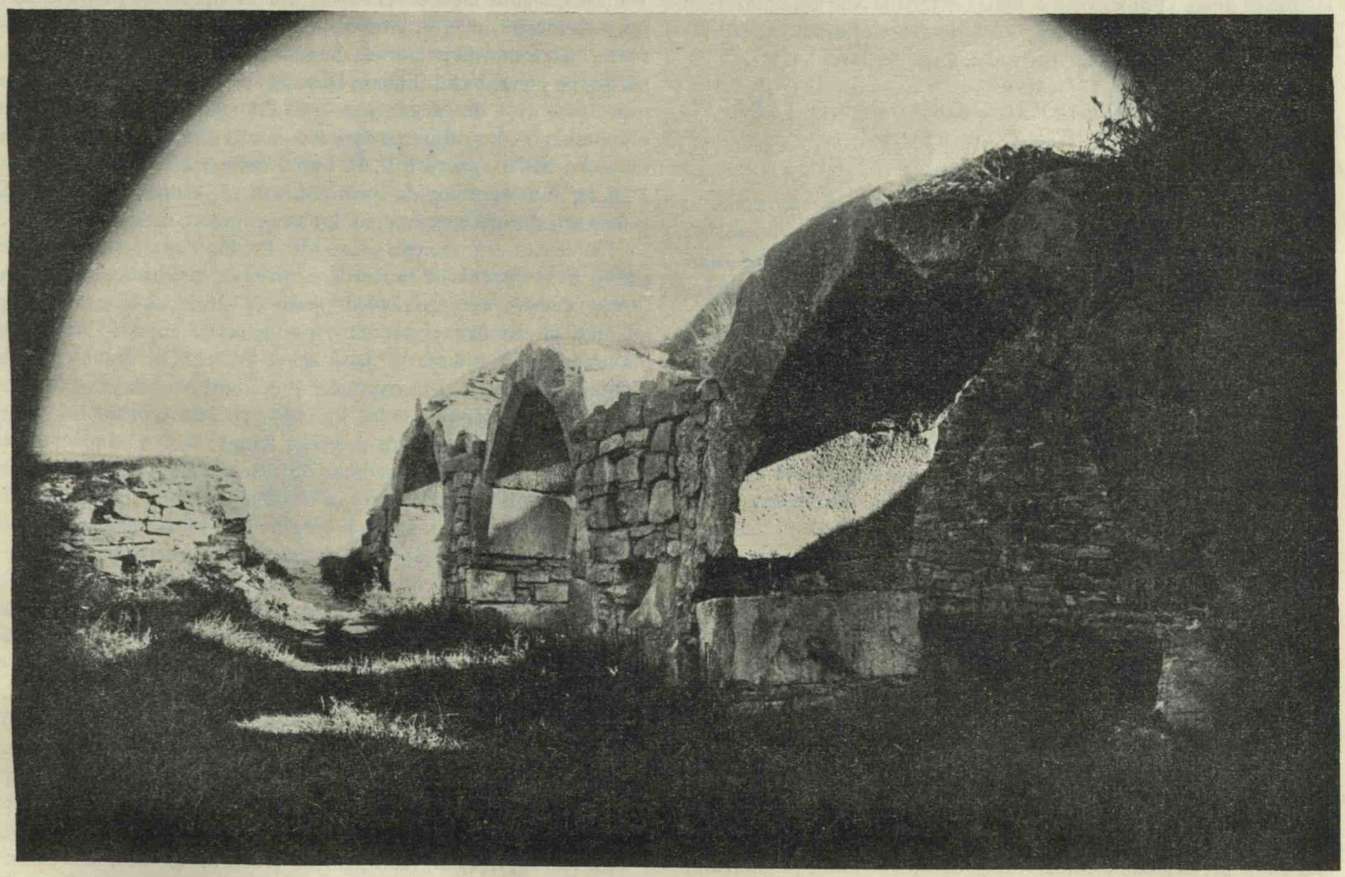

Vechile ruine ale Cetății Suceava.

(După o fotografie din colecția Ministrului Propagandei).

sălbatecă », este luminată din plin. Incăpățânat, impulsiv și ranchiunos. Asasinează pe pisarul polon al socrului său și umblă cu sabia în mână după Iordache Visternicul și Toma Vornicul pe care-i bănuia că au fost protivnici căsătoriei lui. Domnul « își frânge mâna de ginere ca acela ». « Mai bine mort să hie el, decât să hie boierii care-i are la inima sa cu toată credința, la atâta grijă ». Boierii umblă « cu sfieală, și tot pre ascuns. Noaptea, pre poarta despre casele Doamnei, veneau la curte ». Lupta dela Teleajăn e pierdută din pricina lui. Apoi se începe prada. Jefuesc mânăstirile; bat cu tunurile Dragomirna, « rușinând Cazacii femei și fete... mai rău ca păgânii ». Gheorghe Ștefan însă nu se lasă. Sub zidurile Sucevei, Cazacii sunt în mare strâmtore « pieile de pe cai morți frigeau... opincile și rădăcinele mâncau ». Și, în sfârșit, ultimul act al dramei: Timuș e răpus « de un glonț de tun, pe când dormea subt cortul său » în tranșee, iar, Vasile Lupu, silit să părăsească Moldova și închis în temnițele Constantinopolului.

Presărată cu amănunte pitorești, cu portrete bine zugrăvite, cu descrieri plastice, povestirea lui Miron Costin e limpede, vioaie, captivantă. Comparații sugestive (Domnii care înfruntă urile ca și « copacii cei mai înalți », cari « mai multe vifore și mari vânturi sprijinesc »; Rakoți în cumpăna vieții « ca cel ce se înecă și de sabie goală se prinde); proverbe plastice (« Banii răscolesc în lume împărățiile și mari cetăți surpă, cum zice un cuvânt leșesc: *sula de aur zidul pătrunde;* sau vorbind de rivalitățile dintre Matei Basarab și Vasile Lupu: « *zece dervișĭ pe un covor pot încăpea, iară doi împărați într'o țară nu încap* »; expresiuni pline de prospețime luate din materialul concret al limbii (au *luat câmpii;* nu era *copt* în vârsta sa; umbla cu *capul a mână;* soarele era mai *sus de trei, patru sulițe;* pe *vremea secerei*), toate acestea laolaltă dau stilului său un colorit viu și o savoare deosebită.

Chiar întorsăturile frazei deși, modelate după sintaxa latină — după cum se vedea mai pe larg la sfârșit, când vom studia în bloc aportul cronicarilor la formarea limbei literare — își au la Miron Costin un ritm al lor particular.

2. DE NEAMUL MOLDOVENILOR, DIN CE ȚARĂ AU EȘIT STRĂMOȘII LOR.

A doua operă importantă a lui Miron Costin este scrierea intitulată de Kogălniceanu: *Cartea pentru descălecatul dintâi al țării Moldovei și neamului moldovenesc,* iar de regretatul C. Giurescu, care observă că titlul acesta dat de Kogălniceanu nu concordă cu cel original al autorului: *De neamul Moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor.*

DATA. Data când a fost compusă această scriere — chestiune de care este legată o problemă interesantă privitoare la evoluția personalității literare a cronicarului — este nesigură. Originalul lui Miron Costin s'a pierdut sau — ca să fim prudenți față de surprizele pe care ni le scot din când în când la iveală arhivele și bibliotecile țărilor învecinate — nu s'a descoperit până acum. Toate copiile ajunse până la noi, începând cu cea mai veche, din 1712, nu cuprind nici în titlu, nici la sfârșit, nicio indicație de dată. Singurele știri pe care ni le dă cronicarul însuși în « Voroava către cititori », cu care își începe letopisețul dela Aron Vodă înainte, sunt vagi și dau naștere la interpretări diferite. Iată ce putem afla dela însuși cronicarul în această privință: « Fost-au în gândul mieu, iubite cetitoriule, să fac « letopisețul țării noastre Moldovei din descălecatul ei cel dintâi, « carele au fost de Traian Impăratul, și urzisem și începătura « letopisețului; ce sosiră asupra noastră cumplite aceste vremi « de acmu, de nu stăm de scrisori, ce de grije și suspinuri. Și « la acest fel de scrisoare gând slobod și fără valuri trebuiaște, « iară noi privim cumplite vremi și cumpănă mare pământului « nostru și nouă. Deci priimește această dată atâta din truda « noastră, ca să nu se uite lucrurile și cursul țării, de unde au « părăsit a scrie răposatul Ureche Vornicul... cu această făgă- « duință, că și letopisețul întreg să aștepți dela noi, de vom avea « zile și nu va fi pus prea veșnicul sfat a puternicului Dumnezeu, « țării aceștia ținchiu și soroc de săvârșire ».

Făgăduința dată de cronicar în aceste rânduri n'a putut-o îndeplini, căci, dacă Dumnezeu s'a îndurat și n'a pus « soroc de săvârșire » — de sfârșit — țării sale, zilele lui au fost tăiate brusc, în tragedia din 1691, prin uneltirile viclene ale vrășmașilor. Surprins astfel de moarte la vârsta de 58 de ani, el n'a putut pregăti acel « letopiseț întreg », dela descălecatul dintâiu până în vremurile sale. Din toată strădania lui au rămas numai două fragmente: letopisețul țării dela Aron Vodă până la Dabija și cartea « De neamul Moldovenilor ». Această din urmă este însă o lucrare neterminată, după cum se vede bine din analiza internă a textului. Intr'un loc cronicarul trimite la « capul — adică capitolul — care va scrie de graiul acestor țări « și în care intenționa să arate » că și limba este dovadă că « în graiul nostru până astăzi sunt cuvintele unele latinești, iar altele italienești ». Acest capitol la care trimite Miron Costin n'a fost scris și tot astfel a rămas nescrisă și încheierea din capitolul al V-lea, în care voia să arate « de legea creștinească, de unde au luat-o ».

Caracterul acesta fragmentar al operei a îndreptățit pe regretatul C. Giurescu să creadă că, Miron Costin, în pasagiul din « voroavă », în care, după ce arată că a avut în gând să scrie letopisețul Moldovei dela descălecatul cel dintâiu, spune că urzise și începătura letopisețului făcând, prin aceasta aluzie la *Cartea pentru întâiul descălecat.* Incepătura letopisețului, pe care cronicarul însuși spune că o urzise este, după Giurescu, cartea *De neamul Moldovenilor.* Ea este într'adevăr neterminată și astfel anterioară cronicei.

Insă din « predoslavia », adică din prefața cu care-și deschide cartea, precum și din planul și factura operei « De neamul Moldovenilor », rezultă că această scriere are un caracter independent; nu este începutul unui letopiseț, ci o monografie de sine stătătoare, cu o tendință polemică, destul de clar exprimată, menită să răstoarne « basna » lui Simeon Dascălul și să lămurească originele neamului, atât de întunecate în Moldova timpului său. Unele aluziuni la o convorbire pe care cronicarul a avut-o în Iași cu un episcop italian, pe care P. P. Panaitescu îl bănuește a fi Vito Pilluzo, numit episcop de Buzău abia în 1679, dovedesc că opera a fost scrisă după întoarcerea din exilul polon, adică după 1686.

La aceste argumente aduse de P. P. Panaitescu, trebue adăugat și faptul că autorul semnează predoslavia: Miron Costin « *carele am fost logofăt mare în Moldova* », cuvinte ce nu cred că au fost interpolate posterior de copiști, întru cât n'aveau niciun interes să facă acest adaus. Or, din biografia pe care am schițat-o în capitolul precedent s'a văzut că Miron Costin a ajuns logofăt mare în 1677; pe la începutul lui 1678 a fost scos din logofeție de Antonie Ruset; dar în anul imediat următor el este din nou ridicat de către Duca Vodă la rangul de mare logofăt, funcție pe care o păstrează până în 1684, când emigrează în Polonia și când pierde pentru totdeauna marea logofeție. Dacă el iscălește predoslovia cărții: Miron Costin « carele am fost logofăt mare în Moldova », — înseamnă că a scris-o cel puțin după 1678 și foarte probabil după 1684. Cu această vârstă oarecum înaintată — la 1686 Miron Costin avea 52 ani — cadrează de altfel și unele pasagii din introducerea ca: « Eu, iubite cetitoriule, nicăeri n'am aflat nici la un istoric, nici latin, nici leah, « nici ungur, și viața mea Dumnezeu știe cu ce dragoste (era) « pururea la istorii, iată și *până la această vârstă acum și slăbită* ».

Aceste ultime cuvinte nu pot fi deci nici ele o interpolare, cum credea Giurescu, căci nu se vede ce anume ar fi putut îndemna pe un copist să le introducă în textul predosloviei.

In sfârșit, planul, compoziția și stilul lucrării, dovedesc în deajuns că avem a face cu o operă de maturitate a unui scriitor format, cu o producere târzie a urzelii începuturilor.

- BUCUREȘTI -
BIBLIOTECA

Originalul operii, după cum spuneam la început, s'a pierdut sau nu a fost încă descoperit. Textul ni s'a păstrat în 18 manuscrise, dintre care cel mai vechiu se afla înainte de război în Biblioteca imperială din Petersburg și a fost copiat probabil de Axintie Uricarul, pentru Nicolae Mavrocordat, în 1712—1713. Această copie este nu numai cea mai veche din cele cunoscute până acum, dar în același timp și cea mai apropiată de originalul lui Miron Costin.

In afară de versiunea acestui manuscris, se mai cunoaște încă o a doua versiune, păstrată în manuscrise mai noui, care pe de o parte este defectuoasă, pe de alta sporită cu interpolări în capitolul V și cu alte două capitole adăugate de unul din fiii lui Miron Costin — care anume din ei nu s'a putut preciza, Pătrașcu sau mai probabil Nicolae Costin. Aceste adausuri au fost făcute cu intenția de a completa și a rectifica afirmările tatălui.

Regretatul C. Giurescu a publicat, într'o ediție critică, textul manuscrisului din Petrograd, copiat în 1712—1713 de Axintie Uricarul, — text care se apropie mai mult de prototipul pierdut. La acest manuscris, luat ca bază, a adăugat variantele din celelalte manuscrise, precum și adausurile din versiunea a II-a, publicate cu caractere mărunte (petit). E cea mai bună ediție critică a operii lui Miron Costin, ediție de care ne folosim și noi în analiza literară ce facem.

Scrierea lui Miron Costin este o operă polemică. Ea este menită să spulbere legenda pusă în circulație de Simion Dascălul, după care neamul românesc s'ar trage din tâlharii trimiși dela Roma, în ajutorul craiului Laslău.

Miron Costin își dădea însă bine seama că în Moldova timpului, cunoștințele despre Daci și Romani — dacă existau — erau cu totul vagi și confuze.

Scopul operii lui este să probeze că noi ne tragem din coloniștii romani. Dar pentru ca ideea unei asemenea obârșii glorioase să aibe între contimporanii săi tot răsunetul cuvenit, autorul are nevoie de trei capitole inițiale: unul în care să se lămurească în ce parte a pământului se află Italia din care a venit Traian cu coloniștii romani; un al doilea în care să se expună pe scurt istoria romană și să scoată în relief mărimea și puterea împărăției romane, și în fine, al treilea capitol, consacrat strămoșilor Daci, cari au stăpânit meleagurile noastre până la epoca cuceririi romane.

După aceste noțiuni preliminare, cronicarul intră în miezul problemei: cucerirea și colonizarea Daciei.

Traian, pe care Miron Costin îl știe că era «de neamul său spaniol», urcându-se în scaunul împărăției și ne mai putând suporta decăderea, «slăbiciunea», la care ajunsese imperiul, «a așezat veniturile» statului și «apoi, îndată s'au apucat de oaste împotriva tuturor, care ieșiseră de sub ascultarea împărăției». In fruntea acestora stăteau Dacii, cari, încă «din zilele lui Domițian, luau bir din vistieria Râmului, pentru ca să nu strice țările împărăției cu prăzi».

Strângând o oaste de 600.000 de oameni, a purces din Italia spre părțile Dunării, pe la anul 120 — poate însă să fie o greșeală în manuscris, deoarece în numerotația chirilică 102 se poate confunda ușor cu 120: ρв — ρк. Decheval, cum îl numește Miron Costin, trecând cu oștile sale Dunărea, i-a ieșit înainte în țările Misiei — pe care cronicarul le identifică cu Dobrogea — și într'un războiu crunt a fost înfrânt.

După această izbândă, Traian a ajuns cu oștile la apele Dunării, unde, adunând din toate «acele părți și olate» lucrători, «au zidit acea mare minune a veacurilor»: turnuri cu pod de piatră peste Dunăre, «căruia cu ochii noștri am privit pragurile, prin apa limpede a Dunării, când am mers cu Dabija Vodă, cu oștile, la Uivar».

După gătirea podului, Traian a trecut cu toată oastea în limanurile noastre și a sdrobit pe Daci într'un războiu crâncen, în care însuși «Craiul Decheval» a pierit.

Din expunerea făcută până aci, s'a putut observa că Miron Costin confundă cele două războaie ale lui Traian cu Dacii într'unul și că strămută primul războiu în Dobrogea. Aceste confuzii și altele, pe care le vom vedea, au făcut pe Kogălniceanu să spună în prima ediție a *Letopisețelor* că «în această bucată, Miron este mai mult decât slab în privirea cunoștințelor clasice». Judecata este cam aspră, fiindcă, după cum vom vedea îndată, confuziile se datoresc în parte și izvoarelor ce i-au stat la îndemână.

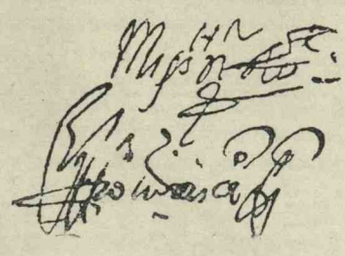

Semnătura lui: Miron «Costin» biv logofăt și Az «eu» Ioan Costin serdar, pe un zapis al Alexandrei, fata lui Niculai Uriache. (După Dan Simionescu *Rev. ist. rom.* IV).

După căderea lui Decheval, neamurile Dacilor s'au risipit. Populația care a rămas pe loc în Muntenia și Moldova, «prostime și țărani», toată a «scos-o Traian de pre aceste locuri peste munți, în Ardeal, unde se retrăsese și căpeteniile Dacilor cu casele lor».

Pe meleagurile rămase libere de locuitori, dela Carpați și Dunăre până la Nistru și la Marea Neagră, adică în Țara Românească și Moldova, Traian a adus din Italia coloniști romani, «căsași și oșteni».

Asemenea colonii, Romanii obișnuiau să facă pretutindeni, căci este plină lumea de țări descălecate cu colonii romane, «și la Asia, Anadolul, și la Africa, Barberii, și la Hispania, și Franțoji și la Rumele, în țările grecești, un neam, ce le zicem Cuțovlahi, colonia Râmului este». Miron Costin are astfel idee și de originea romană a Aromânilor dar, la epoca în care scria, noțiunile despre ei, ca o ramură din tulpina cea mare a latinității orientale, erau vagi.

Cronicarul explică apoi obiecțiunea pe care ar ridica-o cititorii săi: de unde atâta mulțime de oameni și atâtea țări descălecate numai din Italia? El începe prin a reaminti marea întindere a împărăției romane, care cuprindea toată lumea dela Apus și aproape tot Răsăritul. Din cele mai îndepărtate colțuri ale imperiului, curgeau spre Italia și spre Roma valuri de populație. Când Italia se umplea de oameni, de nu mai biruia pământul cu hrana lor, scoteau cu sorți locuitori din orașe și din sate și-i strămutau în provinciile imperiului cu populație mai rară sau în țările cucerite, unde le împărțeau pământurile și întemeiau colonii, așezându-i alături de ostașii bătrâni, «veteranes».

Ajuns aci, Miron Costin se oprește o clipă asupra basnei scornită de Simion Dascălul, că rădăcina neamului nostru se trage din temnițele Râmului, pentru a o spulbera prin următoarele argumente hotărîtoare:

1. Imposibilitatea de a alcătui o armată așa de numeroasă și de a coloniza o țară așa de întinsă, punând temeliile unui neam, cu tâlhari scoși din închisoare: «Din temnițe cu sutele «de mii de oameni, unde s'ar afla? Ș'apoi femei iară atâtea tâlhărițe?».

2. Anacronismul pe care e întemeiată întreaga legendă: «Deci unde este și cât vac este, când au venit Traian pe aicea «și când s'au bătut Laslău craiul unguresc cu Tătarii? Intre «Traian și Laslău craiu, 800 de ani sunt».

3. Numele pe care îl poartă până astăzi urmașii coloniștilor Romani. După colonizare, provincia cucerită a fost împărțită, din punct de vedere administrativ, în Dacia superior și Dacia inferior și, sub acest nume de Dacia, mulți istorici și geografi contimporani cu Miron Costin, numeau țările noastre. Poporul însă — norodul — cum zice cronicarul, «nu ș'au schimbat numele său, ce tot Romanus, apoi cu vremea și (după îndelungate) veacuri, Români până astăzi». Țările megieșe știu

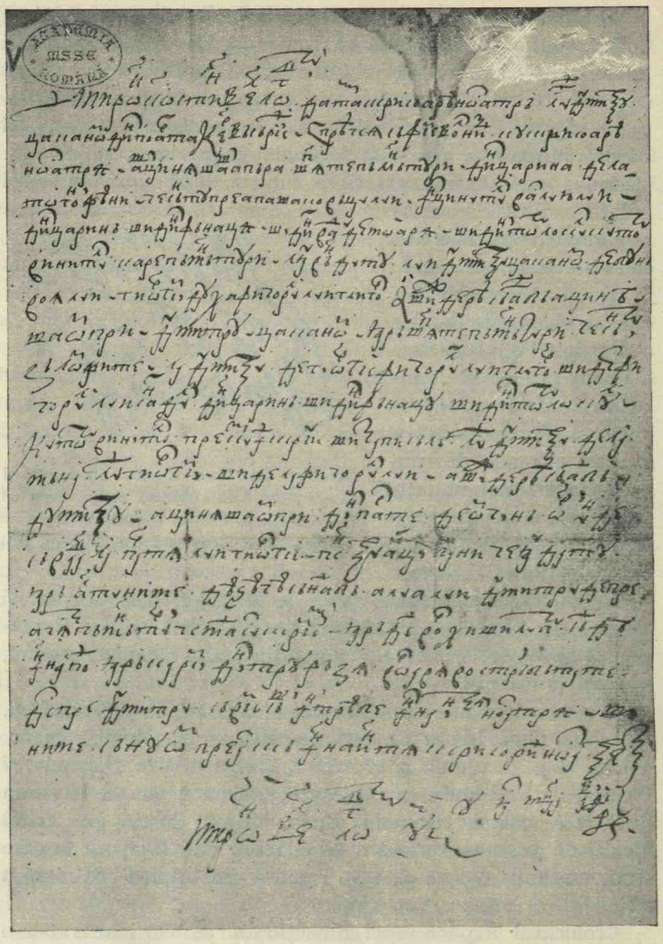

Act scris și semnat de Miron Costin prin care întărește pământurile lui Dumitru Țicanom din poarta Chirvăsarie.
(Originalul în Bibl. Acad. Rom.).

că « neamul nostru a venit din Italia, fiindcă Italienilor le zic Vloh, tot astfel și nouă ne zic Vlahi, fiindcă din Italia împăratul Traian a pornit fără număr mulțime de norod și l-a așezat în aceste țări ale Daciei vechi ».

4. In sfârșit, ca o mărturie, « peste veacuri trăitoare », de isprăvile împăratului Traian, care a înconjurat această parte de lume și a « descălecat neamul, semințiа și limba noastră », stă șanțul Troianul, săpat de oștenii lui «în veșnică pomenire», începând din Muntenia și trecând peste Siret, Prut, Nistru, Nipru până la Don.

In capitolul al V-lea, autorul, continuând argumentarea romanității neamului, revine asupra numelui etnic de Român, « care stă ca un temeiu vechiu neclătit », pentru a explica, în lumina pe care o poate aduce, celorlalte neamuri, numele Moldova — dela apa Moldova — și Muntenia — dela munte sau dela Olt — crede cronicarul — fiindcă Leșii zic Muntenilor, Molteni.

Dela numele etnic, Miron Costin trece la o nouă dovadă: portul, — care nu este tot așa de concludent ca numele și limba, o recunoaște cronicarul însuși, căci: « portul stătătoriu ca numele și limba nu este ». Totuși, unele particularități ale portului românesc, în special încălțămintea țăranilor noștri, opincile, înfățișează — după cum observase mai înainte Laurențiu Toppeltin — o mare asemănare cu încălțămintea ostașilor romani.

Capitolul al V-lea nu este însă terminat. In manuscrise el are titlul: « De numele neamului acestei țări și de portul și de legea creștinească, de unde au luat ». Argumentul pe care Miron Costin dorea să-l scoată din religia creștină a neamului nostru, nu este expus în niciunul din manuscrisele ce ni s'au păstrat și de sigur că n'a fost scris, cronicarul fiind surprins de moarte.

Această operă a lui Miron Costin, ca să poată fi judecată din punctul de vedere al originalității ei, trebue să-i cercetăm mai întâiu izvoarele.

Miron Costin ne dă el însuși o listă de izvoadele, de istoricii pe care i-a consultat: « Dion, Evtropie, Carion, Cavație (Covacciosus), Bonfin ungur și Toppeltin de Mediaș », — la care adaugă o a doua listă de « historicii leșești cari au scris de lucrurile Moldovei: « Dlugoș, Crommer, Stricovskii, Piaseskii vlădicul de Premisla, Marțin Pașcovskii, Bilskii (Bielski) ».

Regretatul Giurescu și, după el, P. P. Panaitescu, au arătat cu citate paralele, că Miron Costin a cunoscut cronicarii poloni pe care-i citează.

Giurescu susține că, în ce privește cronicarii latini și unguri citați, Miron Costin nu i-a utilizat direct, ci din opera scriitorului sas Lorenz Toppeltin din care el tradusese în tinerețea sa partea a II-a: *Revolutiones seu occasus Transsylvanorum* sub titlul *Istoria crăiei ungurești*. Opera lui Toppeltin — o cărticică mică în 8° — a apărut în 1667, la Lyon, sub titlul: « *Origines et occasus Transsylvanorum* » și expune originea, obiceiurile și portul naționalităților din Transilvania. Ea cuprinde, pe lângă multe lucruri bune pentru timpul său, și o largă parte de fantezie, mai ales privitor la originea popoarelor. Astfel de exemplu, pretinde că Sașii se trag din Sciți. Despre originea Românilor din Ardeal, în opera lui Toppeltin se găsește un scurt pasagiu în care se pomenește de luptele lui Traian cu Dacii, de cucerirea și colonizarea Daciei, de asemănarea dintre încălțămintea Românilor și încălțămintea ostașilor romani. Miron Costin împrumută câteva mici pasagii din Toppeltin, dar are totdeauna grija — ca cel mai scrupulos istoric modern — să citeze sursa: « Stă împotrivă... Topeltin din Mediaș, *anume zicând...* » sau « caută ce scrie de portul Românilor iscusitul istoric Lavrentie Topeltin din Mediaș. *Cuvintele lui ți le isvodesc...* ».

In opera lui Miron Costin sunt însă capitole întregi care lipsesc din Toppeltin, dar de care cronicarul nostru avea neapărată nevoie pentru a introduce pe cetitorul său moldovean în problema așa de interesantă pentru el, a începuturilor neamului său.

In afară de știrile împrumutate din Toppeltin și din cronicarii poloni, Miron Costin a mai pus la contribuție cunoștințe istorice și geografice, precum și reminiscențe din cultura sa clasică, dobândită în școlile umaniste ale Poloniei. Astfel, vorbind de începuturile Romei, el redă tradiția virgiliană a fundării Romei, iar într'alt loc expune legenda sinuciderii Lucreției [1], aproape cuvânt de cuvânt după Titus Livius (cartea I-a, cap. XLVIII).

In opera lui Miron Costin se găsesc și erori. Ideile greșite că Sașii se trag din Geți, că Secuii sunt Sciți, se regăsesc însă și la Toppeltin; ideea că Litvanii se coboară dintr'o colonie romană, care a fugit din Italia și s'a așezat pe țărmurile Balticei în timpul lui Nero, este o idee pe care Miron Costin a împrumutat-o din cronicarii poloni Paszkowski, Bielski și Matei Stryikowski.

O bună parte din greșelile pe care le găsim în opera lui Miron Costin se explică dar prin stadiul în care se afla pe acea vreme istoriografia popoarelor vecine.

Trecând peste confuziile și greșelile ce nu sunt atât ale lui, cât ale timpului în care a scris, ceea ce ne interesează pe noi, cei de astăzi, în opera lui Miron Costin, este claritatea, relieful și mai ales căldura cu care, pentru întâiași dată în cultura noastră, marele boier moldovean pune problema latinității neamului.

Dela primele rânduri cronicarul izbutește să ne prindă și să ne înlănțuie atenția prin forma de o rară frumusețe literară,

[1] Ediția Giurescu, p. 21—22.

în care ne înfăţişează motivele care l-au îndemnat să scrie; greutatea problemei şi lupta lăuntrică prin care a trecut până când, în cele din urmă: « *biruit-a gândul* »:

« Inceputul ţărilor acestora şi a neamului moldovenesc « şi muntenesc şi câţi sânt în ţările ungureşti cu acest nume « Români până astăzi, de unde sânt, şi din ce seminţie, de « când şi cum au descălecat aceste părţi de pământ, a scrie « multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru. Să « încep osteneala aceasta după atâtea vacuri, dela descălecatul « ţărilor dintâi, dela Traian împăratul Râmului, cu câteva sute « de ani preste mie trecute, se sparie gândul. A lăsa iarăş « nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o samă « de scriitori, este inimii durere. Biruit-au gândul să mă apuc « de această trudă, să scot lumii la vedere feliul neamului, « din ce isvor şi seminţie sânt lăcuitorii ţării noastre Moldovei, « Ţării Munteneşti, şi Românii din ţările ungureşti, cum s'au « pomenit mai sus, că tot un neam şi odată descălecaţi sânt ».

Este de admirat cu câtă artă literară ştie să înfrângă tiparele obişnuite ale limbii, pentru ca să adapteze ritmul frazei la frământarea sufletească; cum subliniază fiecare nuanţă a cugetării, aşezând înainte, pe primul plan, motivele cumpănirii, lăsând la sfârşit ideea principală (« multă vreme la cumpănă au stătut cuetul nostru... se sperie gândul... este inimii durere »), până când izbucneşte deodată, descătuşată, hotărîrea: *biruit-a gândul*.

Miron Costin se vădeşte şi în această operă a lui o fire caldă şi comunicativă, care păstrează necontenit contactul cu cititorul său. Un minunat « causeur », « dintre toţi boierii Moldovei cel mai de treabă la voroavă » — cum ni l-a prezintat Neculce. Scoborîndu-se la nivelul de înţelegere al cititorilor săi Moldoveni, introduce trei capitole iniţiale pentru a-i lămuri unde vine Italia, care a fost întinderea şi puterea imperiului roman, cine au fost strămoşii noştri Daci. E un tip vizual, care transformă abstracţiunile în imagini concrete. Iată de pildă ce plastic ne redă noţiunile abstracte de punct cardinal şi de distanţă geografică: « Ţara Italiei de aicea dela noi derept spre apusul soarelui este, nu aşa depărtată de ţara noastră, că dela Belgradul, carele îl ştim mai toţi că este pe Dunăre, unde cade apa Savei în Dunăre, neguţitoreşte mergând cale de..[1]) zile este până la Veneţia, Şi Veneţia este pe pământul Italiei ». Tot atât de concret este prezintată şi descrierea Italiei — o ţară pe care n'o văzuse: « Este, ţara Italiei plină, cum se zice, *ca o rodie* de cetăţi şi oraşe iscusite; mulţime şi desime de oameni, târguri vestite, pline de toate bişugurile. Pentru mari iscusenii şi frumuseţări, pământului aceluia i-au zisu-i raiul pământului, Italia, a căruia pământ, oraşele, grădinile, tocmelile la casele lor, cu mare desfătăciune traiului omenesc, n'are toată lumea. Văzduh supt ceriu blând, voios şi sănătos; nici călduri prea mari, nici erni grele. De grâu, vinuri dulci şi uşoare, untdelemn, mare bişug, şi de poame de tot feliul: chitre, năramze, alămâi, şi zahăr » şi după ce descrie mai departe caracterul poporului, încheie descrierea cu o adevărată apoteoză: « Aceia ţară este acum scaunul şi cuibul a toată dăscălia şi învăţătura. Cum era într'o vreme Athina la Greci, acmu Padova în Italia — şi de alte iscusite şi trufaşe meştereşuguri » (se gândeşte de sigur la arta italiană).

Ceea ce constitue farmecul literar al operii lui Miron Costin, este strălucirea stilului în care se strevede, pe de o parte sinceritatea adâncă şi convingerea nesdruncinată în adevărul pe care îl expune, iar pe de altă parte duioşia sentimentului naţional, care vibrează la fiecare pagină aproape, aci încălzindu-se de măreţia originii romane: « Caută-te dară acmu, cetitoriule, ca « într'o oglindă şi te priveşte de unde eşti, lepădând dela tine « toate celelalte basne, câte unii au însemnat de tine, de ne- « ştiinţă rătăciţi, alţii de zavistie, care din lume între neamuri « n'au lipsit niceodată... », dincoace revărsându-se într'o simpatie comunicativă, când vorbeşte despre Grigore Ureche, înaintaşul său în ale istoriei:

« Laud osârdia răposatului Ureche Vornicul, care au făcut « de dragostea ţării letopiseţul său... că numai lui de această « ţară i-au fost milă să nu rămâie întru întunerecul neştiinţei... »; dincolo izbucnind într'o ironie caustică împotriva interpolatorilor: « Pre acest Simeon Dascalul, Istratie Logofătul l-au fătat « cu basnele lui, şi Misail Călugărul dela Simeon au născut, « cela fiu, cestalalt nepot ».

Cu acest naţionalism se îmbină, într'un tot armonic, un accent de bătrânească şi familiară sfătoşenie, în care pare că o undă discretă de înfrăţire porneşte din sufletul boierului cărturar către cetitorul necunoscut: « Puternicul Dumnezeu, « *cinstite iubite cetitoriule*, să-ţi dăruiască, după aceste cum- « plite vremi a anilor noştri, cândva şi mai slobode vacuri, întru care, pe lângă alte trebi, să aibi vreme şi cu cetitul cărţilor « a face iscusită zăbavă; că nu este alta şi mai frumoasă şi « mai de folos în toată viaţa omului zăbavă, de cât cetitul « cărţilor... » sau finalul predosloviei: « Cetească cu sănătate « această a noastră cu dragoste osteneală, de toate fericiri şi « daruri dela Dumnezeu voitoriu, Miron Costin »...

Ideea originii romane, pe care Miron Costin a susţinut-o cu atâta relief şi căldură, a avut un puternic răsunet în cultura noastră veche. Ea a fost reluată, cu multă erudiţie, e drept, dar nu şi cu mai multă pasiune, de Nicolae Costin şi Dimitrie Cantemir în Moldova şi de Stolnicul Constantin Cantacuzino în Muntenia.

Ea era de altfel aşa de scumpă cronicarului, încât el a mai desbătut-o în alte două opere, scrise în limba polonă.

3. CRONICA ŢĂRII MOLDOVEI ŞI A MUNTENIEI

In epoca în care Polonii luptau pentru creştinătate sub zidurile Vienei, Miron Costin a scris două opere în limba polonă — una în proză, alta în versuri — menite să dovedească latinitatea neamului său, pe care vitrege împrejurări politice îl sileau să urmeze steagurile turceşti împotriva creştinilor.

Deşi aceste opere nu fac parte din literatura românească, totuşi, pentru întregirea personalităţii literare a cronicarului şi pentru cunoaşterea adâncită a ideilor lui despre romanitatea neamului, ne vom opri pe larg şi asupra scrierilor lui în limba polonă.

Prima, scrisă în proză, poartă titlul: *Chronica ziem Moldawskich y Multanskich*, sau în româneşte: *Cronica ţării Moldovei şi a Munteniei*, şi este redactată într'o polonă — ne încredinţează Bogdan — « foarte corectă şi chiar frumoasă pentru un român care nu fusese între Poloni de mulţi ani şi care, în ţara lui, avea de bună seamă puţine ocaziuni să citească şi să vorbească această limbă ». Cronica începe cu o scrisoare către comisul coroanei polone, care, după preţioasele indicaţii date de Dr. Eugeniu de Barwinski, în ediţia latină a cronicei lui Miron Costin, publicată de «Comisia Istorică a României», este Marcu Matczynski. Acesta, deşi ieşit dintr'o familie săracă, totuşi prin calităţile sufleteşti, a atras din copilărie simpatia şi s'a bucurat de prietenia regelui Ioan Sobieski, ajungând să ocupe în stat demnitatea de mare comis al coroanei. Marcu Matczynski a îndeplinit această funcţie între 1676—1683; deci opera lui Miron Costin este scrisă în acest interval de timp.

Din felul cum vorbeşte în scrisoarea adresată marelui comis: « Socot de o deosebită fericire a mea, că o parte a cronicei « mele despre ţara Moldovei, înainte de a ieşi la lumină în « Moldova, va ajunge în mâinile unui bărbat atât de mare, în « urma cererii unei persoane cu care Domnia Ta ştii foarte « bine în ce strânse legături am fost totdeauna », se vede clar că această operă nu este alcătuită pentru marele comis, ci pentru altcineva, pentru « un bărbat atât de mare », care i-a cerut aceste informaţii printr'o altă persoană, cu care

[1]) Lacună în text.

el a fost totdeauna în strânse legături. Această persoană, dacă nu este — printr'o figură stilistică — însuși Marcu Matczynski, este atunci solul polon Ioan Gninski, care, după cum s'a văzut mai sus, a fost trimis în 1677 la Poartă, pentru confirmarea păcii turco-polone. Miron Costin era atunci mare logofăt la curtea lui Antonie Ruset. Pe timpul petrecut de solia polonă în Iași, Miron Costin a fost în cele mai strânse legături cu Gninski; își trimiteau reciproc daruri; la plecare, Logofătul și fiii săi întovărășesc călări pe sol.

E probabil că pe timpul șederii sale în Iași, Ioan Gninski să fi cerut lui Miron Costin informațiile despre Moldova, pe care acesta le trimite prin Marcu Matczynski, spre a « ajunge în mâinile unui bărbat atât de mare ». Acest « bărbat atât de mare » poate să fi fost însuși regele Ioan Sobieski, căruia boierul nostru îi dedică mai târziu și o poemă în versuri, de care ne ocupăm în capitolul următor.

Lucrarea este alcătuită din 19 capitole, dintre care primele 5 au un caracter istoric, pe când celelalte au un caracter linguistic, etnografic și geografic. Părțile operei nu se îmbină însă într'un tot unitar; trecerea dela unele capitole la altele se face brusc; câteva dintre ele conțin o simplă înșirare de nume proprii. Exceptând partea de istorie, care alcătuește într'adevăr un bloc întreg și despre care autorul spune că este fericit că va ajunge în mâinile unui bărbat atât de însemnat, înainte de a vedea lumina în Moldova, restul — capitolele finale cu informații etnografice și geografice — neînchegate bine între ele și reduse uneori la o simplă listă de nume proprii, fac mai mult impresia unor anexe, adăugate pentru a satisface curiozitatea și a răspunde, poate, unor informațiuni cerute.

In primele cinci capitole, autorul înfățișează istoria poporului român dela origine până la al doilea descălecat, având, însă ca idee centrală, chestiunea latinității neamului. Incepe cu primii locuitori ai ținuturilor românești, Dacii, pe care autorul, după concepția istorică a vremii lui, îi crede a fi de aceeași rasă cu Tătarii. Povestește pe scurt invazia Dacilor în ținuturile romane dela sudul Dunării: Misia, Tracia, Iliria; ridicarea podului peste Dunăre; luptele lui Traian cu Dacii, căderea lui Decebal și colonizarea Daciei. După ce povestește mai departe cum Traian a ridicat în Dacia cetăți pe care le-a umplut cu soldați, așezând în ele *domini*, de unde numele pe care îl poartă — zice el — până azi principii români, expune repede campania lui Traian în Asia și încheie primul capitol cu moartea lui Traian în Egipt, la 120.

In capitolul al II-lea se ocupă de valul lui Traian, care este « cel dintâiu semn de graniță » ridicat de cuceritorul Daciei după așezarea Romanilor în aceste părți. Trece apoi la cetățile întregi sau ruinate, din Moldova. Unele ar fi, după el, foarte vechi, zidite de Daci, ca de pildă: Hotinul sau Cetatea Albă, « unde a trăit bietul Ovidiu, poetul surghiunit pentru niște versuri necuviincioase ». Despre altele, ca de exemplu Suceava, Neamțu, Tighina, spune că nu se poate ști dacă sunt din vremea Dacilor sau a Romanilor. Despre câteva, ca bunăoară: Turnul lui Neoptolem de pe apa Cogălnicului și Tătar-Bunar, crede că ar fi făcute de Bizantini. Toate însă au fost refăcute și înconjurate cu ziduri de Domnii moldoveni, mai ales de « vestitul Domn, bătrânul Ștefan Vodă ».

După aceste mici digresii, autorul, reluând în capitolul IV firul istoric, povestește cum la 100 de ani după colonizare,

Zidurile Cetății Albe.

(După o fotografie din colecția Ministerului Propagandei).

împăratul Adrian, neputând opri invaziile barbarilor, a surpat podul de pe Dunăre. Coloniştii romani, ne mai fiind în stare a se împotrivi singuri, s'au retras, unii peste Dunăre, în spre Italia, alţii în Maramureş, în mijlocul munţilor, sau în masivul Carpaţilor dela izvoarele Oltului.

Invaziile au dăinuit 1.000 de ani. Dintre popoarele năvălitoare, numeşte, după Atila şi ordiile sale, pe Sloveni şi, în sfârşit, pe Unguri. Aceştia au trecut munţii, s'au luptat cu Românii şi i-au supus. Românii se aflau sub Unguri, când năvăliră Tătarii, care se întinseseră până în Ardeal, peste Unguri. Laslău, craiul unguresc, ne mai putând suferi pe Tătari, strânse oaste, îi alungă din Ardeal, îi urmări peste munţi şi-i bătu din nou crâncen, mai jos de Roman. Aci intercalează legenda eponimă a Siretului, pe care o cunoaştem dela Simion Dascălul. Laslău, văzând pe Tătari dând buzna în Siret şi înecându-se, a zis: « Seretem, Seretem! » (Aşa-mi place, aşa-mi place!); de aci numele Siretului. După această înfrângere, Tătarii se retraseră mai departe în câmpii, iar pe locurile de sub munte, coborîră Românii: mai întâiu Muntenii cu Domnul lor, Negru Vodă, şi apoi Moldovenii din Maramureş, cu Domnul lor, Dragoş Vodă.

După această parte istorică, urmează două capitole în care ni se explică numele poporului şi al ţărilor româneşti. Ideile ne sunt cunoscute din analiza pe care am făcu operei « De Neamul Moldovenilor ». Românii se numesc între ei cu numele strămoşilor Romani. « Când vrei să întrebi pe cineva dacă ştie moldoveneşte, îi zici: ştii româneşte?, tot atât cât: scis romanice? ». Străinii îi numesc cu acelaşi nume cu care numesc şi pe Italieni, recunoscând astfel latinitatea poporului român. Teoria că numele de Vlah vine dela Flaccus, hatmanul Râmlenilor, o respinge şi aci, ca fiind poveste.

Explică apoi numele Munteniei dela « muntean, adică podgorean », ţara muntenilor, fiindcă descălicătorii stătuseră atâta vreme în munţi. Pentru a lămuri numele Moldovei, reia, după Ureche, legenda lui Dragoş — « fiul unui dominus din vremurile vechi » — care, luându-se după un zimbru, l-a ucis; i-a pus capul spre amintire într'o ţeapă, lângă râu, şi « de aci cel dintâiu sat, întemeiat de ei, se chiamă până astăzi Bourenii ». După numele căţelii şi-a luat mai întâiu numele râul Moldova, nume ce s'a extins apoi asupra ţării întregi. Despre numele Basarabiei nu are ştiri; n'a putut afla cu niciun chip de unde să-şi fi luat început această numire », dar o pune în legătură cu familia domnitoare din Muntenia, a Basarabilor, pentru a explica « de unde s'a luat cel ce a scris mai întâiu despre Basarabia: că aceasta ar fi ţara muntenească ».

După ce lămureşte mai departe marca din pecetea domnească a celor două principate româneşti: zimbrul în Moldova şi corbul în Muntenia, şi după ce arată titlurile vechi ale Domnilor din hrisoave, trece, în două capitole deosebite, la limbă şi religie, insistând cu acest prilej asupra obârşiei romane, pentru ca apoi să încheie lucrarea prin câteva note descriptive, cu caracter geografic: despre judeţele Moldovei, despre ţinuturile luate de Turci dela Moldova (Chigeciul, Chilia şi Cetatea Albă); despre ţinuturile Munteniei şi, în sfârşit, despre râurile şi oraşele din ambele ţări.

Deşi aceste notiţe geografice sunt prea sumare, uneori reduse la o simplă înşirare de nume proprii, totuşi ele sunt interesante pentru istoricul şi geograful de azi, fiindcă ne ajută să reconstituim împărţirea administrativă de altă dată, ca de pildă: judeţul Săcuieni din Muntenia, care venea pe lângă Râmnic; oraşe de odinioară, azi decăzute în stare de sate, ca de pildă Cerneţul, care la începutul veacului trecut era încă reşedinţa judeţului Mehedinţi, dar care a decăzut după ridicarea Turnu-Severinului; tot astfel oraşele Cornăţelul (poate cel din Dâmboviţa) şi Grădiştea din Muntenia; sau, în Moldova, Piscul, azi sat în judeţul Covurlui.

In întregul concepţiei lui Miron Costin despre problema romanităţii neamului, opera aceasta înfăţişează un interes deosebit, fiindcă nicăeri în alte lucrări ale sale, chestiunea latinităţii limbii nu este desbătută mai pe larg şi tratată cu mai mult relief ca aci. Un întreg capitol din această operă este consacrat limbii, luată ca mărturie a descendenţei romane.

« Dovada cea mai vădită despre obârşia acestui popor — zice el — este limba lui », care a păstrat până astăzi factura latină. Deşi, în cursul veacurilor, limba s'a corupt şi a împrumutat numeroase elemente din limbile popoarelor învecinate — mai ales dela Slavi, mai puţine dela Unguri şi Turci —, totuşi « temeiul vorbirii este până astăzi din limba latină ». Şi pentru a invedera aceasta, el dă o listă de 87 de etimologii, (57 substantive, 30 verbe), unele nu tocmai uşoare, dar toate exacte, precum:

supercilia	= sprâncene
oculus	= ochiu
manduco	= mănânc
trasmitto	= trimet
occido	= ucid
scribo	= scriu, etc.
autumnus	= toamnă
primum ver	= primăvară
stella	= stea
nox	= noapte

In afară de aceste lucruri preţioase pentru timpul acela, se găsesc, cum de altfel era de aşteptat, în opera lui Miron Costin şi naivităţi: Cuţovlahii, vrea să zică « şchiopii, fiindcă din oastea romană au rămas acolo numai şchiopii şi bolnavii ». Se găsesc şi erori: « Dacii au fost un popor tătăresc din marea Tartarie »; sau afirmaţia că Traian, după colonizarea Daciei, a înaintat cu oştile peste câmpuri, a trecut Donul, a intrat în marea Tartarie şi s'a lăsat prin Bactria în Siria, pe când, de fapt, campania lui Traian împotriva Armenilor şi a Parţilor e independentă de campania împotriva Dacilor şi a avut loc în 114; sau aserţiunea că Traian a murit în Egipt la 120, pe când, de fapt, Traian a murit în Cilicia, la 117; confuzia între titlul herzeg din pecetea Domnilor munteni şi Haţeg (ţinutul): « Voevod — zice el — şi Domn al ţării Ungrovlahiei, Almaş, Făgăraş, Herceg » (în loc de Haţeg) ş.a.

Dar, trecând peste naivităţile şi erorile, care sunt mai mult ale timpului, partea interesantă a acestei opere, adresate străinilor, este conştiinţa clară a unităţii neamului în toată întinderea lui. Moldovenii, Muntenii, Românii ardeleni şi chiar Macedoromânii — Cuţovlahii, cum îi numeşte el — sunt ramuri răslete din trunchiul unui singur neam. Convingerea obârşiei comune este la el atât de puternică, încât îmbrăţişează laolaltă, într'o singură privire, istoria ţărilor surori şi, în notele finale, după fiecare capitol geografic privitor la Moldova, urmează un altul privitor la Muntenia.

Conştiinţa limpede a unităţii naţionale îl face să vadă în Munteni, cu care ai săi au fost adesea în vrajbă şi războaie, niste adevăraţi fraţi. Şi este într'adevăr interesant să vezi cum acest mare boier din divanul Moldovei, care stătea dârz înaintea Domnilor săi, vorbeşte străinilor despre Munteni, nu cu resentimente, ci dimpotrivă, cu înduioşare frăţească. Amintind într'un loc naiva părere a unora dintre contimporanii săi, că Muntenii ar fi bruni, fiindcă boierii au obiceiul de a-şi da copii să fie alăptaţi de doici luate dintre ţigance, el adaugă cu bun simţ: « Eu unul nu pot lăsa să treacă acest lucru despre ei,

ca despre niște rude și frați ce-mi sunt, având și ei aceeași soartă și aceleași suferințe cu noi ».

Conștiința obârșiei comune și a unității neamului avea astfel darul să deschidă calea unei apropieri sufletești între cele două țări surori, care până atunci trăiseră în rivalități și lupte.

2. POEMA POLONĂ DESPRE MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ

Poema în versuri polone despre Moldova și Țara Românească cuprinde mai puține știri istorice decât Cronica polonă, dar în schimb, prin lirismul ei mișcător și prin pitorescul legendelor, îi este superioară ca valoare literară. Unul dintre cei mai competenți istorici ai literaturii polone, Al. Brückner, o așează printre cele mai bune produse de acest gen ale literaturii polone din secolulul al XVII-lea.

Opera a fost scrisă în anul 1684, pe timpul când Miron Costin a fost nevoit să stea în Polonia, urmând în captivitate pe Duca Vodă. In Polonia Miron Costin, câștigând aprecierea deosebită a regelui Sobieski, căruia i-a fost prezentat împreună cu Duca Vodă, a fost găzduit, împreună cu copiii săi, la Daszow, în castelul de vânătoare al regelui, în timp ce nefericitul său Domn își târa zilele în închisoare.

In răstimpul acestei găzduiri, Miron Costin a scris *Poema polonă*, în versuri de câte 13 silabe. Genul cronicelor rimate — de obiceiu în versul eroic, de 13 silabe — era pe atunci la modă în Polonia. Miron, urmând unui îndemn mai vechiu, venit din partea regelui Ioan Sobieski — om de cultură rafinată, care dorea să cunoască trecutul Țărilor Românești — și-a prelucrat *Cronica Țării Moldovei și a Munteniei* în frumoase versuri polone.

Poema începe cu o dedicație către rege, prin care boierul moldovean mărturisește că se rușinează de « muza sa sarmată », « nu pentrucă ea n'ar fi la înălțimea celor mai înalte subiecte... ci din pricina neîndemânării lui în această limbă ». Această neîndemânare, spune mai departe, provine din faptul că, de mai mult de 10 ani n'a mai întrebuințat decât foarte rar polona. Poema ni s'a păstrat de fapt în două manuscrise, care reprezintă două redacții diferite, și într'unul din acestea, cel destinat regelui, autorul a reluat poema vers cu vers, a corectat greșelile gramaticale, a îndreptat unele expresii, căutând termeni poloni, plini de evocare; a refăcut adesea versuri întregi, pentru a corecta măsura ori rima.

El arată apoi în prefață motivele care l-au îndemnat să se apuce de acest lucru: « Mai întâiu geniul regelui, care caută să afle atât despre țările mari și întinse, cât și nu mai puțin despre cele mici ». Al doilea motiv este faptul că istoricii poloni pomenesc în cronicele lor ceva și despre Moldova și menționează că poporul român se trage din Italia, dar nu amintesc nimic despre vremea când s'au așezat la țărmurile Dunării, ale Nistrului și ale Mării Negre. Pentru a îndeplini dorința regală și pentru a umple această lacună a istoriografiei polone, marele logofăt al Moldovei își instrună lira ca să cânte, cum spune el: « patria înlăcrămată și pe bieții locuitori ai țării Moldovei ».

Poema e brodată pe aceeași canava pe care fusese lucrată și Cronica polonă. Ea cuprinde cam același material istoric, orânduit în același plan; numai că tendințele literare ale scrierii și simțul poetic al autorului îl silesc să înlăture amănuntele de erudiție greoaie, să introducă elemente descriptive și să dea mai multă desvoltare legendelor populare.

Poema este împărțită în trei părți inegale, dar bine distincte, având fiecare câte un titlu separat.

Prima parte are ca titlu: « Despre neamul moldovenesc; despre prima lui descălecare de către Traian » și pleacă dela ideea unității neamului. Romanii — spune el — « au colonizat odinioară amândouă Daciile dela valurile lui Traian, până ce vremea îndelungată i-a împărțit în trei. Cei dintâi au fost sub Unguri, în Țara Celor Șapte Cetăți (Transilvania), unde, aduși de Traian, trăiseră împreună cu Dacii. Iar Moltanii, care își trag numele dela Olt, numiți și Munteni dela « munți », au făcut și o a doua descălecare, după cea dintâiu a lui Traian. A treia ramură e cea din Moldova, numită așa după râul Moldova, descălecată din peșterile maramureșene spre malurile joase ale mării. Atât aceștia cât și ceilalți, poartă numele vestit de Români. Deci nimeni să nu pună la îndoială că se trag dela Roma.

După ideea unității naționale, cronicarul povestește cucerirea Daciei, colonizarea, descrie granițele nouii provincii romane, cetățile, valul lui Traian și încheie prima parte cu expediția lui Traian în Asia, moartea lui în Egipt și cu apoteoza marelui împărat:

« Și acum fiecare să privească o astfel de putere! Veacurile « de acum nu au una asemănătoare, nici un astfel de monarh, « care în câțiva ani, într'un singur marș, într'un singur războiu, « să înconjure lumea, nepărăsind nicio clipă câmpul de luptă. « De ce se mai minunează cineva de războaiele purtate de Turci, « care țin numai 6 luni... Roma l-a făcut pe Traian nemuritor. « Prin veșnica lui columnă, a arătat lumii că gloria voastră « este veșnică, monarhi slăviți! ».

Partea a doua poartă titlul: « De risipirea coloniilor lui Traian de către Tătari și de locuințele Romanilor în munți ». Reluând firul povestirii, spune cum, după Traian, imperiul roman intră în decadență și Adrian, ne mai putând ține piept invaziilor barbarilor, distruge podul de peste Dunăre. Colonistii se retrag atunci pe linia munților, în țara Făgărașului, în regiunea Hațegului, în Maramureș și în munții Gurghiului și ai Ciucului. In curgerea veacurilor, limba lor latină s'a corupt: din dominus și deus s'a format cuvântul dzeu, Dumnezeu; din meus = al meu; coelum = cer; homo = omul; frons = frunte; angelus = îngerul. La cuvintele latine s'au adăugat apoi împrumuturi din ungurește și slavonește.

Pe când ținuturile dunărene erau în părăsire, năvăliră Ungurii, care supuseră pe Români. Cu tot traiul lor îndelungat prin munți, Românii n'au pierdut elementele civilizației romane, fiindcă natura cea dintâi a lucrurilor nu piere: « prima materia non corrumpitur ». Ungurii, sub regele Vladislav, pornesc împotriva Tătarilor care se așezaseră în Moldova, îi bat cumplit mai jos de Roman și, în locurile rămase libere, urmează a doua descălecare.

Partea a treia: « Despre a doua descălecare a Moldovei și a Munteniei după alungarea Tătarilor », este cea mai frumoasă, deoarece conține o serie de legende populare pline, de farmec în liniile lor simple și naive. Cartea se deschide cu povestirea legendelor privitoare la întemeierea Moldovei.

In Maramureș, în satul Cuha, se afla Dragoș, fiul lui Bogdan, care ardea de dorința de a arăta ceea ce poate înfăptui. Mama lui l-a împiedecat multă vreme să plece în lume după isprăvi vitejești, dar într'o zi, ivindu-se în sat un zimbru, Dragoș a socotit aceasta ca un semn prevestitor și, alegând repede 300 de tineri înarmați, a plecat cu ei în căutarea zimbrului. Ei merg necontenit de-a-lungul râului, călăuziți de cățeaua Molda, care adulmeca pretutindeni urmele fiarei. Urcând coastele Carpaților, ajung pe culmea muntelui, de unde privesc desfășurându-se în vale « atât cât ochiul poate cuprinde... până în întinderile fumurii — sunt expresiile cronicarului — luncile Prutului, pământul viitoarei Moldove ». Aci amintirea pribeagului se înduioșează și, în vreo 80 de versuri următoare, el evocă, într'un colorit bucolic, frumusețile patriarhale ale țării sale. « Peste tot câmpii mănoase, pășuni întinse, care alte pământuri se pot asemăna în lume cu acestea? », maluri joase la vaduri, asemenea labirintelor de grădini pe ape: « Egiptul nu întrece luncile Prutului în bogăție. Aci o jumătate de copeică produce șapte măsuri de grâu... în anii roditori, ovăzul, secara, dau unsprezece măsuri, iar meiul peste douăsprezece ». « Țară

roditoare şi «câmpii pline de flori, asemenea raiului », se întind până la Nistrul cel măreţ, care, « chiar acolo unde desparte în două Podolia, curge între stânci sculptate natural, ca şi cum ar fi fost lucrate de mână de om ».

Vânătorii privesc minunaţi această ţară şi, scoborînd din ceaţa munţilor, aud într'o pădure deasă lătratul căţelei. Cronicarul poet povesteşte apoi, după liniile cunoscute ale legendei, uciderea zimbrului, moartea căţelei şi numirea râului Moldova.

După uciderea zimbrului, Dragoş şi ai săi nu mai vor să părăsească locurile acelea atât de pitoreşti şi se leagă prin jurământ să rămână acolo. Ei aşează capul zimbrului pe un stâlp, ca semn prevestitor de bine şi întemeiază primul sat, *Bourenii*, « căci zimbrul se numeşte pe moldoveneşte bour », şi aleg ca pecete a noului stat, capul de zimbru.

După ce se aşează, cercetând împrejurimile pustii, zăresc deodată « un punct cenuşiu, care se ridica dimineaţa, în zorile liniştite, ca un stâlp drept până la nori ». Rămân înmărmuriţi şi, curioşi să vadă cine locuieşte în asemenea pustietăţi, pornesc în spre fum. Mergând într'acolo, dau într'o dumbravă rotundă şi veselă, pe ţărmul unei ape, « peste roiuri de albine şi peste un bătrânel încărcat de ani. El acoperea stupii şi umbla în jurul lor să dreagă câte ceva, să vadă dacă vreo matcă îşi scoate albinele, sau să îndrepte fagurii, să ia ceara, asemenea chihlimbarului, căci — adaugă cronicarul într'o glosă marginală — în ţara Moldovei se află în stupi ceară cu miros de chihlimbar ». Pe când bătrânul « îşi îndemna albinele la muncă mai zeloasă », tovarăşii lui Dragoş îi dau: « bineţ ome ». Tresare bătrânul. Ii pun întrebări. El răspunde în rusește: « Nu pricep, pe Dumnezeu! » Incearcă să se înţeleagă cu el prin semne şi, în cele din urmă, află printr'un tălmaciu că este Iaţco din Sniatyn. « M'am aşezat de câţiva ani aci şi am o prisacă mică. Afară de voi n'am văzut pe nimeni ». Dragoş îi întăreşte stăpânirea şi îl trimite să-şi aducă neamurile din Sniatyn.

Pentru a lămuri originea principatului muntean şi a explica imaginea corbului din stema ţării, Miron Costin reproduce o altă legendă, culeasă în Muntenia, şi care are în tot întregul ei factura populară.

Era, zice autorul, pe vremea când poporul locuia încă pe apa Oltului, o romăncă frumoasă, pe care o îndrăgi Principele Ardealului. Rămânând grea, principele îi dete un inel spre credinţă şi o trimise la părinţi, spunându-i că, îndată ce va naşte, să vie cu pruncul şi cu semnul la dânsul. Romînca, născând copilul, plecă împreună cu fratele ei către curtea Principelui. Pe drum, istoviţi de mers, se aşezară să se odih-

Portretul presupus al lui Miron Costin şi Teodor Movilă, bunicul soţiei lui Miron Costin pe o frescă din biserica Mânăstirii Teodorenii dela Burdujeni.

(Vezi însă şi Ion Nistor, Analele Acad. Rom. Mem. sect. ist., s. III, t. XXIV, 1942, p. 277–288).

(După S. Fl. Marian *Portretul lui Miron Costin*).

nească la marginea unei păduri de stejari. Aci mama, ca să potolească plânsul copilului, îi dădu inelul princiar să se joace cu el. Pe când copilul sburda vesel, un corb, zărind de pe creanga unui stejar că strălucește ceva în mâna copilului și luându-l drept o bucată de carne, cum era chinuit de foame, se repede ca un fulger, răpește inelul de aur și-l înghite cu lăcomie. Copilul țipă, sgâriat de ghiarele corbului, mama sare în picioare și fratele, deșteptându-se, vede cu uimire că « inelul e pierdut și odată cu dânsul și cuvântul Principelui ». Atunci se ia după corb, care se așezase pe o cracă, îl ochește cu săgeata și-l ucide.

Episodul acesta al răpirii inelului de o pasăre de pradă este un element de folklor foarte răspândit, precum am arătat în altă parte[1]), și se regăsește destul de des în literaturile medievale (bunăoară în romanele Pierre de « Provence et la belle Maguelonne » « Giulia e Ottinello » și chiar în « O mie și una de nopți »).

Apoi — urmează povestea — fără să scoată inelul din gâtlejul corbului, porniră cu toții la drum. Ajunși la curtea Principelui, îi prezintară copilul și inelul în gâtlejul corbului, ca un semn dumnezeesc. Principele ia copilul; îl ridică în rang, făcându-l Domn peste ținutul Făgărașului; și-i dă ca stemă, corbul. Copilul acesta este Negru Vodă, descălecătorul Țării Românești, și dela el a rămas corbul ca stemă a Principatului muntean.

După acești descălecători de țară, autorul trece repede peste domniile următoare, fără să amintească decât pe Roman, pe care îl consideră ca frate al lui Dragoș, și se oprește mai mult asupra lui Alexandru care — spune el — a fost asemenea unui rege, încât amintirea lui o slăvesc locuitorii până azi, « numindu-l cel bătrân și bun ».

Poema în versuri polone nu aduce ceva nou în chestiunea originei latinei a neamului față de celelalte două lucrări de care ne-am ocupat până acum. Dimpotrivă, multe date istorice au fost aci cu totul reduse sau chiar lăsate la o parte; în schimb, au fost introduse elemente descriptive și a fost desvoltat materialul legendar.

Scopul lui Miron Costin n'a fost însă să facă din această poemă o operă de erudiție, ci una poetică, ușoară și plăcută, care să câștige sufletul cititorului său regal pentru frumusețea pământului moldovenesc și pentru interesanta obârșie a poporului român. Faptul că, în vremea noastră încă, unul din cei mai buni istorici ai literaturii polone, Al. Bruckner, consideră opera cronicarului ca un produs de seamă în literatura polonă a veacului al XVII-lea, dovedește că Miron Costin și-a ajuns ținta.

VIAȚA LUMII

In afară de meritele lui pentru istoriografia moldovenească, Miron Costin mai are și pe acela de a fi printre inițiatorii liricei românești. El este primul cărturar care a încercat la noi poema filosofică. Inainte de el, compusese în Moldova Mitropolitul Varlaam câteva versuri stângace la stema țării, publicate în *Cartea Românească de Invățătură*, din 1643.

Contimporan cu Miron Costin, Mitropolitul Dosofteiu s'a străduit să traducă, după modelul lui Kochanowski și, uneori, sub influența poeziei populare, *Psaltirea în versuri*, pe care a publicat-o la Uniew, în 1673. Deși chiar la sfârșitul acestei tipărituri poetice a marelui Mitropolit, găsim, ca o frumoasă dovadă de înfrățire culturală între cărturarii lumii vechi, adaose și 18 versuri în care se vorbește despre mândria originii noastre latine, cu exemple vădite ca podul lui Traian dela Turnu-Severin, versuri datorite « prea cinstitului vornic mare în țara de jos, Miron Costin », — importanța activității poetice a lui Miron Costin stă în altă scriere a sa. Inainte de 1673, Miron Costin a alcătuit un mic poem filosofic: *Viața lumii*, care ni s'a păstrat în manuscris cu o predoslovie către cititori.

Prefața prezintă pentru noi, care urmărim evoluția literaturii vechi românești, o importanță deosebită, fiindcă este de fapt un mic tratat de versificație, — primul de acest fel în literatura noastră. Din el se vede că Miron Costin avea o noțiune destul de clară despre versificație, care, după el, trebuia să îndeplinească următoarele condiții:

1. *Măsura:*

« Stihul iaste nu ca alta scrisoare deslegată, ci iaste legată « de silave cu număr... Deci de aceaste silave, stihurile ceaste « ce scriu într'această cărțulie au 13 silave, iară se pot și în « 9 și în 7 a face, și sânt și într'alte chipuri stihuri la alte « limbi, cum iaste elineasca și letineasca ».

2. *Rima:*

«...deci are și altă datorie stihul: cuvintele ceale <dela> « sfârșitul stihului a doauă stihuri să se întocmească într'un « chip, pe o slovă să se sfârșească, cum iaste: ața — viața; « frunte — munte; spume — lume ».

La aceste două cerințe fundamentale, Miron Costin mai adaugă câteva observații privitoare la evitarea hiatului, prin contopirea, coliziunea și eliziunea vocalelor:

«...unde se vor prileji trei slove, cărora le zicem uno- « glasnice — adică « de un glas » (vocală) — cum iaste a, e, i, o, « aceastea de se vor prileji trei alăturea, să lipsească una, cum « iaste: nice o avuție. Aice caută că *o* iaste între *e* și între *a*, « deci *o* piere și vei citi: nice-avuție iproci. Alta: pentru « această slovă *î*, când va avea înaintea sa iar o slovă unoglas- « nică, se întunecă, cum veți găsi între stihuri un stih într'acesta « chip: *mari împărați și vestiți*, care nu-l citi: *mari împărați*... « ci: *mar' împărați* ».

Un singur element, într'adevăr important al versificației moderne, îi scapă: ritmul. Versurile lui, ca și ale tuturor contimporanilor săi, păcătuesc tocmai prin ritmul defectuos; sunt versuri șchioape.

Predoslovia se încheie cu recomandația pentru contimporani să nu se lase furați de muzicalitatea versului: « mai vârtos să înțelegi ce citești, că a citi și a nu înțelege este a vântura vântul și a fierbe apa ».

Pentru a da o pildă că se pot scrie versuri și în limba noastră, Miron Costin a alcătuit poema *Viața lumii*.

Tema acestui mic poem filosofic este concluzia la care ajunge totdeauna sufletul omenesc, după ce scoboară de pe culmea maturității către amurgul vieții și simte apropiindu-se marea noapte care ne învăluie: « Deșertăciunea deșertăciunilor... ...toate sunt deșarte ».

Această amară înțelegere a enigmei vieții constitue un motiv poetic din cele mai răspândite în literatura universală. Difuziunea motivului a fost urmărită de d-l Ramiro Ortiz, în interesantul studiu: *Fortuna labilis* (soarta alunecoasă).

Poema lui Miron Costin are într'adevăr afinități și cu unele accente din lirica epicureană a lui Horațiu:

Eheu fugaces, Postume, Postume,
Labuntur anni; nec Pietas moram
Rugis et instanti senectae
Adferet indomitaeque Morti
Eheu fugaces [1]

[1]) *Cărțile populare*, II, p. 341–342.

[1] In traducerea liberă a d-lui N. Herescu:

Hei Postume, Postume 'n aprigă fugă
Se spulberă anii și 'n van e-orice rugă,
Căci, nici bătrâneții ce vine grozavă,
Nici morții neînfrânte, n'aduce zăbavă.

Tema apare însă cu mai mult relief la Ovidiu care, exilat departe de Roma și de ai săi, pe care-i lăsase cu lacrimile în ochi, în noaptea fatală în care a fost smuls din mijlocul lor, își trăia zilele amărîte pe țărmurile viforoase ale Pontului Euxin, între sălbaticii Sciți.

In cartea a IV-a epistola III-a din *Pontice*, după ce vorbește de *fortuna, dea non stabili* (soarta, zeița nestatornică), gândul lui se duce cu melancolie spre atâția mari eroi ai lumei, pe care norocul nestatornic i-a prăbușit din culmea gloriei și a mărirei:

Omnia sunt hominum tenui pendentia filo,
Et subito casu, quae valuere, ruunt
Divitis audita est cui non opulentia Croesi?
Nempe tamen vitam captus ab hoste tulit.
Ille Syracosia modo formidatus in urbe,
Vix humili duram repulit arte famem.
Quid fuerat Magno maius? tamen ille rogavit
Submissa fugiens voce clientis opem: [1]...

Tema aceasta a nimicniciei vieții omenești în fața morții eterne, care apare și în lirismul Sfinților Părinți ai Bisericii ca de exemplu la Sfântul Ioan Hrisostomul — și întărită mai ales prin evocarea marilor glorii ale omenirii, înmormântate în noianul vremurilor, a trecut apoi în arta și în literatura latină a evului mediu, unde a fost exploatată necontenit:

Ubi Plato, ubi Porphirius,
Ubi Tullius aut Virgiliuș,
Ubi Thales, ubi Empedocles,
Aut egregius Aristoteles?
Alexander ubi rex maximus?
Ubi Hector Trojae fortissimus...
Ubi Helena Parisque roseus?
Ceciderunt in profundum ut lapides;
Quis scit an detur eis requies?

Din latina medievală, motivul s'a prelungit în literaturile romanice și și-a găsit, între altele, o interpretare delicată și duioasă în lirica sbuciumatului François Villon, la începutul veacului al XV-lea. Ecoul acestui «ubi sunt?» se strevede în drăgălașa *Ballade des Dames de jadis*, în care farmecul se înbină din evocarea discretă a frumoaselor din alte vremuri «polies, soueves et précieuses», fiecare cu o trăsătură distinctivă a personalității sale: «la très sage Helloïs, la reine Blanche comme le lys; Flora, la belle Rommaine...», și din suavul refren, care ne poartă gândul dela frumusețile ce au încântat vremurile cavalerismului, către zăpezile fragede, ce se topesc pe pajiștele jilave, la începutul primăverii: *Où sont les neiges d'antan?* (Unde sunt zăpezile din anul trecut?).

In literatura italiană, ecoul acestei teme s'a răsfrânt până târziu în lirica religioasă a veacului al XVI-lea. In Biblioteca Marciana din Veneția, am găsit tipărite la sfârșitul unor broșurele populare de mistere religioase, versuri ca acestea:

Voi che cercate in questo mondo honore
Vedete il fin di vostra humana gloria
Vostro *fumo*, e speranze, e vostra boria
In un punto è fiorita e presto muore
Volano i mesi, gli anni, e volan l'hore
è spenta in breve spazio ogni memoria
. . . . . .
e alla fine ogni nato si muore.
Se'l debol filo, onde sospesa pende
Mirabilmente ancor *mia fragil vita*....

[1] Toate cele omenești atârnă de un fir subțire și toate cele ce au fost se prăbușesc printr'o neașteptată cădere. Cine n'a auzit de averile bogatului Cresus? Și totuși, căzut prizonier, își primește viața dela vrăjmași. Acel care era așa de temut în cetatea Siracusei (tiranul Dionis) abia își poate potoli foamea cea aspră printr'un meșteșug umil. Cine a fost mai mare decât Pompei? Și totuși, acela rupând-o la fugă, imploră cu voce umilită ajutorul unui client....

Din literatura italiană, aceste locuri comune au putut trece prin studenții polonezi din universitățile italiene în literatura regatului vecin și printr'un model polon — până acum neidentificat — fără să negăm și modelele clasice latine, a putut ajunge la Miron Costin.

Poema lui Miron Costin înfățișează o formă mai complexă ieșită din îmbinarea acestor teme înrudite. Ea începe cu versurile amare de invocare a fragilității vieții omenești, atât de amăgitoare în aparențele ei, versuri care reamintesc ideea ovidiană, «Omnia sunt hominum pendentia filo» (sel debol filo):

A lumii cânt cu jale cumplită *viață*
Cu primejdii, cum *este o ață*
Prea subțire și 'n scurtă vreme trăitoare.

Poema continuă pe tema nestatorniciei lucrurilor omenești, a fugii necontenite a vieții, care se rostogolește mereu pe albia timpului, fără să se oprească niciodată:

Trece veacul desfrânat [1], trec anii cu roata,
Fug vremile ușoare, fug și nicio poartă
A le opri nu poate...

Cu aceste idei se împletește motivul așa de exploatat în literatura latină a evului mediu: a norocului orb care necontenit urcă și scoboară pe scara lumii (Passibus ambiguis fortuna volubilis errat — a lui Ovidiu). Norocul, spune cronicarul poet:

Este cela ce pre mulți cu amar afumă:
El suie, el coboară, el viața rumpe.
Norocul la un loc nu stă; într'un ceas schimbă pasul;
Anii nu pot aduce ce aduce ciasul!
Vremea le începe țările, vremea le sfârșește.

Poema capătă apoi mai multă amplitudine. Privind în lungul veacurilor, gândul cronicarului se oprește asupra marilor cuceritori ai lumii, cari au uimit popoarele cu zarva faptelor lor și pe cari neantul i-a înghițit «ca pe niște spume». Ca și poetul evului mediu latin (Alexander ubi rex maximus?), Miron Costin se întreabă:

...unde 's cei din lume,
Mari împărați și vestiți?
Unde 's ai lumii stăpâni? unde este Xersis,
Alexandru Machedonu? Unde-i Artaxerxes?
Augustu, Pompeiu și Kesariu, ce au luat lume?
Pre toți vremea sportu ca pe niște spume.
Fost-au Kiros împăratu vestitu, cu răsboaie,
Cu avere preste, toți plecându-și sub voie
Pre Perși, Haldei, Tătarii și Asia toată.
Caută la ce l-au adus înșelătoarea roată;
Prinsu-l-au o fămeiă, i-au pusu capu 'n sânge:
«Satură-te de moarte, o Kiros, și te stinge
De vărsarea sângelui»...

Și, în sfârșit, revenind la gândul morții eterne care seceră necontenit viețile omenești, încheie cu îndemnul creștin al faptei bune, care singură cucerește sufletului un loc de fericire în lumea viitoare și un loc de cinste în viața pământească:

Ia aminte dar, oame, cine ești pe lume,
Ca o spumă plutitoare rămâi fără nume;
Una fapta ce-ți rămâne bună te lățește
In cer cu fericire, în veci te mărește.

Ritmul poemei este însă greoiu și pe alocurea defectuos. Am văzut de altfel mai sus că în micul său tratat de versificație, Miron Costin îi dă puțină atenție —; ideile se repetă uneori în chip obositor; dar cu toate aceste defecte, din bălăria ideilor

1) neoprit, fără frâu.

comune se ridică ici şi colo câteva flori de imagini frumoase (« şi voi lumini de aur: soarele şi luna »; cele omeneşti: « fum şi umbră sunt, visuri şi păreri »; omul « ca spuma plutitoare »; moartea: « culege cu sacul » vieţile omeneşti...), care dovedesc — lucru ce l-am văzut şi din poema polonă şi din cronică chiar — că Miron Costin avea o pronunţată înclinare către poezie. Dar el nu a stăruit să-şi cultive această înclinare înăscută şi însuşi ne spune că a scris poemul său ca să se arate că: « poate « şi în limba noastră a fi acest feliu de scrisoare, ce se chiamă « stihuri şi nu numai aceasta, ci şi alte dăscălii şi învăţături « ar putea fi pre limba rumânească, de n'ar fi covârşit vacul « nostru cel de acum de mari greutăţi şi să fie şi spre învă- « ţăturile scripturei mai plecată a locuitorilor ţărei noastre « voie ».

In şirul marilor cronicari moldoveni, Miron Costin ocupă, prin cultura lui largă şi prin puterea personalităţii sale, un loc proeminent. Lăsând la o parte pe Dimitrie Cantemir, care poate fi considerat ca un istoric în adevăratul înţeles al cuvântului, Miron Costin este cel mai cult dintre cronicarii moldoveni. Aruncat, prin vicisitudinile familiei sale, pe limanuri străine, el şi-a petrecut toată copilăria, până în anii primei tinereţe, în Polonia, unde a avut norocul să se adape adânc din cultura umanistă a colegiilor iezuite, precum şi din rafinata cultură polonă a timpului său.

Este singurul cronicar moldovean care scrie într'o limbă străină pentru a desvălui originea glorioasă a neamului, trecutul sbuciumat şi nădejdile ce ţara sa le punea în acele vremuri de cumpănă, în marele rege care despresurase Viena şi în vecinii creştini. Cu operele în limba polonă, el depăşeşte hotarele literaturii româneşti şi, prin frumuseţea lirismului descriptiv, prin farmecul legendelor populare şi prin eleganţa cu care mânuieşte versul eroic polon, a izbutit să cucerească — după cum o recunosc înşişi istoricii literari străini — un loc de cinste în literatura istoriografică polonă a timpului său.

Orizontul larg de cultură pe care — spre deosebire de contimporanii săi moldoveni — şi-l agonisise în anii tinereţii, se vede pretutindeni în opera lui: din bogăţia de informaţii privitoare la ţările învecinate, din reminiscenţele literaturii clasice, din citatele şi din corespondenţa lui latină, din mapele geografice pe care nu odată le utilizează, din claritatea cu care pune şi discută problema originei romane.

In al doilea rând, Miron Costin cutreerase — ca Eminescu mai târziu — în lung şi lat pământul românesc. Străbătuse cu oştirea lui Duca Vodă întreg Ardealul; trecuse pe la Alba-Iulia; fusese de mai multe ori în Muntenia şi privise, prin apele limpezi ale Dunării, pragurile podului lui Traian; colindase, în sfârşit — cu prilejul unei solii în Polonia — Maramureşul, unde aflase leagănul Moldovei şi văzuse hrisoave dela Dragoş.

Nimeni până la el nu a fost, şi din punctul de vedere al culturii şi ca experienţă sufletească, mai bine pregătit să pătrundă problema unităţii neamului. Şi nimeni dintre toţi contimporanii săi, nu era în măsură să vadă mai bine, cât de falsă şi de jicnitoare era basna, împrumutată dintr'o cronică ungurească, de bietul Simion Dascălul.

Cu aceeaşi mândrie şi pasiune cu care stătea dârz dinaintea vizirului (« suntem bucuroşi noi Moldovenii, să se întindă împărăţia...) şi înaintea Domnilor săi pentru apărarea pământului şi drepturilor poporului său, — marele logofăt al Moldovei a luat pana să spulbere ocara cu care fusese înfundat neamul său.

Opera sa « De neamul Moldovenilor » are într'adevăr greşeli de amănunte; uneori confuzii; nu merge direct la sursele pe care le citează după alţii. Acestea sunt însă defecte ale timpului, dar datele fundamentale ale problemei, aşa cum le-a fixat el: cucerirea romană, colonizarea, unitatea neamului, continuitatea în Dacia, latinitatea limbii, — au rămas până astăzi nesdruncinate.

Relieful pe care l-a dat chestiunii, căldura convingerii şi dragostea de neam — am putea zice *pasiunea* — cu care el a pus şi a discutat problema, a încălzit într'atât sufletul cărturarilor din epoca sa, încât ideile aduse în circulaţie de el au avut un puternic răsunet în opera lui Dimitrie Cantemir şi a Stolnicului Constantin Cantacuzino.

Deşi în vieaţa de cultură a unui neam ceea ce contează sunt înfăptuirile, şi nu intenţiile, totuşi nu putem pierde din vedere că Miron Costin concepuse planul unei vaste istorii care, pornind dela originea romană, să îmbrăţişeze istoria neamului până în vremurile sale. Planul nu l-a putut îndeplini din pricina vremurilor turburi, — « aceste cumplite vremi, de nu stăm de scrisoare, ci de grije şi suspine ». Abia se aşeza la masa de scris, şi ştafeta dela curtea domnească îl silea să lege paloşul la brâu şi să încalece pentru drumuri depărtate. Din planul său, el n'a putut aşterne pe hârtie, în afară de urzeala începutului — de cartea pentru întâiul descălecat — decât acele memorii pline de savoarea lucrurilor văzute şi trăite intens. Dar nici acestea n'au putut fi terminate, căci ele merg abia până la Dabija Vodă. Tocmai când se credea, în amurgul vieţii, ajuns la un liman de linişte şi fericire prin căsătoria apropiată a fiilor săi, s'a prăbuşit asupra familiei sale, ca un fulger, înfiorătoarea tragedie care i-a pus capăt vieţii şi l-a învăluit în acelaş mormânt cu soţia sa.

BIBLIOGRAFIE. CRONICA a fost publicată întâia dată de M. Kogălniceanu în *Letopiseţele Ţării Moldovei*, vol. I, Iaşi, 1845 (cu caractere chirilice) p. 211—348 şi republicată în ediţia II-a (sporită cu cronicele Munteniei) apărută sub titlul: *Cronicele României sau letopiseţele Moldovei şi Valahiei* (cu caractere latine), Bucureşti, 1872, vol. I, p. 243—373. Cele spuse cu prilejul cronicei lui Ureche despre ediţia lui Kogălniceanu, se referă şi la cronica lui Miron Costin.

O ediţie critică a operelor lui Miron Costin a încercat V. A. Urechiă, *Miron Costin, Opere complete după manuscripte, cu variante şi note, cu o recensiune a tuturor codicelor cunoscute până astăzi*. Ediţie tipărită sub auspiciile Academiei Române, în două volume. Bucureşti, 1886—1888. Urechiă arată că pentru lucrarea lui a avut 32 de codice de letopiseţe aflătoare în ţară şi 11 codice aflătoare peste hotare. Publică textul cronicei, adăugând « în josul fiecărei pagine un număr foarte mare de lecţiuni din diversele codice şi numeroase note explicative, apoi citaţiunile originale din scriitorii utilizaţi de Miron Costin ca izvoare la cronicele lui ». Ediţia lui Urechiă nu corespunde însă cerinţelor criticei moderne. C. Giurescu a arătat că U echiă nu reproduce exact textul unui arhetip, luat ca ms. de bază, ci el introduce în text lecţiuni din alte manuscrise ce i se par mai bune şi aruncă în josul paginei, ca variante, elementele textului, pe care-l reproduce. O bună ediţie critică a cronicei lui Costin ne lipseşte până acum.

Despre raporturile msselor cf. A. Iordănescu, *Observaţiuni critice asupra cronicii lui Miron Costin* în *Revista istorică română*, III, p. 259—265.

O versiune latină a cronicei lui Miron Costin (tradusă poate de Nicolae Costin) a fost descoperită în muzeul Principelui Czartoryski din Cracovia şi publicată de către Dr. Eugeniu Barwinski, *Mironis Costini Chronicon Terrae Moldavicae ab Aarone Principe*. Comisia Istorică a României, Bucureşti, 1912. G. Pascu, *Letopiseţul Ţării Moldovei, scrierea românească şi traducerea latinească*, Iaşi, 1921. cf. şi *Cronicarii moldoveni Gligorie Ureche şi Miron Costin* şi urm. Iaşi, 1936. p. 30—119. V. Bogrea, *Pasagii obscure din Miron Costin* în *Anuarul Institutului de istorie Naţională*, I, 1921—22, Cluj, 1922, p. 310—317; Al. Ciorănescu, *Dela gesta franceză la Miron Costin* în *Revista Fundaţiilor Regale*, I, nr. 5 (Mai) 1934, p. 384—394 (parale e franceze medievale la episodul soliei lui Sbaraz în Constantinopol).

Pentru influenţa polonă asupra lui Miron Costin, opera importantă e: P. P. Panaitescu, *Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin*, Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice, s. III-a, t. IV, mem. 4, Bucureşti, 1923.

Dintre lucrările mai vechi, poate fi încă utilă pentru analiza stilului: A. V. Gâdei, *Studiu asupra cronicarilor moldoveni din punct de vedere al limbei metodei şi cugetării* Bucureşti, 1898.

DE NEAMUL MOLDOVENILOR. A fost publicată întâia dată de M. Kogălniceanu în *Cronicele României sau Letopiseţele Moldaviei şi Valachiei*, a doua ediţie, Bucureşti, 1872. O încercare de ediţie critică, neizbutită, a dat V. A. Urechiă în *Miron Costin: Opere complete* (tipărită sub auspiciile Academiei Române), Bucureşti, 1866, tom. I, p. 371—431.

Cea mai bună ediție este aceea pe care a dat-o regretatul C. Giurescu, *De Neamul Moldovenilor, din ce țară au eșit strămoșii lor* (în publicațiile îngrijite de Comisia istorică a României), București, 1914. Ediția lui Giurescu este însoțită de o prefață privitoare la: manuscriptele operii; clasificarea lor; redacțiunea interpolată (Giurescu stabilește că redacțiunile publicate de Kogălniceanu și Urechiă sunt interpolate); arhetipul operei; cuprinsul scrierii; izvoarele ei; data scrierii și edițiile anterioare, ale lui Kogălniceanu și Urechiă. Prin critica internă a textului, Giurescu ajunge la constatarea că *De Neamul Moldovenilor* ni s'a transmis în două redacțiuni deosebite: una, păstrată într'un singur manuscris, copiat în 1712—1713, de Axinte Uricariul și păstrată în Biblioteca imperială din Petersburg (printre manuscrisele Bibliotecii Zaluski). Ea cuprinde interpolări în capitolele IV și V precum și două capitole noui, care lipsesc în celelalte. Ia capitolul V se găsesc adăogate știri despre felul tunsorii la Români, despre graiul și slovele lor, precum și despre obiceiurile dela mese, ospețe și înmormântări. « Dintre capitolele noui — observă Giurescu — unul privește originea cetăților din Principate, iar celălalt soarta coloniștilor lui Traian după moartea întemeietorului ». In sfârșit, în această redacțiune, textul din pasagiile în care Miron Costin vorbește în mod personal, în cealaltă redacție *(cercat-am câteva... am aflat; cu urechile mele am auzit)* a fost modificat și redat în chipul următor: « răposatul tatăl meu Miron... tatăl nostru... răposatul tatăl nostru Miron Logofătul ». A doua redacțiune, reprezentată prin toate celelalte manuscrise cunoscute până acum, nu cuprinde aceste interpolări, dar are și ea greșeli de transmisiune. Din aceste constatări și altele, Giurescu trage concluzia că redacția păstrată în manuscriptul din 1712—1713, este o redacție interpolată de unul din fiii lui Miron Costin (Pătrașcu sau Nicolae). Atât manuscrisul din 1712—1713, copiat de Axinte Uricarul, cât și celelalte — deci ambele redacțiuni — pornesc dela un prototip care nu este originalul lui Miron, ci o copie defectuoasă a acestuia. Textul publicat de Giurescu reprezintă « partea comună a manuscriptelor cunoscute, redată în forma pe care o are în manuscriptul din 1712—1713 al lui Axinte Uricariul, păstrat în biblioteca din Petersburg, cea mai veche copie și cea mai apropiată ca limbă de originalul lui Miron Costin, din toate copiile cunoscute până acum ». Pasagiile interpolate în acest manuscris au fost publicate de Giurescu cu litere petit. Variantele din celelalte manuscrise au fost adăogate în josul paginei.

In ce privește datarea operei, a se vedea și părerea argumentată a regretatului N. Iorga în *Revista istorică*, I (1915), p. 4—9 și 226—229. C. Giurescu în *Buletinul Comisiunii istorice a României*, vol. II, București 1915 p. 103—132. Cf. și G. Pascu, *Miron Costin, De Neamul Moldovenilor scrierea românească și prelucrările leșești.*

OPERELE IN LIMBA POLONĂ. *Cronica țării Moldovei și a Munteniei: Chronika ziem moldawskich y multanskich.* S'a păstrat într'un manuscris al bibliotecii Załuski, care înainte de războiu era încorporată în Biblioteca imperială din Petersburg. Ea a fost descoperită și publicată de Ion Bogdan, în originalul polon și în traducere românească, cu un studiu interesant în *Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor, adunate și publicate cu traduceri și adnotațiuni* p. 139—204.

POEMA POLONĂ. Ni s'a păstrat în două copii manuscrise. Primul, provenit din fosta bibliotecă Załuski, a fost adus la Varșovia din Petersburg, între manuscrisele retrocedate în urma păcii dela Riga (1921). Al doilea manuscris se păstrează în biblioteca Czartoryski din Cracovia și are la p. 57 următoarea notă interesantă, pe care o dau în traducere românească: « 10 Septemvrie anul 1700, mi s'a dăruit această carte în Iași, în timpul soliei în Turcia, pentru informație asupra Țării Muntenești de către Wargalowski, pisarul gospodarului Constantin Cantemir ». Notița se încheie cu patru versuri în limba polonă, a căror traducere e aceasta: « Dacă Moldova nu va ridica nobilul ei cap de sub jugul turcesc, pentrucă Polonul, gata de luptă, nu-i dă sfat de mântuire, atunci vecinul Sarmat va trage la același jug ». O copie de pe acest manuscris al bibliotecii Czartoryski, copie făcută de Stoica Nicolaescu, se păstrează în Biblioteca Acad. Române. Panaitescu ajunge la concluzia că, redacția din primul manuscris (al fostei Biblioteci Załuski din Varșovia) se apropie mai mult de versiunea pe care Miron Costin a ținut să o dăruiască lui Ioan Sobieski. Andrei Załuski, întemeietorul Bibliotecii din Varșovia, în care s'a găsit copia poemei, a fost un sfetnic al regelui Ioan Sobiesk[4]. Manuscrisul din Varșovia prezintă o redacție revăzută și corectată în ce privește rim , măsura, alegerea cuvintelor.

Poema polonă a lui Miron Costin a fost pentru prima dată publicată cu destule greșeli, în colecția postumă a scrierilor lui Iosif Dunin Borkowski, *Pisma (Scrieri)* I, Lemberg, 1856 p. 239—274. Textul publicat de Dunin a fost apoi reprodus între anexele de documente publicate de Leon Rogalski, *Dzieje księztw naddunaiskich* (Istoria Principatelor Dunărene) I, Varșovia, 1861, II, p.758—784. După această ediție a publicat Hașdeu o traducere românească, cu numeroase greșeli, *Arhiva istorică a Românilor*, I, 1, București, 1865, p. 159 și urm. Textul dat de Rogalski, însoțit de traducerea românească a lui Hașdeu, au fost reproduse de M. Kogălniceanu în ediția a II-a a *Cronicelor sau Letopisețelor*, vol. III, București, 1874, p. 487 și urm.

V. A. Urechiă, în *Miron Costin, Opere complete*, București, 1888, vol. II, p. 70—142, publică, după copia păstrată în Bibl. Academiei, versiunea din manuscrisul bibliotecii Czartoryski. Textul polon al lui Urechiă, plin de greșeli de tipar, este însoțit de traducerea făcută de Hașdeu, corectată în partea finală cu o traducere făcută de Lt.-col. și inginer Colinski, care nu era familiarizat cu termenii privitori la vechea organizație a Moldovei.

Cea mai bună ediție este aceea pe care a dat-o P. P. Panaitescu, *Miron Costin, Istorie în versuri polone despre Moldova și Țara Românească* (1684), în Analele Academiei Române, Mem. Secț. Ist., s. III-a, t. X, București, 1929. D-sa a luat ca bază manuscrisul din Biblioteca Bzatuski. La aceasta a adăogat variantele din manuscrisul bibliotecii și a însoțit textul polon de traducere și de introducere Czartoryski.

VIAȚA LUMEI. A fost publicată întâia dată de Hașdeu, în *Satyrul* pe 1866 (Aprilie), după o copie defectuoasă; apoi de V. A. Urechiă, în *Miron Costin, Opere complete*, t. II, București, 1888, p. 501—507 (cu un mic studiu introductiv, p. 487—500). O analiză a poemei în legătură cu istoricul motivului în literatura universală: Ramiro Ortiz, *Fortuna labilis, Storia di un motivo poetico da Ovidio al Leopardi*, București, Cultura Națională, 1927, p. 56, 74 ,145—147; N. I. Herescu *Non omnis moriar sau Soarta lui Horațiu în literatura românească* în *Arta și tehnica grafică*, caetul 6, Dec. 1938, p. 38—49.

Despre versificația lui Miron Costin: I. N. Apostolescu, *L'ancienne versification roumaine* (XVII et XVIII siècles), Paris, 1909, p. 32—44.

Cele 18 versuri ale lui Miron Costin, adaose la sfârșitul *Psaltirii în versuri* a Mitropolitului Dosofteiu (f. 265), se găsesc reproduse în I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia veche românească*, I, p. 213—214.

TRADUCERI: *Istorie de crăia ungurească de când și cum au căzut pre mânile Turcilor* în V. A. Urechiă, *Miron Costin, opere complete*, II, p. 19—71. Este o traducere după Toppeltin, *Origines et occasus Transylvanorum*, Lyon, 1667, Partea II-a Appendix. *Revolutiones seu occasus Transylvanorum*, cu omisiuni și adaose. Cf. P. P. Panaitescu, *O istorie a Ardealului tradusă de Miron Costin* în *Analele Acad. Rom.*, Mem. secț. ist., s. III-a, t. XVII, mem. 11.

T. Holban, *Un tratat de retorică de Miron Costin* în *Revista istorică* XXI. 1935, p. 213—215;

BIOGRAFIA. Știri interesante despre Miron Costin se găsesc în cronica lui, și mai ales în Neculcea (vezi în deosebi ediția publicată de Alexe Procopovici în *Clasicia români comentați*, indicele dela sfârșitul vol. II) precum și la D. Cantemir. *Vita Constantini Cantemyri* (vezi ediția II, dată de N. Iorga, *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir text latin revăzut și traducere românească*, Buc. 1923, p. 57—63, 75—79, 85—101 din textul românesc).

O biografie detailată a lui Miron Costin a dat V. A. Urechiă în vol. I din *Miron Costin, Opere complete*, București, 1886, p. 282—368; pentru întregirea biografiei trebue însă cercetate și notele dela p. 684 și urm. Datele biografice ale lui Urechiă completate și retificate de: I. Tanoviceanu, *Marele Spătar Ilie Țifescu și omorîrea lui Miron și Velișco Costin*, Analele Academiei Române, t. XXXII, Mem. Secț. Ist., București, 1910; Vladimir Ghica, *Câteva documente despre Costini aflate în arhivele romane*, în *Convorbiri literare*, anul XLI (1907), p. 468—482; Sever Zotta, *Știri despre Costinești*, în *Revista Istorică*, XI (1925), p. 73-78 numerile 10-12 (Octomvrie—Decemvrie). Știrile sunt privitoare la: indigenatul Costineștilor, la soția lui, la inscripții costinești și la ultimii reprezentanți ai familiei; P. P. Panaitescu, *Știri noui despre Miron Costin și familia lui*, în *Omagiu lui I. Bianu*, București, 1927, p. 227—284. Este vorba de solia în Polonia a lui Miron Costin. Știri despre viața lui Miron Costin în Polonia, după ce a părăsit țara cu Duca Vodă, la Czeslaw Chowaniec, *Miron Costin en Pologne*, în *Inchinare lui N. Iorga* Cluj, 1931, p. 113 și urm.; același, *Wyprawa Sobièskiego do Moldawje* w. 1686 r. Varșovia, 1932; (Despre campania lui Sobieski în Moldova la 1686), cf. o, recensie sumară de P. P. Panaitescu în *Revista istorică română*, III, p. 293; același *Influența polonă* p. E. de Barwinski, *Mironis Costini Chronicon Terrae Moldaviae ab Aarone Principe* (intoducerea); Despre moartea fraților Costin cf. D. Găzdaru, *O relațiune italiană contimporană despre sfârșitul lui Velicico și Miron Costin* în *Cercetări istorice*, V—VII, 1930, p. 366—367; I. Minea *Despre Miron Costin i fratele său Iancu* în *Cercetări istorice*, an. XIII—XIV, nr. 1—2 Iași 1940, p. 651—669 1930, p. 375—376.

Știri răzlețe se mai găsesc în Ghibănescu, *Surete și isvoade*, mai ales în volumul V.

In afară de studiile citate mai sus și de privirile de ansamblu din N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, ed. II-a, p. 315—346; și Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române*, epoca veche, ed. II-a, p. 132—138, 235—236; se găsesc detalii asupra operii lui Miron Costin la: Cornelia Șerbu-Lavronschi, *Ideile politice din Letopisețul lui Miron Costin*, în *Cercetări Istorice*, sub direcția I. Minea, IV (1928), p. 64—75; S. Fl. Marian, *Portretul lui Miron Costin, mare logofăt și cronicar al Moldovei*, București 1900; O expunere a vieții și operei: Ion I. Nistor, *Miron Costin* (cuvântare festivă) Analele Academiei Române, Mem. Secț. ist. seria III, tom. XXIV, mem. 9, București, 1942.

BIBLIOTECA Centrală Universitară București

ILUSTRAŢIILE LA VOLUMUL II

Matei Basarab şi Doamna Elina, miniaturi lucrate de călugărul contemporan Anton Ieromonahul din Ianina pe paginele unei Evanghelii mai vechi 92–93
Petru Movilă, Mitropolitul Kievului 93
Scrisoarea lui Eminescu către Ministrul Instrucţiunii Publice din 1875, cerând dotarea Bibliotecii din Iaşi cu manuscrise de literatură veche, după originalul din Biblioteca Universităţii din Iaşi 94
Stema lui Petru Movilă, Mitropolitul Kievului « Domn al Ţării Moldoveneşti » pe o carte din tipografiile sale.. 95
Chiril Lucaris, Patriarhul Constantinopolei 96
Gramata Patriarhului Parthenie prin care întăreşte hotărîrile Sinodului din Iaşi 96–97
Rânduri dintr'o scrisoare a Doamnei Elina, soţia lui Matei Basarab, către Sibieni, cerând un « chirurgus » .. 97
O pagină din Evanghelia Ieromonahului Porfirie din 1633 98
Ornamente din Slujebnicul slavo-român, scris pe vremea lui Matei Basarab din porunca Mitropolitului Ştefan (litere iniţiale) 98-99
Chindia şi ruinele Palatului domnesc din Târgovişte.... 99
Stema Mitropoliei Ţării Româneşti după cartea Mystirio apărută la Bucureşti în 1651 100
Bălgradul (Alba-Iulia) 104
Noul Testament dela Bălgrad 1648 (titlul)..... 105
Inceputul unei ode latineşti a lui Mihail Halici, închinată prietenului său, poetului sas Frank von Frankenstein 106
Prima odă în limba românească a lui Mihail Halici..... 107
Mănăstirea Trei Ierarhi, frescă cu tabloul ctitorilor de Lecomte de Noüy (Vasile Lupu cu soţia sa, Doamna Tudosca, Regina Elisabeta, Regele Carol I şi fiica lor) 108
Mitropolitul Varlaam, după o frescă din Mănăstirea Trei Ierarhi, renovată de arhitectul francez Lecomte de Noüy, după o fotografie de D. Constantinescu-Iaşi 109
Portalul Mănăstirii Trei Ierarhi 110
Semnătura Mitropolitului Varlaam 111
Sacosul Mitropolitului Varlaam 111
Taina Botezului, gravură din Cele şapte taine..... 112
Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc de Mitropolitul Varlaam 112
Biserica Stella din Târgovişte, zidită de Vasile Lupu după împăcarea cu Matei Basarab..... 114
Mitropolitul Dosoftei 116
Semnătura lui Dosofteiu ca Episcop de Roman..... 117
Adresa lui Eminescu prin care propune Ministerului Instrucţiunii cumpărarea pentru Biblioteca din Iaşi a operelor lui Varlaam, Dosofteiu şi D. Cantemir (copie fotografică după originalul păstrat în Biblioteca Universităţii din Iaşi, comunicată de d-l Prof. Dan Simonescu) 118
Pagină din Psaltirea ms. a lui Dosofteiu (ms. nr. 446 din Biblioteca Academiei Române)..... 119
Mitropolitul Dosofteiu: Pagină din Vieţile Sfinţilor cu închinare către Duca « Domn, Ţării Moldovei şi Ucrainei » 121
Dosofteiu: Vieţile Sfinţilor, 1688: « Mâceniia » Sfântului Ioan cel Nou, Patronul Moldovei 121
Pagină din cronica rimată a lui Dosofteiu în Molitvenicul din 1681, cu pasajul despre Ştefan cel Mare 123
Ruinele cetăţii Suceava..... 125
Mănăstirea Dragomirna, ctitoria Mitropolitului Anastasie Crimca 127
Petru Şchiopu cu Doamna Maria Amiralis şi cu fiica sa Maria, căsătorită cu Zotu Ţigara (după D. Russo, Studii istorice greco-române) 136
Aierul dăruit mănăstirii Secu de jupâneasa Mitrofana Ureche, mama cronicarului 145
Act scris şi semnat de Grigore Ureche, treti logofăt, prin care face schimb de moşii cu Gheorghi Roşca Vistiarnicul 146
Petru Movilă 147
Cel mai vechiu manuscris al cronicei lui Grigore Ureche, nr. 169 din Biblioteca Academiei Române..... 151
Ruinele cetăţii Hotinul..... 155
Gheorghe Duca, Domn al Moldovei, după fresca din Mănăstirea Cetăţuia, sec. XVII 156
Semnăturile pe un zapis din 1690 (al Alexandrei, nepoata lui Grigore Ureche): Neculai Buhuş, Medelnicer; Az<eu> Velicico Costin, vel Vornic, iscal..... 157
Cel mai vechiu manuscris al cronicei lui Miron Costin, Biblioteca Academiei Române 158
Ornamente din Slujebnicul slavo-român, scris pe vremea lui Matei Basarab din porunca Mitropolitului Ştefan (litere iniţiale şi scena Răstignirii) în colori.....160–61
Vechile ruine ale cetăţii Suceava 161
Semnătura lui: Miron « Costin » biv logofăt şi Az <eu> Ioan Costin serdar, pe un zapis al Alexandrei, fata lui Niculae Uriache..... 163
Act scris şi subscris de Miron Costin prin care întăreşte pământurile lui Dumitru Ţicanom din poarta Cărvăsăriei 164
Zidurile Cetăţii Albe 166
Portretul lui Miron Costin şi Teodor Movilă, bunicul soţiei lui Miron Costin, pe o frescă din biserica mănăstirii Teodorenii dela Burdujeni 169

TABLA DE MATERII LA VOL. II

EPOCA LUI MATEI BASARAB ŞI VASILE LUPU: Priviri generale 91

UN CĂRTURAR MOLDOVEAN MITROPOLIT AL KIEVULUI: PETRU MOVILĂ 93

Petru Movilă şi activitatea lui. Mărturisirea ortodoxă şi Sinodul dela Iaşi 95. Bibliografie 96.

LITERATURA RELIGIOASĂ IN EPOCA LUI MATEI BASARAB 97

Cultura 97. Doamna Elina 97. Udrişte Năsturel 97-98. Tipografiile 98. Literatura religioasă 99. Pravilele 101. Bibliografie 102.

CULTURA IN TRANSILVANIA 103

Instalarea tipografiei şi cărţile tipărite 103. Catehismul calvinesc 104. Simeon Ştefan şi prefaţa la Noul Testament 105. Lirica religioasă de nuanţă calvină 105. Mihail Halici 106. Influenţa catolică: Gavril Ivul, Gh. Buitul, Ioan Kajóni de Kis-Kajon 107. Bibliografia 107.

LITERATURA RELIGIOASĂ IN MOLDOVA 108

Cărturarii: Logofătul Eustratie; Toader Diacul şi cuvântul la înmormântarea jupânesei Sofronia Ciogolea 109. Mitropolitul Varlaam 109. Colegiul şi imprimeria 110. Activitatea literară: Cartea românească de învăţătură 111. Cele şapte taine 112. Răspuns la Catehismul calvinesc 113. Pravila 113. Bibliografie 115.

MITROPOLITUL DOSOFTEIU 115

Personalitatea lui 115. Vieaţa 116. Activitatea literară: Traducerea cărţilor liturgice 117. Psaltirea în versuri 117. Vieţile Sfinţilor 120. Poema istorică 123. Dosofteiu în Polonia şi moartea lui 124. Bibliografia 125.

CARACTERELE GENERALE ALE CULTURII ROMÂNEŞTI PÂNĂ IN SECOLUL AL XVII-LEA 126

Mitropolitul Dosofteiu — punctul culminant al literaturii religioase din Moldova 125. Obiecţiuni aduse literaturii religioase 126. Literatura liturgică reprezintă valorile poeziei sacre bizantine. Prin literatura religioasă s'a creat la noi limba literară 126. Clerul — pătura cultă a neamului. Privire retrospectivă: traducerea sfintelor scripturi 126. A legendelor hagiografice şi a celor apocrife 127. Influenţa literaturii religioase asupra folklorului şi a artei vechi 127. Formarea unei mentalităţi religioase care se resfrânge în acţiunea marilor voievozi şi a boierimii în concepţia şi scrisul cronicarilor 128. Consecinţele acestei mentalităţi 128.

UN MARE CĂRTURAR MOLDOVEAN CĂLĂTOR IN CHINA: NICOLAE MILESCU 129

Vieaţa 129. Opera 131. I. Activitatea în limba română 132. Istoria despre Sfânta icoană 131. Intrebări şi răspunsuri 132. Vechiul Testament. II. In limba latină: Enchiridion sive stella Orientalis Occidentali splendens 132. III. Activitatea teologică-istorică din Rusia 132. IV. Călătoria în Rusia 133. Bibliografia 134.

CRONOGRAFELE 135

Cronografe de origine slavă: Moxa 135. Cronografe de origine greacă: Cronograful lui Dorothei al Monembaziei 136. Cronograful lui Cigala 136. Elemente din cronografe în folklor 137. Istoria Troadei 137. Sf. Constantin 137. Folklor oriental 137. Localizări de legende din cronografe în Moldova şi Basarabia 137. Bibliografia 138.

CRONICARII MOLDOVENI IN LIMBA NAŢIONALĂ 138

ASCENSIUNEA BOIERIMII IN VIEAŢA DE CULTURĂ A NEAMULUI 138

Proprietatea colectivă. Proprietatea individuală a boierilor. Ridicarea proprietăţii boiereşti prin danii domneşti 138. Ruinarea proprietăţii ţărăneşti, în urma fiscalităţii excesive şi creşterea proprietăţii boiereşti latifundiare 138. Rolul politic important al boierimii în vieaţa ţării şi luptele în jurul tronului 138. Emigrarea boierimii. Constantinopolul şi Polonia, două centre prin care se deschide pentru cultura noastră o fereastră către Occident 138. Bibliografie 138.

TINERETUL MOLDOVEAN LA STUDII IN POLONIA 139

Boieri pribegi în Polonia 139. Cultura latină în Polonia. Ştiri despre istoria Moldovei şi latinitatea Românilor în istoriografia polonă 141. Bibliografie 144.

GRIGORE URECHE 144

Vieaţa: Nestor Ureche 144. Grigore Ureche 145. Cronica lui Grigore Ureche pierdută în forma ei originală 148. Izvoarele ei interne şi polone 140. Adaosele lui

Simeon Dascălul 149. Personalitatea lui Ureche și a lui Simeon Dascălul 149. Portretele lui Ureche 150. Stilul lui Ureche și al lui Simeon Dascălul 151. Limba cronicei 151. Adaosul lui Simeon Dascălul despre ijderenia Moldovenilor 152. Bibliografie 153

MIRON COSTIN 153

Viața 153. Copilăria în Polonia 154. Intoarcerea în Moldova 154. Legăturile cu Polonii 156. Pribegia în Polonia 156. Conflictul cu C. Cantemir. Moartea 157. Opera: 1. *Cronica* 157. Datarea și caracterele ei generale 158. Izvoarele polone 158. Trăsăturile ei literare 159. 2. *De neamul Moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor.* Data 162. Tradiția manuscriselor 163. Caracterul și cuprinsul operei 163. Izvoarele 164. Erori 164. Caracterul literar 164. 3. *Cronica Țării Moldovei și a Munteniei* în limba polonă 165. 4. *Poema polonă despre Moldova și Țara Românească* 168. Viața lumii 170. Personalitatea lui Miron Costin 171. Bibliografia 172.

VERIFICAT 2007

VERIFICAT 1961

BIBLIOTECA Centrală Universitară București